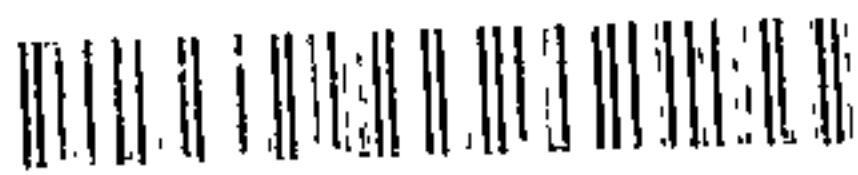

स्मृति स्थळ

म. ग्रं. मं. ठाणे
विषय - निबंदा
सं. नं. १२१४

REFBK-0010850

वा. ना. देशपांडे

स्मृति स्थल

क्रमांक	२५३५०	निषेध
दिनांक	१२/१४	२३/३/५०

चामन नारायण देशपांडे
यांची पुस्तके

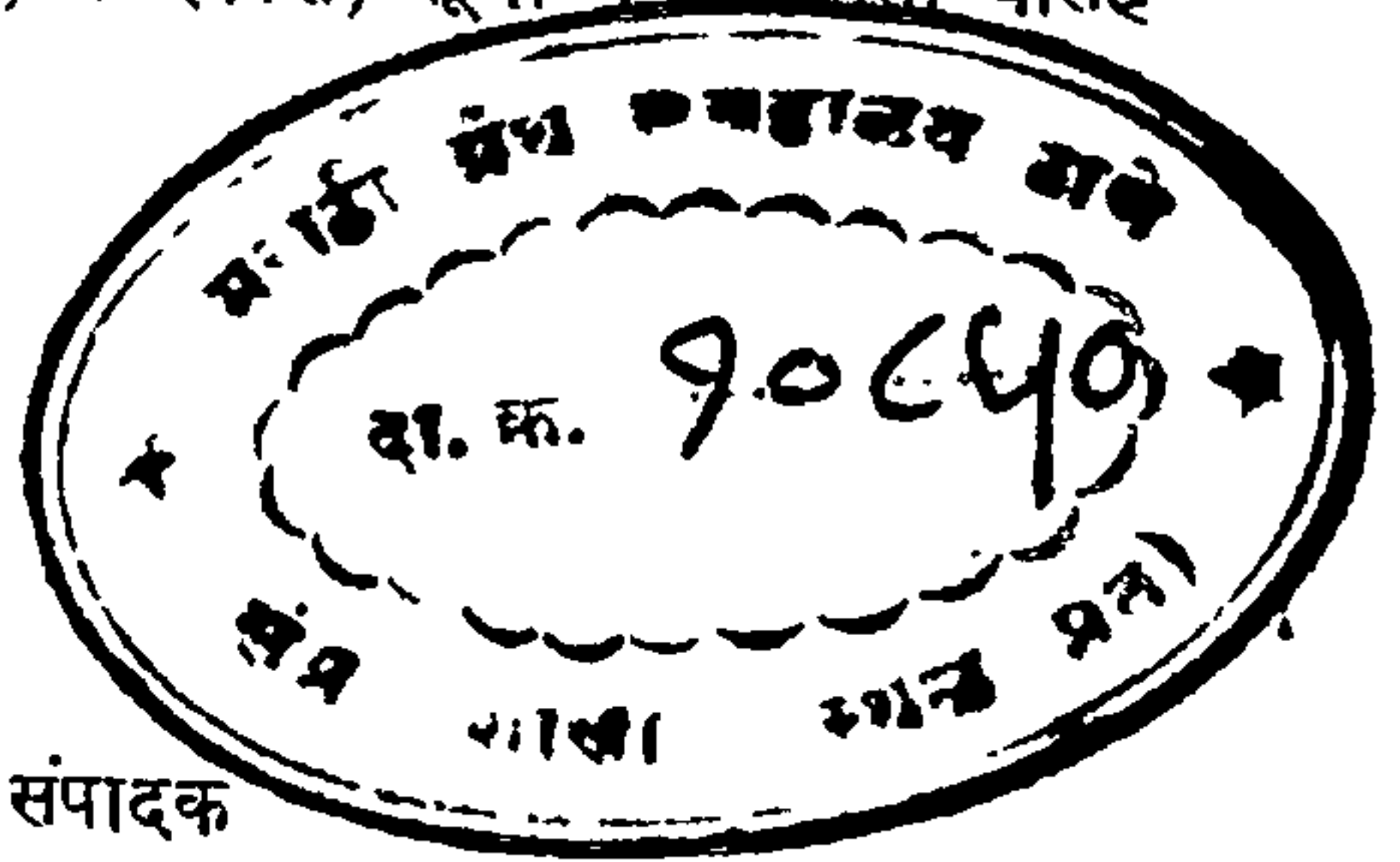
१. ' आद्य मराठी कवयित्री '
२. ' स्मृतिस्थळ '
३. ' आराधना '
४. ' अनामिका '
५. ' कोरकू '
६. ' विचारसमीक्षा '
७. ' लघुरामायण '

३३/११/८५

स्मृ ति स्थ ल

[सुधारलेली दुसरी आवृत्ति]

पाठभेद, तीन परिशिष्टे, टीपा, शब्दकोश, सूची व प्रस्तावना यांसह

संपादक

वामन नारायण देशपांडे

मराठी ग्रंथ संग्रहालय. ठाणे. स्थळपत्र.

अनुक्रम वि:

क्रमांक नों: दि:

मूल्य रु. ४०००

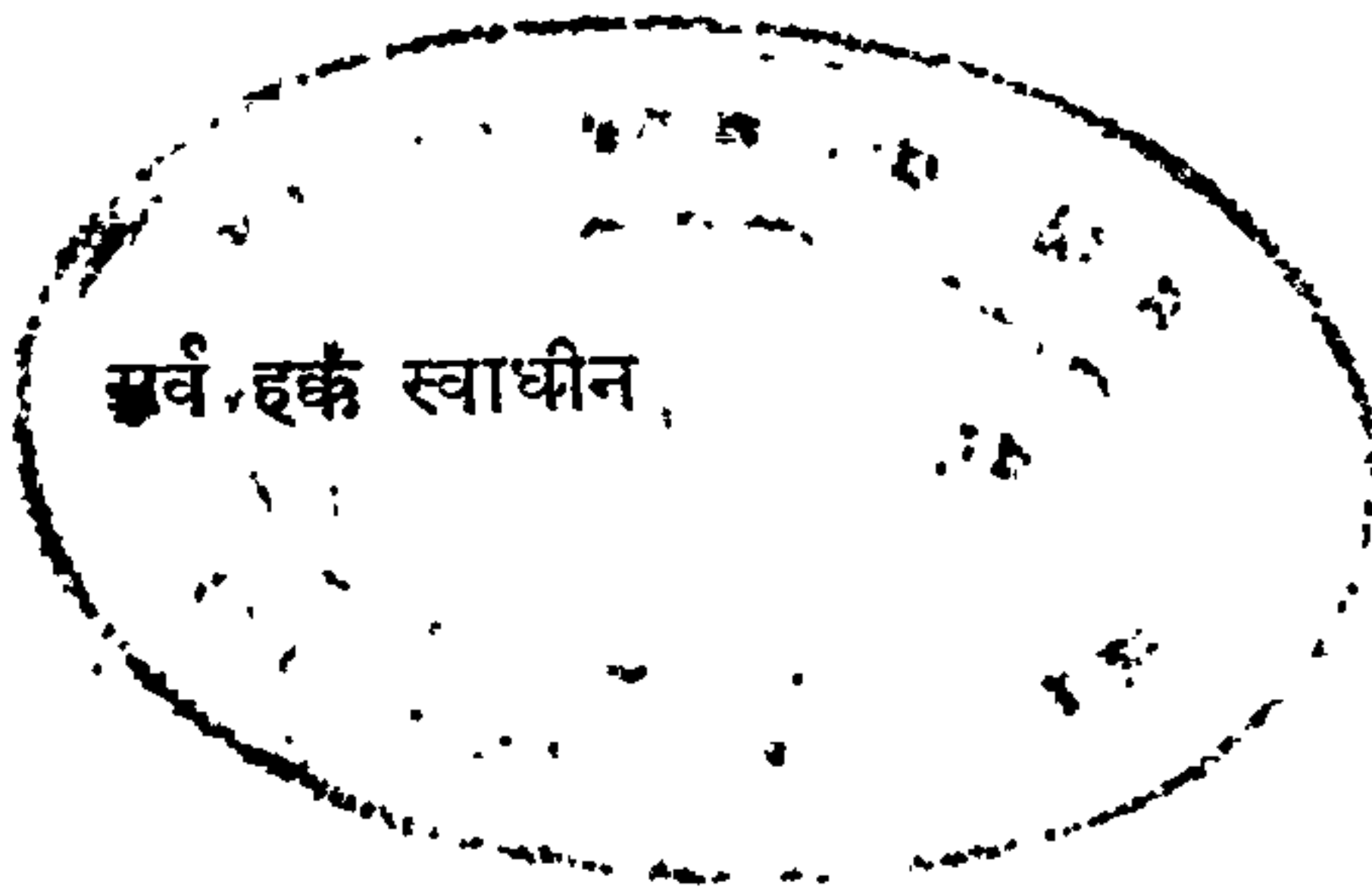

REFBK-0010850

व्ही न स प्र का श न : पु णे

आवृत्ति पहिली १९३९

आवृत्ति दुसरी जानेवारी १९६०

प्रकाशक :

स. कृ. पाध्ये

व्हीनस प्रकाशन

४१० शनवार : पुणे २

मुद्रक :

चिं. ग. वझे

साधना प्रेस

४३०-३१ शनवार : पुणे २

दोन शब्द

‘ स्मृतिस्थळा’ची प्रथमावृत्ति १९३९ मध्ये प्रसिद्ध झाली. आतां एकवीस वर्षांनीं—म्हणजे १९६० मध्ये—त्याची द्वितीयावृत्ति प्रसिद्ध होत आहे. अशा संशोधनपर ग्रंथाचा किती थोडा खप असतो, हें लक्षांत घेतलें, म्हणजे इतक्या दीर्घ कालावधीनंतर कां होईना, पण द्वितीयावृत्तीचा योग आला, हेंहि पुष्कळ आहे, असेंच म्हणावें लागतें !

या द्वितीयावृत्तीची संहिता मूळ सांकेतिक पोथीवरून पुन्हां एकदां काळजी-पूर्वक तपासून घेतली आहे. मध्यंतरीं झालेलें नवीन संशोधन जमेस धरून व इतरहि दृष्टींनीं प्रस्तावना—वगैरे अन्य मजकुरांत आवश्यक दुरुस्ती व बदल हीं केलीं आहेत. एकंदरीनें ही आवृत्ति म्हणजे प्रथमावृत्तीचें केवळ पुनर्मुद्रण नसून ‘ सुधारलेली द्वितीयावृत्ति ’ आहे, हें नमूद करावयास पाहिजे.

अशा ग्रंथाचें प्रकाशन लाभदायक होत नाहीं, याची जाणीव असूनहि व्हीनस प्रकाशनचे चालक श्री. स. कृ. पाध्ये यांनीं ही द्वितीयावृत्ति प्रसिद्ध केली, याबद्दल मी त्यांचे मनःपूर्वक आभार मानतो.

१ जानेवारी १९६०

वा. ना. देशपांडे

अनुक्रमाणिका

विषय	पृष्ठ
प्रस्तावना	१ - ३१
१. स्मृतिस्थळ	१
२. परिशिष्ट १ लें—	
‘ अज्ञात स्मृतीं’तील अधिक स्मृति	९४
३. परिशिष्ट २ रें—	
‘ स्मृतिसमुच्चयां’तील अधिक स्मृति	१०८
४. परिशिष्ट ३ रें—	
फरक व अधिक मजकूर	१२१
५. टीपा	१२५
६. शब्दकोश	१३५
७. व्यक्तिनामांची सूची	१४९

शुद्धिपत्र

[किरकोळ व सहज लक्षांत येणारे मुद्रणदोष दुरुस्त केले नसून फक्त महत्त्वाचे तेवढे मुद्रणदोष दुरुस्त केले आहेत.]

पान	ओळ	अशुद्ध	शुद्ध
२२ प्रस्तावना	२८	घेऊन	नेऊन
१	१८	तसर्चे	तसेंच
३	२१	यें	वें
११	२४	नेले	गेले
६	७	छनिस्थळी	छीनस्थळी
८	४	लक्ष्मीधरभटो	लक्ष्मीधरभटी
११	२४	आमचीये	आमचीये-तुमचीये
१०	२४	आवांका	आवांका
१२	२३	अनुसरलेल्या	अनुसरलेया
१३	१३	'ज्ञान' करणें	ज्ञान 'करणें
१८	१६	तेव्होळ	तेव्हेळि
१९	४	एकुरुं करूं	एकु रूं रूं
११	५	भातें	मातें
२१	२१	नुजळेनि	नुजळेचि
११	२२	उजळलेच	उजळले
२३	१७	प्राप्त्यंतर	प्राप्त्यंतर
२४	२१	ने घणें	नेघणें
२७	९	गातु	गीतु
३०	८	बाहीर-बाहीरीं	बाहीर-बाहीरीं
३३	२९	दासा	दीसीं
३३	१७	बां	वां
३८	१३	आमृतें	आमृतें
११	१७	खळो	खेळों

पान	ओळ	अशुद्ध	शुद्ध
३९	२२	अंतःकोशम— कोशनिकर	अंतःकोशमकोश— कोशनिकरं
”	”	जीवयत	जीवयते
४१	२	श्रीभागवता	श्रीभागवत
”	१३	गुरुकुलन	गुरुकुल न
”	२२	खांधावारि	खांदावारि
४२	२८	राही	राहीले
४४	१८	उभे ठकावे	उभे न ठकावे
”	२४	देमाइसांसि	कटक देमाइसांसि
”	२५	भेटला	भेटले :
४५	७	जन्म वीजाल	जन्मवीजाल
”	२४	भ[भो]र्जीन	भ[भो]जनिं
४५	”	कोमळ	कोमळा
४९	२७	निगालें	निगालीं
६६	१९	जगद्धीरा	जगद्धीरा
”	२०	काव्यालापकलाप- कैलीकुशला :	काव्याळापकळाप- कैळिकुशळा :
८०	२०	प्रवर्तलीं	प्रवर्तलां
८१	२७	८७	८६
८६	२७—२८	प्रयुवतीचा	प्रयुक्तीचा
८८	२३	गिरावृत्तरोत्तुंग	गिरावृत्तरोत्तुंग
८९	२०	जीतुवां	जी तुवां
९१	१	अन्माय	अम्नाय
”	३	आन्मायाची	आम्नायाची
१००	६	पालड	पालउ
१०२	११	चौकडीया	चौकडीए
१०८	१९	तरि तरि	तरि
१०९	२६	त्यानें	त्यातें

पान	ओळ	अशुद्ध	शुद्ध
११६	१२	गग	मग
११९	१४	वीजसा	वीजना
१२२	१	अचळे	आंचळे
११	५	स्मृ. स्थ.	स्मृ. स.
१२५	१२	बाजाठान	बाजाठाण
११	११	डोंबेग्रामची	डोंबेग्रामच्या
१२८	१३	चळ	चूळ
१३१	१७	उपाध्या	उपाध्य
१३३	२८	वरितुरंग	वारितुरंग
१३७	उजवी बाजू २६	कोकर	कौरक
१३९	उजवी बाजू १३	तव वौरणें	तनू वौरणें
१४४	उजवी बाजू २५	गरव	गुरव

★ ★ ★

मराठी ग्रंथ संग्रहालय. ठाणे. स्थळप्रत.

अनुक्रम २६३५० वि: निबंध
क्रमांक १२१४ नों: दि. १३/३/५०

प्रस्तावना

१. ग्रंथमहत्त्व—प्राचीन मराठीत पद्य विपुल, पण गद्य अत्यल्प आहे. त्यांतहि नामांकित गद्यकृति 'पंचतंत्रा' व्यतिरिक्त अन्य दाखवितां येणार नाही. अलीकडे महानुभाव वाङ्मयाचें दालन खुलें झाल्यापासून मात्र ही वाण अंशतः कमी होत आहे.

प्रस्तुत 'स्मृतिस्थळा' ग्रंथ प्राचीन मराठी गद्याचा नमुना म्हणून वाङ्मयांत सदैव स्मरला जाईल. त्यामुळें तत्कालीन पारिस्थितीवर थोडाबहुत प्रकाश पडतो, हें त्याचें दुसरें अंगहि उपेक्षणीय नाही. त्याची विशेष अपूर्वाई अशी की, विनीच्या महानुभाव ग्रंथकारांची माहिती देणारा प्राचीनतम ग्रंथ हाच होय. याबाबत 'लीळाचरित्र' हि त्याच्या मार्गेच पडतें !

२ पाठचर्चा—प्रथमावृत्तीची संहिता तयार करतांना 'स्मृ.स्थ.'च्या ('स्मृतिस्थळा' च्या) क, ख, ग, घ अशा चार पोथ्या मला मिळाल्या. त्या 'सकळ' लिपीत असून त्यांवर लेखनकाल नव्हता. कागद, शाई, अक्षर इ. वरून त्या २५०-३५० वर्षांइतक्या जुन्या खास वाटत होत्या. त्यांतील आतिशय जीर्ण क पोथीवरून संहिता बनविली असून इतर पोथ्यांवरून टीपांत महत्त्वाचे पाठभेद दिले आहेत. न-णमधील फरक व संस्कृत श्लोकांचे पाठ न बदलतां केलेलें ढोबळ शुद्धीकरण यांखेरीज मुळांत बदल केला नाही. संस्कृत श्लोकांत पोथींतील लकार मात्र कायम ठेवला आहे. कतील किरकोळ उणिवा अन्य पोथ्यांवरून () अशा कंसांत पुन्या केल्या आहेत.

प्रथमावृत्तीची संहिता छापून झाल्यावर मला आणखी सात पोथ्या मिळाल्या. म्हणजे ती आवृत्ति छापतांना 'स्मृ.स्थ.' च्या एकूण अकरा पोथ्या माझ्या अवलोकनांत आल्या ! नंतर पाहिलेल्या एका पोथीत शके १५२३, प्लव संवत्सर, भाद्रपद व ॥ ४, रविवार-ता. २० सप्टें. १६०१- हा लेखनकाल

१. कै. वि. ल. भावे-संपादित; 'महाराष्ट्र काव्यग्रंथ' ११.

स्मृ. प्र.... १

आहे. तेव्हां ही पोथी या शकांत लिहिलेली असेल, किंवा तशा पोथीची नकल असेल. कांहीं म्हटलें, तरी 'स्मृ. स्थ.' चा माग शके १५२३ पर्यंत लागतो. दुसऱ्या एका पोथीवर शके १६०४ हा लेखनकाल आहे.

या अकरा पोथ्यांवरून 'स्मृ. स्थ.' तील हकीकतीची एकवाक्यता सांगतां येते. कत २६१ स्मृति व २६ वृद्धाचार दिसतात. पण स्मृ. २२२ ख-ग-घमध्ये स्मृ. १८३ त पूर्वीच आलेली 'असते. २३ नंतरचे वृद्धाचार म्हणजे गुरुशिष्य-परंपरेच्या याद्या असून त्या ख-ग-घ मध्ये क्रमांक-विरहित येतात. एवंच, या चारही पोथ्यांत एकूण मजकूर सारखाच भरतो. मागील शके १५२३ च्या पोथीत कप्रमाणें-संहितेप्रमाणें-२६१ स्मृ. असून अधिक स्मृ. २२२ हीच आहे. घतहि २६१ स्मृ. येतात; पण तींतील जादा स्मृ. भिन्न असून उर्वरित पोथ्यांत तिच्यांतील मजकूर आलेलाच असतो. तात्पर्य, २६० व २६१ वैकल्पिक स्मृ. व २३ वृ. अशी 'स्मृ. स्थ.' ची संख्या निश्चित समजण्यास हरकत नाही.

प्रथमावृत्तीची संहिता मुख्यतः ज्या क पोथीवरून तयार केली होती, त्याच पोथीवरून द्वितीयावृत्तीतील संहिता पुन्हां एकदां बारकाईने तपासून घेतली आहे.

३ स्मृतीचें विविध पाठ—'स्मृ. स्थ.' हा एकच स्मृतिग्रंथ नव्हे. स्मृतीचे विविध पाठ झाल्याची प्राचीन ग्रंथ साक्ष देतातः (अ) 'नरेंद्रबासीं 'रुक्मिणीसैवर' केलें : आणि सातसै स्मृती जैसीया वर्तल्या तैस्याचि लिहील्या : '—पारमांडल्य 'अन्वयस्थळ.' (आ) 'कवि मालौबास त्यांहीं पांचसै स्मृति : सवासे वृधाचारु अन्वयी लावीली : '—सदर. (इ) 'हें 'अन्वयस्थळ-सुमृति' माहादोत्रा साळकर तेहीं केलीया : आणि दुसरा बंध ('अन्वयस्थळ सुमृती'चा) परशरामबासीं केला : '—साळकर 'अन्वयस्थळ; ' 'इतुके करुनी सुमृति केलीया । परशरामाचीया पाया वंदूं ॥ १६५॥ '—राघवमुनिकृत 'चरित्रअबाव. ' (ई) 'सीउबासीं....श्रुति-स्मृति-लीळा . न्यायें वृधाचारें : शोधूनि तेंचि प्रमाणत्वे मानीलें : '— 'अन्वयस्थळाची परी. '

स्मृतिग्रंथांत नागदेव व त्याची प्रभावळ यांच्या बारीक-सारीक

देखील गोष्टी असल्याने त्यांचा मूळ लेखक समकालीनाखेरीज दुसरा असणे असंभवनीय आहे. तेव्हां मूळ कर्ते म्हणून जेव्हां धाराशिवकर ओंकारवास (५०० स्मृ.), ' नायाबा ' (' हेतुस्थळ ' कर्ता न्यायव्यास) हीं नांवे पुढे येतात, तेव्हां तीं अन्वयकार किंवा संस्करणकार यांचीच मानली पाहिजेत. संस्करणकार म्हणून बत्तराज तळेगांवकर (२७५ स्मृ. व ४० वृ.—पारमांडल्य ' अन्वयस्थळ ')—प्रभृतींचीहि नांवे आढळतात. पण हीं सर्व आपणांस निरूपयोगी असल्याने त्यांच्यासंबंधीच्या अवतरणांनीं जागा अडवीत नाहीं.

उपरोक्त अवतरणांवरून नरेंद्र व परशराम हे स्मृतीचे मूळ लेखक आणि मालोवास व गुर्जर शिववास हे संस्करणकार वाटतात. पारमांडल्य 'अन्वयस्थळा' वरून मालोवासाने ' अन्वयीं लाविलेला ' मूळ पाठ नरेंद्राचा दिसतो. आम्नायाभिमानाने वरील शोधकारांनींहि आपापले स्वतंत्र पाठ बनविले असले पाहिजेत.

नरेंद्राची ७०० ची मूळ स्मृति आणि मालोवास—व ओंकारवास—यांचा ५०० चा पाठ पाहिल्याचे वा उपलब्ध असल्याचे कुणीहि वृद्ध महंत सांगत नाहीत. ' चौपद्यां ' च्या टीपांत एका ५०० च्या पाठाचा उल्लेख येतो, तेव्हां हे पाठ पूर्वी प्रचारांत असावेत.

४ उपलब्ध झालेले पाठ—^१ ' स्मृ.स्थ. ' खेरीज मला 'अज्ञात स्मृति' व ^२ ' स्मृतिसमुच्चय ' हे आणखी दोन पाठ मिळाले. पूर्वोक्त पाठास त्याच्या अपरिचितपणामुळे, अभिधानाभावामुळे व ' अज्ञात लीळा ' असलेल्या पोथीतच तो असल्यामुळे हें तात्पुरतें नांव मी दिलें आहे. पोथीचा शके १५४५, रुघिरोद्गारी संवत्सर, माघ व ॥ ७, रविवार-ता. १ फेब्रुवारी १६२४—लेखनकाल आहे. तीत २२९ स्मृ. व १७ वृ. आहेत.

' स्मृ. स. ' च्या (' स्मृतिसमुच्चयाच्या ') तीन पोथ्यांतील एकीवर शके १६६२, आश्विन व ॥ ५, सोमवार—ता. २९ सप्टें. १७४०—

१. यावर कै. ह. ना. नेने यांचा ' महाराष्ट्र ', २५ मार्च १९३४, यांत निबंध आला आहे. २. यावर ' विश्ववाणी ', डिसें. १९३३, यांत माझा निबंध आला आहे. यालाच भावे (' महाराष्ट्र-सारस्वत ') व डॉ. य. खु. देशपांडे (' महानुभावीय मराठी वाङ्मय ') ' नागदेवाचार्यचरित्र ' म्हणतात व त्याचे कर्तृत्व परशरामाकडे देतात.

हा लेखनकाल आहे. ग्रंथाचें हें नांव पोथींतच सांपडलें. 'आद्य मराठी कवयित्री' पुस्तकाच्या प्रथमावृत्तींत त्याला ^१ 'नागदेवाचार्यस्मृति' संज्ञेनें मी संबोधिलें होतें. सर्व पोथ्यांतील समाप्तींत 'श्रीनागार्जुनविरचितः' असें पद येतें, तें बरोबर असल्यास या पाठाचा कर्ता कुणी 'नागार्जुन' दिसतो. त्याचा पत्ता मला लागला नाहीं. पंथांत 'नागार्जुन' शब्दानें नागदेवाशिवाय इतरास सहसा आळवीत नसल्यानें 'श्रीनागार्जुनोपदेशे' या पदाऐवजीं हें पद कांहीं तरी गफलतीमुळें पोथ्यांत शिरलें कीं काय, असाहि संशय येतो.

परिशिष्ट १ व २ मध्ये या दोन्ही पाठांतील अधिक मजकूर समाविष्ट केला असल्यानें या एकाच ग्रंथावरून सदर तिन्ही पाठांचा वाचकांस परिचय घडणार आहे.

'स्मृ. स.' तील संपूर्ण वृद्धाचार ^२ 'महाराष्ट्र-साहित्य-पत्रिकें' त मी मागे प्रसिद्ध केला होता.

५ पाठत्रयाची तुलना—तिन्ही पाठांत पंथामध्ये 'स्मृ. स्थ.' सर्वमान्य आहे. 'अ. स्मृ.' ('अज्ञात स्मृति') व 'स्मृ. स.' यांच्याप्रमाणें त्यांत गोविंदप्रभूच्या वेळचा मजकूर जरूरीपलीकडे येत नाहीं. यामुळें ^३ माता-पुरगमनासारख्या स्मृति त्यांतून सहजच गळतात. गोविंदप्रभूच्या आज्ञेनें नागदेवप्रभृति मातापुरास गेले होते, म्हणून त्यांचें तेथील गमन पंथदृष्ट्या आक्षेपार्ह होत नाहीं म्हणावें, तर ^४ 'सूत्रपाठ,' आचार २५, येथील चक्र-धरोक्ति ('मातापुरा....न वचावें :') त्या गोष्टीस प्रतिकूल ठरल्यावांचून कशी राहील ? 'स्मृ. स्थ.' त ही स्मृति नसल्यानें वादच राहत नाहीं. 'अ. स्मृ.' व 'स्मृ. स.' यांत ती येऊन शिवाय ^५ 'विठोबासंबंधींचीहि एक स्मृति येते. ती सनातनी वर्गातील विठ्ठलभक्तांस बोंचल्यास नवल नाहीं. हीहि स्मृति 'स्मृ. स्थ.' त नाहीं. 'स्मृ. स्थ.' ११३ त दाशरथी रामचंद्रापेक्षां श्रीकृष्णाची पायरी व्यंजनेनें वरची दाखविली आहे ('टीपां'तील या स्मृ. वरील टीप पहा), पण 'रामाचरी नंबर कृष्ण मागे !!'-हा प्रकार सनातन्यांस

१. डॉ. वि. भि. कोलते 'भास्करभट्ट बोरीकर' ग्रंथांत याच पाठास 'स्मृतिस्थळ' म्हणतात, तें बरोबर नाहीं. २. आक्टो. १९३६. ३. स्मृ. १८-१९ पा. ९५. ४. नेनेसंपादित. ५. स्मृ. १९६ पा. १०५.

अपरिचित नाही ! ही स्मृ. 'अ. स्मृ.' त नसली, तरी ' स्मृ. स. ' त आहे. तसेच, ' स्मृ. स्थ. ' ११८ त जेथे ' सिखासूत्र ' शब्द येतो, तेथे ' अ. स्मृ. ' १०८ व ' स्मृ. स. ' २१२ ' शिवसूत्र ' शब्द देतात. सिद्धांते हरिबास व सोंगोबास यांच्या ^१ 'अन्वयस्थळा ' प्रमाणे ' शिवसूत्र ' म्हणजे शंकराचार्यांचे 'पंचीकरण'. ' स्मृ. स्थ. ' त भिन्न पाठ असल्याने शंकराचार्यांचा नामनिर्देश सहजच टळतो ! आतां, यांत अस्सल पाठ कोणता, हे ठरविणे दुर्घट आहे. ^२ ' अ. स्मृ. ' ९५ व ' स्मृ. स. वृ. ' २४ यांतील दिल्लीच्या महंमद सुलतानाची (!) संशयास्पद स्मृतीहि ' स्मृ. स्थ. ' त नाही.

' स्मृ. स्थ. ' त क्वचित् कालानुक्रमाने स्मृति-वृद्धाचार येतात, असे वाटते; पण ते सर्वत्र खरे नाही. एकच उदाहरण द्यावयाचे, तर शके १२१३-१४ त लिहिलेल्या व त्यानंतर लगेच रामदेव यादवाला दाखविण्यांत आलेल्या नरेंद्रकृत ' रुक्मिणीस्वयंवरा ' ची हकीकत स्मृ. ११३-त येते; उलटपक्षी, स्मृ. ८३ तील दिल्लीकरांची स्वारी शके १२१६ किंवा १२२८ यांतील कोणतीहि घेतली, तरी ती या हकीकतीनंतरची असल्यामुळे कालानुक्रमास ढळ पोंचतोच ! ' अ. स्मृ. ' ला ' स्मृ. स्थ. ' इतपतहि क्रम नाही. तीत कित्येकदां ' आदि ' नसतात. ' स्मृ. स. ' त स्थूलमानाने ' स्मृ. स्थ. ' चा क्रम दिसतो. ' स्मृ. स. ' त या दोन्ही पाठांतील बहुतेक सर्वच मजकूर आला आहे. शिवाय कांहीं जादा मजकूरहि ^३ येतो. वर सांगितल्याप्रमाणे ' स्मृ. स्थ. ' ११३-व वृ. २३- ' अ. स्मृ. ' त नाहीत, पण ' स्मृ. स. ' त आहेत. ' स्मृ. स. ' त प्रायः विस्तार असतो. तिन्ही पाठांत जेथे सदृश मजकूर येतो, तेथे ' स्मृ. स. ' ' अ. स्मृ. ' शी जास्त मुकाबला ठेवतो. पाठत्रयांत ज्याअर्थी सारखा मजकूर बराच आहे, त्याअर्थी त्या सर्वांचे मूळ एकच असले पाहिजे. मग ते या तीन पाठांतले एक असो, की बाहेरचे निराळेच असो. हे सर्व पाठ ' लीळाचरित्र ' व ' ऋद्धिपुर-चरित्र ' यांचे कमीअधिक प्रमाणांत ऋणी आहेत.

केवळ रचनाशैथिल्य व इतस्ततः उल्लेखिलेला कांहीं तंपशील यांवरून ' अ. स्मृ. ' पाठ प्राचीनतम वाटेल, पण याला विरुद्ध पुरावेहि आहेत.

१ हा ग्रंथ डॉ. कोलते एकट्या सोंगोबासाचा मानतात (' भा. भ. बो. ' पा. ८१), पण तो या दोघांचा आहे. २. पा. १०४. ३. परिशिष्ट २.

बहुधा मनुस्मृतींतील 'वेदः स्मृतिः सदाचारः स्वस्य च प्रियमात्मनः । एतच्चतुर्विधं प्राहुः साक्षाद्धर्मस्य लक्षणम् ॥' (२-१२) या श्लोकावरून फेरफारानें बनविलेले महानुभाव वाङ्मयांतील श्रुत्यादि शब्द स्थूलमानानें काल-खंडद्योतक आहेत. 'गोसावीयांचे श्रीमुखीचे ते श्रुतिः भटोबासांचे वर्तमान ते स्मृतिः रामेस्वरबा : प्रसरामबा : हीराइसे : नागाइसे हा वृद्धाचारः धारासी-वकर वंकारबास : गुर्जर शिवबासपर्यंत मार्गरूढीः' (हरिबास-सोंगोबास 'अन्वय-स्थळ'). मार्गरूढीनंतरचें 'वर्तमान.' कित्येक ग्रंथांत वृद्धाचार, वर्तमान व मार्गरूढी असाहि क्रम असतो. हल्लींच्या स्वरूपांतलें 'स्मृ. स्थ.' मार्गरूढीमधलें आहे, हें पुढें येईलच. 'अ. स्मृ.' त 'वृद्धाचारारंभी' 'वर्तमान' शब्द आहे, तो मार्गरूढीऐवजीं त्याच अर्थानें आला आहे. त्याचप्रमाणें, 'अ. स्मृ.' २४ तील 'तीन्हि आधिष्ठाने' शब्दप्रयोगाचा 'वृद्धाचारादि क्रमै-करुनि तीनि आधिष्ठाने जाणावीः' (स्मृ. स. ३५१) यावरून वृद्धाचार, मार्गरूढी व वर्तमान असा पहिल्या क्रमानुसार अर्थ होतो. ^३महंत आराध्य मुरलीधरशास्त्री महानुभाव यांचा केशोबास इ. व्यक्तिपर अर्थ चुकीचा आहे. अर्थात् 'अ. स्मृ.' 'स्मृ. स्थ.' पेक्षां प्राचीन नव्हे, अर्वाचीन—किंवा फार तर समकालीन-आहे, हें स्पष्ट आहे.

'स्मृ. स.' तहि 'मार्गरूढी व 'वर्तमान' शब्द येतात. ते कोणत्याहि अर्थानें घेतले, तरी अर्वाचीनत्व अगर समकालीनत्व सुचवितात. 'स्मृ. स्थ.' व 'अ. स्मृ.' यांपेक्षां 'स्मृ. स.' अर्वाचीन वाटण्याचे कांहीं अंतर्गत पुरावे परिशिष्ट ३ मध्ये आले आहेत. आणखी थोडे देतोः (१) 'अ. स्मृ.' ३७ मधील वृत्तांत संभाव्य आहे. 'स्मृ. स.' १८ त तो असंभाव्य बनवून टाकला आहे ! दुकानंदाराच्या आठवणीप्रमाणें त्याजकडे 'नाथपर' कापूर गेलीं बारा वर्षे नव्हता. पण तो त्याच्या पेटींत असल्याचें गोविंदप्रभूनें नागदेवास आधींच सांगितलें व तें खरेंहि ठरलें, अशी 'स्मृ. स.' ची नवलकथा आहे ! ती निःसंशय मागाहूनची वाटते. (२) 'अ. स्मृ.' १५८ त नागदेवाच्या तोंडीं 'गोवळी, मोसारी' या शिव्या घातल्या आहेत. 'स्मृ. स.' १९६ नें त्यांत आणखी एका अभद्र

१ पा. १०६. २ पा. ९७. ३ 'विविधज्ञानविस्तार' आक्टो. १९३७.

४ स्मृ. स. २४७. ५ पा. ११८. ६ पा. ९९.

शिवीची भर घालून पुढील स्वतंत्र स्मृतींत त्यांचें समर्थनहि केलें आहे ! तें इतकें पोरकटपणाचें आहे कीं, कुणासहि बनावटच वाटावें ! ' स्मृ. स्थ. ' १६१ त फक्त ' सिवीया ' असा मोघम शब्द आहे. (३) ' स्मृ. स्थ. ' ८६ व ' अ. स्मृ. ' ९८ यांत मुसलमानांनीं राजा रामदेव यादवाच्या राण्या भ्रष्टविल्याबद्दल अवाक्षर देखील नाहीं. बरें, तसें असतें, तर या पाठद्वयास मौन धरण्याचें बिलकूल प्रयोजन नव्हतें. सबब ' स्मृ. स. ' ९७ त ' राणीया वीटंबीलीया ' असें जें म्हटलें आहे, तें प्रक्षिप्त-अतएव अर्वाचीनत्वसूचक-समजलें पाहिजे.

६ ' स्मृतिस्थळा ' चा कर्ता व कालनिर्णय—सध्यांचें ' स्मृ. स्थ. ' कुणाहि एका लेखकाचें नसून त्यांत अनेकांच्या पाठांतील कमीअधिक मजकूर मिसळला गेला असावा, असें माझे मत झालें आहे. मात्र हल्लींच्या संस्करणाचा कालनिर्णय करतां येणारीं साधनें उपलब्ध आहेत, हें त्यांतल्या-त्यांत सुदैव होय.

' स्मृ. स्थ ' तील पुढील स्थळां त्याचा संस्करणकार आपल्याशीं बोलत आहे, असें दिसून येईल : (१) ठिकठिकाणचे ' शोध ' शब्द. (२) ठिकठिकाणचे ' कविवासवासना ' उल्लेख. (३) ' हें यथाप्रतीः ' स्मृ. २४०, २४७. (४) ' हे (स्मृति) उत्तरार्धीचि (' लीळाचरित्रा ' च्या उत्तरार्धातील) शोधूनि येथ घातलि असेः ' स्मृ. २३. (५) ' हे स्मृति मलेकोयाबा सांघतिः आणि धर्मवार्ता करीतिः ' स्मृ. १०६. (६) ' यैसी मार्गरूढिः ' स्मृ. २२१, वृ. १६. (७) ' हे स्मृति श्रीप्रभुगोसावी (गोविंदप्रभु) असतां ऋद्धिपुरी जाणावीः चरीत्री (' ऋद्धिपुरचरित्रां ' त) मांडीतां न येः म्हणौनि ' निंबा घातलीः ' स्मृ. २४७. यांतील ५ व ६ निर्देश सर्वांत महत्त्वाचे आहेत. त्यांवरून हा संस्करणकार मार्गरूढींतला असून मलेकोयाबाचा समकालीन व ऋणानुबंधी असल्याचें स्वच्छ दिसतें. मलेकोयाबा हा उपाध्य आमनायांतील असून नागदेव > कमळाइसा > हिराइसा > पाटकुळे मालोबास > आबाइसे > मलेकोयाबा अशी त्याची परंपरा

१ या शब्दावरून ' ऋद्धिपुरचरित्र, ' ' मातापुरचरित्र, ' ' बेलोपुरचरित्र ' यांच्याप्रमाणें ' निंबचरित्र ' असें गांवावरून ' स्मृ. स्थ. ' ला नांव देण्याचें त्याच्या संस्करणकाराच्या मनांत असल्याची शक्यता वाटते.

आहे (' अन्वयस्थळाची परी '). पितापुत्रांप्रमाणे गुरुशिष्यांची २० वर्षांची पिढी धरल्यास नागदेवानंतर (शके १२३४ नंतर) मलेकोयात्रा १२० वर्षांनी (शके १३५४ च्या सुमारास) येतो. तेव्हां शालिवाहनाचे चौदावे शतक हा त्याचा, सदर संस्करणकाराचा व ' स्मृ. स्थ. ' चा काल ठरणे क्रमप्राप्त आहे. मार्गरुढीतील व्यक्तीने मार्गरुढीचा उल्लेख करणे दुष्कर नाही. स्मृति व वृद्धाचार यांत होऊन गेलेला गोपाळपंडित ' लक्षणरत्नाकरांत ' ' श्रुति-स्मृति-वृद्धाचारनिर्णयाख्यम् । ' असा त्या दोहोंचा उल्लेख करतोच की नाही ? वरीलपैकी इतर निर्देश या कालनिर्णयास बाध आणीत नाहीत.

हा संस्करणकार चौदाव्या शतकांतला असून नरेंद्र व परशराम हे स्मृतिकार आणि नायात्रा, कवि मालोबास व धाराशिवकर ओंकारबास हे शोधकार त्याच्या पूर्वीचे असल्यामुळे त्याने त्यांच्या कृतीचा अवश्य उपयोग केला असला पाहिजे. तो कुणाचा, कुठे व किती केला असेल, हे सहसा कळण्याजोगे नसल्यामुळे ' स्मृ. स्थ. ' चा कर्ता एक नसावा, असे मी परिच्छेदारंभी म्हटले आहे. यांपैकी एका शोधकाराचा उपयोग करण्यांत आल्याचे नक्कीच दाखवितां येते : ' स्मृ. स्थ. ' त ज्या ' कवि-बासा ' च्या ' वासना ' (येथे भिन्न मत, अभिप्राय) येतात, तो कवि मालोबास होय. स्मृ. १४७ तील ' हे आदि कवीबास : याचि स्मृति न येचि : ' या निर्वाळ्यावरून तर मालोबासाबद्दल शंकाच राहत नाही. ' स्मृ. स्थ. ' व ' स्मृ. स. ' यांच्या कित्येक पोथ्यांत ' कविबास ' ऐवजी ' कवीश्वरबास ' हा पाठभेद येत असला, तथापि या दोन शब्दांच्या

१ ' स्मृ. स्थ. ' २४६ त ' वासना ' म्हणजे ' इच्छा, हेतु ' हा नित्याचा अर्थ घ्यावयास पाहिजे. या स्मृ. चा संबंध मागील स्मृ. २०१ शी जोडावा लागतो (या दोन स्मृ. मिळूनच ' अ. स्मृ. ' १६६ व ' स्मृ. स. ' २३८ होतात). केशोबासाने स्मृ. २०१ त पैठणास राहण्याबद्दल नागदेवापाशी इच्छा दर्शविली, त्या संदर्भांनी स्मृ. २४६ त नागदेव ' वराड माहेर : गंगातिर सासुरें ' म्हणतो. म्हणून ' वाहाना ' पाठ तेथे नको (' अ. स्मृ. ' १६६ व ' स्मृ. स. ' २३८ यांत तो नाहीच). २ ग पोथींत बहुतेक सर्वत्र व घट दोनदां हा पाठ येतो.

सादृश्यामुळे ही पोथीलेखकांची फसगत झाली आहे, असें मानणें प्राप्त होतें. एरवीं कवीश्वरबासानें—भास्कर बोरीकरानें—स्मृतींच्या ‘आदि’ मांडल्या व शोधन केलें, असें म्हणावयाचें कीं काय ? खेरीज, ‘स्मृ. स्थ.’ त हकीकतीमध्ये भास्करास सदैव ‘कवीश्वरबास’ शब्द लावलेला आहे. मग केवळ वासना देतांनाच त्याला ‘कविबास’ हा वेगळा शब्द लावण्याचें काय कारण आहे ? सारांश, कविबास म्हणजे कवि मालोबासच. ‘स्मृ. स्थ.’त ज्याअर्थी मालोबासाच्या वासना फक्त मधुनमधून येतात, त्याअर्थी तें त्याच्या एकट्याच्या पाठाची संक्षिप्त आवृत्ति नव्हे.

‘स्मृ. स्थ.’त अनेकांच्या पाठांचें मिश्रण असावें म्हटलें, म्हणजे त्याच्या मूळ कर्त्याचा विचार करण्यांत अर्थ उरत नाही. परिच्छेद ३ (इ) मधील अवतरणांत ‘महादोबा साळकर व राघवमुनि स्मृतीचें कर्तृत्व परशरामाकडे देतात. आणि, ‘अ. स्मृ.’ २२८ त नागदेवानिधनाचें फक्त प्लवंग संवत्सर व ‘स्मृ. स.’ ३५६ त शके १२२४, ^२प्लवंग संवत्सर, भाद्रपद व ॥ ११ ही मिति येते, पण महादोबा व ^३राघवमुनि मात्र ‘स्मृ. स्थ.’ २६०—मधलीच मिति देतात, यावरून या दोघांस परशरामाची स्मृति म्हणजे ‘स्मृ. स्थ.’च अभिप्रेत आहे, असा कयास बांधतां येतो. पण त्याला पुष्टि देणारा पुरावा बाहेर यावयास हवा. याशिवाय, (अ) नरेंद्रानें केलेल्या स्मृति दत्तराज तळेगांवकराच्या वेळीं खरोखरच उपलब्ध असल्यास परशरामाच्या वेळीं त्या उपलब्ध नसणें कसें शक्य आहे ? मग त्यानें निराळी स्मृति करण्याचें प्रयोजन काय ? (आ) परशरामानें नरेंद्रस्मृतींत नसलेली हकीकत सम-कालीनत्वामुळे लिहून स्वतंत्र स्मृति निर्माण केली, कीं मालोबासादिकांप्रमाणें नरेंद्रस्मृतीचें केवळ शोधन केलें ?—हेहि प्रश्न उलगडल्याखेरीज निर्णयात्मक कांहींच सांगतां येत नाही.

शेवटीं एक कल्पना मांडून हा मुद्दा संपवूं. ‘स्मृ. स्थ.’चा चौदाव्या शतकांतील संस्करणकार गुर्जर शिवबास असावा काय, असा विचार

१ साळकर आमनाथ परशरामाच्या वेळींच झाला असल्यास त्याचा प्रवर्तक महादोबा साळकर म्हणजे हा ‘अन्वयस्थळ’ कर्ता होऊं शकत नाही. कारण त्यांत गुर्जर शिवबासापर्यंतचे ग्रंथकार येतात. २ हें संवत्सर शके १२२९ त येतें. ३ अभाग १२३-२४

मनास स्पर्श करून जातो. परिशिष्ट ३ (ई) वरून त्याने स्मृति शोधल्याचे कळते. या परिच्छेदांतील आरंभी दिलेले साती निर्देश त्याला लागू पडतात. तो मार्गरुढीमधील असून मलेकोयाबाचा सम-कालीन होता. कृष्णमुनीच्या 'अन्वयमाळिके' तील 'मलेकोयाबासी' 'पूजाआवस्वर' : केले पै सुंदर साट श्लोक ॥ २२३ ॥ आचळबासांहीं रत्न वीकावया : पाठविलें त्या धारासीवा ॥ २२४ ॥ '—या चरणांवरून शिवबासाचा गुरु अचळमुरारी याचा मलेकोयाबा विश्वासपात्र दिसतो. तेव्हां 'स्मृ. स्थ.' १०६ तील कथा शिवबासाला मलेकोयाबाकडून कळणे अशक्य नाही. 'स्मृ. स्थ.' २४७ ही 'ऋद्धिपुरचरित्रां' त मांडण्या-न-मांडण्याचा प्रश्न एकट्या स्मृतीच्या संस्करणकारापुढे उभा ठाकण्यापेक्षा स्मृतीप्रमाणे 'ऋद्धिपुरचरित्रा'चेहि ज्याने शोधन केले आहे, अशाच संस्करणकारापुढे उभा ठाकणार. 'अन्वयस्थळाच्या परी'—तील ' (सीउबासी) दिढ शत 'ऋद्धिपुर' लावीलें : ' या उताऱ्यावरून शिवबासाने 'ऋद्धिपुरचरित्रा'चेहि अंशतः शोधन केलेले दिसते. 'स्मृ.-स्थ.' २३ मधील 'लीळाचरित्रा'चा उल्लेख इतका सूचक नसला, तरी या अनुरोधाने त्याचाहि शोधनपर अर्थ करता येतो. शिवबासाने 'लीळाचरित्रा'चे संस्करण केल्याचे परिच्छेद ३ (ई) वरून सिद्धच होतें. कवि मालोबास (गोपाळपंडित > नागनाथ > मालोबास) हा त्याच्या पूर्वीचा असल्याने मालोबासाचा स्मृतिपाठ त्याच्या अवलोकनांत येणे अगदी शक्य आहे. सारांश, हा संस्करणकार गुर्जर शिवबास असणे असंभवनीय नाही. त्याची नागदेव > भास्कर > परशराम > पेटे हरिबास > अचळमुरारी > शिवबास अशी परंपरा आहे.

७ प्राचीन मराठी गद्य व 'स्मृतिस्थळ'— 'मरहट्टे' लोक आणि त्यांची 'दिणहळे' (दिले), 'गहिले' (घेतले) शब्द असलेली 'मरहट्ट' भाषा यांचा स्पष्ट निर्देश शके ६९९ मधील 'कुवलयमालाकथा' या अपभ्रंश काव्यांत पहिल्याने सांपडतो. परंतु पहिले मराठी वाक्य शके ९०५ च्या श्रवणबेळगोळच्या शिलालेखांतील असून ते 'श्री चावुण्डराजे करविले' ^१ असे

१ 'महाराष्ट्र शब्दकोश' भा. ४ प्रस्तावना पा. ३६-३७ व भा. ५ प्रस्ता. पा. २ २ राजवाडे-लेख-संग्रह भा. ३ पा. १९६.

आहे. मराठी गद्याचा हाच उगम होय. यानंतरच्या शिलालेख—ताम्रपटांत गद्य मजकूर आढळतो; पण तो फार त्रुटित असल्याने भाषाभ्यासकांची गद्याची भूक त्याने कशी भागणार ?

प्राचीन काळी मराठीत गद्यरचना झाली नसेल, असे नव्हे. परंतु, त्यांतील महानुभाव वाङ्मयाब्राह्मेरचा अतिशय थोडा अंश कालौघांतून बचावला आहे ! आणि, जो बचावला, त्यांत ग्रंथ ही पदवी साजणारी एकच कृति आहे व ती कै. वि. ल. भावे यांनी संपादिलेलें ' पंचतंत्र ' होय. कै. वि. का. राजवाडे यांनी छापलेल्या श्रीपतिकृत ' ज्योतिषरत्नमाला ', ' वैद्यक ' इ. प्रकरणांना ग्रंथ संज्ञा कोण लावील ? पण गद्याचा जेथे अभावच होता, तेथे अशा नीरस बाडांना देखील मोल चढावे, यांत नवल नाही. भाव्यांचे ' पंचतंत्र ' लेखनकालदृष्ट्या शालिवाहनाच्या चौदाव्या शतकाअलीकडे खासच ओढतां येत नाही. महामहोपाध्याय प्रा. द. वा. ^३ पोतदार यांची ' पंचतंत्रा ' ची त्रुटित पाने भाषादृष्ट्या प्राचीन वाटतात; तथापि त्रुटिततेमुळे त्यांचा विशेष उपयोग होत नाही.

अलीकडे जगापुढे आलेल्या महानुभाव गद्य ग्रंथांनी प्राचीन मराठी गद्याची चणचण पुष्कळच कमी केली आहे. नेने—भवाळकरांचे ' श्रुति-वाङ्मय ', नेने यांचे ' लीळाचरित्र ' (पूर्वार्ध व उत्तरार्ध) व ' नित्य-दिनीलीळा ', डॉ. य. खु. देशपांडे यांचे ' चक्रपाणीचरित्र ', डॉ. कोलते यांचे ' श्रीगोविंदभुचरित्र ' (' ऋद्धिपुरचरित्र ' किंवा ' ऋद्धिपुरलीळा ') व ' स्थानपोथी ' हे गद्य ग्रंथ अभ्यासकांस आकृष्ट करीत आहेत. प्रस्तुत ' स्मृतिस्थळ ' प्रथम १९३९ मध्ये प्रसिद्ध झाले. प्रा. सुरेश डोळके यांचे ' श्रीकृष्णचरित्र ' ऊर्फ ' द्वापरलीळा ' एवढ्यांत प्रकाशित होत आहे. ' अज्ञात लीळा ' (मी २१५ लीळांची पोथी पाहिली), ' बेलोपुरचरित्र ', उरलेले मूळ टीप ग्रंथ, उरलेली ' अन्वयस्थळे ' व त्यांच्यासारखी ' वृद्धान्वय ' वगैरे प्रकरणे, मी पाहिलेलें कोकशास्त्र, ' पंचवार्तिका ' ची अधिकृत आवृत्ति इ. आपणा पंथीयेतरांस महत्त्वपूर्ण वाटणारी महानुभाव गद्यरचना लौकर उजेडांत

१ भा. इ. सं. मं. द्वितीय संमेलनवृत्त. २ भा. इ. सं. मं. शके १८३३ चा अहवाल. ३ भा. इ. सं. मं. त्रै. ३-२, ३, ४; व १७-२.

यावयास पाहिजे. 'लीळाचरित्रा' च्या वाईदेशकरपाठाची ^१ नेने यांस १४२५ शकांतल्या इतकी जुनी प्रत उपलब्ध झाली होती, त्याअर्थी त्या ग्रंथाचे पिढीपाठाव्यतिरिक्त अन्य पाठहि स्वतंत्र रीत्या प्रसिद्ध व्हावयास पाहिजेत.

‘स्मृ. स्थ.’ त ‘लीळाचरित्रां’तील शब्दरूपादिक विपुल सांपडतात. त्याचा फक्त ‘एकांक’ वरवर चाळला, तरी (अ) एकी वासना (लीळा १, स्मृ. ४), चाटे (ली. ७, स्मृ. १३८), साउला (ली. ११, स्मृ. २५८), उकरडी (ली. ५०, स्मृ. ११२), उघाणी (ली. ५१, वृ. १६) हे शब्द आढळतात; (आ) ब्राह्मणाचां (षष्ठी; ली. १) व श्रीप्रभूचां (स्मृ. १), खराटेवरि (तृतीया; ली. २) व बोळेवरि (स्मृ. २), गोसाचीं (तृतीया; ली. १२, स्मृ. ५९), मी आलां (भूतकाळ; ली. ११) व मी गेलां (स्मृ. १०६), देउनि (= देऊं; भाविष्यकाळ; ली. ६३, स्मृ. १०७) हीं सदृश रूपे दृग्गोचर होतात; (इ) आणि, ‘बीजें केलें’ (ली. १, स्मृ. ४), ‘वास पाहों लागले’ (ली. ५) व ‘वास पाहीली’ (वृ. ९), ‘धेया धेया माझे बापे’ (ली. ११) व धेया धेया बाप माझे ढसढसां’ (स्मृ. ४५), ‘उघाणी करूं आदरीली’ (ली. ५१) व ‘भिक्षा सांडवूं आदरिली’ (स्मृ. १३), ‘दृष्टीचीए आळीवे घातले’ (ली. ५७) व ‘दृष्टीचीये आळविं राखा’ (स्मृ. ६०), ‘कटकट बा मूनिदेया’ (ली. ७३) व ‘कटकटा भटो’ (स्मृ. ९३) हे समान वाक्प्रचार निदर्शनास येतात. स्थूलतः समकालीन म्हणून ‘पंचतंत्रा’प्रमाणें वेव्हारा, विळचां, डिवणें, भाणवस, पढयंति हे शब्द व दगडवरि (तृतीया-हें रूप राजवाडे—ज्ञानेश्वरींतहि येते.), नेदखेचि (अकरणरूप), पाळणां (सप्तमी) या प्रकारचीं रूपे ‘स्मृ. स्थ.’त दृग्गोचर होतात. ‘श्रुतिवाङ्मयां’तील ‘सूत्रपाठा’ची ‘स्मृ. स्थ.’ वर दाट छाया पडली आहे. कांहीं स्थलें पहा :—

‘स्मृतिस्थळ’

‘सूत्रपाठ’

१ ‘श्रमनिवृत्तिचेनि वचनें’ स्मृ. २१.	१ आचार	१३०.
२ ‘बोडि....सांगितलें किं :’ स्मृ. २८.	२ ”	११५.

‘स्मृतिस्थळ’

‘सूत्रपाठ’

३ ‘वोळखीचेया....वचावें’ स्मृ. ३४.	३ आचार ८३.
४ ‘विषयांचीये....वैसावें :’ स्मृ. ३७.	४ ” १४.
५ ‘एकु....जाये :’ स्मृ. ४५.	५ आचारमालिका २६.
६ ‘यत्क्रियेत तत्कर्म :’ स्मृ. ६७.	६ उद्धरण ४६.
७ ‘जवं....नेणता :’ ”	७ विचार १६४.
८ ‘तेथ....फेडिजे :’ स्मृ. ७३.	८ आचारमालिका ७४.
९ ‘गीत विखो’ स्मृ. ८९.	९ ” १७१.
१० ‘खळीयेचें प्रमाण’ स्मृ. १०९.	१० ” १८८.
११ ‘बोधदाता....जीवु :’ स्मृ. १११.	११ ” १२१.
१२ ‘मग....जन्मवीजाल :’ स्मृ. १३२.	१२ आचार २६२.
१३ ‘परि....जाये’ स्मृ. १९५.	१३ आचारमालिका २१६.
१४ ‘येइल....किं :’ स्मृ. १९८.	१४ विचार २३८.
१५ ‘गाउनि....जाइजे :’ स्मृ. २१२.	१५ आचारमालिका ४१.
१६ ‘ग्रामेक....पंचरात्रं :’ स्मृ. २१४	१६ ” १३३.
१७ ‘आपुलें....असावें :’ ”	१७ ” ९.

याखेरीज स्मृ. ३६, ४१, ६२, ८१, ८३, १००, २१०, २३७ व २५५ यांवर अनुक्रमें आ. मा. २५३, आ. १९५ व आ. मा. १०४, आ. मा. १००, आ. १२५, आ. १, वि. २५७, वि. १०६, आ. १७० व आ. मा. १४३ या सूत्रांच्या शिकवणुकीची छाप पडली आहे, ती निराळीच.

भाषाशैलीच्या दृष्टीने पाहतां ‘लीळाचरित्रा’ दि सर्वच चरित्रग्रंथ ‘स्मृ. स्थ.’ पेक्षां सरस वाटतात. आणि, बायबलच्या तोलाचें मराठींत कोणतें मधुर गद्य असेल, तर तें ‘नित्यदिनीलीळें’तील ‘पूजावसर’ होय ! ‘स्मृ. स्थ.’त हा थाट नाही. साधे व मोजके शब्द आणि वर्णनांतील कमालीचा संयम यांमुळे ‘लीळाचरित्र’ व ‘सूत्रपाठ’ या दोन ग्रंथांच्या भाषाशैलीच्या दरम्यान ‘स्मृ. स्थ.’ची भाषाशैली घोंटाळते. तथापि ‘स्मृ.—स्थ.’तील वेधक भाषाशैलीचे नमुने म्हणून स्मृ. ५८, ६१, ८४, १०२, १०५, १०६, १०७, ११६, १९८ व २०४ आणि वृ. ३, ८ व २१

यांकडे अंगुलिनिर्देश करतां येतो. निदान स्मृ. १०२ मधील अद्भुतामिश्र शांतरस आणि स्मृ. १९८ व वृ. २१ मधील करुणरस वाचकांनीं अवश्य चाखावा.

८ 'स्मृतिस्थळा'चें व्याकरण—' स्मृ. स्थ.'त उकार, सकार व ळकार यांचें बाहुल्य आहे. पहिला प्राचीनत्वद्योतक आहे. तिसरा अर्वाचीनत्व-द्योतक मानणाऱ्यांनीं तो पैशाचीद्वारां सध्यांच्या आर्यभारतीय प्रांतभाषांत आला, या प्रो. स्टेन कोनौ यांच्या विधानाकडे लक्ष्य घावें. 'स्मृ. स्थ.'त संस्कृत श्लोकांत सुद्धां ळकार घुसला आहे ! अनुनासिकेहि सडकून येतात. ' गावं, नावं ' हीं अनुनासिके सार्थ असलीं (' मौऽनुनासिकौ वौ वा ।') तरी ' जवं, तवं ' हीं निरर्थक आहेत.

शब्दभांडारांत तत्सम, तद्भव व देश्य हीं तिन्ही चलनें सांपडतात. जोडशब्द वापरण्याची लकब विशेष उल्लेखनीय आहे : आइकौनि-परीसौनि १३, मासा-दीसा ५६, निजैले-वैसले ५७, जोगीया-जंगमांचें ५९, संता-महंतांचेया ८६, उठि-वैस ९५, बाहीर-वाहीरीं ९७, घे-दे २२८-इ.

'स्मृ. स्थ'तील अभिलाषिणें १०५ (अभिलाषा), पळाणें ११४ (पाळा), प्रतिबंधणें १५० (प्रतिबंध), जिज्ञासिणें २३५ (जिज्ञासा), परिवारणें पा. ९२, कडवें ३ (परिवार)-इ. नामधातूहि असेच उल्लेखनीय आहेत.

यापेक्षांहि ' स्मृ. स्थ.' वाक्प्रचारांत अधिक समृद्ध आहे : बीजें करणें २, वेव्हारू लावणें ११, हात झाडणें १३, बीजन करणें १३, सांडवूं आदरणें १३, संपादूं आदरणें २०, घेया घेया बाप माझे ४५ व ५७, राज्य करणें ५३, नेम सारणें ५३, ताट करणें ५६, ठावो करणें १९८, अभ्यागता म्हणणें ७२, सुरंग मिरविणें ९५, वडापिंपळी लावणें १०८, अभंगु देणें ११३, वोवाळणी घालणें ११३, चंद्रमय होणें १२०, कानाखुरांसकट १८७-इ.

यापुढें महत्त्वाच्या विशेषांचें त्रोटक व्याकरण देतोः—

(अ) वर्णप्रक्रियाः १ संयुक्त स्वर-अक्षे(क्ष) म ३४. २ स्वरगम-अस्तीति २६१. ३ ऊष्मे—सो(शो) धूनि २. ४ महाप्राण-माहौ(घ) १. ५ वर्णसंयोग-संग्रो(ग्रहो) ४१. ६ वर्णवियोग-वरुषे(वें) १.

(आ) नामविभक्तिप्रत्यय : १ प्रथमा-रामदेवो रावो ८६. २. द्वितीया-स्मृति १०६ (अप्रत्यय), घरा. ३४ (सप्रत्यय). ३ तृतीया-

महात्मां ३७, चाडां १३८, घरीचां १६७ ('आ प्रत्यय), बोळेवरि २, ब्राह्मणीं १३ (मूळ शब्द 'ब्राह्मणी'), कोथळेनि ४७, नृसिंहकविनि ११३. ४ चतुर्थी-अक्षेमांकारणें ३४, विनयोगां २२३. ५ पंचमी-गृहस्मरणापसि ३३, येथौनि १३२ (आमच्याकडून), गाउनि २१२. ६ षष्ठी-पुत्रा ५८, कविबास १४७ (अप्रत्यय), श्रीप्रभूचां १ (च्या, सप्रत्यय). ७ सप्तमि-गडदे ५२, मळां ७२; 'सतिसप्तमि-मैळलेयां ४७, केलेयां वृ. १३. ८ संबोधन-पंडितो १४५, केशवद्या ९५.

(इ) क्रियाप्रत्यय : १ वर्तमानकाल-करीतासि ८०, जळताये १९९. २ भूतकाल-गेलं १०६, बोलीलेति १९८, प्राहाटीलीया वृ. ३. ३ भविष्यकाल-जाइजेल ९, देउनि १०७ (देऊं), जन्मवीजाल १३२. ४ अकरणरूप-नेदावी ४९, नेधीजे १९६. ५ कर्मणी-कीजे, होइजे. ६ तुमन्त-धों २१, घेवों ८२. ७ ल्यबन्त-वाउनि २, गजबजौनि १०७.

(ई) निपात : १ पादपूरक-पां, मा, ना, नाना. २ क्रियाविशेषण-वायें-या वायें-या ३४ व ४१. सांपे ७१. ३ उद्गारवाचक-हां गा, हां वो, रे, आहा बा, कटकटा ९३.

उभयान्वयी-शब्दयोगी अव्ययें सर्वसाधारण.

'स्मृ. स्थ.'त वाक्यरचनेचे विविध प्रकार आढळांत येतात. स्थला-भावास्तव चार-दोन दिग्दर्शित करतो : (१) विध्यर्थ-'जेथ शास्त्राचें मुख तेथ अभ्यासीजे : ' २०७; संकेतार्थ-मी पापीया बोलता कां तरि यांतें गोसावियांचीया लीला पुसतां : ' १३९. (२) तरतमभाव-'गृहस्मरणापसि झाडातळीं मनोरथ आठविसि तें निकें : ' ३३. (३) अपरिचित क्रियापदें-'जाये त्यातें घेउनि ये : मग पाळूनि : (पाळूं)' १५१; 'एकवेळ मी अटनिं वीळीचां निद्रास्थाना एका देउळा गेलं (गेलों) : ' १०६. (४) कांहीं शब्द वाक्याबाहेर ठेवण्याची लकब-'(लक्ष्मीधरभटी) प्रकरणिंचीं लक्षणें' केलीं : भटोबासां पुसपुसों : १०, 'तैं उंबरवटाची पातुली चक्रपाणि-बासांसि दीधली : कवीस्वरीं भिक्षासमैं' वृ. २. (५) पल्लेदार व शिथिल रचना-'हां गा जे आउ पुढां पळे : आणि गोसावी (जे) बुझावया पाठीं

१ यांवरील कै गो. कृ. मोडक व नेने यांचा उद्बोधक वाद अवश्य वाचावा (भा. इ. सं. मं त्रै.).

लागति : (जे) आउवेचें अन्न स्वीकरीलेयावीन आरोगण न करीति : यैसी (जे) लाळीली : ताळीली : तें आउवेचें नेधीजे ' १९६, ' जीयें वाक्यें कवीस्वरबासीं उधा [द्वा] रीलिं : तेंचि हेतु : तियेंचि वाक्यं : तेंचि मांडणि : सारीखीचि वीत्पति : परि तैथ प्रत्या नयेचि : आणि यैथ आनो-बासांचेनि प्रत्या आलें : ' वृ. १६. (६) म्हणीवजा— 'जिये चुलीची खीर खादली : तिये चुलीची काइ राख खाल : ' ५८, ' सुवर्णाचीया पाइरीया जालीया तरि काइ डोइये चालों ए (येइ) ल' : वृ. १७.

९ ' स्मृतिस्थळां ' तील ग्रंथकार—' स्मृ. स्थ. 'ला भाषिक महत्त्वाप्रमाणेंच वाङ्मयीन महत्त्वहि आहे. तें येण्याचें कारण हें कीं, त्यांत विनीच्या महानुभाव ग्रंथकारांची माहिती आलेली आहे. किंवाहुना, या वैशिष्ट्या-मुळेंच तें ' संदर्भ ग्रंथ ' म्हणून मराठींत कायमचें ओळखलें जाईल. त्यांतील ठळक ग्रंथकारांचा थोडक्यांत परामर्ष घेऊं : (१) महादाइसा—हिच्या माहितीसाठीं माझे 'आद्य मराठी कवयित्री' पुस्तक पहावें. हिची 'अमरगण गगनीं पाहाति आनंदें : ' ही आरती मला अलीकडे एका पोथींत उपलब्ध झाली. (२) म्हाइंभट—'लीळाचरित्र' या अमर ग्रंथाचा कर्ता (१४१). आठवणीरूपानें चरित्र लिहिण्याची यानें मराठींत नवीनच प्रथा पाडली. इतर चरित्रग्रंथहि याचेच समजले जातात. याची ' आजिचा दिन आम्हां सोनियाचा : ' ही आरती मला वरील पोथींत सांपडली. हा स्वभावानें भोळा (१९२) व भाविक (१९८, २४७) होता. (३) बाइदेव—अमृत-मधुर ' पूजावसरा 'चा कर्ता. पंथाचा हा द्वितीयाचार्य होता, असें 'इतिहास' प्रकरणाधारे डॉ. कोलते म्हणतात, तें मला मान्य आहे. या विधानास साळकर ' अन्वयस्थळा ' मध्ये मला स्वतंत्रपणें आधार सांपडला. : 'तें बाइदेवोवा आचार्यें होते : ' असें हें ' अन्वयस्थळ ' स्वच्छच म्हणतें. 'स्मृ.-स्थ.'तील एतद्विषयक मुग्धता कवीश्वर आम्नायाच्या—भास्करभट्टाच्या—पक्षपाताची द्योतक असावी. ' स्मृ. स्थ. ' पाठ साधारणपणें कवीश्वर आम्नायाचा दिसतो. बाइदेव निस्सीम चक्रधरभक्त (६) व वीतरागी (वृ. ७) होता. (४) गोपाळपंडित ऊर्फ आनोवास—याच्या बापाचें नांव सारंगपाणी व आजार्चें अनंत कोचा (= किल्ली, कोशाध्यक्ष १८७).

रामदेव यादवाची राणी कामाईसा हिचा हा कारभारी व पुराणिक होता (१४५). याने 'अंताक्षरी' (वृ. १९), 'लक्षणरत्नाकर' इ. ग्रंथ केले आहेत. हा पट्टीचा विद्वान् व वादपटु होता (वृ. १६). याने नागदेवामागे (२३४) बाईदेवाकडून दीक्षा घेतली (साळकर 'अन्वयस्थळ'). पारमांडल्य आमनायाचा हाच प्रवर्तक होय. (५) केशोबास—हा पापदंड रामपुरीचा. 'अ. स्मृ.' १९० व 'स्मृ. स.' ४१ यांत याला गोपाळपंडिताचा भाऊ म्हटले आहे, पण हे नाते 'स्मृ. स्थ.'स विदित वा मान्य नाही. 'स्मृ. स्थ.' १३ तील केशोबासाचा भाऊ गोपाळदेव असून गोपाळपंडित नाही. हा 'सूत्रपाठ' (१७) व 'रत्नमाळा' (१३) यांचा कर्ता आहे. याच्या नांवावर मोडणारे 'मूर्तिप्रकाश' काव्य भास्कराचा पूर्वील गुरु केशवाचार्य (११६) यांचेहि मानतात (हरिबास—सोंगोबास 'अन्वयस्थळ'). महानुभाव पंथाला शास्त्राधिष्ठान यानेच मिळवून दिले (२२५). हा कडकडीत विरक्त होता (१३, १०५). (६) दामोदरपंडित—'स्मृ. स्थ.'प्रमाणे याने 'वच्छाहरण' काव्य केशोबासाच्या हयातीत त्याचे नांव घालून लिहिले (वृ. ४). परंतु ते त्याने केशोबास मरण पावल्यावर त्याच्या स्मृत्यर्थ त्याच्या नांवाने लिहिले, असे हरिबास-सोंगोबासाच्या 'अन्वयस्थळांत' सांगितले आहे. चौपद्या, पदे, धांवा इ० याने केली आहेत. याची रचना याच्या कित्येक समकालीनांइतकी हृद्य नाही. हा 'लांजीवैरागडा' कडे वारला ('स्मृ. स. वृ.' ३५). याची पत्नी हिराई फार विरक्त होती. (७) भास्करभट्ट—हा नागदेवाचा 'भाटो' म्हणजे भेव्हणा (५५, १२१). 'शिशुपाळवध' हे याचे काव्य संस्कृत पंचमहाकाव्यांच्या धर्तीचे असून प्राचीन मराठीत तशी दुसरी कृति नाही. 'ज्ञानेश्वरी'शी तुलना करण्यासारखे प्राचीन मराठीतले हेच एक काव्य होय. 'स्मृ. स्थ.' प्रमाणे हे काव्य व 'एकादशस्कंद' त्याने नागदेवाच्या पश्चात् लिहिले (वृ. ७). त्याची आणखीहि रचना आहे. हा महानुभाव पंथाचा तृतीयाचार्य व कवीश्वर आमनायाचा प्रवर्तक. याच्या जास्त माहितीसाठी डॉ. कोलते यांचे 'भास्करभट्ट बोरीकर' पुस्तक पहा. (८) नरेंद्र—'स्मृ. स्थ.' ६४ त याचा एकदां उल्लेख असून ११३ ही एकच स्वतंत्र स्मृति याजविषयी आलेली आहे. आद्य स्मृतिकर्ता म्हणून समजण्यांत येणाऱ्या नरेंद्राबद्दल

या व इतरहि पाठांत इतकी थोडी हकीकत यावी, हें आश्चर्य होय ! याच्या ' रुक्मिणीस्वयंवर ' काव्याचेंच (११३) ' नरींद्र ' हेंहि ग्रंथनाम आढळतें (हरिबास-सोंगोबास ' अन्वयस्थळ '). स्मृ. ११३ त १८०० ओव्यांचा निर्देश आहे, म्हणून या काव्यांतील उरलेला सर्वच भाग प्रक्षिप्त मानण्याचें प्रयोजन नाही. स्वतः नरेंद्रानें त्यांत नंतर भर घातली असेल. शिवाय कांहीं ठिकाणी थोडाफार प्रक्षिप्त मजकूरहि असेल, नाही असें नाही. यानें ७०० स्मृति केल्याचें मार्गे अनेकदां येऊन गेलेंच आहे. (९) हरगर्व-हा राक्षसभुवनचा असून (वृ. १६) यानें पैठणला ' श्लोकबंध गद्य ' म्हणजे ' गद्यराज ' नामक निर्यमक श्लोकबद्ध काव्य केलें. निर्यमक रचनेस सरळ-सरळ ' गद्य ' म्हणणें ही केवढी यमकासक्ति म्हणावी ! (१०) परशराम-याच्या बापाचें नांव ' खेइदेपंडित. खेइदे चक्रधरप्रसादानें ' जन्मला. परशराम हा भास्कराचा शिष्य असून पंथाचा चौथा आचार्य होय. याच्याच वेळीं तेरा आम्नाय निर्माण झाले, असें ^२ म्हणतात. यानें ' निर्वचन ' इ० विविध कृति (वृ. २३) व ' लीळाचरित्रा ' चा ' सिद्धिपाठ ' केला (साळकर ' अन्वयस्थळ '). स्मृतिकार म्हणून नरेंद्रापेक्षां याचीच जास्त कीर्ति आहे.

यांखेरीज, ' आचार-विचार-लक्षणें ' वगैरे करणारा राजौरकर लक्ष्मीद्रुमट (१०), ' ज्ञानभास्कर ' कार विरहे ऊर्फ वाडेगांवकर (हरिबास-सोंगोबास ' अन्वयस्थळ ') लक्ष्मीद्रुमट (१८), ' अपरा परू सकळ वीस्वाचा दातारू : ' या मला उपलब्ध झालेल्या आरतीचा कर्ता मेइदेव ऊर्फ कोथळा (४७, १७७, १९३, १९५), सालकवि व नृसिंहकवि (११३), काळे कृष्णभट (३०, ११४), नामदेव शिंपी (२४४), विनायकदाण (११२, वृ. २३) हे कवि आणि साकार्ई (३३), नाइकबाई (१६५) या कवयित्री यांची ' स्मृ. स्थ. ' अल्पस्वल्प हकीकत देतें. नामदेव शिंपी हा जसा प्रख्यात अभंगकार नामदेव नव्हे, तसाच विष्णुदास नामाहि नव्हे. कारण, विष्णुदास नामा हा शके १५१७ त जिवंत होता, असें कै. ^३ राजवाडे सांगतात.

१ ' लीळाचरित्र ' पूर्वार्ध, भा. ४ पा. ३१ २ ' म. म. वाङ्मय ' पा. ३२, ' भा. भ. वोरीकर ' पा. ४३ ३ भा. इ. सं. मं. शके १८३३ चा अहवाल पा. १२२.

‘स्मृ. स्थ. ’ने अकालीं गत झालेल्या एका तत्कालीन कवीचा अवांतर वृत्तांत देऊन त्याचा कवित्वगुण मात्र ‘अनुल्लेखानें मारला ’ आहे ! हा कवि आकाईचा रामदेव होय (५६-६१). हरिवास-सोंगोवास ‘अन्वयस्थळां’त ‘उधाति परिमळ ’ हे आरती आकाइसाचेया रामदेवाची : ’ असें नमूद केलेलें आहे. ‘ अ. स्मृ. ’ २७ व ‘ स्मृ. स. ’ १०८ यांत ‘ रामासि मन्हाटी सराळी : ’ असें नागदेव म्हणतो, तें बहुधा त्याच्या कवित्वामुळेच. ‘ स्मृ. स्थ. ’ ८८ त हा निर्देश नाही. रामदेव नागदेवावर विथरला, म्हणून ‘ स्मृ. स्थ. ’ ची त्याजवर ही वक्रदृष्टि दिसते !

१० ‘ स्मृतिस्थळ ’ कालीन परिस्थिति—‘ स्मृ. स्थ. ’ चें तिसरें महत्त्व ऐतिहासिक असल्यानें त्यावरून तत्कालीन परिस्थितीवर काय प्रकाश पडतो, हें आतां बघावयाचें आहे.

(१) ‘ राजकीय—यादव राज्यावर दिल्लीच्या सुलतानाचें परचक्र चालून आलें (८३). ‘ तुरुक ’ सर्वत्र पसरून कहर करूं लागले (८४—८५). त्यांनीं रामदेव यादव धरला, पण तो पुढें सुटला (८६). शके १२१६ तील अल्लाउद्दीनची व शके १२२८ तील मलीक काफूरची यांपैकीं ही कोणती स्वारी आहे, हें साधनाभावीं ठरवितां येत नाही. मात्र रामदेवाच्या धरण्या-सुटण्यावरून ही शके १२२८ तील स्वारी असावी, एवढाच तर्क बांधतां येतो. रामदेव साधुसंतांचा छळ करणारा असून (८६) त्याला ग्रंथकार म्हणवून घेण्याची हांव होती (११३). त्याची राणी कामाइसा नागदेवाची शिष्या होती (१४५—४६). रामदेव मृत्यु पावल्यावर कामाइसेला जबरदस्तीनें सती जावें लागलें (१४९—५०) ! ‘ अ. स्मृ. ’ व ‘ स्मृ. स. ’ ही जबरदस्ती तिचा सावत्र मुलगा सिंगण यानें केली, असें सांगतात (परिशिष्ट ३, १४९). याच पाठद्वयांत कामाइसेच्या पित्याचें ‘ मांदळीया माहादरणा ’ असें नांव दिलें आहे.

(२) सामाजिक—‘ स्मृ. स्थ. ’ त दुष्काळाचे तीनदां स्वतंत्र उल्लेख

१. डॉ. य. खु. देशपांडे यांच्या ‘ महानुभावीय वाङ्मयांतील यादव-कालीन ऐतिहासिक उल्लेख ’ (भा. इ. सं. मं. त्रै. १०-२) या लेखांतील उत्तारे ‘ स्मृ. स. ’ तील दिसतात पण त्यांत पोथ्यांतून न आढळणारा पुष्कळच भाग दिसतो !

आले आहेत (२७, १०७, वृ. २१). दुष्काळांत श्रीमंत लोक अन्नछत्र घालीत (वृ. २१). कांहीं कुटुंबांत स्त्रीपुत्रांस अन्नवस्त्राचीहि ददात पडे (११२) ! चोरांचा उपद्रव बराच असून (वृ. १४) कित्येकदां चोर म्हणून भलतेच लोक धरले जात (२०, ३०) ! प्रवास करणें निर्भय नसून प्रसंगोपात्त प्रवासांत वाटमान्यांकडून प्राणांसहि मुकावें लागे (१) !

खाद्य पदार्थांत रोठ्या-भरीत (४१, ७२), 'सेवैया-सरवळीयां' (४१), हुरडा-साखर (८१), पोळी-वरण-कढी-भात-भाजी (१०७), मांडे-पुण्या (११०), लाडू-खीर (१४२), कांदे (१६०) हे नित्याचे पदार्थ होतेच, पण कुहिरीच्या शेंगा खाण्याचा विशेष प्रघात होता (१०१). आजान्याला दूध, भात व साखर खावयास देत (वृ. ९). सुपारी (१५७-५८), विडा (७८) ही मुखशुद्धि भोजनोत्तर असेच !

'आसु' नामक नाणीं प्रचारांत होती (११३). स्वयंपाकिणीला एका वेळच्या स्वयंपाकास प्रसंगीं चार रुक्यांपर्यंत मोबदला द्यावा लागे (११०). म्हातारपणासाठीं पैसा काढून ठेवीत (१०७). क्वचित् द्रव्याची ठेव सांपडे (२२३). संन्याशाचें धन गृहस्थास मिळत नसे (११, वृ. १). गुजराथ प्रांताशीं व्यापार चालत होता (वृ. ३).

स्त्रियांना संस्कृतचें ज्ञान नव्हतें (१५), पण कविता करण्याइतकें चातुर्य मात्र खचित होतें (३३, १२३, १६५). वैवाहिक जीवनांत पति पत्नीच्या इच्छेकडे लक्ष्य देत नसे (१३). समाजांत तरुण विधवा बऱ्याच असून उरलेलें आयुष्य सन्मार्गांत जाण्यासाठीं त्यांना सत्पुरुषसहवास घडण्यास उत्तेजन देण्यांत येत असे (१, १८३). सधवा स्त्रियाहि प्रपंच सोडून परमार्थसाधन करीत (५४, ९७). स्त्रियांत क्वचित् व्याभिचार-प्रवृत्ति दिसून येई (१०५). त्यांना कित्येकदां संपत्तीचा वांट्या मिळे (११, ९९).

समाजांत विद्वान्वर्ग असून त्याचे आपापसांत वादविवाद होत (११६, २०२, २०४). पुराण सांगण्याचा प्रघात होता (१२०-२१). ही पंडितमंडळी सुद्धां स्वप्न, वास्तुदेवता-वगैरेवर विश्वास ठेवण्याच्या लोकभ्रमापासून मुक्त नव्हती (२५८) !

राजाशिवाय कोषाध्यक्ष (१३९), गांवचा अधिकारी (१५१ ;

‘पाटील’—‘अ. स्मृ.’ १४३) या अधिकाऱ्यांचा निर्देश येतो. न्यायनिवाडा देण्याचें काम संन्याशी, महाजन यांच्याकडे असे (वृ. १). देऊळवाडा (११), रायेर-नांदेड, नाशिक-त्र्यंबक (वृ. १) येथें हें काम होई.

किरकोळांत ‘पाटावुं पासवडी’ (४०), ‘साउला’ (२५८) हे वस्त्राविशेष, ‘पाग’ (९७) हें शिरोभूषण, करडेल तेल (९३), वाहाणा (१७९, २१८), पालखी (वृ. ८), तोतया (१९२), चांभार (१३८), वैद्य (वृ. ९), वेश्या (२१०) यांचा उल्लेख करतां येईल.

(३) धार्मिक—समाजांत अंधश्रद्धा वास करीत होती. शूद्रांचा विटाळ मानला जाई (१९३). पुनर्जन्मावर लोकांचा विश्वास असून (वृ. ३) मूर्तिपूजा जारी होती (२३). देवळांचें वैपुल्य होतें. क्वचित् देवळावर नरक वगैरे चितारलेले असत (२२०). देवळांचा प्रसंगीं दुरुपयोगहि करण्यांत येई (१०५-१०६) ! संसार करण्यापेक्षां सोडण्याकडेच अधिक प्रवृत्ति असे ! केवळ विंचू चावल्यावरून प्रपंच सुटे (२५) !! गुरूचें मोठेंच बंड होतें. त्याजशीं तात्त्विक वाद करणेंहि उद्धटपणाचें समजलें जाई (२३७) ! त्याला ईश्वरावतार समजून त्याची पीक चाटण्यापर्यंत मजल जात असे (६) ! नाथ (१२३, १९२), महानुभाव इ. पंथ प्रचलित होते. ‘चोळीका’ (९९) हाहि एक पंथ असून तो वाममार्गी असावा, असें हरिबास-सोंगोबास ‘अन्ययस्थळां’तील ‘चोळका पंथ मद्यमांस—भक्षक : व्यभीचार : घटपूजन : यंत्रपूजा’....या अवतरणावरून दिसेल.

(४) भौगोलिक—‘स्मृ. स्थ.’त पश्चिम महाराष्ट्रांतील बेलापुर-पैठणपासून तों पूर्व महाराष्ट्रांतील ऋद्धिपुर-तळेगांव दशासरपर्यंत अनेक गांवांचीं नांवे येतात. उत्तर हिंदुस्थानांतील उज्जैन व दिल्ली यांचाहि निर्देश होतो. ग्रंथातील प्रमुख व्यक्ति नागदेव याचें मुख्य कार्यक्षेत्र मराठवाडा असल्याने त्यांतील गांवांचीं नांवे अधिक येतात. गंगा (गोदावरी) नदी व ‘वराड’ प्रांत (१७८) यांचीहि नांवे आली आहेत. तीं सर्व तत्कालीन भौगोलिक परिस्थिति दर्शवितात.

११ ‘स्मृतिस्थळां’तील महानुभाव पंथ—‘स्मृ.स्थ.’तील पंथीय थोर व्यक्ति व खुद्द पंथ यांचा स्वतंत्रपणेंच विचार करणें बरें, म्हणून तसें करीत आहें.

(१) गोविंदप्रभु—हा ^१ ‘पंचकृष्णां’ पैकीं एक असून चक्रधराचा गुरु होय. ‘गुंडम’ हें त्याचें मूळचें नांव. त्यानें परमेश्वरपुर ऊर्फ ऋद्धिपुर (हल्लीचें रितपुर, जि. अमरावती, वऱ्हाड) येथें आयुष्य व्यतीत केलें. ‘बालोन्मत्तपिशाच्चवत्’ अशी त्याची वृत्ति होती. चक्रधरानें सांगितलें, म्हणूनच नागदेवप्रभृतींनीं त्याची सेवा केली (२१०). ‘अवो मेली,’ ‘मेला’ ही त्याची आवडती शिवी होती (२, ४) ! त्याच्या निधनोत्तर नागदेव अनुयायांसह वऱ्हाड सोडून गोदाकांठीं राहण्यास गेला. ‘ऋद्धिपुरचरित्रां’त गोविंदप्रभूचें जीवनवृत्त लीळारूपानें अंशतः आलें आहे. कोलते—संपादित ‘श्रीगोविंद-प्रभुचरित्र ’ पहा.

(२) चक्रधर—हाहि ^१ ‘पंचकृष्णां’पैकीं एक असून महानुभाव—पंथ-संस्थापक होय. आपण मूळ द्वारकेचा चांगदेव (‘पंचकृष्णां’पैकीं तिसरा) नांवाचा योगी असून भडोचच्या हरिपाळदेव या प्रधानपुत्राच्या मृत शरीरांत योगबलानें प्रवेश केला व तोच आपला हल्लींचा देह होय, असें हा महादाइसेला ^२ सांगतो. ‘स्मृ. स्थ.’ ४ त त्याला याच संदर्भांनें ‘श्रीचांगदेओ-राउळ’ म्हटलें आहे. पुढें त्यानें वऱ्हाड, पैठणप्रांत वगैरे ठिकाणीं संचार केला.

महानुभावांत चक्रधराला केवळ पंथसंस्थापकच नव्हे, तर साक्षात् ईश्वरावतार मानतात (३५, १७५, २५४ इ.). त्याचें चिंतन करणें (२५७), त्याच्या लीला आठवणें (६१), त्याच्या शिक्वणुकीप्रमाणें आचरण ठेवणें (५९), त्याचा संबंध आलेल्या वस्तूंना पवित्र लेखणें (८, ६९) व तो राहिलेल्या स्थलांची यात्रा करणें (३९, ११५)—यांतच पंथाचें सारसर्वस्व सामावलें आहे.

स्मृ. १ ते ४ आणि ६ व ९ यांवरून चक्रधरास लौकिक मृत्यु आला कीं काय, असें वाटतें. पण स्मृ. २३२ त तो उज्जनीस असल्याची किंवदन्ति येते. स्मृ. १९२ तील तोतया तो विद्यमान असल्याचीच खूण सांगतो.

‘लीळाचरित्रा’च्या सर्व पाठांत चक्रधर अखेरीस ‘उत्तरा पंथें’ गेल्याचा वृत्तान्त आला आहे. मात्र कांहीं पाठांत रामदेव यादवानें बेलापुर (जि. नगर) येथून चक्रधरास घेऊन देवगिरी (जि. औरंगाबाद) येथें

१ ‘सूत्रपाठ’ पा. १. २. ‘लीळाचरित्र’ पूर्वार्ध भा. १, पा. २-३.

ठार केलें, पण तो लगेच जीवंत झाला (मीं पाहिलेली एक पोथी, उत्तरार्ध, लीळा, ५९५) व 'उत्तरा पंथें' गेला (ली. ५९७), अशी यापूर्वीची अद्भुत हकीकत आली आहे ! शेवटच्या ली. ६०२ मध्ये चक्रधर उजनीस असल्याची अफवा नमूद केलेली आहे. ही लीळा म्हणजेच 'स्मृ. स्थ.' २३२ होय. नेनेसंपादित 'लीळाचरित्र', उत्तरार्ध, ली. ५०४ मध्ये चक्रधराच्या वधाचा उल्लेख नाही.

'लीळाचरित्रा'च्या वरील दोन पाठांतील या भिन्न—व एकांतील असंभवनीय—वृत्तांताची चिकित्सा करण्याचें हें स्थल नव्हे. दोन्ही पाठांत चक्रधर शेवटीं 'उत्तरा पंथें' गेल्याची हकीकत आलेली असल्यामुळे 'स्मृ. स्थ.' त तिचा प्रतिध्वनि उमटावा, हें अगदीं साहजिक आहे, इतकेंच मला तूर्त दाखवावयाचें आहे. 'स्मृ. स्थ.' च्या मूळ कर्त्यानें अगर संस्करणकारानें हा भाग 'स्मृ. स्थ.' त दडपून दिलेला नाही, एवढी वाचकांची खात्री पटली, म्हणजे पुरें.

चक्रधराचा 'प्रवृत्त्यंतर—' शक ११९४ आहे (१). 'तीर्थ-मालिकें'तील (श्लोक ७८) शके ११९४, अंगिरा संवत्सर, माघ वद्य चतुर्थी, मंगळवार, हा तपशील पिल्ले—जंत्रीवरून आश्चर्यकारक रीतीनें बिनचूक ठरत असल्यानें व त्याला विरोधी पुरावा नसल्यानें तोच चक्रधर—प्रयाण—काल मानला पाहिजे, असें माझे आतां मत झालें आहे. त्याची इंग्रजी तारीख ७ फेब्रुवारी १२७३ आहे. 'भास्करभट्ट बोरीकर' ग्रंथांत 'लीळाचरित्रां'तील वर्षगणनेच्या भुसभुशीत पायावर आधारलेला शके ११९८ हा चक्रधर—प्रयाण—काल डॉ. कोलते यांनींच अलीकडे सोडून दिल्यानें त्याचा इतःपर विचार नको ! 'श्री^२चक्रधर-चरित्र' ग्रंथांत त्यांनीं शके ११९६ हा नवा चक्रधर—प्रयाण—काल ठरविला आहे. चक्रधराचा देवगिरीला वध झाल्यानंतर तो पुन्हां जीवंत होऊन पैठणला गेला व तेथें सारंगपंडिताला माघांतील सोमवती अमावास्येला भेटला, या उल्लेखावरून ते हा काल ठरवितात ! सारंगपंडिताची ही भेट वध वा प्रयाण यानंतरची नसून त्यापूर्वीची—'संनिधानपर'—आहे, असा भिन्न पाठ आहे (नेने—'ली. च.' उत्तरार्ध ली. ३७१); चक्रधरानें

‘ उत्तरा पंथें ’ जाण्यापूर्वी देवगिरीहून खाली दक्षिणेस पैठणला जावयाचें व तेथून पुन्हां उत्तरेकडे गमन करावयाचें हा ‘ द्राविडी प्राणायाम ’ होत असल्यानें सारंगपंडिताची वरील भेट वध वा प्रयाण यापूर्वीचीच समजणें अधिक तर्कसंगत आहे; ‘ लीळाचरित्रां ’तील चक्रधराच्या अखेरच्या आठ दिवाळ्यांची गणना हा विनतोड पुरावा नसून त्याची पाहिली दिवाळी शके ११८९ मधली मानणें वादातीत नव्हे—या कारणांमुळे डॉ. कोलते यांचा ११९६ हा नवा चक्रधर—प्रयाण-काल मान्य करतां येत नाही !

चक्रधराचें सांप्रदायिक चरित्र जाणून घेण्याच्या दृष्टीनें डॉ. कोलते यांचें स्वलिखित ‘ श्रीचक्रधरचरित्र ’ उपयुक्त आहे.

(३) नागदेव—‘ स्मृ. स्थ. ’ तील स्मृतिविभागाचा हा चरित्र-नायक असून पंथाचा आद्याचार्य होय. पुरी (हल्लीचें पांढरी, जि. बीड, मराठवाडा) येथील महादेवभट हा नागदेवाचा पिता व आबाइसा ही माता (१). आबाइसा पुढें रावसगांव (हल्लीचें रामसगांव, जि. औरंगाबाद) येथें झोपडी बांधून राहूं लागली. नागदेवाची पत्नी गंगाइसा (‘ ली. च. ’) व वडील पुत्र महेश्वर (वृ. १). नागदेव तारुण्यांत अनेक ‘ १ ढांढाळांचा ’ होता. पुढें रामदेव उर्फ दादोस (१, २२१) याच्यामुळे तो २ निवळला व त्याच्याचमुळे त्याची श्रीनगर (हल्लीचें सिन्नर, जि. नाशिक) येथें चक्रधराशी ३ प्रथम भेट झाली. ४ खडकुळी (जि. औरंगाबाद) येथें नागदेवाचें चक्रधराला ‘ अनुसरण ’ झालें. यानंतर तो चक्रधराचा पट्टशिष्य बनला.

चक्रधराच्या पश्चात् नागदेवानें ऋद्धिपुरास गोविंदप्रभूची सेवा केली. ५ गत शक १२०८ किंवा चालू शक १२०९ मध्ये बुधवार ता. २८ ऑगस्ट, इ. स. १२८६ रोजी गोविंदप्रभु निधन पावल्यानंतर नागदेव मराठवाड्यांतील प्राचीन क्षेत्र मुद्गल याच्या जवळच्या (स्मृ. १४५) व गोदाकांठच्या निंब (हल्लीचें लिंबें, ता. पाथरी, जि. परभणी) गांवीं राहूं लागला. तेथेंच त्यानें देह ठेवला. त्याचा गोदाकांठीं निक्षेप करण्यांत आला (स्मृ. २६० व वृ. ५).

१. ‘ लीळाचरित्र ’ पूर्वार्ध भा. ३, पा. १०८; उत्तरार्ध १. २. पूर्वार्ध भा. २ पा. ५० ३ कित्ता पा. ५१. ४. उत्तरार्ध १. ५. ‘ आ. म. कवयित्री ’ द्वितीयावृत्ति प्रस्तावना पा. १५.

उर्वरित आयुष्यांत नागदेवानें चक्रधराच्या आदेशानुसार पंथप्रसार केला (१११). 'स्मृ. स्थ.'त त्याच्या 'पाचास्यां गुरुकुळा'चा उल्लेख येतो (१११, २५९). तो स्वतः विद्वान् नव्हता ('ली. च.' व 'स्मृ. स्थ.'). परंतु म्हाइंभट, गोपाळपंडित, केशोबास, दामोदरपंडित, भास्कर-भट्ट-असे थोर थोर विद्वान् त्यानें आकर्षित केले, यावरून त्याच्या 'वेधवंती' (३०, २१९) पदवीची यथार्थता पटेल. विद्वत्ता नसली, तरी संस्कृत भाषेचें त्याला कळण्यापुरतें ज्ञान होतें (१४). मराठी भाषेचें त्याचें प्रेम उत्कट होतें (६६). त्याच्यांत रसिकता (११४) व विनोदबुद्धीहि (१५३) वसत होती. शिष्यांबद्दल त्याला आपुलकी (१०७) असून सुद्धां त्यांवर तो करडी नजर ठेवी (१२४, १६१, २१३). त्याची लीनता उल्लेखनीय आहे (४०). शिष्यांना स्वतःच्या पायांवर मस्तक ठेवून नमस्कार न करूं देणें (१२८, १३०), आपलें पादतीर्थ घेण्यास मनाई करणें (१२७), स्वतःस नुसतें 'भटो' म्हणविणें (१२६), मृत्युसमयी हात जोडून सर्व शिष्यांची क्षमा मागणें (२५९)—वगैरे गोष्टी त्याच्याबद्दल मनांत आदर उत्पन्न करतात. त्याची चक्रधरभक्ति 'स्मृ. स्थ.' च्या पानापानांतून ठिबकत आहे. 'हां गा : श्रीचक्रधराचेनि प्रसादें इतुलें (ही) नेणें : ' (३६, ७२ इ.) असें तो स्वतःबद्दल नेहमीं म्हणतो, तें जितकें मौजेचें तितकेंच चक्रधरभक्तिसूचक आहे. चक्रधरानें ज्याप्रमाणें खुद्द नागदेवाला '१ वानर' (१११, २५७) हें टोपणनांव व इतर शिष्यांना दुसरीं टोपणनांवां ठेवलीं, त्याप्रमाणें नागदेवदेखील आपल्या शिष्यांना टोपणनांवां ठेवी (५५, १३७). चक्रधराला 'खळा' नामक कुंभारानें आपलें एक पद्य दाखविलें असतां त्यानें 'तुझा निर्वंशु होए ऐसा (गीत) जाला : ' असे उद्गार २ काढले ! त्याच धर्तीवर एका ब्राह्मणाला त्याच्या पद्यावरून नागदेव 'जेणें केला त्यासि नरक होती : ' असें म्हणतो (२१५) ! तात्पर्य, चक्रधराच्या किरकोळ लकवी आत्मसात् करण्यापर्यंत नागदेव तद्गुण झाला होता !

याप्रमाणें पंथप्रसार करून नागदेवानें देह ठेवला. त्याचा १२२४ हा सांप्रदायिक निधनशक आहे (२६०). पण अंतःप्रमाणांवरून तो मान्य

१. 'लीळाचरित्र' पूर्वार्ध भा. ३ पा. ८७. २. कित्ता भा. २ पा. १०.

‘ उत्तरा पंथें ’ जाण्यापूर्वी देवगिरीहून खाली दक्षिणेस पैठणला जावयाचें व तेथून पुन्हां उत्तरेकडे गमन करावयाचें हा ‘ द्राविडी प्राणायाम ’ होत असल्यानें सारंगपंडिताची वरील भेट वध वा प्रयाण यापूर्वीचीच समजणें अधिक तर्कसंगत आहे; ‘ लीळाचरित्रां ’तील चक्रधराच्या अखेरच्या आठ दिवाळ्यांची गणना हा विनतोड पुरावा नसून त्याची पाहिली दिवाळी शके ११८९ मधली मानणें वादातीत नव्हे—या कारणांमुळे डॉ. कोलते यांचा ११९६ हा नवा चक्रधर—प्रयाण-काल मान्य करतां येत नाही !

चक्रधराचें सांप्रदायिक चरित्र जाणून घेण्याच्या दृष्टीनें डॉ. कोलते यांचें स्वलिखित ‘ श्रीचक्रधरचरित्र ’ उपयुक्त आहे.

(३) नागदेव—‘ स्मृ. स्थ. ’ तील स्मृतिविभागाचा हा चरित्र-नायक असून पंथाचा आद्याचार्य होय. पुरी (हल्लीचें पांढरी, जि. बीड, मराठवाडा) येथील महादेवभट हा नागदेवाचा पिता व आबाइसा ही माता (१). आबाइसा पुढें रावसगांव (हल्लीचें रामसगांव, जि. औरंगाबाद) येथें झोपडी बांधून राहूं लागली. नागदेवाची पत्नी गंगाइसा (‘ ली. च. ’) व वडील पुत्र महेश्वर (वृ. १). नागदेव तारुण्यांत अनेक ‘ १ ढांढाळांचा ’ होता. पुढें रामदेव उर्फ दादोस (१, २२१) याच्यामुळे तो २ निवळला व त्याच्याचमुळे त्याची श्रीनगर (हल्लीचें सिन्नर, जि. नाशिक) येथें चक्रधराशी ३ प्रथम भेट झाली. ४ खडकुळी (जि. औरंगाबाद) येथें नागदेवाचें चक्रधराला ‘ अनुसरण ’ झालें. यानंतर तो चक्रधराचा पट्टशिष्य बनला.

चक्रधराच्या पश्चात् नागदेवानें ऋद्धिपुरास गोविंदप्रभूची सेवा केली. ५ गत शक १२०८ किंवा चालू शक १२०९ मध्ये बुधवार ता. २८ ऑगस्ट, इ. स. १२८६ रोजी गोविंदप्रभु निधन पावल्यानंतर नागदेव मराठवाड्यांतील प्राचीन क्षेत्र मुद्गल याच्या जवळच्या (स्मृ. १४५) व गोदाकांठच्या निंब (हल्लीचें लिंबें, ता. पाथरी, जि. परभणी) गांवीं राहूं लागला. तेथेंच त्यानें देह ठेवला. त्याचा गोदाकांठीं निक्षेप करण्यांत आला (स्मृ. २६० व वृ. ५).

१ ‘ लीळाचरित्र ’ पूर्वार्ध भा. ३, पा. १०८, उत्तरार्ध १. २. पूर्वार्ध भा. २ पा. ५० ३ किता पा. ५१. ४. उत्तरार्ध १. ५ ‘ आ. म. कवयित्री ’ द्वितीयावृत्ति प्रस्तावना पा. १५.

उर्वरित आयुष्यांत नागदेवानें चक्रधराच्या आदेशानुसार पंथप्रसार केला (१११). 'स्मृ. स्थ.'त त्याच्या 'पाचास्यां गुरुकुळा'चा उल्लेख येतो (१११, २५९). तो स्वतः विद्वान् नव्हता ('ली. च.' व 'स्मृ. स्थ.'). परंतु म्हाइंभट, गोपाळपंडित, केशोबास, दामोदरपंडित, भास्कर-भट्ट—असे थोर थोर विद्वान् त्यानें आकर्षित केले, यावरून त्याच्या 'वेधवंती' (३०, २१९) पदवीची यथार्थता पटेल. विद्वत्ता नसली, तरी संस्कृत भाषेचें त्याला कळण्यापुरतें ज्ञान होतें (१४). मराठी भाषेचें त्याचें प्रेम उत्कट होतें (६६). त्याच्यांत रसिकता (११४) व विनोदबुद्धीहि (१५३) वसत होती. शिष्यांबद्दल त्याला आपुलकी (१०७) असून सुद्धां त्यांवर तो करडी नजर ठेवी (१२४, १६१, २१३). त्याची लीनता उल्लेखनीय आहे (४०). शिष्यांना स्वतःच्या पायांवर मस्तक ठेवून नमस्कार न करूं देणें (१२८, १३०), आपलें पादतीर्थ घेण्यास मनाई करणें (१२७), स्वतःस नुसतें 'भटो' म्हणविणें (१२६), मृत्युसमयीं हात जोडून सर्व शिष्यांची क्षमा मागणें (२५९)—वगैरे गोष्टी त्याच्याबद्दल मनांत आदर उत्पन्न करतात. त्याची चक्रधरभक्ति 'स्मृ. स्थ.' च्या पानापानांतून ठिबकत आहे. 'हां गा : श्रीचक्रधराचेनि प्रसादें इतुलें (ही) नेणें : ' (३६, ७२ इ.) असें तो स्वतःबद्दल नेहमीं म्हणतो, तें जितकें मौजेचें तितकेंच चक्रधरभक्तिसूचक आहे. चक्रधरानें ज्याप्रमाणें खुद्द नागदेवाला 'वानर' (१११, २५७) हें टोपणनांव व इतर शिष्यांना दुसरीं टोपणनांवां ठेवलीं, त्याप्रमाणें नागदेवदेखील आपल्या शिष्यांना टोपणनांवां ठेवी (५५, १३७). चक्रधराला 'खळा' नामक कुंभारानें आपलें एक पद्य दाखविलें असतां त्यानें 'तुझा निर्वेशु होए ऐसा (गीत) जाला : ' असे उद्गार ३ काढले ! त्याच धर्तीवर एका ब्राह्मणाला त्याच्या पद्यावरून नागदेव 'जेणें केला त्यासि नरक होती : ' असें म्हणतो (२१५) ! तात्पर्य, चक्रधराच्या किरकोळ लकबी आत्मसात् करण्यापर्यंत नागदेव तद्गुण झाला होता !

याप्रमाणें पंथप्रसार करून नागदेवानें देह ठेवला. त्याचा १२२४ हा सांप्रदायिक निधनशक आहे (२६०). पण अंतःप्रमाणांवरून तो मान्य

करतां येत नाहीं. शके १२३१ त रामदेव यादवाच्या निधनप्रसंगी नागदेव हयात होता ('स्मृ. स्थ.' १४९, 'अ. स्मृ.' १४१, 'स्मृ. स.' १७३). त्याच्या तोंडी 'ना मी वतें तवं मज्हाटे (यादवांचें राज्य) वतैल : '-अशी भविष्यवाणी घालण्यांत आली आहे ('स्मृ. स्थ.' ८६, 'अ. स्मृ.' ९८, 'स्मृ. स.' ९७), तेव्हां शके १२३४ त यादवराज्य बुडण्यापूर्वी केव्हां तरी नागदेव वारला, हें निर्विवाद आहे. स्मृतीच्या उपलब्ध तिन्ही पाठांत हे निर्देश असल्याने अंतर्गत पुरावा म्हणून ते स्वीकारल्यावांचून उपाय नाही. अर्थात् शके १२३१ ते १२३४ च्या दरम्यान नागदेव मरण पावला असला पाहिजे. 'आद्य मराठी कवयित्री' पुस्तकाच्या पहिल्या व 'दुसऱ्या दोन्ही आवृत्तींत मी हाच काल ठरविला आहे. 'लीळाचरित्रा'दि ग्रंथांतील वर्षगणना (अशी वर्षगणना 'स्मृ. स्थ.' २६० मध्येहि आली आहे!) प्रमाणभूत समजून 'भास्करभट्ट बोरीकर' पुस्तकांत डॉ. कोलते वरील अंतर्गत पुरावा त्याज्य मानतात, हें आश्चर्य होय ! कालनिर्णयांत वर्षगणना व अंतःप्रमाणे यांत विरोध आला असतां कशाला महत्त्व द्यावयाचें, याबद्दल-मला वाटतें-मतभेद होऊं नये !

(४) महानुभाव पंथ- (अ) तत्त्वज्ञान-'स्मृ. स्थ.' त महानुभावीय ^३तत्त्वज्ञानाचें सुसूत्र विवेचन येण्याचें प्रयोजन नसल्याने तें तसें आलेलें नाही. तथापि त्यांतील कांहीं छटा इतस्ततः विखुरलेल्या आहेत, त्याच येथे संकलित करून मांडतो.

महानुभावांचा ईश्वर जीवोद्धरणासाठीं वेळोवेळीं अवतार घेतो. 'सूत्रपाठां'तील कृष्ण, दत्तात्रेय, द्वारकेचा चांगदेव, गोविंदप्रभु व चक्रधर हे 'पंचकृष्ण' असेच ईश्वरावतार होत. स्मृ. ३२ त या पंचकृष्णांचा उल्लेख आहे. चक्रधर हा त्यांतील सर्वांत अलीकडील अवतार होय.

१. प्रस्ता. पा. १२. २. पा. ३५-३७. ३. महानुभावीय तत्त्वज्ञानाच्या माहितीसाठीं 'महानुभावांचा वेद' ('विविधज्ञानविस्तार' नोव्हे. व डिसें. १९२७ किंवा 'विचार-समीक्षा' लेखसंग्रह) हा माझा प्रबंध पहावा. अधिक अभ्यासासाठीं डॉ. कोलते यांचे 'महानुभाव तत्त्वज्ञान' व 'महानुभावांचा आचारधर्म' आणि कै. बाळकृष्णशास्त्री यांचा 'महानुभाव-पंथ' हे ग्रंथ पहावे.

देवता या ईश्वराच्या अपेक्षेने कनिष्ठ आहेत, देवतांत 'चैतन्यमाया' ('चैतन्य' ५७) ही मुख्य आहे ('मुख्य देवतेचें [=चैतन्यमायेचें] फळ' १७०). या देवता आपल्या भक्तांना जास्तीत जास्त स्वतःचें पद देऊं शकतात, पण तें पद शाश्वत नसून अशाश्वत असल्याने साधकानें त्यांच्या उपासनेंत गुरफटावयाचें नसतें. देवतांना याच कारणानें 'वैरी' म्हटलेले आहे (१०४). महादाइसेला आपलोचें देवतापूजन न रुचण्याचेंहि हेंच कारण होय (२३). मात्र देवता गौण असल्या, तरी त्यांना 'खेद' देणें देखील निषिद्ध ठरविलें आहे ('चौथा निषेध तो देवतेचा क्षेदुः' २३३).

देवतांच्या या गौणत्वामुळें जीवानें ईश्वरभक्तींत गुंग झालें पाहिजे. सृष्टिसंहारापर्यंत कुणी ना कुणी ईश्वरावतार जीवाला आत्मपद-मोक्ष-देण्याचें कार्य अविरत करीत राहणार आहे. मोक्षप्राप्तीपूर्वी जीवाला देहधारी होऊन ज्ञान मिळविलें पाहिजे. जीव हा अनादिकालापासून अविद्यायुक्त असून 'अव्यक्ती व्यापारु नाही' ('सूत्रपाठ,' वि. मा. १६) असा पंथसिद्धांत असल्याने त्याला देहधारणा अपरिहार्य आहे. देहधारणेनंतरची दुसरी पायरी ज्ञानप्राप्तीची. हें ज्ञान त्याला पूर्वकर्मानुसार खुद्द ईश्वरावतार स्वमुखानें देईल, किंवा आचार्य-मुखानें तें त्यास प्राप्त होईल ('श्रीमुखें दीधलें : अथवा अधिकारद्वारें दीधलें : ' १३२; 'स्वयं परमेश्वरु ब्रह्मविद्या देति : कां अधिकरणातें अधिकरुनि देति:' २०७). ज्ञानप्राप्तीनंतर जीवानें शास्त्राज्ञेप्रमाणें आचरण ठेवावयाचें असतें. हा आचारधर्म पाळीत असतांना तो देहधारी जीव सृष्टिक्रमानुसार केव्हां तरी मरतो, पण त्याला लगेच मोक्ष न देतां ईश्वरावतार 'सुखीया श्रीमंतांचां घरीं' (१३२; 'ते पुरुषु होउनि जन्मती : ' ७५, 'तरि पुत्र होउनि जन्मति : ' १५०; 'शुचीनां श्रीमतां गेहे योगभ्रष्टोऽभिजायते ॥—' गीता ६-४१.) जन्म व्यावयास लावतो. जन्मानंतर बारा वर्षांनीं ईश्वरावतार त्याला प्रत्यक्ष भेटतो ('मग बारां वरखां तुम्हां नवेन भेटि दीजेल : ' १३२; 'आतां नवेयां संबधु ॥'—'सूत्रपाठ,' विचार १३९). लोकांत बभरा न व्हावा, म्हणून ईश्वरावतार 'विज्ञानशक्ती'ने त्याचा एक पुतळा निर्माण करून त्याच्या घरीं ठेवतो व त्याला आपल्याबरोबर घेऊन जातो. मग त्याला क्रमाक्रमानें 'अपरोक्ष,' 'सामान्य' व 'विशेष' ज्ञान देऊन ('मग ईश्वर

ज्ञान देइल : ' १५०) त्याचा अविद्यालोप करतो आणि शेवटीं शाश्वत ईश्वरपद-मोक्ष-देतो.

वृ. ३ मध्ये ' गुजरातें खांबाइती ' नागदेवाला जो पुनर्जन्म प्राप्त झाला, तो याच प्रकारचा होता. बारा वर्षांनीं ईश्वरावतार चक्रधर त्याला भेटून मोक्ष देईल, असें गृहीत धरावयाचें आहे ! रामदेव यादवाची राणी कामाइसा हिलाहि असा पुनर्जन्म लाभण्याची एक शक्यता स्मृ. १५० त नमूद केलेली आहे.

(आ) आचार—' स्मृ. स्थ. ' त ' भटमार्ग ' असा महानुभाव पंथाचा निर्देश केलेला आढळतो (५३, २१८). क्वचित् ' परमार्ग ' हाहि शब्द येतो. पंथीयांस प्राय : ' महात्मा ' शब्द लावलेला आहे. पंथीयांस ' स्मृ. स्थ. ' मध्ये ' महानुभाव ' हा शब्द अत्यल्प स्थलीं (५३, २३३) लावलेला आहे. ' अ. स्मृ. ' व ' स्मृ. स. ' या उभयतांत मात्र तो बऱ्याच स्थलीं सांपडतो. असो. ईश्वर जीवांवर ' अच्युत ' -न ढळणारें-प्रेम करतो व ईश्वरगोत्रांतील म्हणजे ' परमार्गी ' तील पंथीयांनीं असेंच ' अच्युत ' प्रेम परस्परांवर करावयाचें आहे, म्हणून ' अच्युत ' हें पंथाचें गोत्र (१११; ' सूत्रपाठ, ' आ. १३६). हा पंथ संन्यासमार्गी आहे. ' अनुकूल ' (११२), ' वासनिक ' (२४, २६ इ.) हे पंथाचे गृहस्थाश्रमी अनुयायी असले, तथापि सर्व भर संन्यासावर आहे. संन्यास वृद्धपर्णी (१००) किंवा मरतां मरतां (२४) न घेतां शक्य तेवढ्या उमेदींत घ्यावा. शूद्र (५३) व सधवा स्त्रिया (२५, ४९, ५४, ९७) यांनाहि संन्यास देत, असें या सर्व ठिकाणच्या ' भिक्षा करणें ' या प्रयोगावरून म्हणावें लागतें. स्मृ. ११८ त नागदेव ब्राह्मणी गृहस्थाश्रमाला उद्देशून ' जळो जळो तुझें सिखासूत्र : ' असें म्हणतो, तें हा पंथ संन्यासमार्गी असल्यामुळेच.

संन्यासामुळे निवृत्ताचा सर्व आचार आलाच : फाटके वस्त्र व भिक्षान्न हीं ' अवीट ' आहेत (२३१). कसल्याहि वस्तूंचा संग्रह करूं नये (४१). मीठ (३६) व गीत (८९) हीं देखील वर्ज्य आहेत. विजनीं (३३) किंवा एकांतीं (१९५) वास करावा. विजनवासानें बुद्धीस उजळा येतो (७६, वृ. ११).

पंथाची विशिष्ट बान्न म्हणजे पोषाख होय (३०). पण चक्रधराच्या

सन्निधानींचा वेष कसा होता व असन्निधानींचा वेष चक्रधराच्या सांगण्या-प्रमाणें नागदेवानें कसा ठरविला, हें या स्मृ. त स्पष्ट नाहीं. पारिशिष्ट ३, (३०) वरून असन्निधानींचा वेष भगवा असावा, असा बोध होतो.

पंथाची दुसरी विशिष्ट बाब दोन पंथीय भेटले असतां त्यांनीं करावयाच्या विधीची आहे. स्मृ. १७७ प्रमाणें त्यांनीं एकत्र खानपान व वस्त्रांची अदलाबदल करावयाची असते. 'अवधी क्रीया जाली : ' हा स्मृ. १६९ तील निर्देश याच बाबीचा आहे. 'सूत्रपाठां'तील आचार १२९-१३४ या चक्रधरोक्तीचेंच हें आचरण होय.

पंथाचीं स्वतंत्र देवळें निर्माण करण्याचें तत्कालीन पंथधुरीणांनीं टाळलेलें आहे (वृ. ५).

१२ प्रा. द. वा. पोतदार यांचा आक्षेप—'स्मृ. स्थ.' च्या प्रथमावृत्तीवरील प्रा. द. वा. पोतदार यांचा विस्तृत अभिप्राय व त्यावरील माझें उत्तर यांची स्वतंत्र पुस्तिका मी १९३९ मध्ये प्रसिद्ध केली होती. तींतील सर्व मुद्यांची पुनरुक्ति अनवश्यक असल्यानें येथें एकच मुद्दा विस्तारानें मांडतो : स्मृ. ७२ मध्ये 'रोटी' व स्मृ. १९८ मध्ये 'गाहाण' शब्द येतो. हे शब्द हिंदुस्थानी वा हिंदी आहेत, असें म्हणून प्रा. पोतदार लिहितात, "कदाचित् पंजाबांत महानुभाव पंथाचा प्रवेश झाल्यानंतर हे शब्द इकडे शिरले असावे." म्हणजे, 'स्मृ. स्थ.' ग्रंथ पूर्ण अगर अंशतः हा पंथ पंजाबांत शिरल्यानंतरचा ठरतो, असें प्रा. पोतदार सुचवितात ! महानुभाव पंथाचा पंजाबांत प्रथम प्रवेश शालिवाहनाच्या 'पंधराव्या शतकांतला समजतात.

'लीळाचरित्रां' त सुद्धां ^२रोटी व ^३गाहाण शब्द येतात. प्रा. पोतदार यांच्या विचारसरणीप्रमाणें पाहतां हाहि ग्रंथ निदान अंशतः पंधराव्या शतकानंतरचा समजावा लागेल !

वस्तुतः रोटी व गाहाण शब्द हिंदी मानले, तरी ते मराठींत येण्यासाठीं महानुभाव पंथ पंजाबांत शिरण्याची वाट पाहण्याचें कांहींच

१ 'मराठी वाङ्मयाचा इतिहास' खंड २ मधील डॉ. य. खु. देशपांडे यांचा 'महानुभाव वाङ्मय' लेख पा. ७५९. २ 'लीळाचरित्र' पूर्वार्ध भा. २ पा. १९. ३. किता पा. २१.

कारण नाही ! तत्कालीन विशाल विदर्भ प्रांत ही महानुभाव पंथाप्रमाणेच मराठी भाषेचीहि जन्मभूमि आहे आणि हा प्रांत हिंदी प्रांतास जोडून आहे. खेरीज, उत्तर व दक्षिण हिंदुस्थान यांच्यांत इतर संबंध होतेच. यामुळे हा पंथ पंजाबांत शिरण्यापूर्वीच हे शब्द मराठीत घुसले असले पाहिजेत.

रोटी व गाहाण शब्द फार्सी-अरबी मुळींच नाहीत. रोटी शब्दाचा उगम नीट सांगतां येत नसला, तथापि हेमचंद्राच्या (काल इ. स. १०८८ ते ११७२) 'देशीनाममालें'त त्या शब्दाचा 'रोटुं तन्दुलपिष्टम्' (७, ११) असा अर्थ दिला आहे. नागरी-प्रचारिणी-सभेच्या 'संक्षिप्त हिंदी-शब्दसागरां'त रोट या अर्थी 'लिट्ट' हा शब्द 'देशज' किंवा देश्य म्हणून दिला आहे. म्हणजे, हिंदीच्या मध्यस्थीशिवायच प्राकृत किंवा देशी भाषा यांच्या द्वारां प्राचीन मराठीत रोटी शब्द आला असला पाहिजे. गाहाण शब्द मी संस्कृत 'ग्रह्' धातूपासून व्युत्पादितों. तो मला वरील व इतरहि एकदोन हिंदी कोशांत सांपडला नाही. मात्र हिंदीतील 'गहना' (अलंकार) शब्दाशी त्याचें साम्य आहे व गहना शब्दहि 'ग्रह्' धातूपासून व्युत्पादितों येतो. गाहाण शब्द मराठीत संस्कृत 'ग्रह्' धातूवरून स्वतंत्र रीत्या आला असेल, अथवा हिंदी गहना शब्दावरून थोड्या अर्थभेदानें आला असेल, कांहींहि म्हटलें, तरी तो शब्द मराठीत येण्यास महानुभाव पंथ पंजाबांत शिरण्याची कसलीहि आवश्यकता नाही !

एकंदरीने रोटी व गाहाण या शब्दांवरून 'स्मृ. स्थ.' ग्रंथ पूर्ण वा अंशतः पंधराव्या शतकानंतर लिहिला गेला असावा, असा जो ध्वन्यर्थ प्रा. पोतदार काढतात, तो ग्राह्य वाटत नाही.

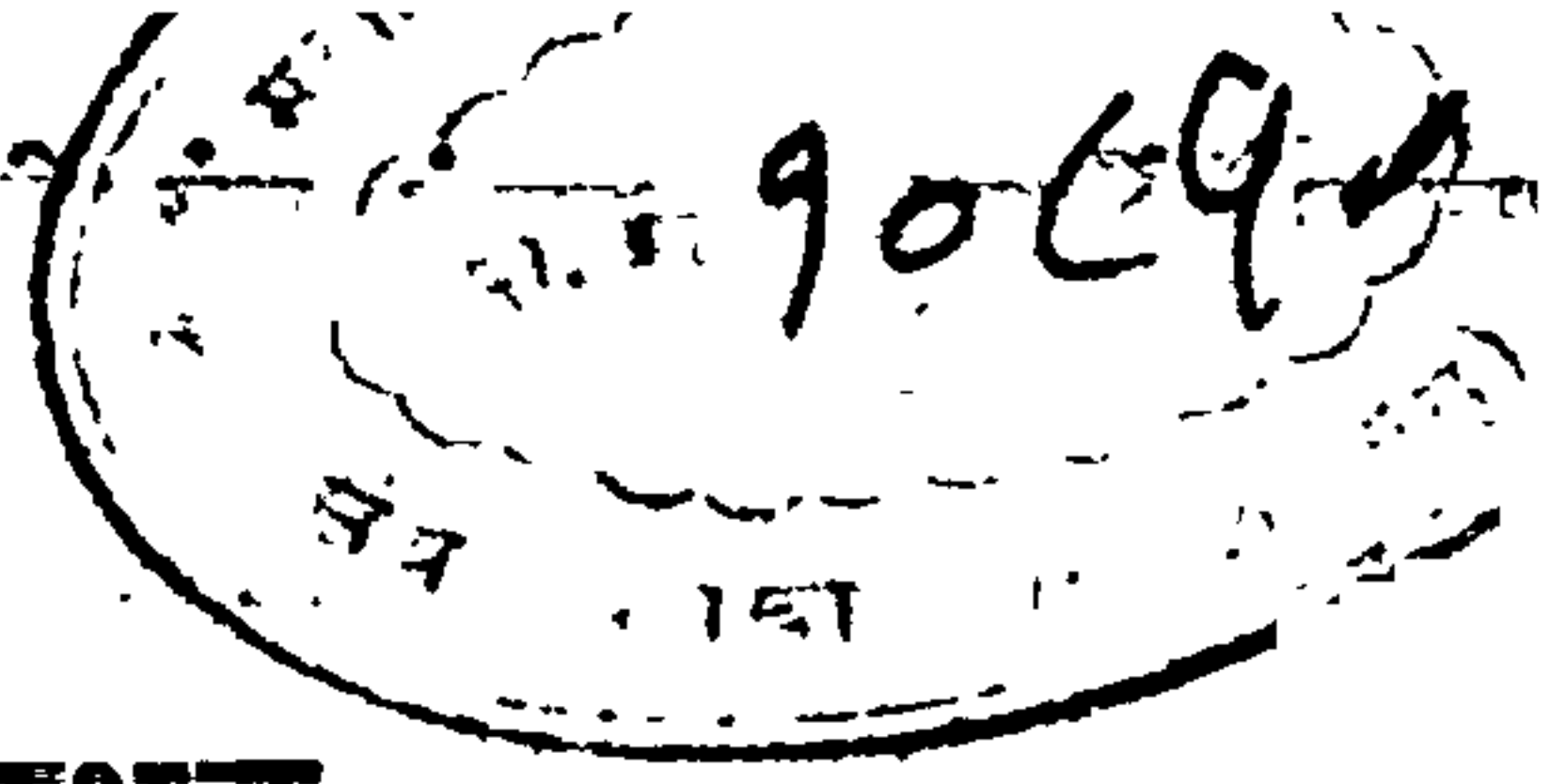
१३ उपसंहार—येथपर्यंत 'स्मृतिस्थळा'चें यथामति विवेचन केलें. त्यायोगें या ग्रंथाचें महत्त्व पटण्यास व अध्ययन करण्यास कांहींशी मदत झाली, तर माझे परिश्रम सार्थकीं लागल्यासारखे होतील. टीपा, शब्दकोश व सूची देऊन त्याहि दृष्टींनीं ग्रंथ उपयुक्त करण्याचा यत्न केलेला आहे.

महानुभाव वाङ्मयाकडे तिरस्कारानें-निदानपक्षीं उपेक्षेनें-पाहण्याची प्रवृत्ति अजूनहि दृष्टोत्पत्तीस येते. महानुभाव पंथांत इतरांस न रुचतील अशा कांहीं बाबी अवश्य असतील-नव्हे, आहेत. पण तेवढ्यासाठीं त्या पंथाचें वाङ्मय एकजात त्याज्य मानण्याइतकी संकुचित बुद्धि दर्शविणें

कितपत इष्ट आहे ? महानुभाव वाङ्मयाचें इतर ऋण कुणी कितीहि नाकारलें, तथापि त्याचें गद्य-ग्रंथ-विषयक ऋण सहजासहजीं नाकारतां येण्यासारखें खचित नाही. महाराष्ट्रांत वाङ्मयसंशोधनास अजून पुष्कळ वांव आहे, हें खरें आहे. आणि, न जाणों, पुढें-मागें पंथाबाहेरचें प्राचीन मराठी गद्य विपुल प्रमाणांत उपलब्ध होईलहि ! परंतु तसें जोंपर्यंत होत नाही, तोंपर्यंत सध्यां उजेडांत आलेल्या महानुभावीय गद्य ग्रंथांची योग्य बूज करण्यास काय हरकत आहे ? बरें, पुढें-मागें पंथाबाहेरचें प्राचीन गद्य उपलब्ध झालें, तरी देखील महानुभावीय गद्य ग्रंथांचें महत्त्व—या-ना-त्या बाबतींत—नेहमींच कायम राहाणार आहे. तेव्हां हें सर्व ध्यानांत घेऊन निःपक्षपात बुद्धीच्या भाषाभ्यासकांनीं 'स्मृतिस्थळा'-सारख्या गद्यरचनेचा यथोचित परामर्श घ्यावा, एवढीच नम्र प्रार्थना आहे.

शेवटीं माहूरचे (आतां कै.) महंत दत्तराजबुवा, त्यांचे पट्टशिष्य (आतां कै.) म. बाळकृष्णशास्त्री, रितपुरचे म. गोपीराजबुवा व म. यक्षदेवबुवा आणि अमरावतीचे (आतां कै.) म. कृष्णराजबुवा लासूरकर यांनीं प्रथमावृत्तीच्या वेळीं पोथ्या देणें, चर्चा करणें—इ० अनेक प्रकारें मला केलेल्या मदतीबद्दल मी त्या आवृत्तींत त्यांचे आभार मानले होते व याहि आवृत्तींत ते मानतो. विशेषतः बाळकृष्णशास्त्री व गोपीराजबुवा यांनीं पुष्कळच त्रास घेतला होता, याचा पुन्हां कृतज्ञतापूर्वक निर्देश करतो. तथापि या ग्रंथांतील मतांची व उण्याअधिकाची जबाबदारी सर्वस्वीं मजकडेच आहे, हें सांगणें जरूर आहे. तसेंच, मूळ पोथी स्वतः पाहिल्याखेरीज कुठलेंहि अवतरण वा आधार दिलेला नाही, हेंहि मुद्दाम नमूद करून ठेवतो.

अशा
अनुक्रम
मजकूर

स्मृतिस्थळ

१ श्रीपरेसाएन्मः॥०॥ सन्निधानीं गोसावियांचा त्रीवीध परीवारः
एक अनुसरले :१: एक बोधवंत :२: एक दर्शनीए :३: तरि २ दर्सनिए ते
कवणः रामदेव विद्यावंतु :१: सारंगपंडीत :२: इंद्रभट :३: संतोषु :४:
अवड (ळ) भट :५: अवधुत :६: मर्तिड :७: परसनाएक :८: प्रज्ञासागर
:९: हरीमाइता :१०: घुइनाएक :११: रेइनाएक :१२: गदोनायक :१३:
पद्मनाभि :१४: नागदेओ उपाध्ये :१५: रांकें लक्ष्मीधरभट :१६: काकोस
:१७: अन्नो :१८: रवळो :१९: गोंदो :२०: जपीय वीस्तुभट :२१: श्रींगी
:२२: वैजोबा :२३: काळीदासभट :२४: वामन :२५: मतीवीळास :२६:
नागनायक डोंबेग्राम :२७: भाइदेव :२८: उपासनीये :२९: काळबोटे :३०:
साइंदेव :३१: कान्हो उपाध्ये :३२: काळे वासनाएक :३३: गोरे जानोपाध्ये
:३४: एकाइसें दोनि :३५: देमाइसें :३६: लखुबाइसें :३७: सोभागें :३८:
यल्हाइसें :३९: भूतानंद :४०: सामकोसें :४१: लळीताइसें :४२: एकवीरा-
बाइसें :४३: द्रवीळासबाइसें :४४: रत्नमाणीकें :४५: आबयो :४६: माळी

खुलासा—संहितेंत () अशा कंसांत घातलेलें अक्षर, शब्द, वाक्यार्थ वा वाक्य मूळ पोथीलेखकाकडून अनवधानामुळें सुटलेलें, पण अन्य पोथ्यांत आढळणारें असें आहे, असें समजावें. सर्वच अन्य पोथ्यांत तें असल्यास तसा उल्लेख कंसांत-वा पादटीपेंतहि-केलेला नाही. मात्र एखाद-दुसऱ्याच पोथींत तें असल्यास तसा निर्देश कंसांत केला आहे. तसचें, [] अशा कंसांताल मजकूर स्पष्टीकरणार्थ दिलेला आहे, असें समजावें.

१. येथून क्रमांक ६ मधील “भटोबासीं म्हणितलें: नको गा बाइदेया—” येथपर्यंतचा मजकूर क पोथींत नसल्यानें ख वरून घेतलेला आहे. उरलेली सर्व संहिता क पोथीप्रमाणें कायम ठेविली आहे.

२. ग, घ मध्ये व्यक्तिनामांचा अनुक्रम काचित् निराळा येतो.

:४७: डांगरेसु :४८: कमळानाएक :४९: राणाइसें रामदेवाची माता
 :५०: तथा सीष्ये राणाइसें :५१: ^१वामदेव :५२: बोनेबाइया :५३: तथा
 मेघंकर बोनेबाइया :५४: प्रपंच-विस्मृति घाटे हरीभट :५५: तीवाडी
 :५६: तथा भार्या :५७: ग्रहे सारंगपाणि:५८: तथा माता :५९: माहादेवो
 पाठकु :६०: तथा रावंसगांवकर :६१: तिक (व) नाएक हीवरळीकर
 :६२: वाएनाएक :६३: राहीया :६४: गोविंदस्वामि :६५: सारस्वति-
 भट :६६: काणसेचा ब्राह्मण :६७: सेंदुरजणीचा ब्राह्मण :६८: मासोपवा-
 सीनि :६९: राघवदेव :७०: कुंडी कान्हरदेव :७१: माहादेवो :७२:
 पाल्हाडांगीया :७३: कास्त हरीदेवोपंडीत :७४: गोपाळपंडीत पारधि-
 नीरूपणीचे :७५: साळीवाहान :७६: राऊत दोघ :७७: मातांग :७८:
 देइभट तांबोळग्रहीणीचे :७९: भोगनाराएण मायधुवा :८०: तथा मायधुवा
 :८१: दांको :८२: गणपति आपयो :८३: सुयराची बाइ :८४: गोवारीया
 :८५: पंचगंगाचा ब्राह्मण :८६: सुकीये जोगनाएक :८७: पाठक :८८:
 यंत्राकार वासुनाएक :८९: तथा भाऊ तीकवनायक :९०: गुर्जर दोन्ही
 :९१: नागाराउळ :९२: मुंजिया बहीनी :९३: छायागोपाळीची स्त्री
 :९४: मार्तंड वीहीरीचा ब्राह्मण :९५: पाठक देगाउबाइ :९६: तथा
 हंसुबाइ :९७: तथा योगरगांवबाइ :९८: तथा धानाइ अळजपुर :९९:
 रामदरण्याची माता :१००: तथा मुक्ताबाइ :१०१: रायेरिचा ब्राह्मण :१०२:
 तथा ^२भोगनारायन ब्राह्मण :१०३: ^३तथा ठाकुरभार्या :१०४: तथा माल
 जोगवट्याचा :१०५: तथा जोगवटा दत्त ब्राम्हण :१०६: तथा सांप्रदाएक
 :१०७: तथा नारोबा :१०८: गोरक्षणाचा ब्राम्हण :१०९: तथा हेडाउ
 :११०: एवमादीक हे दर्शणीये जानावे:॥ आतां बोधवंतः॥ देमाइसें :१
^४दाइंबा :२: आता अनुसरलीं: संनिधानीं तथा असनिधानीं: भट :१: बाइसें
 :२: सांतीबाइसें :३: माहादाइसें :४: म्हाइंभट :५: सार्धे :६: आउसें
 :७: आबाइसें :८: नाथोबा :९: श्रीप्रभूचें लक्ष्मीधरबा :१०: तथा

१. घ मध्ये हेंच नांव. ग मध्ये वामनदेव. २. भोगरामीचा ग, घ. ३. यापूर्वीचें
 एक जास्त नांव—‘तथा राणा’ ग, घ. ४. बायांबा ग.

कोयळोत्रा :११: तथा पोमाइसें :१२: तथा वैराग्यदेव :१३: १खेइवाइसें :१४: गोइवाइसें :१५: एं सन्निधानिची :।: आतां असन्निधानी: भटांची बहीणि उमाइसें :१: तथा भाउ माहादेउत्रा :२: तथा रामदेउ :३: चांगदेउभट :४: पैठण उमाइसें :५: तथा धाणाइसें :६: जाणो उपाध्ये :७: कान्होपाध्ये :८: गौराइसें :९: ये गोसावियांमागां अनुसरलीं: ऐसा त्रीवीध परीवारु गोसावीयांचा: त्यांत प्रवृत्तीचा विशेष तो भटांचां ठाई: का जें मुळीहूनि घडीले: मढीले: सन्निधाना योग्य केले: तो आता सवीवर सांघतां असीजेती॥ ० ॥

भटोबासांचे पीते ते माहादैवभट: ते पुरीचे: भटोबासां चौघे भांवडे: वडील सारंगपाणीभट: वैजोत्रा: उमाइसे: उमाइसें तीये हातरीतीं जालीं: सारंगपाणीभट ते वाटे मारले: माता आवाइसें तेही रांवसगावीं सीधनाथी तेणें दु:खें गुंफा केली: तेथ होती: तव दादोस आले: त्यांपासौनि काहीं अवघेयां गोमटे जालें: तेहीं गोसावियांचेही गुण सांघीतले: मग दादोस गोसावियांचेया दर्शनासि नीगाले: सरीसीं आवाइसें: उमाइसें: भटोबास: माहादाइसें: ऐसीं श्रीनगरां आलीं: गोसावियांसीं दर्शन जालें: तेथ अधीकाचि वेधु संक्रमला: याउपरी भटोबासां आणिक सा भेटी जालीया: साहावीए बोधु जाला: सांतवीए अनुसरण जालें: बतीसां वरुषां अनुसरले: च्यारि वरुषे सन्निधान जालें, त्यांतु सा मास श्रीप्रभूचां सन्निधानी गेले: आउठ वरुषे आमचया गोसावीयांचां सन्निधानी भरलीं: योग्य जाले: घडिले: मढिले: आचार्य करुनि माहादाइसें नीरोवीलीं: मग गोसावीयांसीं प्रवृत्त्यंतर जालें॥ शके ११९४ ये श्रमिख संवत्सरी माहो मासीं शुध चतुर्थी सोमवारीं ॥१॥

भटोबासां ईश्वरवियोगें अवस्था:॥ गोसावी बीजें केलेयांउपरि भटोबास वीरहे नीगोनि नेले: अवस्था प्रकटलीया ते कव्हनाहीं चोजवती ना: मग माहादाइसें शोधीति शोधीति गंगातीरीहूनि परेश्वरपुरा गेलीं: श्रीप्रभुगोसावियांसी दर्शन जालें: मग दुख करुनि पुसिले: जी जी: श्रीचक्रधरें सांडिलें आणि नागदेवही दीसेना जी: गोसावीं वीनती स्वीकरीली: श्रीप्रभुगोसावीं म्हणितलें: अवो मेली भानखेडयासि जाय म्हणे: आणि

माहादाइसीं म्हणितलें: जी जी: आणि तैसीचि नीगालीं: श्रीचरणीं लागलीं: भानखेडयासीं गेलीं: तंव काहीं देखति ना: मग राणे डोंगर शोधीति गोपाळातें पुसिलें: तेहीं सांगितलें: होये देखिला होता: आम्ही तथाचां तोंडी कुरंधनें पीळूं: मग माहादाइसीं सोधूनि काढीले: सावधु केले: ओळंबे झाडीले: पांगुरवीले: पाटकुळीए वाउनि गावांजवळि आनीले: मग एकी ठाड ब्रैसउनि आपण गावांतु गेलीं: दूध आणिलें: बोळेवरि पाजीलें: येतुलेनि मागीलापसि सावध जाले:॥ २॥

माहादाइसैं श्रीप्रभु-अवतार-प्रकासीं माझा श्रीचक्रधरू म्हणणें:॥ मग माहादाइसीं म्हणितलें: नागदेया: गोसावियांपासि चाला जावो: भटोबासीं म्हणितलें: कें असति गोसावी: माहादाइसीं म्हणितलें: हे नव्हेति रुधिपुरीं: श्रीप्रभुगोसावीं बोलाउं पाठवीलें असे: भटोबासीं म्हणितलें: (नेणों मा तुझा श्रीप्रभु) माझा देवो तो श्रीचक्रधरु ओ: तंव माहादाइसीं म्हणितलें: नागदेया तूतें गोसावीं श्रीप्रभूसि नीरोविले असे कीं: आणि मज तुज नीरोविलें असे कीं: चाल: म्हणौनि पाटकुळीए वाउनि नीगालीं ॥ ३॥

श्रीप्रभुसन्निधाना गमन:॥ मग तेथौनि नीगाले: एकी वासना:॥ हळुहळु चालूं लागले:॥ मार्गी चालतां लोकु वोळखति: मग म्हणती: हा तो नव्हे: श्रीचक्रधर द्या ओ: म्हणौनि हार्ती भीक्षा मागे: तंव माहादाइसैं म्हणति: बा देवेंवीण पीसा जाला बा: यापरि रुधिपुरासि आलीं: तंव श्रीप्रभुगोसावीं पांच पिंपळीयांकडे सकाळीचि बीजें केलें: तेथ खेळत होते: तंव माहादाइसैं भटोबासाते घेउनि आलीं: श्रीप्रभु देखौनि म्हणितलें: आवो मेली जाए: ये त्यें नव्हेति: श्रीचांगदेओराउळान्चीं: भटोबासां माहादाइसां थोर दुख जालें: श्रीप्रभुगोसावीं आस्वासिलें: मेला जाए: अस अस म्हणे: मग श्रीप्रभुगोसावियांचां सन्निधानीं चौदा वरुषें राहिलें: म्हाइंभटही आले: अवर्षीचि भक्तिजनें आलीं: सन्निधानीं होतीं: दास्य करूं लागलीं:॥ ४॥

श्रीप्रभुप्रवृत्त्यंतरें भटोबास गंगातीरागमनि तीर नमस्करणे:॥ ऐसां बहुतेकां दीसां व्येय संवत्सरीं माघ मासीं वधिचवथीचां दिसीं श्रीप्रभु-

गोसावींहीं प्रवृत्त्यंतर केलें: भटोबासां: भक्तिजनां थोर दुख जालें: मग तेणेचि दुखें भटोबास गंगातीरासि आले: सरीसे लक्ष्मीधरबा: बाइदेवोबा: माहादाइसैं: कोथळोबा: पोमाइसैं: सार्धे-मुख्य आणीकेंहीं: ऐसे रावस-गावापासोनि डोंबेग्रामवेन्ही थडी नमस्करीली: प्रतीष्ठानीं पंचरात्रीं घातली: आवर्धे नगर सव्य घालौनि नमस्करीलें: मग वृधासंगमा-जोगेस्वरीहूनि खडकाळीए आलें: मग पेहरासंगमा-^१नेऊर गावींहूनि छिन्नपापासि आले: छिन्नस्थळीं-मुख्य सकळ स्थानें नमस्करीलीं: छिन्नस्थळीएसि नावेक बैसले: मग नीगाले:॥५॥

बाइदैवोबा प्रसाद-ग्रहणीं अती दुख नीराकरणें:॥मग भटोबास समस्तां सीष्यांसहीत डोंबेग्रामांतु आले: जगतीचा दारवठां दंडवत घातलें: तैसेंचि पूर्वाभिमुख मठां आले: तंव तेथ पूर्वीं गोसावीं भितभंगीचेया चीरेयावरि पीक घातली होती ते भटोबासीं देखिली: आन थोर दुख जाले: ते (थ) मुख लावीलें: प्रसाद घेतला: तंव बाइदेओबास आले: हे कै भटोबासांपासि अनुसरले होते तें नेणिजे: भटोबासीं तया पीकीचें ज्ञान केलें: हे घेया गा बाइदेया गोसावियांचेया प्रसादाची पीक: ते देखौनि बाइदेवोबासीं भूमीवरी आपणयांतें घातलें: आवर्धेयां अधीक दुख जालें: तेविचि बाइदेवोबा प्रसाद घेति: मुख सोललें: भटोबासीं वारीलें: संबोखीलें: भटोबासीं म्हणितलें: नको गा बाइदेया: दुखे अंत:करण जाइल म्हणौनि हातीं धरुनि उठवीले: मग दोन्ही मढ नमस्करीले:॥६॥

राजमठीं सप्तरात्र घालणें:॥: मग समस्तांसहित छिन्नस्थळिये विजन करीति: बादाठानि देगांवीं भिक्षा करीति: विळचां राजमठीं निद्रा करीति: ऐसे सप्तरात्र घातलें:॥७॥

उंबरवट काढूनि तिर्थत्रय करणें:॥: मग एक दीं: भटोबासीं सुतार बोलाविला: आणिक उंबरवट घडाविला: तो महु अवघाचि काष्ठाचा: उंबरवट तोही काष्ठाचाचि होता: तो भटोबासीं काढीला: तेथ आणिकु घातला: मध्ये जयावरि श्रीचरणु ठेवीति: तयाचें थोरलें पात्र केलें: दोही

सेवटांचिया धाकुटीया दोनि पातुलिया केलीयाः उरला तयाचे मणि करुनि समस्तां नमस्करावेया दीधलेः आणि मोठें पात्र तें आपण अंगीकरीलेंः तयांतु प्रसादाचा फुटाः वांकिः सांकळेंः कांबिः दोन्ही जाडीचे विशेषः श्रीप्रभु-गोसावियांचि प्रसादवस्त्रेंः कापुराचि सेंदः यैसें आवघें घालीतिः तें देहपर्यंत नमस्करीलेंः॥ शोधुः॥ एकि पातुली ते चक्रपाणिबासिं मागां भटोबासांचेनि नांवे भीक्षा केली तें तयासि कविस्वरबासिं दीधलीः॥ एकि कवणाजवळि आली ते नेणिजेः॥ तथा सोधुः॥ येचि काळीं भटोबासीं छानिस्थळी काढीलींः घेतलीः आणि खांबः द्वारसंकाः कवाडें कवणीए वेळें काढिलीं हें नेणिजेः॥ ८॥

बाइदेवोबा-दुखातिस (श) यौ-दर्शनं बेलोपुरा न वचणेंः॥
मग एक दी भटोबासीं निगतां म्हणितलेंः आतां बेलोपुरा जाईजेल तरि बाइदेयाचें देह जाइलः॥ एकी वासनाः पिकेवरुनि म्हणितलेंः॥ म्हणौनि न वचतिचिः तेथूनिचि मुरडलेः॥ ९॥

शोधः॥ राजौर लक्ष्मीधरभटां श्रवणानुसरणः॥ एक दी राजौर लक्ष्मीधरभटांसि भटोबासांचें दर्शन झालेंः कवणिपरी हें नेणिजेः तयासि श्रवण जालेः भीक्षा केलीः मग तया राजौरकर लक्ष्मीधरवा यैसे म्हणतिः मग तेहीं भटोबासांविद्यमान पुढां 'आचार-विचार-लक्षणें' केलींः 'प्रकर-णिर्ची लक्षणें' केलीं भटोबासां पुसपुसोंः॥ १०॥

म्हाइंभटां भेटिः॥ शोधः॥ भटोबास गंगातिरां निगतांसमै ईश्वर-नायेंकें वेव्हारु लाविलाः तयाचिया कन्या अपुला विवाहो करू नाहीं दीधलाः तेणें कारणें म्हाइंभट मागां राहीलेः देऊळवाडां वेवाहार सांघितलाः ईश्वरनायेक निरोतर केलेः (॥ शोधुः॥) गोसावियांची प्रवृत्ति काइ कव्हणा जाणितली जात असेः॥ एकी वासनाः॥ वाटां दीधलाः॥ मग म्हाइंभट मागौनि गंगातिरा आलेः आउंसे तेथचि राहीलीः मग म्हाइंभटां भटोबासां गंगातिरीं भेटि जालीः॥ ११॥

केसोबासां भेटिः अनुसरणः॥ केसोबास ते कवणिये गाविंचें हें नेणिजेः॥ एकी वासनाः॥ पापदंडी रामपुरीचेः॥ ते विद्वांस व्याख्यातेः एक दी ते भटोबासांपासिं आलेः भीक्षा केलीः भटोबासां थोर पढियेतिः भटोबासांचां सन्निधानि राहीलेः॥ १२॥

तथा संबंधी-संबंधु-प्रदानि माझा केसव सुकयोगिंद्र म्हणणेंः॥ मग एक दीं केसोबासांचिं संबंधियें आइकोनि नेयावया आलींः भाउ गोपाळदेवः आणि सासुरे यैसें प्रतिकूलत्वे नेवों आलेंः केसोबासातें नेलेंः भिक्षा सांडवूं आदरिलीः तव ते काहीं केलेयांही न संडीतीचिः मग तेहीं असिकें विद्वांस बोलाविलेंः चर्चा करवीलिः तेंही ते निरोत्तर केलेः मग विद्वांसिंहों हात झाडीलेः तेहीं म्हणितलेंः हे आम्हां जिनवति नाः आतां यांची ब्राम्हणि यांतें जिणैलः तरिः जिकर्तीः आतां ये दोघे येका घरांत कोंडाविंः मग कोंडीलीः तेथ तीयें बाजेवरि निजति तरि ते खालि निजतिः (तियें खालि निजति) तरि आपण बाजेवरि निजतिः यापरी रात्रि जायेः दिवसा गंगेकडे जातिः तेथ दृष्टीर्ची राखणें घालीतिः केसाबास गंगे विजन करीतिः तेथ ' रत्नमाळा ' स्तोत्रें करीतिः मग गावांतु आणितिः यापरि सातपांच दिवस जालेः मग ब्राम्हणीं म्हणितलेंः आतां यांसि जावों द्याः आतां हे योगीये जालेः यांचे मज पाप लागत असेः मग अवघां केसोबासां अनुज्ञा दीधलिः निगालेः भटोबासांसीं भेटि जालीः मागील सांघितलेः तें आइकौनि-परीसौनि भटोबासीं म्हणितलेंः माझा केशव सुकयोगिंद्र किं गाः म्हणौनि थोरचि प्रसंसीलेः॥ १३॥

तथा ' रत्नमाळा ' स्तोत्र-दर्शणि ईश्वरार्चनप्रसंसाः॥ मग केसोबासिं ' रत्नमाळा ' केलीयाः तिया भटोबासांपासि वाचिलीयाः तव तेथ एकि ठाई देऊळवाडेयाचेनि भावें हनुमंतवाडा घातला होताः तो आइकौनि भटोबासीं म्हणितलेः तो हनुमंत नव्हे किं गाः तो देऊळवाडाः भलें केलें केसवदयाः गोसावियांचीया अमोघ लीळा बांधलीयाः तुवां वाक्पुर्णी ईश्वरार्चन केलेंः ॥ १४॥

तथा ' उद्धरणस्तोत्र ' बंध निष्करणेंः॥ ' रत्नमाळा ' चि पोथी वाचूनि केशोबासिं भटोबासांते पुसिलेंः हा भटो यैसेचि ' उद्धरण ' बांधोंः तव भटोबासीं म्हणितलेंः नको गा केशवदयाः येणें माझिया म्हांतारीया नागवतिलः मग केशोबास संस्कृतबंधु न करीतीचिः॥ १५॥

तथा ' शास्त्रप्रकरणान्वया ' नुज्ञाः ॥ मग मागौतें केसोबासिं पुसिलेंः भटो तरि शास्त्र-प्रकरणान्वयो लावूंः तें भटोबासिं मानिलेंः मग म्हणितलें, तरि

जें जेथचें तें तेथीचें माझेनि विचारें लावावें गाः मग केसोबासिं भटोबासांतें पुसपुसों अनुक्रमें 'प्रकरणान्वयो' लाविलाः जें जयाचें नाम तें तथा ठेविलेंः॥ १६॥

तथा 'दृष्टान्तप्रकरणान्वया' नुज्ञाः॥ मग केसोबासिं अवघे अन्वयो लावूनि माघौतें भटोबासांतें पुसिलेंः भटो तरि 'दृष्टांतां' अन्वयो लावूंः भटोबासीं मानिलेंः मग केसोबासिं भटोबासांतें पुसपुसों 'दृष्टांत-प्रकरणां' ही अन्वयो लाविलाः दृष्टांतीं दृष्टांतिक केलेंः अवघेया दृष्टांता लापिका लाविलीयाः यातें 'दहावें प्रकरण' म्हणतिः॥ शोधुः॥ तैसेचि भटोबासांतें पुसपुसों तीं स [श]तां 'आचारा' आणि तीं सतां 'विचारा' ही अन्वयो लाविलाः॥ लापिका संबंधेंः॥ तथा शोधः॥ मग येथ राजौरकर लक्ष्मीधरबायें केसोबासांचा वचनक्रम घेउनि लक्षणें केलींः यैसा शास्त्रा संबंधु लाविलाः॥ १७॥

विरहें लक्ष्मीधरभटीं ईश्वरविरह 'ज्ञानभास्कर' प्रसंसाः॥ एक वेळ विरहें लक्ष्मीधरबा अटना गेलेः अटनि थोर विरहो भरलाः ते यैसे हींडत हींडत पाथरीसमीप बाबूळगावां आलेः तेथ विहीरीचिये रवणियेवरि देउळी (होती) तिये देउळीयेआंतु बैसोनि 'ज्ञानभास्कर' केलेंः करीतां येकाधिये वेळे दुखें मुच्छाप्रपन्न होतिः मग माघौते सावध होतिः भिक्षे जातिः येकाधां दीसिं तैसेचि पडीले असेतिः मग तेथचा राणा येः तो त्यांतें उठविः सावधां करीः यापरी स्तोत्र जालेंः मग भटोबासांचिये भेटी आलेः पोथी भटोबासांचां हातिं दीधलीः भटोबासीं पाहीलीः वाचीलीः आणि थोर मानवलेः तोखलेः ते शब्द न येतिचिः॥ १८॥

लक्ष्मीधरबा-म्हाइंभटां संवादीं योगभ्रष्ट निर्वचनैः॥ एक दीं लक्ष्मीधरभटो म्हाइंभटाते पुसिलेंः योगभ्रष्ट तो कवणिये दशेचाः म्हाइं-भटीं म्हणितलेंः आमचीये दसेचाः तें आइकौनि भटोबासीं म्हणितलेंः आतां तवं माझीये दशेचा नव्हेः मां तुमचीयें दसेचा काइ होइलः मग तेही म्हणितलेः तरि भटो तो कवणिये दसेचाः भटोबासीं म्हणितलेंः चीमुटीलेया दुखवेती ना तिये दसेचाः आणि ते बुझौनि गेलेः॥ १९॥

म्हाइंभटां तस्करबंधनिमित्तें मौन निषेधुः॥ एकवेळ म्हाइंभट लक्ष्मीधरभट भटोबासांतें पुसौनि अटना गेलेः तवं एकी ठाई चोर म्हणौनि धरीलेः काहीं वोखटी क्रीया संपादू आदरीलीः तवं लक्ष्मीधरबायें म्हाइंभटाची वास पाहीलीः आणि म्हाइंभटीं म्हणितलेंः ज्वरो वा शस्त्रो वाः॥ आणि तेही म्हणितलेः आरे हे विद्वांसः मग सोडीलेः मग भटोबासांपासि आलेः तवं एकिं भटोबासांपुढां सांघितलें होतेंः मग भटोबासीं म्हणितलेंः हां गा हा ठावो वेऱ्हीं मौन्याचिः॥ शोधुः॥ जो परीहार देउं आला तो द्यावा किं गाः॥ २०॥

कृष्णभटां प्रश्ने श्रम-निवृत्ति-वाक्य-निरूपण :॥ शोधुः॥ एकवेळ भटोबास शिष्यांसहीत इंद्रभटांचेया गावां आलेः इंद्रभटीं अवघेयांचे पाय धुतलेः॥ मग काळ्या कृष्णभटांचे पाये धू गेलेः तवं तेहीं म्हणितलेंः तुम्ही कैसे पाये धों आलेतिः तवं इंद्रभटिं म्हणितलेंः धों येतिः पुसा भटांतेंः मग तेहीं भटोबासांतें पुसिलेंः भटो गुरुसि शिष्याचे पाये धों येतिः भटोबासीं म्हणितलेंः येतिः कृष्णभटिं म्हणितलेंः कैसे येतिः भटोबासीं म्हणितलेंः श्रमनिवृत्तिचेनि वचनें येतिः तेव्हेळीं तेही धों दीधलेः॥ २१॥

भटोबासा क्षतबंधनि माहादाइसैं सैवा-वचन-स्वीकारूः॥ एकवेळ भटोबासांचां पाइं केंसतोडु निगालाः माहादाइसैं म्हणितलेंः नागदेया केसतोडु बांधावाः तवं भटोबासीं म्हणितलेंः कांइसेनि बांधोंः तेव्हेळीं माहादाइसां प्रसादाचे वस्त्र फाडूनी ^१पानकापड करुनि बांधलाः तवं भटोबासीं म्हणीतलेंः हें काइ रूपैः प्रसादाचे वस्त्र कैसे फाडीलेंः बांधलेः तवं माहादाइसीं म्हणितलेंः नागदेया प्रसादें प्रसाद बांधीजतायेः आणि भटोबास उगेचि राहीलेः॥ २२॥

^२आपलो भैटि अनुसरणः॥ आपलो ते माहादाइसांचे भाउः तयासी गोसावियांचे सन्निधान जाले होतेः मग गोसावी बीजें केलेयावरि ^३ते राहाणे घालीतिः देव्हारे ^३करीतिः एक दीं माहादाइसैं अटनविशेषें तयातें पडीताळावेया गेलींः घरांतु रीगों बैसलीः तवं समोर देवतें देखिलीः

१. पाणिकापड ख, घ. २. घ पोथींत ही स्मृति २४ वी आहे. ३. देऊळें करीतिः देव्हारे प्रतीष्टितिः राहाणे घालीति ख, ग, घ.

आणि ' 'श्रीचक्रधरू ' म्हणौनि निगालीं: हे नाम तयांचां कानि पडीलें: आणि तैसोचि ते गेले: अवर्धी देवतें पाटिये घातलीं: पाणियांतु घालूनि आले: मग माहादाइसें तयांते घेउनि भटोबासांपासिं आलीं: तयांसि भटोबासांपासौनि बोध जाला: मग अनुसरले: सेवटवरी सन्निधीसि होते: ^२माहादाइसां थोर सुख जालें:॥ तयांसि पूर्वीं खडकाळियें गोसावी वरु दीधला होता: जे सेवटिं होइल: ते साच जाले:॥ हे (स्मृति ख, घ) उत्तरार्धीचि शोधूनि येथ घातलि ^२असे:॥ २३॥

वासनिका देहांती झोळी-अर्धोदककथन:॥ एकवेळ भटोबासीं प्रस्तावेयाअनुरूप चांगदेवभटांते म्हणितलें: देहांती झोळी घेइजे: ते येथचे अर्धोदक बोलिजे गा:॥ २४॥

वृश्चिकदुखदर्शने देवतासंबंधी माहादेवोबानुसरणि वरप्रदान:॥ एकवेळ देवतासंबंधी माहादेवोबा आपुलां घरी जेवित होते: तयांकारणें तयाचि ब्राम्हणि मिठ आणू गेली: तव तेथ ते विंचुवें खादली: आणि माहादेवोबायें म्हणितलें: हेचि जरि सर्पु खाता तरि कवाणि मायेचां पोटीं रीगतां: मग माता आकाइसें माहादेवोबा आणि तयांचिं ब्राम्हणि यैसीं तिघे भटोबासापासिं आलीं: भिक्षा केली: भटोबासिं म्हणितलें: तुझी भिक्षा सिधी जाइल: मग गुरुकुळ तयांतें ' देवतासंबंधी माहादेवोबा ' यैसे म्हणति: तयांसि दीडु वेढा श्रीप्रभूचा संबध होता म्हणौनि: हे आकाइसाचे पुत्र: भटोबासाचे माउस भाउ: यांतेचि ' गौरीचा गोरा ' म्हणणें:॥ २५॥

चांगदेवभट प्रीतिविधानश्रवणि सूचिकानुवादु:॥ एकवेळ चांगदेवभट साता वासनिकांचे जेविले: मग भिक्षा करुनि गंगे जेवीले: ते एकीं भटोबासांपुढां सांघितलें: भटोबासिं आइकौनि म्हणितलें: तो सूचकु चांगदेवो किं गा:॥ एकी वासना:॥ तो तोष्यु चांगदेवो किं गा:॥ २६॥

आवडी आवांका निराकरणें:॥ एकवेळ दुर्भीक्ष पडलें होते: भटोबास अटना गेले होते: एकीं ठाड काला केला: जेउ बैसले: जेवितां भटोबासांचि दृष्टि चुकवूनि एकीं आपुला काला जेवित जेवितां भटोबासांचां पात्रीं घातला: तव तें आणिकिं देखिले: मग म्हणितलें: हे काइ भटासि उसीटें

१. हें नाम उच्चारिलें ख, ग, घ, २. खडकाळीए सेवटीं होइल तें जालें: हे स्मृति उत्तरार्धाची सोधीची: ख, घ (अखेरचें वाक्य तेवढें ग मध्यें नाहीं).

अन्न कैसे घातलें: यावरि भटोबासीं म्हणितलें: सौख्यें दोष नाहीं दिक्कं. नु. २८०
गोसावीं म्हणितलें असें: आवडी आवांका नाहीं: आणि ते उगेचि राहीले.
भटोबास तें जेविले:॥२७॥

माहात्मा-उदक-प्रदानिं बोडि : गंगा-विभेद-निरूपणः॥
एक दीं भटोबासांसिं तृषा लागलि: एकांते उदक मागीतलें: तवं तेहीं थीलरीचे
उदक गाळूनि आणिलें: भटोबासां संपादीलें: भटोबासीं घेतलें: मग म्हणितलें:
मज पाजिलें यैसें आणिकासी न पाजावें हो: तवं तेहीं म्हणितलें: भटो:
बोडि गंगा समान सांघितलें किं: भटोबासीं म्हणितलें: तें आपणयासि:
पुढीलासि संपादितां बोडि ते बोडिचि: गंगा ते गंगाचि: ऐसी बुद्धी होआवी
किं: भावें हीन तें दैवें हीन:॥२८॥

माहात्मेयां चातुर्मासि व्यवस्थाकथनः॥: एकवेळ भटोबासीं
म्हणितले: आठ मास हींडावें: मग चातुर्मासीकारणें एकी प्रदेशीं दोनि च्यारि
गांव पाहावें: येरे ठाई न पळे तरि येरि ठाई राहावें:॥२९॥

काळेयां कृष्णभटां जनविरोधप्रदानिं मौन्यानिषेधुः॥: काळे
कृष्णभट अटनि चोर म्हणौनि धरीलें: फोकवरि मारीले: काहीं सरीर
संपादिलें: तवं एकिं म्हणितलें: हे वेधवंती नागदेवभटांचे नव्हेति: म्हणौनि
सोडीले: तें भटोबासीं आडकिलें: मग म्हणितलें: यैसें काड केलें कृष्णयें:
येवंपर्यंत मौन्यचि: मग भटोबासीं गोसावी सांघितला तो असन्निधान
माहात्मवेषु रचिला: येरव्ही सन्निधानवेषु होते:॥३०॥

रजतम-निर्वचन-पूर्वक सत्त्वस्थपरी सांघणें: एक दीं भटीं
म्हणितलें: श्रीचक्रधराचा परिवारु राजस तामस असे: परि सत्त्वस्थ
उठीति-बैसति तैसेयाचि बैसावें-उठावें:॥३१॥

पंचनामपूर्वक क्षेपणें प्रसंसाः॥: एक दीं भटोबासीं म्हणितलें:
आळुमालु विधिनिषेधानचें ज्ञान जालेयां येहीं पांचै नामिं जो झाडातळिं जन्म
क्षेपी: तो जरि वायां जाये तरि मियां धाडिला होये:॥३२॥

साकाइसा गृहस्मरणनिषेधें विजनप्रकाशीं कवणचा गोल्हो
म्हणणें:॥: साकाइसें तिर्ये वासनिकें: हातरितीं: भटोबासांचीं सिष्यें: भटोबास
तयांचेया गावां गेले होते: गोल्हो तो तयांचें नातोंडु: एक दीं: साकाइसातें भटोबासीं

म्हणितलें: साकाड तूं विजना कां न वचसि: तिहीं म्हणितलें भटो मी घरीं गोल्होतें जवं जवं खेळवि: तवं तवं देवो आठवतो: भटोबासीं म्हणितलें: गृहस्मरणापसि झाडातळीं मनोरथ आठविसि तें निकें: मनोरथापसि तेथ निद्रा कीजे: ते निकें:॥ यावरि भटोबासीं म्हणितलें कीं आणिकाकाळीं म्हणितलें हें नेणिजे:॥ कवणाचा गोल्हो: कवणाची सिती: तूं आपुलें चिंती वो साकुबाई यैसें म्हणितलें: आणि हास्य केलें: सिती तेही तयांची नाति:॥ मग एकु दिसु तेही आपुलेया पुत्रावरुनि भटोबासांपुढां दोनि वोविया म्हणितीलीया: गोविंदु नाहीं जयांचां वंशी: ते पाथर कुसी: निफन्नले: ॥१॥ विउनिया वांझ जालियें वो मायें: पुत्र न धरीचि पाये: गोविंदाचे: ॥२॥ या भटोबासीं आइकिलीया: ॥३३॥

महात्मेयां विधिव्यतिरिक्त ग्राम-गमन-निषेधु:॥ एकु दीसु भटोबासीं म्हणितलें: भीक्षाअवसरावांचौनि महात्मां गांवांतु न वचावें गा: आणि वारसीचां दसीं वासनिकांचेया घरां^१ भिक्षे^१ जावें: आणि अभ्यागतां: असक्तां: अक्षेमांकारणें तरि भलतेधवांचि जावें:॥ शोधु:॥ वांचौनि वायें वायें वोळखीचेया घरा न वचावें: यैसें सांघितलें: यांतु बहुत असे:॥ ३४॥

अवतारु विशेषें उद्धरण प्रसंसा:॥ एकु दीसु भटोबासीं म्हणितलें: यें सृष्टीमध्ये येणें अवतारें श्रीचक्रधरें जो नुधरें तो कहींचि नुधरे मा नुधरे: मा कहींचि नुधरे: ॥३५॥

रूपदेवोबा मिठाची पिसवी निषेधु:॥ एक दीसु भटोबासीं म्हणितलें: आळुमाळु तन्हीं रूपदेया विरक्त परि मिठाची पीसवी वाहातो गा: तवं येरीं म्हणितलें: भटो केवि जाणा: हां गा: श्रीचक्रधराचेनि प्रसादें इतुल- (ही) नेणें:॥ ३६॥

अनुसरलेल्या वासनिका परस्परें पात्रीं भोजननिषेधु:॥ एकु दीसु भटोबासीं म्हणितलें: महात्मा वासनिकाचां ताटीं न जेवावें: आणि वासनिकिं महात्मेयाचां पात्रीं न जेवावें: आपुलेनि दोषें तया धर्महानि: तयाचेनि आपणयां: कां पां: विषयांचीये येकासनिं न बैसावें: म्हणितलें म्हणौनि:॥ ३७॥

भोजनाभवस्वरीं स्वयंदास्यपूर्वक करवतिस्वीकारु:॥ एकु दीसु भटोबासांपुढां पांतीसि सांघाती करवती ठेवूं विसरले: ते भटोबास जेवत जेवितां

उठले: येरां जैसे जालें: काइ वमन करू गेले: तवं भटोबास आपुली करवती घेउनि आले: उदक घेतलें: येरां दैन्य जालें: मग सांगाती सावध वर्तति:॥ ३८॥

संबंधस्थान-नमस्कारणि लीळास्मरणानुवाद :॥: एकु दीसु भटोबासीं म्हणितलें: तीर्थी जाइजे तेथचीया लीळा आठविजति: तेथ तें स्मरण:॥ ३९॥

वासनिक-पूजा-स्वीकारिं अनुतप्तांत:करणें ' असतीपरी ' प्रकाशणें:॥: भटोबासांसि एकें वासनिकीं सुवर्ण पुष्पीं पूजा केली: पाटावुं पासवडी वाइली: मोतीयांचा चौक भरीला: मग धूप-आर्ति मंगळ-आर्ति करूं आदरीली: येतुलेनि भटोबासीं वारीलें: डोळां आस्व [अश्रु] पात आणिलें वासनिकीं म्हणितलें: भटो: दुख कां करीता: भटोबासी म्हणितलें: हां गा ' असतीपरी ' ते काइ माझेया बापासि विहीली: आणि ते उगेचि राहीले:॥ ४०॥

चुली-भानवसी निषेधपूर्वक भीक्षुत्व-ज्ञान^१ करणें॥: एकु दीसु भटोबासीं म्हणितलें: महात्मां चुली भानवसी न घलाविया: प्रस्तावा पडैल तरि इटोला मांडावा: अभ्यागते येतील तरि रोटिया भरीत करावें: सेवैया सरवळीयां काळु जावों नेदावा: वाया वाया सीवणें न करावें: काळु वृथा न धाडावा: सुइ-संधरो [संग्रहो] न व्हावा: काटेनि सिवावें: नख न फेडावें: हातीं पैका न घेवा: जैसे नीरूपीलें:॥ ४१॥

पूर्वग्रामे अशनदर्शनं ब्राम्हणा शूद्राचारप्रकाशीं भिक्षा दैणें:॥: एकवेळ भटोबास मागें जातां सकाळिचि जेविले: तें येकें ब्राम्हणें देखीलें: मग म्हणितलें: हें काइ येवढेयाचि वेळा कैसें: तवं भटोबासीं म्हणितलें: **स्वग्रामे सकळाचारं चान्यग्रामे तदर्धकम् । नगरे पादमेकं च पथि शूद्रवदाचरेत् :** ॥१॥ मग तेणें भिक्षा केली: ॥ ४२॥

रुसला महात्मा पचनक्रिये चुकला म्हणणें:॥: एकवेळ भटोबासांतें एकीं वासनिकीं समस्तांसहीत जेवावेया नेलें: एक महात्मे रुसूनि न जेवितिचि: तें कोन्हा न मनेचि: मग भटोबासीं म्हणितले: रुसौनि तन्हीं पचनक्रीये चूको कां गा: आणि ते उगेचि राहीले: ॥ ४३॥

१. मूळांत हस्तदोषानें ' केलें ' शब्द पडला आहे.

तथा कीर्तिपर वैराग्य तन्ही निक्के म्हणणेंः। एकु दीसु भटोबासीः म्हणितलेंः कीर्तिचें तन्ही वैराग्य करों कां गाः परी पाये न पसरोः॥४४॥

अनुचरोदक-स्वीकारीं उपाहासश्रवणें माहात्मा निभर्षणेंः॥ एकु दीसु अवघेयांसमवेत भटोबासांसि येकिं अभ्यागत केलेंः तेथ भटोबास समस्तां भिक्षुकांसहीत गेलेः एकु वतिरागु-वैराग्याचेनि भरलेपणे राहीलाः भटोबासमुख्य समस्त जेउनि आलेः मग कोण्ही पाणि पीत होतेः तवं तेहों राभस्यें म्हणितलेंः घेया घेया बाप माझे ढसढसांः तें भटोबासीं आइकिलें आणि कोपलेः भटोबासीं म्हणितलेंः येतासि कां गाः मां वाटीभरि तुपा जेवितासि तरि प्रीतीचे प्रमाण राखतेंः आतां तुझा कोण राखीलः गोसावीं म्हणितलेंः एकु सेवित जाये एकु न सेवित जायेः ॥१॥ मग ते अनुतापले ॥४५॥

नित्य नैमित्यकु विधिप्रकासीं सेनपुंजी-दृष्टांत-कथनः ॥ एकु दीसु भटोबासीं निरूपण केलेंः राजसांः तामसांः अटनचि प्रधानः आणि सत्वस्थां सुश्रसा प्रधानः नित्य विधि माहेरः नैमित्य विधि सासुरेंः जासल-वटस्थानीं व्हावेः सेनपुंजी असे ते येकु पो पाये माझा म्हणेः एकु हातें माझा म्हणेः एकु शब्दे माझा म्हणेः एक दृष्टी माझा म्हणेः यैसें दास्य करावें गाः ॥४६॥

तथा निमीत्यक करणीये प्रसंसाः ॥ एकु दीसु भटोबासीं म्हणितलेंः निमित्त विधि करावा गाः मज आउठां वरीषां निमित्त विधि करीतां जे गोसावी सांधितलें तें सोळा वरीखां भांडारेकारां न संगतीचिः म्हणौनि नित्य विधि मैळलेयांः नैमित्य विधी आचारे उजळीजेः॥ आणि नवेयासि सांघातुः आणि अशक्ताची सुश्रुषा यें दोन्ही अवघडेंः गोमटेया कारणः तैसोचि वोखटेयांहींः । म्हणौनि चांग प्रयत्नें अशक्ता-अक्षमार्चें करावेंः जैसें कोथळेनि केलें श्रीप्रभूचेंः॥ अधीकरणाजवळीके असीजे तवं जिज्ञासा कीजेः शास्त्र अभ्यासीजेः कां विदेशीं अटन कीजेः मध्ये वृथा काळ वायां जावों नेदीजेः ॥४७॥

अधिकरणा ज्ञानदानी गंधर्व-उपपत्ति कथनः॥ एकु दीसु भटोबासीं म्हणितलेंः परमेश्वर आपुली ब्रम्हाविद्या देउनी अधिकरण करीतिः मग आपुलें ज्ञान आपणचि आइकेतिः एदर्थीं उपपत्ति गंधर्वाचीः गंधर्व आपुली

गंधर्वकळा देउनि आपणचि आइकति: तैसें ईश्वर आइकति: आणि गोसावीं गंधर्वकळा पाठीचेया वांसाची उपपति दीधली: ॥४८॥

समर्तृका स्त्रीयें काळसंख्या ज्ञानें अनुसरण सांधणें:॥ एकु दीसु भटोबासीं म्हणितलें: वरैताचिया बाइला आणि लेंकुरवाळिया मीं भीक्षा देउं भीत असे: परि वरैताचिये बाइलें दोनि मास का तीनि भीक्षा नेदावी:॥४९॥

आचार्य-पदार्थ-निर्वडी सुश्रुषितानुज्ञा:॥ एकु दीसु भटोबासीं म्हणितलें: आचार्याचें कवडा पोफळ तें सुश्रुषितेंचि ठेवावें: तापसाचा हातु विटाळू नेंदावा:॥५०॥

उचितानुचित स्थानें निर्वचु:॥ एकु दीसु भटोबासीं म्हणितलें: लज्जाहरण वस्त्र नाही: क्षुधाहरण अन्न नाही: त्या गांवातें ' सीडी ' म्हणिजे:।: यें दोन्हीं असति त्यातें ' गडी ' म्हणिजे:।: चालतीं घरें: चालतीं उखळें: चालतीया चुली: त्यातें ' पाळी ' बोलीजे:।: जेवावेया तळी नाही: वाढावेया पळी नाही: त्यातें ' हाळी ' बोलीजे:।: तैसेंचि विकार विकल्पु संपूर्ण असे: त्या गांवातें ' पुर ' बोलीजे:।: विकारमिश्रितु विकल्प असे त्यातें ' पाटन ' बोलीजे:।: सांत हाटवटी नाही यातें ' गव्हान ' बोलीजे:।: हें असे तो ' गाव ' बोलीजे:॥५१॥

माहात्मा-स्तवन-श्रवणें आयुष्यांतु अप्राप्यानुवादु:॥ एकु दीसु एका माहात्मेयाचा आचारु देखौनि समस्त वानूं निघाले:१ तव भटोबासीं म्हणितलें: हां गा वाणितां काइ गडदे पडीला: यावरि भटोबासीं छद्रोंबासांची गोष्टी सांगितली:॥५२॥

अनुसरण-दृढत्व-श्रवणें अदृष्टार्थीये प्रसंसा:॥ भटोबासांपासि एकीं सूद्रीं भीक्षा केली: त्याचि स्त्री एकीं गाविं दीधली होती: ते अटनें अचवटे त्या गावा गेले: भीक्षा^२ करूं आले^२: तव ते बाइ भीक्षा घेउनि आली: तीया वोळखीलें: आणि भीयालि: घरांतु जाऊं बैसली: तव तेहीं महात्मा म्हणितलें: हां हां भीवों नका: आम्ही भटमार्गीचे महत्मे जालों: तुम्ही सुखें राज्य करा:

मग तेहीं महानुभावी गाउं[बु] सांडीलाः आणिके गाविं नेमु सारीलाः मग तयाचां सांगाती भटोबासांपुढें सांघितलेंः भटोबासी तोखोनि म्हणितलेः अदृष्टार्थीये जे असति तयांचि करणें तियें ऐसीचि किंः॥५३॥

हिराइसां अनुसरणः॥ हीराइसे तें पंडीतबासांची स्त्रीः तयां दोघां भटोबासांपासौनि श्रवणः एकु दीसु हीराइसी पंडीतांतें म्हणितलेंः पंडितोः तुम्ही भीक्षा कराः कां मज करूं देयांः तिहीं म्हणितलेः तुम्हीं कराः मी पुत्राचा विवाहो करीनः मग भीक्षा करीनः तुम्ही जाः मग हीराइसें भटोबासांपासि आलींः भीक्षा केलीः भटोबासांचां सन्निधानि राहीलींः ॥५४॥

बोरीकरां भानुभटां अनुसरणः॥ एकवेळ बोरीकरां भानुभटां भटोबासांचे दर्शन जालेंः कवणिपरी जालें तें नेणिजेः भटोबासांपासौनि श्रवण जालेंः भीक्षा केलीः भटोबासां थोर पढीयेतिः तयांचे आधील गुरू तयां नावं केसवाचार्येः मग प्रकरणानुरूप भटोबासी भानुभटांचें नावं ' कविस्वर ' ठेविलेंः तैसोचि प्रकरणानुरूप ' भटो (भाटो, घ) ' ऐसें म्हणतिः॥५५॥

रामदेवां परीछेदें आकाइ-हेतु-पाळणिं परतारकु-आचार्यानु-वाटुः॥ यें कवणें आकाइसें आणि रामदेव हें नेणिजेः रामदेव ते धाकुटियोचि दसेचेः अकाइसांचे पुत्रः तेहिं भटोबासांपासि भीक्षा केलीः आकाइसें तियें वासनिकेंः रामदेवां विराम प्रधानः तेहिं अतीं[त्यं]तु परीछेदु केलाः ते जाणौनि माता आकाइसें तेहीं भटोबासांते प्रार्थीलेंः भटोः तुम्ही माझें मासा दीसा जेवावेंः भटोबासी तयाचा हेतु जाणौनि मानिलेंः मग तेंही बरवीं अन्नं निफजवीलींः भटोबासांसि ताट केलें पांतीं रामदेवासी वाढिलेः तवं ते नेघतिः मग दुसरा दीसी ते वेळ चुकउनि गंगे जाउनि जेविलेः मग भटोबासी जेउनि म्हणितलेः (आकाइः) येवढें माझें उसीटें रामाकारणें ठेविः तवं रामदेव आलेंः आकाइसिं म्हणितलेंः हें घे रामाः भटोबासां जेविता उरलें तें तुज ठेविलेंः तेहीं घेतलें परी जेवितीचिनाः मग तिसरां दीसीं भोजनापूर्विं भटोबासीं म्हणितलेंः रामा आजि तूं मिं एकवट जेउंः मजकारणें इतुके ऐसें आइकः घेइः तन्ही ते नेघतीचिः मग भटोबास जेविलेः मग चवथा दीसीं म्हणितलेंः रामाः आजि मज इतुके आगळें जालेंः तरि माझा इतुका ऐसा

उसीटा घांसु घे : म्हणौनि भटोबास जेविता उठिले : तयांते ऐसे धरीता
 एक सित खालि पडलें : तें रामदेवीं तोंडीं घातलें : मग भटोबासांतें म्हणितलें :
 आतां नेघें भटो : आतां घें तरी भटांचिचि आन : मग भटोबास बैसले :
 मग केशोबासिं म्हणितलें : हें काइ जालें या रामासि : तरि भटांचा हातु
 कैसा लोटिला : आणि भटो : यांते काहीं म्हणाना : तंव भटोबासीं म्हणितलें :
 हां गा हा जेहीं पाउलीं उठिला आहे ते मीं याचे पाये काइसेया मोडीन :
 मीं काइ एकाधा परतारकु : मग आंचवूनि बैसले : आणि म्हणितलें :
 हां गा या आका (इ) या मज प्रार्थूनि म्हणितलें : ते कां ना : रामु काहीं
 नेघे तरी माझे पांती तन्ही घेइल : तंव हा नेघे : तन्ही उसीटे तन्ही
 घेइल : हा तेंहीं नेघेचि : तन्ही याचें हे कां मीं भंगीन : येतुलेनि
 केशोबास उगोचि राहिले : ॥ शोधु ॥ भटोबासही नेघतीचि ॥५६॥

तथा निरूपणि साध्यप्रसंसा :॥ एकु दीसु भटोबास रामदेवांसिं
 निरूपण करीत होते : तंव रामदेविं म्हणितलें : भटो : नको नको :
 गोसावियांचे निजैले-बैसले ठाये कां दाखवाल : काइ आम्हा अनुष्ठता
 ये : भटोबासीं म्हणितलें : हां गा जरि ननुष्टे तरि गोसावियांचा दारवठा
 कां उघडता : घेया घेया बाप माझे पाउले दोनि माट झाडि : मग पुढां
 साम्राज्य कीं : । पांगुळ तो अंधाचां पाइ : ईश्वरप्राप्तीसि जाये : अंधु
 तो पांगुळांचां पाइ चैतन्यप्राप्तीसि जाये : यैसैं निरूपीलें :॥५७॥

पंडितां अनुसरण : ॥ : पंडितबासिं पूर्वीं हीराइसांतें म्हणितिलें
 होतें : जें : तुम्ही अनुसरा : मिं पुत्राचा विवाहो करीन : मग येइन :
 मग हीराइसैं आलीं : अनुसरलीं : तिहीं मागां पुत्रा वीवाहो केला :
 आणि माघौते घरीं राहीलेचि होते : मग येकवेळ हीराइसिं पंडितासि
 सांघौनि पाठवीलें : जें पंडितांतें यैसैं म्हणावें : जिये चुलीची खीर खादली :
 तिये चुलीची काइ राख खाल : मग निगाले : तेहीं जाउनि तैसैंचि
 सांघितलें : पंडितबासिं म्हणितलें : आतां कोपलीं : आतां निगावे
 लागैल : मग निगाले : तंव येरीकडे भटोबासीं म्हणितिले : आजि कोण्ही
 विजना जाउं नको गा : आजि पंडीतां सामोरें जावें लागैल : मग भटोबास
 भीक्षुकांसहीत सामोरें गेले : तंव पैलाकडूनि पंडित आले : भेटि जाली :
 वीढारा आले : भोजनसमैं भटोबासीं म्हणितिलें पंडितो : या सांघातें

जेउं : तिहीं म्हणितलें : निवृत्तां सांघातें प्रवृत्तां जेउं नये : भटोबासीं म्हणितलें : तुम्ही म्हणत असा तें तैसेंचि : परि जें म्हणौनि आलेति तेणें ये : पंडितबासीं म्हणितलें : तें होइल : तेव्हेळी भटोबासीं म्हणितलें : तें जालेंचि बोलीजे : मग एकत्र जेवीले : तियेचि दीसि तिसरां प्रहरीं भीक्षा केली :॥५८॥

रामदेवां अटनिं निर्गमणिं शारीरौष्णतानुवादु :॥ मग एकु दीसीं रामदेवीं भटोबासांते म्हणितलें : भटो भीं अटनासि जाइन : भटोबासीं म्हणितले : हो कां जाये : मग ते निगाले : भटोबासीं निगतां क्षेम दीधलें : तवं तयांचें आग^१ [आंग] उन लागलें : भटोबासीं म्हणितलें : रामा : तुझे आंग उन्ह आहे गा : हो भटो : म्हणौनीचि जातों : भटोबासीं म्हणितलें : रामा : जोगीया-जंगमाचें मरे तें तेंचि काढीति : तैसें मुंगीयांचे मढें तें मुंगांचि काढावे कीं गा : तवं रामदेविं म्हणितलें : भटो तुम्ही म्हणता तें कहां कीं गोसावीं म्हणितलें असे तें कहां : भटोबासीं म्हणितलें : गोसावीं म्हणितलें तेचि करी : तेणें मातें उद्धरीसि : येतुलेनि रामदेव निगाले :॥५९॥

पंडित : केशोबासांतें सवें पाठवणें :॥ रामदेव निगाले तेव्हेळ तयासि उब्रु आला होता : भटोबासीं केशोबासापंडितबासांतें म्हणितलें : तुम्ही यातें दृष्टीचीये आळविं राखा : आणि बुद्धिचि पथ्य करा : तिहीं म्हणितलें : हो का : मग मागीलाकडौनि तेहीं निगाले : ते रामदेवातें टाकूनि आले : केशोबास रामदेवांपुढें कांहीं श्लोकु वाखाणिति : पंडितबास कांहीं धुवा वोवि चौपदी म्हणति : तें रामदेवां कांहींचि चित्तीं न लगे : मग भीक्षे जाति : मागौनि पंडित केशोबासही जाती : तयातें दृष्टी सूनि भीक्षा करीति : कव्हणि सोपस्कर भीक्षा घेउनि ये तेथ म्हणति : हे भीक्षा एकला माहात्मा येइल तयांचां पात्रीं घालावी : यापरी कां अपजौनि निरोप दंती : तवं रामदेव तेथ येति : तेथ उष्ण भात घालीति : येरी दीसी रामदेव तो गावं सांडीति : आणिका गावां जाति : तेथही पंडित केशोबास पथ्याचा उपावो करीति : ते अटन भंगु नेदीति :॥६०॥

तथा केशव-मयंकाद्यागमनि काहाळैकांड-पतनानुवादु :॥

मग यैसा एकु दीसु अमृते मायांवा तयांसीं भेटि जाली : तिहीं गोसावियांचीया अमोघा अमृतश्राविया लीळा सांघितलीया : तेणें रामदेवाचें अंतर्बाह्य निवालें : येतुलेनि रामदेवीं तोखौनि म्हणितलें : भेलें केलें माइदेवा : तुवां गोसावि-यांचीया अमोघा (अमृतश्राविया) लीळा सांघितलीया : मीं बैसे तेथ एकुहं कंहुं करी : एकु ठकठक^१ करी : तुवां भातें निवविलें : येतुलेनि तेणेचि काळें कीं एका दो दीसा हे नेणिजे : रामदेवां देहावसान मांडलें : देहावसानसमई केशोबांसीं ' महावाक्य ' व्याख्यान सांघितलें : येतुलेनि देहावसान जालें : तिहीं निक्षेपु केला : मग तिघै भटोबासांपासि आले : येतां देखौनि भटोबासीं म्हणितलें : माइदेवो : केशवदेवो : पंडितु आले : पंडिताचें पाउल हारीं न पडे : रामाचें काहाळेकांड पडलें : तवं ते आले : भटोबासां भेटि जाली : पंडितबासिं केशोबासिं क्षेमवार्ता सांघितली : रामदेवाचें अव-घेचि बोल सांघीतलें : माइदेवा : तूं आलासि मातें तुवां निववीलें : भटोबासीं अवघे आइकौनि म्हणितलें : जैसें आपणयातें धिक्करीजे तैसेचि पुढीलातें धिक्करीजे : हें सौजन्याचें कार्ये कीं गा : ॥ ६१ ॥

‘ श्रीचक्रधर ’ उच्चारश्रवणें महादाइ अपत्यालिंगन देणें : ॥ : एकु दीसु : महादाइसा भीक्षा करीतें असति : सरीसिं एकें आइसें असति : तवं एकें लेंकरुवें ‘ श्रीचक्रधर ’ ऐसें उच्चारीलें : तें आइकौनि महादाइसां थोर सुख जालें : तयातें झाडूनि पुसौनि कडिये घेउनि आळंगीलें : सरिसिं आइसें होतीं तेहीं म्हणितलें : हां आइ ऐसें काइ केलें : महादाइसीं म्हणितलें : सृष्टीमध्ये देवो दुर्लभ : कां देवातें आठवी तो दुर्लभु : ॥ : शोधु : ॥ : मग तयातें खालि ठेउनि भिक्षा मागीतली : ॥ ६२ ॥

रामदरां पंडित : केशवदेव आपोसनें : भटोबास सिष्यां कौपणें : ॥ : कवीबास^२ : ॥ : एक वेळ भटोबास आवघेयांसमवेत रामदरेयासि गेले : रामदरा नमस्करीला : मग तेथचि खडकावरि भोजना बैसले : तवं भटोबासांचा सिष्यां एकीं अवघेयांसि वाढीलें : पंडित : केशोबासांसि वाढूं विसरले : अवघां घांस घेतलें : पंडित : केशोबास उगेचि^३ : तें भटोबासीं देखीलें : भटोबासीं म्हणितलें : तुम्हीं कां गा आपोसन धरीलें :

१. ठसठस ख, हं हं घ. २. कवेश्वरबास ग. ३. खत या पुढें ‘ होते ’ शब्द जास्त.

तवं एकीं म्हणितलें : भटो येथ वाढिलें नाहीं : मग भटोबास वाढीत होते तयांवरि कोपले : सेवटीं म्हणितलें : जैसा तैसा क्रियेचा विनयोग नसतां बोलीलि क्रीया समयोचित काइसेनि आठवैल :॥ शोधु :॥ मग तयांसि वाढीलें : मग तेही जेउं लागले :॥६३॥

वासनिकां बुझावणी करणें :॥ डोंडोरी गोविंदपंडित : आणि अपर रामदेव यांसि भटोबासापासौनि श्रवण : ते रावंसगांविं होते : एकमेकां नावेक विरोध होता : एक वेळ तेथ भटोबास गेले : उमे वर्ग भेटले : गोविंदपंडितीं भटोबासांसि अभ्यागता म्हणितलें : आणि अपर रामदेवांही निमंत्रण दीधलें : तिहीं भटोबासां नुपलखत उगेंचि अंगीकरीलें : मग अवधी आइत जाली : पांती जालीया : अपर रामदेवांतेंही बोलाविलें : भटोबासांचीये पांतीं जेवीलें : मग येरी दीसीं अपर रामदेविंही भटोबासांसि अभ्यागत केलें : तेहीं गोविंदपंडितांसि निमंत्रीलें : तेही आले : भटोबासांचीये पांतीं जेवीले : परि उपलक्षु^१ नाहीं दीधलें : मग भटोबास प्रतीष्ठाना आले : मग केतुलेयां एकां दीसां अपर रामदेवांचां घरीं काहीं काज मांडलें : आधीला दीं रामदेव गोविंदपंडितासि क्षेणु द्यो [देवों] आले : तवं क्षेणु ते न घेतितिचि : गोविंदपंडितीं म्हणितलें : तुम्हां आम्हां विसंवादु असे : आम्हीं तुमचा क्षेणु नेघों : रामदेवीं म्हणितलें : तुम्हीं आमचां घरीं जेवीलेति कीं : गोविंदपंडितीं म्हणितलें : आम्हीं तुमचां घरीं नाहीं जेविलों : तें आम्हीं भटांचिये पांतीं जेविलों : विसंवाद तो उरला आहे : मग रामादेवीं आपुलें कायें केलें : मग केतुलेनि काळें अपर रामदेव आणि डोंडोरी गोविंदपंडित यैसें भटोबासांचीये भेटिसि आले : सरिसे नरेन्द्रकविही होते : भेटि जालीया : ॥शोधु:॥ मग कव्हणीं भटोबासांपासि सांघितलें : एक म्हणति आधींचि आंइकिलें होतें : ॥ मग भटोबासीं निरूपण केलें : एकमेकांचा विरोध फेडीला : बुझावणी जाली : मग ते गेले : ॥६४॥

साधां अक्षमत्वगमानि निंवां वास करणें :॥ साधें बहुतें अक्षमें जालीं : तें देखौनि भटोबासीं म्हणितलें : साधें अक्षमें जालीं : आतां मढी करावी लागेल : ना तरि संग्रहो भंगेल : तेव्हेलीं निंवा मढि बांधिली : तेथ साधें असति : भटोबासही राहावा करीति :॥६५॥

केशव-पंडितां प्रश्ने अस्मात्कस्मान्निराकरणेः॥: एकु दिसु भटोबासांसि पंडितः केशोबासि संस्कृतभाषा प्रश्न केलाः त्यावरि भटोबासी म्हणितलें : पंडितां केशवदेवयाः तुमचा ' अस्मात्-कस्मात् ' मीं नेणें गाः मज श्रीचक्रधरें निरूपिली मन्हाटी : तियाचि पुसा : मग तिहीं मानिलें :॥६६॥:

पंडिता अभ्यासि उमटु-प्रसंसाः॥: एक वेळ भटोबास पंडितबासांसि ' उद्धरण ' घोकवीत होते : तंव एक वाक्य पंडितबास विसरलें : तें वाटे जातां पंडितबासी भटोबासांतें म्हणितलें : भटो हें वचन कैसें : भटोबासी म्हणि : तलें : वैसें मग सांघों : तंव गंगे ब्राह्मण बैसले होते तेही म्हणितलें : यत्क्रियते तत्कर्म : यैसें अवघें उच्चारिलें : तंव भटोबासी म्हणितलें : पंडिता तूं पुसित होतासीं तें हें गा : तेहीं म्हणितलें : भटो तें हें नव्हे कीं : तुम्ही परावाचा बोलाल तें होये : याउपरि भटोबासी म्हणितलें : पंडितासि ये मार्गीचा उमटु जाला गा : पंडितबासी म्हणितलें : भटो मज इतुकें दीवस यैसें होते जें मीं तुमचीये मार्गीचें अवघेचि जाणे : परी आतां यैसें जालें जें ये मार्गीचें काहींचि नेणें : यैसें जाणितलें भटो : तंव भटोबासी म्हणितलें : पंडिता जाणितलें तें आताचि गा : कां ना गोसावीं म्हणितलें : जवं जवं जाणता तवं तवं नेणता :॥ शोधु : मग भटोबासी आपुलेनि मुखें सांघितलें : तें तेही घोकीलें :॥६७॥

म्हाइंभट-लक्ष्मीधरबा-व्यावृत्ति केशवपंडित—प्रसंसाः॥
एक वेळ पंडितबास केशवबास भटोबासांसि चर्चा करीत होते : भटोबासी तोखौनि म्हणितलें : माझे शास्त्र म्हाइंभटा-लक्ष्मीधरभटाचेनि नुजळेलि : तें पंडितां-केशोदेयांसि चर्चा करीता उजळलेच : यैसें तोखलें :॥६८॥

इंद्रभट फुटा न प्रदायेनीं मार्गहेतु प्रकासपूर्वक फुटा मागणैः॥
एक वेळ म्हाइंभट हेतु धरुनि इंद्रभटां भेटावेया सुरे गावां गेले : इंद्रभटांसीं भेटि जाली :॥ शोधु : तेहीं अतीत केलें : तें अंगीकरीलें :॥ मग इंद्रभटांतें म्हणितलें : इंद्रभटो तुम्हा गोसावीं प्रसन्न होउनि फुटा दीधला असे : तो तुम्ही प्रसन्न होउनि गुरुकुळासि द्यावा : इंद्रभटीं म्हणितलें : हा मज गोसावीं प्रसन्न होउनि दीधला असे : मीं नेदीं : म्हाइंभटीं म्हणितलें : ना द्यावा : तिहीं म्हणितलें : आम्हीं नेदूंचि : मग म्हाइंभट भटोबासांपासीं

आले : क्षेमवार्ता सांघितली : अवघे आइकौनि भटोबासीं म्हणितलें : फुटा काइ त्याचेया बापाचा : तो गोसावीं असेखा गुरुकुळाचेया हेतु दीधला असे : म्हाइंभटासारीखें पात्र मागे आणि नेदीजे : , मग भटोबासाचि आले : वळेंचि असिका मागौनि घेतला : मग भटोबासीं अर्धु फाड्दुनि वेगळा केला तो इंद्रभटांसि दीधला : आणि अर्ध तोही इंद्रभटांचा हातीं दीधला : आणि म्हणितलें : इंद्रेया आतां हा अर्धु तूं प्रसन्न होउनि आम्हा मार्गासि दे : इतुलेनि इंद्रभटांसि सुख जाले : मग इंद्रभटीं साष्टांग दंडवत घालौनि अर्ध फुटा भटोबासांसि दीधला : मग भटोबासीं समस्तांसि वीभागूनि दीधला :॥ शोधुः मग भटोबास निवेया आले :॥ तथा शोधुः मग इंद्रभटां मार्गां तोही अर्धु मार्गांतु आला :॥ एक म्हणति कविश्वरीं आणिला :॥६९॥

माहात्मैया सप्रसादें अटन निराकरणें :॥ एक वेळ एक माहात्मे अटना निगाले :॥ शोधुः : इंद्रभट गावां निगाले ॥ तयांपासि गोसावियांचा फुटा होता : तवं भटोबासीं म्हणितलें : तुम्हां एकलेयां अटन करावेया अनुज्ञा नाही :॥ शोधुः : इंद्रभटो तुम्ही एकलेयां न वचावे :॥ तुम्हापासि गोसावियांचा फुटा असे : म्हणौनि वारीलें : ते राहीले : एकले न वचेतीचि :॥७०॥

प्रज्ञा-प्रकाश-प्रश्ने कैसेवासां विधि-निरूपण :॥ एकवेळ केशोबासांसि अनस्फूर्ति ऐसी वाटली : काहीं काळींचें काळीं आठवे ना : मग एकु दीसु भटोबासांतें पुसिलें : भटो सांपें कीं मज स्फूर्ति नाही : काहीं वेळेचें आठवे ना : मग भटोबासीं म्हणितलें : तुवां मासादीसा अटन करावे : झोळीये पात्र न घलावें : तीन पाहार विजन करावे : तिसरां पाहारीं भीक्षा : नदीं भोजन करावें : खांड देउळीये कां वृक्षमुळी निद्रा कीजे : मग तुमचा आविधि परिहरैल : मग मागौती स्फूर्ति होइल : मग तेंहीं तैसेंचि केलें : आणि उजळता आली : स्फूर्ति जाली :॥७१॥

वाळुके रामदेवां रसुनिराकरणि अनुचितप्रकाशपूर्वक शिक्षापण : । एकवेळ वाळुके रामदेव अटना गेले : आणि एकी गाविं मळां रोटीया केलीया : सद्यस्त तूप भरीत यैसें जेविले : मग केतुलेनि काळें भटोबासां भेटावेया आले : भेटले : अभ्यागता म्हणितलें : मग पांतीं तूप वाढितां

नेघतिचि : भटोबासीं म्हणितलें : घेया ना भटो : नको : न साहे :
मग भटोबासीं म्हणितलें : हां गा रामा : आपुलीया वासना मळां तूप
रोटिया भरित जेउं ये : आणि माझे घेवू नये : यैसा कवण बुझू : येरीं
म्हणितलें : भटो केवि जाणा : हां गा श्रीचक्रधराचेनि प्रसादे मी येतुलेंहीं
नेणे : मग तेहीं अनुतापु केला : मग अवघे जेवीले :॥७२॥

तथा वस्त्रक्षाळणि दास्यत्व निरूपण :॥ एकु दिसु तेचि
अभ्यागतांचीं वस्त्रें धूत होते : तैसीयेचि परीचिं तेथ भटोबास आले : मग
म्हणितलें : रामा आपुलें धुइजे : तेथ मळघाणि फेडिजे :॥ आणि पुढीलांचें
वोपवावें : तपवावें : तें सौजन्यपर दास्यत्व : यैसें निरूपण केलें : मग तेंहीं
बरवीं धुतलीं :॥७३॥

कविश्वरीं विजन-प्रत्यागीं उचितप्रसंसा :॥ एकु दिसु
कविश्वरबास विजना गेले : तंव जेथ बैसावें तेथ मुंगीयाची हारि आली : मग
आणिका ठाया गेले : तंव तेथ गोरुं चरुं आली : आणिका ठाया गेले : तेथ
सत्वा नैएचि : मग वीजन न पळे : म्हणौनि बीढारा आले : तंव अभ्यागत आले
अमति : मग भटोबासांपुढां मागील सांवीतलें : भटोबासीं आइकीलें : मग
म्हणितलें : आलेति : हें उचित स्फुरलें :॥७४॥

अनंतदेव-दैहत्याग-श्रवणी प्रात्यंतर [प्रवृत्त्यंतर] निरूपणः॥
अनंतदेव कवणिये गावींचे हें नेणिजे : परि भटोबासांपासौनि तयांसि श्रवण
होतें : निवेया प्रांतीं समीपचि तयांचा गावुं : ते धाकुटेचि परायेचे : पिता
संवर्तमान नव्हता : माता होती : ऐसा एकु दीसु ते भटोबासांचिये भेटिसि
आले : आणि भीक्षा केली : तें आइकौनि तयांची माता नेयावेया आली :
ते न वचतीचि : मग माता भटोबासांतें म्हणितलें : भटो यातें धाडा : ना
तरि मीं तुम्हावरि वीष खाइन : भटोबासीं म्हणितलें : अनंता मजकारणें
जाए गा : गेले : तंव तयां ज्वरुं आला : माता म्हणितलें : बा अनंता
वांचसि : तेहीं म्हणितलें : जैसें भटोबासांतें म्हणितलें : धाडा : नातरि मीं
वीष खाइन : तैसोंचि काळासि म्हणसिल तरि वांचैन : तैसोंचि तेहीं देह ठेवीले :
तें भटोबासीं आइकिलें : मग म्हणितलें : अनंतासारीखा सिष्य जाये :
आणिक गुरु तरि पोटीं सुरी सोये : माझेनि निमित्तें गेला : तंव एकिं

भटोबासांतें पुसिलें : तयांसि काइ होइल : भटोबासिं म्हणितलें : ते पुरुषु होउनि जन्मती : मग दर्शन होइल : यैसें निर्वचिलें :॥७५॥

गौराइसां निरुपाणि कोथळोवा झाड कथन :॥ एकु दीसु भटोबास उंचरीं गौराइसांसि ' आचारस्थळ ' घोक्वीत होते : परि तयांसि नैयेः नुमटे : मन भटोबासीं म्हणितलें : गौराइ तुज तरि ये ना : तूं जाये : मां तुजसीं झाडचि बोलैल : मग तीयें अटना गेलीं : तवं अटनि कोथळोबास भेटले : तेहीं तयांप्रति ' असतीपरी ' वाखाणिली : तें भटोबासीं आइकौनि म्हणितलें : कोथळा काइ बोलता : तें झाडचि बोलिलें किं :॥७६॥

तथा अटनि साहाये - अनुवादु :॥ उंचरीं गौराइसां अटन करीतां एकु दीसु एका गावां जातां मार्गीं कांटा मोडला : तेणें चालोंचि नैये यैसे जालें : तियें पाय धरुनि वाटे बैसलीं असति : सरीसीं एकें आइसें असति : तवं जयां गावां जात होती : तियेचि वाटेंपुढौनि घोडेनेसिं एकु आला : तयातें बैसलेयां देखौनि म्हणितलें : आइ कवणा गावां जाता : बा पैला गावां जात असो : तवं पाइ कांटा मोडला : तेणें चालो न ये : म्हणौनि बैसलीयें : तवं तेणें म्हणितलें : आइ तथा गावां धाडि आली : तेथ जाउं नका : आतां या मागिलाचि गावां जावों : म्हणौनि घोडयाखालि उतरला : तयांतें विनवूनि बैसवीलें : आणि घोडेया वावूनि मागीला गावांचेया आखरा आणीलें : तेथ उतरीलि : आणि आपण निगाला : मग हें केतुलेनि काळें भटोबासीं आइकिलें :॥ शोधु :॥ आणि म्हणितलें : गौराइसां थोर साह्य जालें गा :॥७७॥

दीवसाचां भोजनि संग्रहें तांबुळ ने घणें :॥ भटोबास दीवसा भोजन करीति : परी तांबुळ नेघति : संन्यास संग्रहो भंगैल म्हणौनि :॥७८॥

हीराइसां दृढत्वानुवादु :॥ एकु दीसु भटोबासीं दृढत्वावरि हे गोष्टि सांगितली : भटोबासीं म्हणितलें : आम्ही हीराइयेसीं भेटों गेलों : तवं तयांची लेंकी अस [श] कित होती : आम्ही आलों संभ्रनु केला : येथोचित अभ्यागत केलें : आम्ही जेवू बैसलों (तवं) ते सरली : ते कोणहा नेणतां तैसीचि गुंडूनि ठेविली : अवधीं जेवीलीं : मग मागिलाकडूनि हीराइ जेविली :॥ कवीबास^१ :॥ आपणेयां सांगातें जेववीलीं :॥ मग आताचि होती

वो म्हणौनि संग्रहेंचि रडीनली : यैसा गोष्टि भटोबासीं सांघीतली : ॥७९॥

विरूपाख्य महादेवोबा पंगती बैसका-ज्ञान करणें : ॥ एक वेळ भटोबास अवघेयांसमवेत पांती जेउं बैसले असति : तव रूपदेवोबावरुतें पांती विरूपाख्य महादेवोबा बैसले होते : तयांतें देखौनि केशोबासीं म्हणितलें : तुम्ही येथोनि उठा : पैन्हा बैसा : आणि ते उठिले : परि नावेक अन्याकार जाले : मुख विवर्ण केलें : तें देखौनि भटोबासीं म्हणितलें : यैसें हीमट तोंड करितासि तरि आधीं कां भीक्षा न करीसींचि : वृद्धानुक्रमें वर्तावे : आणि तयांचें फीटलें : अनुतापलें : ॥८०॥

महात्मेया प्रश्ने पदार्थी वासनादि भावो निषेध : ॥ एकु दीसु एकीं वासनिकीं वाणिचा हुरडा आणि साकर आणीली : तो भटोबासीं अवघेयांसि वांटवीला : तव एकीं माहात्मां पुसिलें : भटो यैसें खावों ये : भटोबासीं म्हणितलें आधीं खाये : मग पूस : तेहीं खादला : मग पुसिलें : भटोबासीं म्हणितलें : आपुलेया वासना मिठ वीखो : मग तयांसि निरूपण केलें : ॥८१॥

माहात्मा-नामपूर्वक वृत्त्याचनि गौराड-सिक्षापण : ॥ एकु दीसु भटोबासीं गौराडसाकरवि तूप वीकत घेववीलें : तेहीं घेतलें : मग जयांचें तूप तयांचा भांडां : दोनी पळीया तूप उरलें : तें गौराडसीं मागीतलें : हें आम्हा माहात्मेयांसि द्या : तेहीं दीधलें : आणिलें : तें भटोबासीं सांडवीलें : हें तूप नको घेवों : हें माहात्मेपण विकणें म्हणा : म्हणौनि सिक्षापीली : मग तेहीं तें सांडीलें : ॥८२॥

राजीक-उपद्रवें आबैसां-वैजोबा भुवनि राहवणें : ॥ एकवेळ दीलीचा सुलतान चालीला : अवघें मंडळ हालवलें : भटोबासीं आबाइसांतें म्हणितलें : आबै तुम्ही वैजोबाचां गाविं राहा : तिहीं म्हणितलें : ना नागदेया गोसावीं संबंधु वारीला असे कीं : भटोबासीं म्हणितलें : तुम्हासि दोहीं देवांचा संबंधु : तेथचें सन्निधानदास्य : आणि मजसारीखा पुत्रु : आणि संबंधु तो कोणासि : तो बेंबोळासि कीं : ॥ शोधु : ॥ आणि हे एकी अडणि : ॥ मग आबाइसीं मानिलें : वैजोबाचां गावीं राहिलीं : भटोबासीं म्हणितलें : देसु[शु] उचलला होइल : आणि तुम्ही गुढयासरीसैं यावें

मजपासि धाकुनलीया वाइया असति : तरि मी पुढां घाटावरि जाइन :
म्हणौनि भटोबास निगाले :॥८३॥

परकीये साधांतें राहावणें :॥ भटोबास घाटावरि जाता परळी
पातले : तव मागीलाची दाटि जाली : मग भटोबासीं साधांतें म्हणितलें : येल्हो
तूं येथ राहे : तुज गोसावी वरद असति : सार्धी मानिलें : मग अक्षमें तेतुकीं
साधापासि राहीलीं : भटोबास दुरांतरें निगाले : साधें वैजनाथाचां देउळीं
राहीलीं अक्षमें तेतुलीं आंतु घातलीं : साधें द्वारेंसिं काठी टेकूनि बैसली :
तव ते तुरुक आले : ते म्हणति : येथ कोण आहाति : साधे म्हणति : येथ
मी श्रीचक्रधरारायाची दासी येल्हो असे : येंसें म्हणति : आणि ते देखति :
जाति : यापरी जेतुकीं होतीं तेतुकीं अन्येहीं आदिकरुनि साधाचेनि
वांचलीं :॥८४॥

शकट-भंगानुवादें आवैसैं धरीतां चुकली म्हणणें :॥ भटो-
बासां गेलेयां मागां असीका देसु उचलला : गुढेयासरिसें वैजोबा गाडेनिसिं
निगाले : सरीसीं आबाइसैं : महेश्वरपंडीत असति : वाटे पळतां गाडा
मोडला : ते तेथचि राहीले : तव मागौनि तुरुक आले : ते म्हणति : यें
पुढीलान्चीं : पुढील म्हणति : यें मागीलान्चीं : यापरी वाचलीं : तव भटोबासीं
म्हणितलें : वैजोबाचा गाडा मोडला गा : परि तिये धरीता चुकलीं : तें कां
ना माझीया स्मरणा खंडना नव्हेचि : तेणें वांचलीं : तव एकीं म्हणितलें :
भटो तुम्ही केवि जाणा : भटोबासीं म्हणितलें : हां गा श्रीचक्रधराचेनि प्रसादे
मी इतुकेंहीं नेणें :॥ तथा आश्चर्य जाले :॥८५॥

राजाभविष्यानुवादु :॥ भटोबासीं दुरि प्रदेशांतर केलें :॥ एक
म्हणति निलंगेयासि गेले :॥ येरीकडे रामदेवो तेहीं धरीला : तें आइकौनि
भटोबासीं अनुवादु केला : भटोबासीं म्हणितलें : रामदेवो धरीला : परि
सुटेल : जवळिलीं म्हणितलें : तें कां भटो : भटोबासीं म्हणितलें : ना मीं
वतें तव मन्हाटें वतेंल : यावरि भटोबासीं हा श्लोक म्हणितला : यस्मिन्
देशे वसेत् ज्ञानी योगी स्वाध्यात्मचेतस : तन्मंडलं पवित्रं च प्रयाति
निमिषाद्भुवं :॥६॥ आणि धरीला तो संता-महंतांचेया वोखटेया प्रवर्तला
म्हणौनि : परि हे हातवणी : जेवण तें पुढां उरलेंचि असे :॥८६॥

राज्यांतरशमनीं पुनः निंबा वासु करणें :॥ शोधु :॥ मग केतुलेया

एका काळा निभय जालेयानंतरें मग (भटोबास) गंगातिरासि आले : साधांसि भेटि जाली : कवणी स्थानी तें नेणिजे : मग साधांसहित माघौते नीवेयासि आले : तेथ राहिले :॥८७॥

केशवः पंडित-बोलना-भाषाभेद-कथनः॥:एकु दीसु प्रस्तावेया-अनुरूप भटोबांसीं म्हणितलें : केशवदेयासि संस्कृती सराळि : आणि पंडीतासि संस्कृति मन्हाटिया सराळि : यैसा अनुवादु केला :॥८८॥

विजनि पंडितां गितगायेनि निषेधुः॥:पंडितबासीं गितमातुचां^१ ठाईं बहुत भरु धरीला : विजनि बैसति : आणि धुवा^२ : वोवी : चौपदी गातुः यैसैं आवडे तें म्हणति : एकु दिसु विजनि बैसोनि गात असति : तव भटोबास विजनें पडताळीत आले : तव तयांतें गातां आइकिलें : भटोबासीं म्हणितलें : पंडिता आजिलागौनि तूं गीत गावों नको गा, गोसावीं वारीलें असे : गीत विखो म्हणौनि :॥१॥ मग तेंलागौनि पंडितबास न गाति : यैसा नेमु केला :॥८९॥

तथा गीतगायनानुज्ञा :॥ एकु दीसु पंडितबास विजनि बैसले असति : तव भटोबास विजनें पडताळीत पडताळीत तेथ आले : तयांचि दृष्टी चुकवूनि मागां उभे ठाकले : तव पंडितबासांसि थोर दुख भरलें असे : दुख करीताति : आणि तेविचि हा गीतु म्हणताति :॥ आणिका बोलनाः लो^३ न लागो श्रवणा : रूप तरि नयेना : आवडो तुझें॥१॥ ध्रुवपद : तूं पर दैवः इतुलें जाणें : बहुतें विघ्न : जाकलीतिः॥ जिवें मीं कहीं : न विसंबे तुज हेंचि धावें मज : गोविंदराजा :॥२॥ निरंतर करी : मीं तुमचें स्मरण : ऐसैंचि यो कां माझेया मना : गोविंदराजा :॥३॥ आणिकीं बुझावितां डिंभ न बुझावें : मायेंलागीं रोवें : तें काइ अपराधीः॥४॥ माझी सैं न संडी : आर्तादानीं : नागदेवा स्वामी : श्रीचक्रपाणि :॥५॥ यैसा गीतु निर्वेदपूर्वक गाइला : तो भटोबासीं उभेयां ठाकूनि अवघाचि आइकिला : मग यैसैं पुढां येऊनि म्हणितलें : पंडिता आजिलागौनि तुज गीत गावेया अनुज्ञा गा : गोसावीं म्हणितलें असे : ये भींती विकारु होआवा तरि देमतीये गीत गातां (विकारु) होआवा : यैसी श्रुति उच्चारुनि भटोबासीं अनुज्ञा दीधली :॥९०॥

१. माताचां ग, घ. २. धावा ग, घ. ३. ख, घ मध्ये हा शब्द नाही, ग त आहे.

तथा गायैतश्रवणं ब्राम्हणा-अनुसरणि हाकारा म्हणणें : एकु दीसु पंडितवास धुवा म्हणत होते : तो आइकौनि एकें ब्राम्हणें भीक्षा केली : भटोबासांपासीं घेउनि आले : अवधि व्यवस्था सांघीतली : तें आइकौनि भटोबासीं म्हणितलें : पंडीताचे गीत ते माझे हाकारे गा : ॥९१॥

नाथोगा-आव्हानि कटकदेमाइसांचिये भेटि जाणें :॥: एक वेळ नाथोबा हींडित हींडित कटक देवगीरीसि गेले : तेथ कटककारां देमाइसां आणि वंकीसि श्रवण केलें : तेहीं कांहीं संपादू आदरीलें : तव ते नाथोबा नेघतिचि : मग तेंहीं आग्रहो केला : मग नाथोबायें म्हणितलें : द्या : मा मीं हें भटोबासांसि देइन : म्हणौनि घेतलें : तव देमाइसीं म्हणितलें : हां बा : भटोबास ते कवण : ना ते आमचे वडिल : तेहीं म्हणितलें : तरि ते आम्हां भेटवावे : नाथोबायें मानिलें : मग तेथौनि भटोबासांपासि निवेयासि आले : भटोबासांसि भेटले : मागील वृत्तान्त सांघीतले : मग भटोबासांतें प्रार्थिलें : भटोबासीं मानिलें : मग भटोबासांसि घेउनि कटकासि आले : देमाइसासीं भटोबासांची भेटि जाली :॥९२॥

तथान्यरसाशनीं : नरिसास्वादन-परीहारु सुचणें :॥: मग देमाइसीं समस्तां भिक्षुकांसहीत : भटोबासांतें अभ्यागतां प्रार्थिलें : भटोबासीं मानिलें : मग देमाइसीं अवधि आइती केली : पांती जालीया : अवघेयां वाढिलें : भटोबासांसि ताट केलें : देमाइसीं विसरुनि भटोबासांचा ताटीं तूप म्हणौनि करडेल वाढीलें : मग दंडवत घातलें : देमाइसें भटोबासांचेया ताटापासि नैसली : भटोबास जेविताति : तव देमाइसांसि करडेलाली घाणि आली : तिये यैसी पाहाति : तव ते करडेल जेवित असति : आणि तिये पोळलीं : आहा बा सांघाचि ना कैसे : मीयां वीसरौनि तूप म्हणौनि वाढीलें : म्हणौनि बहुत दुख करूं लागलीं : आहा ऐसें म्यां काइ केलें : तेविचि तूप वाढीलें : भटोबास जेवित असति : मागौतें तियें तैसेंचि म्हणति : कटकटा भटो : सांघतेति कां : मग भटोबासीं परीहारु दीधला : भटोबासीं म्हणितलें : करडेल यैसा काहीं मीं स्वादु जाणें तरि रूपैची आन : मग अवघेयां भोजनें जालीं : मग कटक देमाइसें आणि वंकी : यैसिं उभये वगै भटोबासांचीं सिष्यें जालीं : नाथोबायें निरोविलीं : यावरि भटोबासीं समस्तांतें म्हणितलें : मज गोसावीं अधिकरण केलें असे : म्हणौनिचि मी अवघेयांचा गुरु : येन्हविं

अवधिया श्रीचक्रधराचीया धुरा : आणि माझे हाकारे : आतां या नाथोसि
कव्हणि हांसो नको गा : जैसें भटोबासीं म्हणितलें :॥ तयाचिपरी उपाध्ये :
कान्होपाध्ये : यांसि कोण्ही काहीं पुसति : त्यातें भटोबासांपासि घेउनि येति :
तयांतेंही भटोबास हाकारे म्हणति :॥ शोधु :॥ मग मागौतें भटोबास
निंबयासि आले :॥ ९३॥

कैशव : पंडित-यैकवळा करणि अभिमानु-स्वीकारू :॥
भटोबासांपासि एकीं दंपतीं भीक्षा केली : तें वीकारवतें होती : तयांची उठि-
बैसि वीलक्षण देखौनि केशोबासीं : पंडितबासीं भटोबासांतें म्हणितलें : भटो
यें दवडावीं : यें सदोषें असति : तियें बहुतांमध्ये भटोबासांसि कळों
नैयेति : भटोबासीं म्हणितलें : हलुहलु गुणा येतिल : ना तरि आपुला
अवगुणि जातील : तुम्हीं आदि नको हो गा : तव केशोबासीं : पंडितबासीं
म्हणितलें : भटो हें दवडा : कां आम्हीं समस्तें जावूनि : भटोबासीं आवेशूनि
म्हणितलें : जा : मग उभयवर्गीं समस्तांसि आन घालौनि म्हणितलें : आगा
एथौनि निगे ना तयासि भटोबासांचीचि आन : म्हणौनि अवघेचि
निगाले : ॥ ९४॥

तथा कैशवादीकागमनि कैशव-पंडित-स्वनेत्रानुवादु :॥
मग अवधीं गेलेयां तियोचि उरलीं : येतुलेनि तयांची उठि-बैस बाहिरी पडलीं :
एकमेकांतें देखौनि सुरंगु मीरवीति : घोळीति : येतुलेनि भटोबासीं
म्हणितलें : हें माझेयां कंथडीकारां मुळवणि कीं :॥ फुका माझीं निगालीं :
तयांतें म्हणितलें : बापें हो आतां तुम्हीं जा : मीयां तुम्हांकारणें बहुता तुटि
केली : मग तियें निगालीं :॥ तें आइकौनि केशोबास पंडितबास समस्त
आले : भटोबासांतें म्हणितलें : भटो आम्हीं पापीये : तुमते सांडूनि गेलों :
म्हणौनि दंडवतें घातलीं : अनुताप करूं लागले : मग भटोबासीं उठउनि
संभाषूनि म्हणितलें : पंडितां : कैशवद्या : सर्वांगी काइ देखणें असे : देखणें तें
डोळेनिचि कीं : तैसे तुम्हीं माझे डोळे कीं गा पंडिता : कैशवद्या :॥ ९५॥

धर्मबळवतरें वडिल-धाकुटा निराकरणें :॥ मग यावरि
भटोबासीं म्हणितलें : धर्म एकमुखता होआवी : धर्म सिध्यु नव्हे : धर्म तोचि
गुरु : म्हणौति धर्म वडिलेंहीं धाकुटेयाचें म्हणितलें करावें : जैसें भटोबासीं
निरूपण केलें :॥ ९६॥

लुखाइ अनुसरण-दृढत्वी परीहारार्थ संबंधा पाठवणें ॥
 लुखाइसैं तियें बाबुळगांवकरें : भटोबासांपासौनि (तयां घ) श्रवण जालें
 होतें : तियें सकळ भोगापासौनि विरमलीं : उदासीनता असति : ताक भात
 जेवीति : संग्रहें तोडगळसुरीवांचौनि अवघचि ते[त्य]जिलें : भातारु वर्जिला :
 गंगे जाति : स्नान करीति : नावेक बैसति : अनुष्ठान करीति : यापरी
 असेति : आपणचि जाउनि भातारासि बरवी उपवर नोवरी पाहीली :
 भाताराचा वीवाहो केला : मग एकु दीसु गंगे आंघोळिसि म्हणौनि आलीं :
 तैसींचि बाहीर-बाहीरीं भटोबासांपासीं निवेयासि आलीं : भटोबासांसि
 भेटली : भीक्षा केली : भीक्षा देता भटोबासीं शोधनी करवीली : तेहीं मागील
 व्रत-नेमु सांघितला : मग बाइसांचेनि संगतें परमेश्वरपुरा पाठवीलीं : सर्वेचि
 मागीलाकडौनि धावणें आलें : भटोबासांतें म्हणितलें : भटो येथ लुखाइ
 आली : ते आम्हासि भेटवा : भटोबासीं म्हणितलें : येथ नाहीं : पाहा पां :
 म्हणौनि परीहार दीधला : आणि ते निगाले : आपुलेया गावां गेले :
 लुखाइसैं ऋद्धिपुरासि गेलीं : ऋद्धिपुर नमस्करीलें : वरिष-दीस उत्कर्षें
 वैराग्य केलें : देह थोर तुटलें : मग वरीखा एका भटोबासांचिये भेटीसि
 आलीं : भेटि जालीं : मग एकु दीसु तयांचें अती दृढत्व जाणौनि भटोबासीं
 म्हणितलें : लुखाइसैं आतां यैसींचि तुम्ही बाबुळगावां जा : तेथ भीक्षा करा
 आणि या : मग लुखाइसैं बाबुळगावां गेलीं : भीक्षाअवसरीं तयाचि घरा
 गेलीं : तंव तो दारीं बैसला होता : तेणें नोळखोनि म्हणितलें : आइ दंडवत :
 लुखाइसीं म्हणितलें : आमतें वोळखता : आणि तेणें ऐसें वोळखोनि म्हणितलें :
 होय वोळखतों : आता दुसरें दंडवत : म्हणौनि साउमा आला : माथाची पाग
 फेडीली : आणि लुखाइसांचीया पायांवरि भावपूर्वक डोइ ठेवीली : बैसों
 घातलें : ताटीं पाये धुतले : पायेवणि भीतरि घेतलें : कपाळीं लावीलें :
 मग लुखाइसीं माघौतें येउनि भटोबासांपुढा सांघीतलें : भटोबासां थोर
 सुख जालें ॥ ९७ ॥

खेइभटां प्रश्नें द्रावकानुवादु ॥ एकु दीसु सेगांवकरां खेइभटां
 भटोबासांचे दर्शन जालें : तेहीं भटोबासांसि पुसिलें : लोहोबंध गाडा
 जडीला असे : तो उजडे ऐसें काहीं असे : भटोबासीं म्हणितलें : असे :

द्रावक भेटे तरि लोहासि झरा कुटे : यैसी भटोबासीं उपपति दीधली :
ते खेइभटांचां मनि टिक यैसी बैसली : आपुलां मनिं म्हणितलें : आतां
गावां जावों : व्येवस्था कऱुं : मग भटोबासापासीं जाउं^१ : मग भटोबासांची
आज्ञा घेउनि कुटुंबं घेउनि गावांसि गेले :॥९८॥

तथा अनुसरण :॥ मग गावां जाऊनि खेइभटीं द्रव्याचे सरीसैं तीन
वांटे केले : एकु पुत्रासि दीधला : एकु ब्राह्मणीसि दीधला : आपला आपण घेऊनि
तयांतें पुसीलें : मीं भटोबासांपासीं जात असें : तुम्ही माझी अवसरि न करावि :
यैसे म्हणौनि भटोबासांपासि आले : मागील अवघें सांधितलें : तें द्रव्य भटो-
बासांपुढा ठेविलें : तव भटोबासीं तें यैसे पाये लोटुनि म्हणितलें : मी काइ
येकाधा^२ चोळीका माहात्मा : मां हें आणिलें : तें खेइभटासि अवघड वाटलें :
भटोबासांतें म्हणितलें : तरी हें मी काइ कऱुं : येतुक्या दुरुनि माघौता
कैसा जावों : काकुलती कऱुं लागले : मग भटोबासीं म्हणितलें तरि जाये
घालि पैला मढांतु : मां मढूचि खाइल : मग तें नेउन मढांतु एकी कोनटां
ठेवीलें : मग बरवी यथौचीत क्रीया केलि : बरवी भटोबासांसहीत वस्त्रपूजा
केली : बरवे पदार्थ अभ्यागत केले : मग खेइभटांसि भीक्षा दीधली :
श्रवण तियोचि काळीं जालें कीं मागां कहीं जालें होतें हें नेणिजे :॥९९॥

तथाधिकारु-प्रसंसाः । मग खेइभटासि भटोबासीं काहीं शास्त्र
श्रवण केलें : ते दशा वृद्ध होते : ते देखौनि एकु दीसु भटोबासीं म्हणितलें :
साटी वरीखाचीये दशेचेया पुरुषासि अनुसरणि अधिकारु नाहीं : परि
नेणिजे ईश्वरीची प्रवृत्ति : जैसे कोटकीये कोरीतां काष्टी ॐ पडे : तरी :
^३पडे : ॥१००॥

तथा कुहीरीसाधन निभर्षणपूर्वक पुरुषाचारु निरूपणैः ॥ एकु
दीसु भटोबासातें पुसौनि वालुके रामदेव अटनासि नीगाले : तयांसरीसे भटो-
बासीं खेइभटातें पाठवीलें : गेले : एकु दीसु तयां भीक्षाअवसरीं कुहीरी भीक्षे
आली : भोजन करीतां ते वालुके रामदेवीं टाकीली : मग दोघे जेवीले :
मग खेइभटीं उठौनि ते वालुवंटी पुरीली : तेथ दीवस एक दोनि होते : मग
दिसवडी जेवितां म्हणति : कां न गीळिसि : सांघों कुहीरी ये पुढां :

खेडभट ते ^१माहासुरवाडाचे : मग किति एकां दिसां भटोबासांचीये भेटिसि आले : मग रामदेवीं भटोबासांपुढां सांधितलें : भटोबासीं आइकौनि म्हणितलें : रामा वोखटे केलें : हां गा अष्टदश पक्वानि जो जेवि तो जरि एके साधनें सीधी (द्वा ग) ने तरी तोचि भला किं गा : ॥ एकी वासना : ॥ तयासि कुहीरी कैसी वीखो : ॥ वीखो तो कोणा : जयासि घाटेयावरि मीठ नाहीं तयासीचि कीं : यावरि भटोबासीं निरोपण केलें : भटोबासीं म्हणितलें : अधीकारा अनधीकारा अनुरूप पुरुषें देहदमन इंद्रियेदमन : मनोदमन करावें : तयातें त्रिदिंडी (पुरुष) यैसें म्हणितलें : जयापासौनि दातृत्व संभावना तया पुरुषाची नामना सारावी : येर धर्म-द्वारार्थी उपकारक मानावें : ॥ १०१ ॥

ब्राम्हणा प्रश्ने अंतर-प्रकाशानुवादु : ॥ एकु दीसु ब्राम्हणें एके भटोबासांतें पुसिलें : भटो तुमाचि मूर्ति झळझळित दीसे : तरि काइ तुम्हीं त्रीकाळ स्नान करीता : तवें भटोबासीं म्हणितलें : गगनि तारांगणे झळकताति : तें काइ : त्याचे मंदिर झळकत दीसते : किं आंतु(ल) आहे तें झळकताये : ना भटो आंतु आहे ते झळकताहे : भटोबासीं म्हणितलें : तैसे माझेया मंदिरांतु वस्तु आहे ते झळकताये : ॥ शोधु : ॥ येतुलेनि तेहीं भीक्षा केली : ॥ १०२ ॥

वृषभावरुनि गोपाळपंडितां रक्षणप्रसंसा : ॥ एकवेळ गोपाळपंडित भटोबासांचीये भेटिस आले होते : एकु दीसु भटोबास भीक्षा करूं गेले : ॥ शोधु : ॥ बारसिचां दीसीं ॥ सरीसैं अनोबास वासनिकचिपरी झोळी धरीली असे : तवें एकी घरीं महा प्रचंडु वसो तो भटोबासांसि डिवुं आला : तो येतांचि गोपाळपंडीतीं यैसा सीगीं धरीला : भटोबास ऐलाकडौनि निगाले : मग तेहीं यैसा ढकलूनि सोडीला : मग भटोबासांतें टाकूनि आले : मग भटोबास वीढारा आले : ते गोष्टी सांगौनि मग म्हणितलें : यैसैं आजि गोपाळातें माझेनि अभीमानियें राखिले गा : ॥ शोधु : ॥ अवघेयां आश्चर्ये जालें : ॥ १०३ ॥

निद्राप्रसंगें माहादाइसीं केशोबासां सिक्षापणें : ॥ एकु दीसु केशो-बासीं दिवसा^२ निद्रा केली होती : ॥ शोधु : ॥ तवें काहीं काळातिक्रमु जाला : ॥

तें देखौनि माहादाइसीं म्हणितलें : केशव केशवच्या नाज्यां पैकीं चैरीं तो
देहां निद्रा न करी : मीं तुम्हा तव चौदा वैरी असति :॥ शोधु :
कविवास : अशेष देवताचक्र वैरी असतां कैसें निजता : जैसें माहादाइसे
कोपली : तें केशोबासां थोर सुख जालें ॥१०४॥

अनिष्टयागीं केशवमार्ग रक्षणानुवादु :॥ एकवेळ केशोबास अटना
एकलेचि गेले होते : तव अवकाळ पाणि लागलें : एका गावां भीक्षे गेले :
तव एकी घरीं व्येव्हारेयाची कन्या तिया देखीलें : केशोबास रूपें सुंदर
होतें : देहयुक्त होतें : तिया मनिं अभिळासीलें : आपणचि भीक्षा घातली :
आणि पुसिलें : कोठें असणें : तिहीं यैसा माथेयाचा अनुकार केल्या : आणि
उदासीनताचि चालिले : तिया वीळवेन्हीं दृष्टीचें राखण घातलें : तव
वीळचां प्रजन्य आला : गावांतु वैसेसिं लिंगाचे देउळ होतें तेथ वीळचां
निद्रास्थाना आले : सरीसा इउला यैसा फुटा होता : तो पुढां ठेउनी एकी
कोणिं बैसले : गुरवु रात्रीं घरा गेला : तेणें देखीलें होतें : परी उगाचि
नीगाला : तव केशुकेया एका काळा ते बाइ कांनळयाची बुंधि घाल्नि
देउळांतु आली : जैसें पाहीलें : तव केशोबासांतें देखीलें : आणि जानुवरि
बैसली : केशोबासीं म्हणितलें : उठा : तुम्ही म्हणाल तें 'आइकों : म्हणौनि
खालि बैसवीलि : आणि तिये बाइयेतें म्हणितलें : मीं उवायां^१ जातों :
तुम्ही येथ यैसीं बैसा : म्हणौनि फुटा : कांहीं परीग्रहो होता तो तैसाचि
ठेविला : तियेसि विस्वासु वाटला : ऐसे देउळाबाहीरी निगाले आणि
तैसेचि 'श्रीचक्रधरु' म्हणौनि चालीले : तिया बाइया यैसी नावेक वाट
पाहीली : नैयेती जैसें मान जालें : आणि भीयाली : ते आपुलेया घरा
गेली : तिये दीसीं केशोबासीं राणि पाठीं घातली : आणि येरी दीसेंचि^२
भटोबासांचीये भेटि निगाले : तव सकाळि भटोबास तथा समस्त मार्गु
आस्थानि जाली असे : धर्मवार्ता होति असे : येतुलां काळीं भटोबासीं
म्हणितलें : केशवच्या येतु असे : फुटा देउळीं सांडिला असे : तव समस्ती
म्हणितलें : भटो केवि जाणितलें : भटोबासीं म्हणितलें : मी श्रीचक्रधराचेनि
प्रसादे जाणे गा : तव केशोबास आले : भेटि जालीया : पुढां बैसों घातलें :
मग भटोबासीं म्हणितलें : केशव (देव) हो : तुम्ही कैसीयापरी आलेति तें

१. आइकोंनि घ. २. उ(वु गं) वावेया घ. ३. दासा सवोंचि घ.

आम्हा सांग्वा : मग केशोबासीं अवघें वृतांत सांघितलें : येतुलेनि भटोबासीं म्हणितलें : एके अनिष्ट आलेयां आपणयांतें राखीलें : एके एकांतें राखीलें : केशवदेनि मार्गांतें राखीलें गा : यैसें भटोबासीं प्रसंसीलें : ॥१०५॥

तथा पुनरागमनि जोगाणि : पोतें अनुवादु : ॥ मग भटोबासीं केशोबासांतें म्हणितलें : आतां तूं माघौता तेथ जाये : केशोबासीं मानिलें : केशोबासिं आपुला मनि म्हणितलें : हें देह येतुलेयासि कारण : मग माघौते गेले : अटनाचेनि क्रमे : देह तुटलें : अत्यंत अप्रास्य केले : मग त्याचि गावां तिये बाइचेया घरा भीक्षे गेले : तव समैचि ते उभी असे : केशोबासांतें देखीलें : आणि यैसी पचकरुनि थुंकली : भनं [णं] ग म्हणौनि स्वभावीकचि : आणि घरांतु गेली : येतुलेनि केशोबासीं बाहे आफळीली : हा नव्हे मी श्रीचक्रधराचा केशवद्या : म्हणौनि नावं सारीलें : ॥शोधु॥ तैसोचि त्या गुरवाचेया ठाया गेले : तेथ (तेणें) फुटामुख्य (करुनि) अवघेचि दीधलें : गुरवें ठेविलें होतें : ॥ मग केतुलेनि काळें भटोबासांचीये भेटी आले : तव आधींचि भटोबासीं म्हणितलें : केशोद्या येतु असे गा : काळांतें पाठिमोरें करुनि : मग येउनि माघौतें सांघितलें : भटोबासां थोर सुख जालें : मग यावरुनि कितीएक अटना गेले : कितिएकीं चर्या केलीया : ॥ हे स्मृति मलेकोयावा सांघति : आणि धर्मवार्ता करीति : ॥ शोधु : ॥ यावरी भटोबासीं जोगाणि : पोतेयाची गोष्टि सांघितली : ॥ यावरि भटोबासीं म्हणितलें : एकलेया अटन न करावें गा : एकवेळ मी अटनि वीळीचां निद्रास्थाना एका देउळा गेलां : तव तेथ जोगाणि एकि आली : तिया म्हणितलें : या : पिंडें पिंड खेळों : तव मीयां म्हणितलें : जाये परतें : आणि तेथौनि निगालां : त्या म्हणितलें : पळतां काइ तुमचें पोतें जाइल : मीयां म्हणितलें : पोतें जाइल तें माझोचि किं : तुज असावें : मां जावें : यैसें म्हणौनि आणिका निद्रास्थाना गेलां : म्हणौनि अनुभवीचि गोष्टि सांगीतली : म्हणौनि एकलेया अटन न करावें गा : मग दोघदोधीं दादां : आणि चौघचौधी बाइ : यैसी व्येवस्था केली : ॥१०६॥

म्हातारदामपूर्वक भटोबासीं मार्गा प्रार्थणें : ॥ एक वेळ देसीं दृभीक्ष [दुर्भिक्ष] पडलें : भिक्षुकासि भीक्षा नाहीं : भिक्षुकें भीक्षे जाति : झोळीये दोनि चारि कोरके येती : भटोबास भीक्षा थोडी देखतिल : आणि पचन

घालीतील म्हणौनि भिक्षुकें झोळीयेतळीं चिंधिया घालीति : वरी भीक्षा ठेवीति : मग भटोबासां झोळिया दृष्टिपूत करीति : आणि गंगे भोजन करावेया जाति : येसा एकीं दीसीं भटोबासीं एकाचिये झोळीयेसि तळीं हातु घालौनि भिक्षा उचलीली तवं हळु लागली : काइ पां : हळु झोळी कां : म्हणौनि भितरील अन्न येंसं केलें : तवं तळीं चिंधिया देखिलीया : मग उगोचि येंसं राहीले : दृभक्ष पडीलें असे येंसे कळलें : मग वीळचां निद्रास्थानि अवघे बैसले होते : आणि भटोबास आपुलां स्थानिहूनि उठिले : उभेयां ठाकौनि हात जोडूनि प्रार्थिलें : तुम्ही अवधिया श्रीचक्रधराचीया धुरा असा : तरि मीं मागैन ते मज द्यावे : येंसं म्हणौनि अवघेयां दंडवत घातलें : तवं अवघे गजवजौनि उभे ठाकले : अवघां म्हणितलें : उठा उठा भटो : मागाल तें देउनि : भटोबासीं म्हणितले : मज म्हातारदाम आला असे तो विनयोगावा : आजिलागौनि माझी एकि भिक्षा घेयावी : मग अवघां मानिलें : मग भटोबास रंधन करवीति : भिक्षुकें भिक्षा-नेमु सारीति : मग भटोबासांची एकि भिक्षा घेति : एकि पोळी : वरण : कढी : भातु : काही पत्रशाक : येसी आपुलाली भिक्षा घेउनि गंगे जेवावेया जाति : ॥ शोधु : यापरी भटोबासांचे द्रव्य उपयोगा गेलें : तवं सुकाळ जाला : मग नेघति : ॥ १०७ ॥

साकाइ-पिते-मृतानुवादीं दशक्रीया निराकरणें : ॥ : साकाइसें तिये वासनिकें : भटोबासांचीं सिष्ये : तयांचे पीते सरले : तिये तयांचा नेमु सारुनि भटोबासांपासि आलीं : येतांचि भटोबासीं म्हणितलें : काइ कहनि आलींति साकाये : तिही म्हणितलें : वा आलीये वडणींपळीं लावूनि : मग भटोबासांसि दंडवत घातलें : भेटि जाली : सरीसं काही द्रव्य आणिलें होतें : भटोबासांते पुसिलें : भटो काही आणिलें असे : तरि जेवण करूं : भटोबासीं म्हणितलें : तो वासनिक नव्हे : तयाचें अन्न कोण घेइल : कोन्ही नेघति : ॥ शोधु : ॥ आपुलें म्हणौनि करीसील तरि दीस-संख्या लोटलेयां घेतिल : ॥ मग तिये उगीच राहीलीं : ते दीस लोटलेयां भटोबासांतें मागुतें प्रार्थिलें : भटोबासीं मानिलें : मग तेही भटोबासांसि अवघेयांसहित अभ्यागत केलें : तें अवघां घेतलें : ॥ १०८ ॥

महात्मेयां विजन-निरोधानुवादु : ॥ कव्हणी एकीं भटोबासांपासि

भिक्षा केली : तयांसि विजनाची आवडि नाही : भिक्षु तयांतें बोलावूं बोलावूं विजना नेति : तें देखौनि भटोबासीं म्हणितलें : विजना जातां या यैसें होताये : म्हणौनि खळीयेचें प्रमाण उच्चारिलें : ॥१०९॥

रांधवनकारी अन्नप्रदानि : गौराइसां सिक्षापण : ॥: एकवेळ बहुत समुचयो जाला : तें अन्न निफजावेया एकि ब्राह्मणी बोलाविली : तियेसि भटोबासीं च्यारि रुके देउं केले : रांधन जालें : तियेसि च्यारि रुके देववीले : आज्ञा दीधली : मग पांति जालिया : अवर्धी जेविलीं : तव गौराइसीं तियेतें बोलावूनि आणिलें : आणि तिचीये वोटीये दोनि वेंठ मांडे पुरीया घातले : तें भटोबासीं देखीलें : तियेसि जावों दीधलें : मग भटोबासीं पूसिलें : गौराइये हें इयेचीये वोटीये काइ घातलें : ना हे मांडे : भटोबासीं म्हणितलें : इयेसि तरि मीयां च्यारि रुके देवविले : तूवां मांडे कां घातले : होचि माझे महात्मे खाते तरि देवातें आठवावेया दक्ष होते : ॥शोधुः॥ मग तैलागौनि काहीं न पुसत न घलीति ॥:११०॥

केशोबा प्रश्न आन[ण]-निर्वचु करणें : ॥ भटोबास प्रस्तावेया-वरि^१ माहादाइसाची आन वाति : कां पाचास्यां गुरुकुळाची वाति : मग यैसा एकु दीसु केशोबासीं पुसिलें : तुम्ही रूपैचि आन : (आणि) पांचास्या गुरुकुळाची आन कां बां : यावरि भटोबासीं म्हणितलें : एकवेळ गोसावीं मातें म्हणितलें : येथौनि वानरेसांतें अधिकरण किजेल : सातां-पाचां बोध दीजेल : येथौनि एकां-दोघां : वानरेयापासौनि सातां-पाचां : तव मीयां म्हणितलें : हे काइ जी : गोसावियांपासौनि एकां-दोघां आणि मजपासौनि सातां-पाचां : तव गोसावीं म्हणितलें : बोधदाता काइ तूं : बोधदाता परमेश्वर : अक्षरदाता जीवु : तरि हें अच्युताचें गोत्र : म्हणौनि गुरुकुळाची आन वार्येः ॥ आणि रूपैया भानखेडांहूनि आणिलें : कडिये खांदीये घेउनि श्रीप्रभूचेया दर्शना नेले : नेसवीलें : पांगुराविलें : येसणें सायास केले : ॥: शोधुः॥ इयेतें गोसावीं मज निरोवीलें : ॥ म्हणौनि मीं रूपैयेची आन वार्ये : ये तुलेनी केशोबास उगेचि राहीले : ॥१११॥

अहनि वनि।येव.वा।सिं उहवृ लीं संभाषण करणें : ॥ विनायेकदाए ते भटोबासाचे शिष्य : तयाचां टाहं अत्यंत वैराग्यनिष्ठता विरामु होता : एकु

दीसु ते भटोबासां 'पुसौनि अटनासि निगाले : तवं अटनवीशेषे एका मार्गीचेया अनुकुळांचेया घरा भिक्षे गेले : तयांतें पडिताळीलें : तवं तो गावीं नाहीं : तयांची स्त्री घरीं होती : तिएसि नेसावेया नाहीं : पाळणा लेंकरु ते उखराडिं निजविलें होतें : तेहीं रडत होतें : काइसेनिही बुझावेना : तवं तिया वीनायेकबासातें देखीलें : आणि तैसीचि फाटकेंनि वस्त्रेसि दंडवत केलें : वीनायेकबासीं तया अनुकुळातें पुसीलें : तिया गावां गेला म्हणौनि सांघीतलें : हें लेंकरु कां रडतें : तिया म्हणितलें : वा उखराडिं पाळणा असे म्हणौनि रडतें : मग वीनायेकबासीं तियेसि झोळियेचें अन्न दीधलें : आणि आपणेयांपासौनि एक वस्त्र तयां लेंकरुवाखाली^१ घालवीलें^२ : आणि तें रडत राहीलें : आणि ते निगाले : उरली भीक्षा केली : गंगे जेवीले : तें भटोबासीं आइकिलें : अवघां गुरुभावंडीं आइकिलें : अवघेयां आश्चर्ये जालें : भटोबास तोखले :॥११२॥

नरेंद्रबासां भेटि : अनुसरण :॥ नरेंद्र कवि : सालकवि : नृसिंह कवि : हे तिघे भाउ : नृसिंह कविन ' नलोपाख्यान ' केले : सालकविन ' रामायण ' केलें : तें आपुलालें : रामदेवरायापुढां म्हणितलें : तेथ नरेंद्रकवि बैसले होते : तयांसि भटोबासांपासौनि श्रवण होतें : अवघे आइकौनि म्हणितलें : यैसा द्वारकेचा रामहाटु वर्णितेति तरि तुमचेया पापा पुरश्चरण होतें : यैसे रायादेखतां निभर्षिलें : तवं तेहीं म्हणितलें : तुम्ही एक कवीत्व करा : मां तुमचि युक्ति पाहों : मग नरेंद्रबासीं तेणें सळें अठरासतें ' रुक्मिणीसँवर ' ग्रंथु केला : करुनि तयांदेखतां रायापुढां म्हणितला : वाचितां ये वोवीपासि आले :॥ देवाचैया दादुलैपनाचा उबारा : न साहावेचि साताहीं सागरां : भेण वौसरोनि राजभरा : दीधली द्वारावती :॥१॥ यावरि रायें म्हणितलें : या ग्रंथाचा अभंगु मज द्यावा : मी जेतुकीया वोवीया तेतूके सोनटके आणि चौथरीया आसू वोवाळाणे घालीन : नरेंद्रबासीं म्हणितलें : ना राजेहो आमचेया कवीकुळा बोलू लागेल : मग तयाचे गर्व हरले : रायासी थोर चमत्कारु जाला : मग तें ' रुक्मिणी-सँवर ' नरेंद्र कवि भटोबासांपासि घेउनि आले : भटोबासांसि भेटि जाली :

१. मूळांत ' पासौनि '. पण ख, ग, घ प्रोथ्या व संदर्भ यांवरून तो हस्तदोष वाटतो. २. लेंकरुवा पालवीलें घ.

तैसीचि तेहीं भीक्षा केली : मग तेंहूनि ' रुक्मिणीसँचर ' ग्रंथ मार्गासि आला ; भटोबासां मागा केतुलेया एका काळा अनोबासांचां हरगर्वीं भिक्षा केलेयां हे अवघे आइकौनि म्हणितलें : सकळां कवीपरीस हा कवि चतुर : मग आपणही श्लोकबंध ' गद्य ' केलें :॥११३॥

काळे कृष्णभट गीतगायेनि प्रसंसर्णे :॥ एक वेळ काळे कृष्णभटि दसांके उद्धवदेवा गोकुळ पडिताळणेयाचीं पदे केलीं : तें भटोबापासि म्हणितलीं : तिथे पदे ऐसि :॥ पळांति^१ जवं नारी : श्रीउद्धवदेव पसाइता : क्षेणु एकु संभ्रमीता : आंगसीकें देखौनि :॥ कोमाइलीं मुखकमळें : अती वियोग-दुखानळें : कृष्णलागी उताविळें : गोपिभूदें बोलतीं :॥१॥ ध्रुवपद ॥ काह्या त्येजियेलें : कृष्णें प्रियोतमें म्हणति बाळा : आतां काइसा पडीताळा : कृष्णा मेळवी उद्धवा :॥ नित्य स्मरों(हें) गोकुळ- : बंध संवंगडे खिरारी : आम्ही देवी [व] किया कीकरी : कहीं न वीसरों गोविंदा :॥ सकळकळांविंदा सुंदरी : रायां रायांच्या कुमरीं : आमृतें सांडौनि मुरारी : त्या प्रणील गोपाळ :॥२॥ घंदन आणि हा चंद्र : निःहां तावी कृष्णेवीन : जवं जवं देखो वृंदावन : तवं तवं अधीका आठवे :॥ कृपादृष्टीची अवलोकनें : दुखिस्त जीवाकारणें : तथा प्रियाचें गाह्याणें : आम्ही कवणा सांघावें :॥३॥ जयाचेनि बळें त्यजौनि कर्म : रास खळी वृंदावनि : ते रात्री आठवीता काइ सांधो व्येथा : हरैल^२ कृष्णदर्शनि :॥ जीवीचे आरत : कवणा सांधो दातारा : काइ तूं नेणसि : सर्वज्ञ आर्तदानि उदारा :॥४॥ तो देवी कइ मिळैल आम्हा : म्हणौनि थोरी अवस्था : हें आणिकां नये पै सांघतां : तुज भक्तावाचीनि : मना वाचे सर्व तो होआवा : नित्य वेधलें^३ माझे मन : ठेवि ठेवि हे ब्रह्मज्ञान काइ सांघसी मुनिवर्या :॥५॥ अनिमोत बंधु आर्तदानि कृष्णु : जीवाचें जीवन : विनती करावी यादवराया : आम्हा घावें सन्निधान :॥ हे जाणवी गोपाळा : जवं ये मार्गोता पडिताळा : त्या आशावांचौनि जीविता : ना तरि त्यजौनि प्राणातें :॥६॥ यैसी आइकौनिया विनती : उद्धव निगे वेगवतरें : कृष्णावियोगे तातलीं : देखौनि सकळां कळेवरें :॥ म्हणे सभाग्यया बाळा : देवें सकळां कैसा वेधु लागला : अनुमोदित त्यांचा भावो जीवीं धरुनिया देवो : मथुरापुरी पातला :॥७॥ देखावेया कृष्णनाथा : त्याही थोरी अवस्था .

निमिष न वचे तयाविनः परी हे आज्ञा समर्थाः॥ देवा भक्ता होता मीळणि : सकळ सुखे ठेंगणी : अंतरीचें प्रणये अलोकिक : माये तें मी कैसें वाखाणि :॥८॥ दर्शनोत्कंठित चरणि अनुरक्तः उद्धवु जवळि पातला : सामर्थ्याचा रासी आनंदे पूर्ण : (कृष्ण) डोळां देखीला :॥ नागदेवाचा दातारुः आळिगौनि सर्वेश्वरु : परमानंदे तो किकरु : आपणपें विसरला : ॥ ९ ॥ ये पदें गाइलीं : यावरि भटोबासीं म्हणितलें : कृष्णा तेव्हेळीं काइ तूं तेथचि होतासि : म्हणौनि तोखले : ॥ ११४ ॥

स्थाननिर्देशें बाइदेवोबासां अटन सांघणें :॥ एकवेळ बाइदेवोबास अटना निगाले : तेव्हेळीं भटोबासीं म्हणितलें : बाइदेया तुवा स्थाननिर्देशें अटन करावें : सकळ स्थानें नमस्करावीं : म्हणौनि विधि विहीला : मग बाइदेवोबा स्थाने नमस्करातचि अटना निगाले :॥ ११५ ॥

केशवाचार्य उद्ग्रहाणिकें कवीस्वरीं पराजयो करणें :॥ एकु दीसु कवीस्वरबास गंगेकडे गेले : तव तयांचे आधिल गुरु केशवाचार्ये मार्गी भेटले : वोळखि जाली : उभया ठाकौनि कटाक्ष कवीस्वरांतें म्हणितलें : तूं येसना विद्वांस आणि आमतें सांडूनि नागदेवभटांपासि आलासि : तरि आतां काइ तृतीय सींग निगालें : कवीस्वरबासीं म्हणितलें : मां तृतीय सींग निगालें कीं नाहीं निगालें : ऐसे पहा ना कां : केशवाचार्ये म्हणितलें : तरि कैसें निगालें : यावरि उघाणि प्रवर्तली : केशवाचार्ये निस्तर केले : तयांचे अवघेंचि खंडिलें : मग सेवटि कवीस्वरबासीं शीघ्रचि वाक्य करुनि भक्ति-प्रतिष्ठा केली : कवीस्वरबासीं म्हणितलें : चेतश्चिन्तय चित्परं चितिहरं चिच्चैतनं चिन्मयम् । मोहं मुञ्च मनो मनोभवमहाकूपारपारंतरम् अंतःकौशमकोशनिकर सन्मूलमुन्मूलिनम् । जीव जीवयत जगज्ज-निकरं चक्रेश्वरं तं परम् ॥ १ ॥ हें आइकौनि—परिसौनि केशवाचार्ये म्हणि-तलें : होये तृतीय सिंग निगालें : आतां चला नागदेवोभटांपासि : त्यांतें विनवाः मां मीही भिक्षा करीनः ते कवीस्वरबासीं मानिलें : दोघे निघाले : ॥ ११६ ॥

तथा विज्ञापणि भटोबासी भिक्षा देणें :॥ मग कवीस्वरबासिं तयांतें भटोबासांपासि आणिलें : मागील अवघे सांघितले : तयांकरवि भटोबासां दंडवत घालवीलें : मग कवीस्वरबासिं भटोबासांतें प्रार्थिलें : भटो केशवाचार्ये म्हणताति : मी भिक्षा करीन : तरी यांसि भिक्षा द्यावी :

भटोबासीं म्हणितलें भ^१ (भा घ)टी हा नको गा : हा आना [न]धिकार्या-
[रिया] असे : कवीस्वरबासिं म्हणितलें : भटो मज कारणें : मग भटोबासीं
तयातें श्रवण केलें : भिक्षा दीधली : ॥११७॥

तथा परधर्म हरणें :॥ मग भटोबासीं केशवाचार्यासि कांहीं नमस्क-
रावेया दीधलें : एकु दीसु तयाते ' महावाक्य ' बोकवीत होते : तव तेहीं
म्हणितलें : भटो विचारुनि पाहातां हें आमुचेया सिखासूत्रा मिळत असे :
तव भटोबासीं म्हणितलें : जळो जळो तुझें सिखासूत्र : घालि पाणियांतु
आतां तूं जाए : माझें आहे तें दे : मग काहीं नमस्कारावेया दीधलें होतें :
तें घेतलें : मग आज्ञा केली : गेले : जातां केशवाचार्य म्हणितलें : भटो हें
तुम्ही घेतलें : आतां माझां हृदइ असे तें काइसेनि घेयाल :॥ भटोबासीं
म्हणितलें : तें माझें अभिमानिये घेइल : मग गेले :॥ शोधु :॥ मग तया
तैसेंचि जालें :॥११८॥

विद्वांस उद्ग्रहणिकें बोरीकर भानु प्रकाशणें : ॥ एकु दीसु
भटोबास बैसले असति : तव एक विद्वांस आले : तें भटोबासांसीं चर्चा करूं
लागले : चर्चा करीतां तेणें भटोबासातें म्हणितलें : हें ऐसें नव्हे कीं : न घडे किं :
तेव्हेळीं कवीस्वरबास इतुकेया दुरि ऐसें आपुलें अंगवस्त्र सिवीत होते :
तयासि तयांवरि लक्षचि नाहीं : तेथौनि कवीस्वरबासिं म्हणितलें : हे
कैसे न घडे : विद्वांसें ऐसें पाहूनि म्हणितलें : मां यांतु तुम्ही काइ जाणा :
तव भटोबासीं म्हणितलें : हा कैसा नेणें : हा बोरीकर भानु नव्हे : यासिं
बोला : मग तो कवीस्वरबासांसि चर्चा करूं लागला : तव कवीस्वरबासीं
निस्तर करुनि ^२आडिला :॥ शोधु ॥ मग तया आश्चर्य जालें : ॥११९॥

अन्यत्र कथारसावतारणनिषेधीं कवीस्वर भागवत-व्याख्या
सन्निधी नेमु कारणें : ॥ एकु दीसु गंगेकडे समीपचि कवीस्वरबास बैसले होते :॥
शोधु :॥ काहीं वाचीत होते : कवणाप्रति तें नेणिजें : परि संस्कृत व्याख्या
करीत होते : तव तेथ एकेएकु लोकू वेधला :॥ थोर रसु अवतरविला :
आवघे नगर आकर्षिलें : तव कोण्ही एकी येउनि भटोबासांपासि सांगितलें :
भटोबासीं म्हणितलें : हें काइ जालें या भ (भा-ग, घ) टोसी : जा गा
बोलावा : म्हणौनि बोलावूं पाठवीले : मग तेहीं ते आकर्षिलें : आले :

मग भटोबासीं म्हणितलें : भ (भा-ग, घ) टो : तुज जरि ऐसैं व्येसनं तरि मजपुढां श्रीभागवता : गीता म्हणा : कवीस्वरीं मानिलें : मग तेंलागोनि : कवीस्वरबासीं भटोबासांपुढां श्रीभागवतरसवृती वाखाणूं आदरीलें : तेणें भटोबासांचें अंतःकरण द्रवे : आणि अवघे चंद्रमये होये :॥१२०॥

तथा गीताव्याख्यानी हरीभटां आज्ञा देणें :॥ कवीस्वरबासां श्रीभागवत वाखाणूं सरले : मग भटोबासांतें म्हणितलें : भटो आतां गीता-व्याख्यान म्हणों : तव भटोबासीं म्हणितलें : भ (भा ग, घ) टो : तूं आतां नको म्हणों : तूं म्हणतासि आणि माझे अंतःकरण अवघे चंद्रमये होताये : तव कवीस्वरबासीं म्हणितलें : तरि या हरीकरवि म्हणवूं : भटोबासीं मानिलें : मग कवीस्वरबासीं वांकलेया हरीभटांतें म्हणितलें : हरी आतां गीता तूं वाखाणि : मग वांकले हरीबासीं गीता वाखाणिली : तेही विद्वांस होते : त्यांचा शब्द नावेक ठसु : रसवृत्ति तोकडि : आइकावेया तैसैं गुरुकुलन बैसैं :॥१२१॥

कविस्वरां सौकर्यत्वदर्शनं प्रावर्णविधि सांघणें :॥: कविस्वरबास रूपें सुंदर होते : संग्रहें सीवणि आंतु घालूनि परा [प्रा] वर्ण पांगुरति तव सावेया वरवे दीसति : ते देखौनि एकु दीसु भटोबासीं म्हणितलें : भ (भ-ग, घ) टो : तूं वस्त्र दसीयांचांचि वाइ पांघुर : सौकर्यत्वे दीसतोसि : मग कवीस्वरबास सिवणि बाहीरि घालौनि थिंगळाचें वस्त्र पांघरति : अंतरीं थोर मानलें : सुख जालें :॥१२२॥

माहादाइ-वौवीया-गायेन-श्रवणिं रूपैची सीध [छ] वाणी म्हणणें :॥: एकु दीसु महादाइसीं काइसेया प्रकरणावरुनि वोविया गाइलीया : तें नेणीजे :॥: महादाइसीं म्हणितलें : नागदेवाचेंया खांधावरि करु : राजा चक्रधरु : बीजें करी :॥१॥ सोनैसळा सेला : नैसळा मालगंठी : म्हाइया आला भेटी : प्रभूचीये :॥२॥ तव भटोबासीं आइकीलें : आणि म्हणितलें : नाथाची नाथवाणि : आणि रूपैची सिद्धवाणि : यैसे भटोबासीं प्रसंसीले :॥१२३॥

वीजनि काळव्यतिरेकें चर्चाकरणीं केशव : पंडितां शिक्षापणः॥: एकु दीसु केशव : पंडित-मुख्य विजनि बैसले असति : तेथ कोण कैसैं अनुष्ठानि बैसलें आहे : म्हणौनि भटोबास विजनें पंडिताळीत आले : तव पंडित :

केशोबास विजनि बैसोनि सकाळीचि घे-दे म्हणौनि थोरे जिज्ञासा करीत होते : भटोबासांतें आलेयांहीं न देखाति : यैसें रसीं पडिले असति : तें देखौनि भटोबासां न मनेचि : भटोबासीं म्हणितलें : हां गा तुम्हीं सर्वकाळ एकमेकां कैसा वादुविवादुचि करीता : हां गा सर्वकाळ जरि चर्चाचि करावी : तरि देवातें केधवां स्मराल : यैसें सिक्षापण केलें :॥ शोधु :॥ मग निरूपण केलें : आणि जे काळींचें ते काळीं : (ऐसें) अनुष्ठान सांघितलें : ॥१२४॥

भिक्षुपात्रीं सीतभजनें मेरुभजनानुवादु : एकु दिसु कवणा प्रकरणावरुनि तें नेणिजे :॥ भटोबासीं म्हणितलें : ये मार्गी केली क्रीया काइ वायां जाइल : एकां भक्तीसी कारण ^१होइल : एकां ज्ञाना कारण ^१होइल : एकां वैराग्या कारण ^१होईल : तें कां ना : या भीक्षुकाचां पात्रीं एक सीत संपादीलेयां मेरु संपादीलेयाचें गोमटें होये : ते केवि ना : गोसात्रीं दाइबा-प्रति म्हणितलें : भोजेया : तुमचां पात्रीं अवज्ञापूर्वक यैसीं च्यारि सीतें टाकूनि घालीति : त्याची थोरी येथौनि सांघों नेणिजे गा : यातवं : यैसें मार्गमाहात्म्य : भजनमाहात्म्य निरूपीलें :॥१२५॥

भट-नाम-श्रवणें ब्राम्हणा अज्ञाननिवृत्ति करणें :॥ एकु दिसु भटोबास बसले असति : जवाळि एक ब्राम्हण बैसले असति : तवं कव्हणि भटोबासांतें म्हणितलें : भटो हें कैसें : भटो तें कैसें : भटो हें करूं : हें न करूं : ऐसें जयां जें प्रयोजन तें भटोबासांतें पुसपुसों करीति : तें आइकौनि ब्राम्हणें म्हणितलें : हां जी तुमचे सिष्यवर्ग तुमतें भटो ऐसें म्हणताति : ते हां जी भटो ऐसें कां न म्हणति : तवं भटोबासीं म्हणितलें : ना हें यांकरवि आम्हीचि म्हणवीतों : तें कां ना : जी जी वचनें ईश्वरींचि म्हणिजति : जीवातें म्हणों न येति : आणि तें उगेचि राहीले :॥१२६॥

पायेंवाणि-निराकरणि वासनिक-प्रत्योतर-स्वीकार :॥ एकु दीसु येकें वासनिकें भटोबासांचे पाये धुतले : आणि पायेवाणि घेतलें : तें देखौनि भटोबासीं म्हणितलें : पायेवाणि तें देवाचें घेइजे किं गा : आणि उचीष्ट प्रसादु तोही देवाचाचि घेइजे किं गा : तेहीं म्हणितलें : होये भटो देवाचेंचि म्हणौनि घेइजत असिजे : भटोबास उगेचि राही :॥१२७॥

वीसीष्ट नमस्कारां आपणयातें धिष्करणें :॥ भटोबास आपणेयांसि साष्टांग दंडवत आणि पायांवरि डोइ ठेउनि दंडवत करूं नेदीति : (मार्गु करी : परि नीरोध मानीति आणि म्हणति : हां गा ऐसीं दंडवतें गोसावी-यांचेया श्रीचरणा कीजेति :) मज यैसैं न करावें गा : यैसैं आपणयांते धीष्करीति :॥१२८॥

अन्य प्रश्नें स्वनिर्णी भक्तानुवादु :॥: एकी दीसीं भटोबास बैसले असति : तव कव्हाणि एक इतर दर्शना आले होते : तेहीं भटोबासांतें पुसिलें : भटो तुम्हीं काइ ईश्वर : भटोबासीं म्हणितलें : ना आम्हीं ईश्वराचे भक्त : इतुकेनि ते उगेचि राहीले :॥१२९॥

आकाइ-नमस्कार-तिरस्कारी पंडितप्रश्नें वाक्य-विरोध-स्वाकार :॥: एकू दीसु भटोबास बैसले असति : तव आकाइसे आलीं : दंडवतें घातलीं : आणि दुश्चितपणेंचि भटोबासांचेया पायांवरि माथा ठेवूनि यैसैं भावपूर्वक दंडवत केलें : तव भटोबासिं म्हणितलें : आकाये मज यैसीं दंडवतें नेको करूं : म्हणौनि म्यां तुज येक वेळ वारीलें : दोनि वेळ वारीलें : आणि तूं करीतचि अससि : म्हणौनि कोपले : बाहीर घातलीं : येरी दीसीं माघौति आलीं : दंडवतें घातलीं आणि पंडितबासांपासि जाउनि बैसलिं : हळुचि पंडितबासांतें म्हणितलें : पंडितो धर्म तरि दैवगति : आणि भटां तरि नमस्कारें ये खंति : वीधि करीतां घडत असे अवीधि : तेणें वोखटें जडत असे : तरि पुसा पां भटांतें : श्रीचक्रधरारायाचा संबंधु नमस्करूं ये किं नैये : मग पंडितबासीं भटोबासांतें म्हणितलें : भटो आकाइसैं यैसैं म्हणत असति : धर्म तरि दैवगति : आणि भटां तरि नमस्कारें ये खंति : वीधि करीतां :॥: तरि आम्हां श्रीचक्रधरारायाचा संबंधु नमस्करूं ये :॥: यैसे पुसताति : मग भटोबासीं म्हणितलें : या : मग आलीं : भटोबासांसि दंडवत केलें :॥१३०॥

कटक देमाइसैं भेटि-वीधानि केशोबासीं वंकीं इष्टि योजणें :॥: एकवेळ केशोबास कटक देमाइसांसि भेटावेया गेले : भेटि जाली : कटक देमाइसिं केशोबासांसि अभ्यागता म्हणितलें : आणि केशोबासांविरहीत वंकीतेंही म्हणितलें : ते देमाइसांचे गुरुभाउ : पूर्वि नाथोबापासौनि दोघां श्रवण : मग भटोबास आलेयावरि दोघीं भटोबासांसि दंडवतें घातलीं :

परि वंकी ते अनेकां 'व्येसनांचें : रामस्य राहाटीचें : तयांतें गुरुकुळ न भेटे : परि देमाइसें झळंबति : म्हणौनि चोरुनि तयांहीं निमंत्रण दीधलें : मग भोजनाचां अवस्वरीं देमाइसीं केशोबासांतें पुसिलें : वा केशोबा वंकीतें पांतिं बोलावूं : केशोबासीं म्हणितलें : नको : तो अनेका व्येसनांचा : देमाइसें उगीच राहीलीं : मग केशोबासांसी भितरि ताट केलें : केशोबास बैसले : आणि वंकीतेंहीं बोलाउनि बाहीरि वांसरुवांचें कोठियेतु ठावो करुनि वाढिलें : देमाइसीं भितरि केशोबासां दंडवत घातलें : आणि बाहेरि येउनि वंकीसीही अनुज्ञा दीधलि : आणि आपण लवलवौनि भितरि आलीं : तव घासु घेतांसमैं वंकीन 'श्रीचक्रधरु' (ऐसें) उचारीलें : तें केशोबासिं आइकीलें : आणि म्हणितलें : येथ गोसावियांचें नाम कोणे उचारीलें : देमाइसीं म्हणितलें : वा निर्भयें द्याल तरि सांघैन : ना सांधा : वा भटोबासीं म्हणितलें : सृष्टीमध्ये ईश्वरु दुर्लभु : कां ईश्वरांतें चिंती तो दुर्लभु : म्हणौनि वा मीयां तुम्हा वारीत वंकीतें बोलावीलें : मग केशोबासीं म्हणितलें : भलें केलें हो देमाइसें : आतां जा : तयांतें बोलावा : गेली : बोलावीलें : वंकी सेणेमातिया आंग माखौनि केशोबासां आड पडले : वा माझें सकळ (अपराध) उपसाहावें : केशोबासीं म्हणितलें : उपसाहिलें : आतां येथौनि पुढीलाची रेघ आणि मागीलाचा अनुतापु : परद्वारियांचां सप्तव्येसनियांचा संसर्गु न करावा : त्यांपासि उमें ठकावें : हो कां वा म्हणौनि वंकीं मानिलें : मागौतें दंडवत घातलें : तेव्हेळीं केशोबासीं पांति दीधलि : देमाइसा सुख जालें : मग तैलांगौनि वंकीन अवघीं डांढाळें त्येजिलीं :॥ शोधु :॥ मग तें येउनि केशोबासीं अवघें भटोबासांपुढां सांघितलें :॥ मग एकां दिसां वंकीही आले : भटोबासांपासि भिक्षा केली : अनुसरले :॥१३१॥

उज[ज्ज]नि-निषेधपूर्वकानुसरण-निर्वर्चीं देमाइसां पुनसंबंधानुवादु :॥ एकवेळ उजनियेहूनि वंदीजन कटकदेवगिरीसि आले : ते देमाइसांसि भेटला तेहीं देमाइसांपुढें सांगितलें : गोसावियाचें नाम उचारुनि म्हणितलें : गोसावी उजनिये असति : मग देमाइसीं मनिं म्हणितलें : आतां जाइन : भटोबासांपुढां सांघैन : भिक्षा करीन : आणि उजनियेसि जाइन : म्हणौनि अवघी निर्वडि करुन भटोबासांपासि आलीं : भेटि जाली : येतांचि सांघितलें :

तरि भटो तेथ मी जाइन : यावरि भटोबासीं म्हणितलें : जाउनि काइ कराल : तिहीं म्हणितलें : कां भटो : भटोबासीं म्हणितलें : ना भेटि नाहीं : गोसावी असतां रूपैया गोसावियांतें पुसिलें : हां जी गोसावी बीजें करिताति तरि माघौति कितां दिसां भेटि दीजेल जी : तवं गोसावीं म्हणितलें : बाइ आतां येणें भेटि नाहीं : आतां तुम्हां नवेयासि भेटि : रूपैया म्हणितलें : तें कैसें जी : गोसावीं म्हणितलें : येथौनि म्हणितलें : तें कराल : मग सुखीयां श्रीमंतांचां घरीं पुरुषु होउनि जन्म वीजाल : मग बारां वरीखां तुम्हां नवेन भेटि दीजेल : यैसें गोसावीं निर्वचीलें असें : तरि तयांसि जें म्हणितलें : तेचि आतां असन्निधानिचेयांसि म्हणितलें : श्रीमुखें दीधलें : अथवा अधिकारद्वारे दीधलें : मग तेहीं क्षेपावें : मग त्या नवेन भेटि : येतुकेनि देमाइसीं मानिलें : दंडवत केलें : ॥ १३२ ॥

तथा अनुसरण॥ मग देमाइसीं भटोबासांतें प्रार्थिलें : भटो आतां मज भिक्षा द्यावी : भटोबासीं मानिलें : मग देमाइसें अनुसरलीं : भिक्षा केली : तापसें जालीं : ॥ शोधु : ॥ अनुसरलीं : आलीं तियेचिं काळिं किं आणिका काळीं हें नेणिजे-: मग गुरुकुळ तयांतें ' काटककारें देमाइसें ' यैसें म्हणति : ॥ १३३ ॥

तथा उपालंभ-परीहारार्थ कटका पाठवणें:॥ देमाइसीं भिक्षा केले-यावरि तयांचां गांवीं(तयांची) थोरि निंदा प्रवृत्तली : तें आइकौनि एक दिसिं भटोबासीं म्हणितलें : देमाये तूं गावां जाउनि आपणयांतें दावि : जाये : तुझी संबंधीयें निंदा बोलताति : तेहीं मानिलें : मग तियें कटका गेली : अवघेयापुढें आपणयांते दाखवीलें : मग तयांची आचारनिष्ठा देखौनि त्यांसि थोर बुद्धि शुद्धा बुद्धि उपनली : ॥ शोधु : ॥ यैसें परीहारपावेतों तेथ होती : मग भटोबासांपासि आलीं : भटोबासां सुख जालें : ॥ १३४ ॥

तथा भ [भौ]र्जन आग्रहें कोमळ रसु निराकरणें :॥ शोधु : ॥ एके दिसीं देमाइसीं भिक्षुकांसि अभ्यागत केलें : अवघें वाढीलें ॥ मग प्रबळ तूप वाढीलें : नेघेति तयां आग्रहो करीति : यैसें भलतेधवां : मग एकु दिसीं भटोबासीं म्हणितलें : देमाइये तुवा ऐसें आग्रहें भलतया तूप वाढावें : एकाघेया कोमळा न खावेया : न पीयांवेयाची वासना : तो परतौनि वास पाहील : तेव्हेळीं कोणे मायेचा पोटि रीगसील : आणि तियें भीयालीं ॥ शोधु : ॥ यैसें

भटोबासीं भ[भो]जनक्रियेचां ठाड प्रवेसनि जरठ कोमल पुरुषाचें तारतम्य सांगितलें : मग तियें तैसें न करीति :॥१३५॥

तथा भिक्षान्नदर्शानि उष्ण-सीळे म्हणणें :॥ एकु दिसु देमाइसें भीक्षा करुनि आलीं : झोळी भटोबासांतें दृष्टभूत केली : भटोबासीं झोळी यैसी पाहीली : तव अर्ध उन : अर्ध सीळें : यैसी भीक्षा आली असे : तें देखौनि भटोबासीं म्हणितलें : देमाये उन वेचि : सीळें ठेवि : सीळें तें आतां सीळें : तैसें उद्यां सीळें : ॥ शोधु : ति तैसोंचि केलें : तियें नावेक सोपस्करें होती : रीगेना तें जाणौनि म्हणितलें : ॥१३६॥

रेमाइसां अनुसराणि 'कुमरें' नाव ठैवणें रेमाइसें तियें भटोबासांचीं सीष्ये : त्यांचि माहेरीचि रामपुरीएसि होती : आणि सासुरीचि खेडींची होती : एकू दीसु तियें भ्रतारें मारीलीं : तयांचेया भ्रतारा नृसिंहाची भक्ती : तव तियेचि दिं तो रात्री स्वप्ना आला : तेणें म्हणितलें : हां रे तुवां यांतें कैसें मारीलें : ये राजकुमरें किं रे : आतां तूं एक संवत्सरं जीसील : मां ये महात्मीं होतील : मग उदयांचि उठोनि तेणें आपलेयां मायबापापुढां सांगितलें : मग तो एकचि वरीष ज्या (जिया) ला : मग रेमाइसें रामपुरीयेसि आलीं : तेथौनि भटोबासांपासि आलीं : भिक्षा केली : मग स्वप्नपर्यंत अवघें सांगितलें : तें आइकौनि भटोबासीं अवघेयांतें म्हणितलें : यांतें 'कुमरें रेमाइसें' म्हणा ना : मग तैलागौनि त्यांतें कुमरें रेमाइसें ' यैसें म्हणति :॥१३७॥

तथा उद्ग्रहणिकार्वक वांकुडे दाइभट योग्य करुनि भटोबासीं भिक्षा देणें :॥ एकु दिसु कुमरें रेमाइसें तडसमुखासि भिक्षे गेली : तव भिक्षा करीतां वीद्वांसां वांकुडे दाइभटाचेया घरा गेलीं : तेथ चाटे पढत होते : तेहीं रेमाइसांतें म्हणितलें : माहात्मेहो हे पेंडि वासुरुवांसि घाला : मग आम्ही तुम्हांसि भिक्षा घालूनि : एरवीं आम्हां घालुं नैये : तिहीं म्हणितलें : कां घालुं नैये : चाटां म्हणितलें : ना आमचा उपदेशु तुम्हां नाहीं : तव रेमाइसीं म्हणितलें : सित्रणियांसि पाणि घालीतां त्यासि काइ तुमचा उपदेशु असे : तव तेहीं म्हणितलें : यैसीं तुम्ही तरि आमुचेया द्वारां कां येतां : रेमाइसीं म्हणितलें : ज्या देवाचा हा मार्गु तेणें देवें म्हणितलें : अन्नाचीयां चाडां तरि ब्राम्हणाचीया घरा जावें : वाहानाचीया

चाडा (तरि) चर्मकारांचीया जावें : येतुलेनि ते उगोचि राहीले : ^१तेथ वांकुडे दाइवास बैसले होते : तेहीं अवघे आइकीलें : मग रेमाइसैं भिक्षा करुनि गंगेसि आलीं : अवघा विधि सारीला : तव इतुका ^२मानिं वांकुडे दाइभट आले : बैसले : रेमाइसासि पुसिलें : हां आइ हा मार्गु कवणा देवाचा : रेमाइसीं म्हणितलें : गा ^३परु परमेश्वरु तथा देवाचा : तव वांकुडीं म्हणितलें : तो नित्य : नैमित्यक कर्म करीतां काइ न पाविजे : रेमाइसीं म्हणितलें : नित्य : नैमित्यकें : काम्यें : निषेधें : यैसैं चतुर्विध कर्म : त्यांतु नित्य : नैमित्यकें कर्म तियें प्रतिदिनीचेया प्रातेवाया परीहारार्था गेलीं : एकें काम्यें तियें फळासि गेलीं : निषेधें तियें निरयासि गेलीं : तरि ईश्वरीं कवण कर्म अर्पिलें हें सांगा : आणि ते उगोचि राहीले : मग म्हणितलें साच : ईश्वरीं अर्पें ऐसैं कर्म न देखों : यैसैं प्रत्यया आलें : मग रेमाइसातें म्हणितलें : तरि आइ (तो) काइसेनि पावीजे : तें तुम्ही मज सांघावें : तव रेमाइसीं म्हणितलें : तें आम्ही नेणों : तें भटोवास जाणेति : तिं म्हणितलें : ते कें असति : ना ते निवा असति तरि आतां कणव करुनि तुम्हीच सांघा : म्हणौनि दंडवत करुनि घरा घेउनि गेले : मग त्यां निर्धारु देखौनि दिसां चौं रेमाइसीं त्यांसि : धर्नु साघीतला : मग भटोवासांपासि घेउनि आलीं : भेटि जाली : अवघे मागील सांघितलें : मग तेहीं भीक्षा केली :॥१३८॥

अटनि गदोनायेक-दर्शनाप्रकासीं म्हाइंभटीं अपरीतोषु करणें :॥ एकु दीसु म्हाइंभट अटना गेले होते : ते एकी ठाई विजनिं बैसले असति : तव मार्गीं जातां गदोनायकीं दुरुनि देखीलें : आणि घोडेयावरुनि उतरले : म्हाइंभटांसि साष्टांग दंडवत घातलें : पुसीलें : तुम्ही कोण महात्मे : तव म्हाइंभट मौन्य न भंगीतीनि : आणि गदोनायेक दंडवत करुनि निगाले : म्हाइंभट गदोनायकांतें नोळखतिचि : तव मागीलाकडूनि त्यांचा बडुवा येतु देखीला : मग साउमे जाउनि त्यांतें पुसीलें : हां हो हे कोण : तेणें म्हणितलें : हे गदो भांडारी : इतुलेनि म्हाइंभटासि अपरीतोषु वाटला : मग म्हणों लागले : आहा कटकटा : मी पापीया बोलता कां तरि यांतें

१. हस्तदोषानें 'तेधवां' शब्द 'पडला' आहे. ख, ग, घ यांत 'तेथ' शब्दच येतो. २. समे घ. ३. ख मध्ये 'सकळां' शब्द यापूर्वीं जास्तीचा.

गोसावियांचीया लीळा पुसतां : यावरि म्हाइंभटीं 'प्रस्तावीक वाक्य म्हणि-
तलें : अपरीक्ष्य न कर्तव्यं कर्तव्यं सुपरीक्षितम् ॥ पश्चाद्भवति
संतापो ब्राह्मणी नकुलो यथा ॥ १ ॥ यैसै म्हणौनि राहिले : ॥१३९॥

तथा ईश्वर-लीळा-श्रवणें प्रसादौदकपूर्वक खेइभट-भ[भौ]जन-
-स्वीकारु : ॥ तैसैचि म्हाइंभट अटनवीशेषे खेइभटांचेया गावां गेले :
तेथ तयांसि भेटि जाली : २ म्हाइंभटां हेतु : जें गोसावियांचीया लीळा शोधा-
वीया : तवं खेइभट कृषी करावेया जाति : त्यांसरीसे म्हाइंभटही जाति :
खेइभट कृषीकर्म करीति : आणि म्हाइंभट तयां मागां मागां गोसावियांचीया
लीळा पुसति : खेइभट सांगति : त्या म्हाइंभट नमस्करुनि घेति : मग भिक्षा
करुनि जेवीति : त्यांचें काहीं नेघेति : एकु दीसि म्हाइंभटीं म्हणितलें : खेइ-
भटो तुम्हापासि प्रसादाचि रोटी असे ते मज धूनि पाणि पाजा : तवं तेहीं
म्हणितलें : आमचें काहीं घेयाल तरि पाजूनि : मग (म्हाइंभटीं) म्हणितलें :
घेइन मग तीं प्रसादाचि रोटी धूनि म्हाइंभटा उदक पाजीलें : मग म्हाइंभटीं
तयांचें काहीं अंगीकरीलें : मग निगाले : भटोबासांपासि आले : ॥१४०॥

म्हाइंभटा लीळाश्रवणें भटीं लीळाशोधनानुज्ञा : ॥ मग म्हाइंभटीं
भटोबासांपुढां अवघे सांगितलें : गोसावियांचीया लीळा शोधूनि आणिलीया :
तिया संवादिलीया : होये तें भटोबास मानिति : नव्हे तेथ म्हणति : हे
श्रीमुखीचे सव्द नव्हेति : हे होति : मग म्हाइंभटांतें म्हणितलें : उपा-
ध्यांचिये अनुभवींचीया त्या उपाध्यांतें पुसावीया : नाथोचीये अनुभवींचीया
तिया नाथोतें पुसावीया : साधांचीये अनुभवींचीया तिया साधांतें पुसावीया :
यैसीयाचिपरी ज्याचीये अनुभवींचीया त्या त्यातेंचि पुसावीया यैसै भटोबासीं
म्हाइंभटातें विहीलें : मग म्हाइंभटबासीं तैसैचि करुनि मागीलाचिपरी
भटोबासीं संवादिलीया : मग उतरार्ध-पूर्वार्ध दोनि विभाग केले : ॥१४१॥

तथा सारंगपंडित-क्षीरभोजन-परीत्यजनिं अनुचितानुवादुः ॥
एक वेळ म्हाइंभट लीळा शोधीत प्रतिष्ठानासि गेले : सारंगपंडितांसि
भेटले : तेहीं अभ्यागता प्रार्थू आदरीलें : तवं म्हाइंभटीं म्हणितलें : आधीं मज
गोसावीयांचीया लीळा सांघा : मग घेइन : तिं आधीं गोसावियांचीया लीळा
सांघितलीया : तवं उमाइसीं क्षीरप्राधान्य अवघें निफजवीलें : म्हाइंभटासि

ताट केलें : अनुज्ञासमै म्हाइंभटीं म्हणितलें : गोसावियांचेया प्रसादाचा लाडु घालाल तरि जेवीन : मग उमाइसीं प्रसादाचा लाडु चूर करुनि क्षीरीवरि घातला : मग म्हाइंभटीं लाडुवाचिया सेवा वेचूं वेचूं खादलीया : वरील 'क्षीर घांस दोनि जेवीले : आणि वमनाचेनि मीसैं उठीले : भिक्षा करुनि गंगेसि जेवीले : मग भटोबासांसि भेटावेयासि आले : अवघे सांगितलें : मग भटोबासीं म्हणितलें : आहा म्हाइंभटो अनुचीत केलें : ॥ १४२ ॥

म्हाइंभट अद्वैतसमर्थनप्रश्ने दैवाद्य-व्यापार-कथन : ॥ १४३ ॥

तथा वीपरीतानुष्ठानव्याख्यानकरणि भटीं गोसावियांतें पुसों विसरलां म्हणणें : ॥ या दोन्हीं स्मृती २ कवीबासांचीया वासना : ॥ १४४ ॥

भद्रकार कामाइसां भेटि : श्रवण^१करणें : ॥ भद्रकारें कामाइसैं तिये रामदे(वो)रायाची राणि : त्यांचा व्यापार अनोबासांसि होता : तियें ३ सदा पुराण आइकति : आनोबास पुराणिकांसि आक्षेपु लावीति : तें आनोबा वासनिक : तें त्यां नावं गोपाळपंडित : त्यांचे आक्षेप पुराणिकासि न लोटेति : आणि तथां चमत्कार होये : मग गोपाळपंडितातें पुसति : हें कैसें पंडितो : मग आनोबास आक्षेपु फेडूनि सांघेति : तें कामाइसाचीया प्रत्या [त्यया] ये : आणि म्हणति : पंडितो हें तुम्हीं केवि जाणा : ते म्हणेति : ना आम्हां गुरुमुख असे : मग एक दिं पुसीलें : तुमचे गुरु कवणे ठाई असति : तिं म्हणितलें : ना ते ४ मुदगलापासी निंबा असति : मग एकु दिसु कामाइसीं रायातें पुसीलें : मुदगल वांझांसि पुत्र दे : तरि तेथ मी ५ जाउं : रायें म्हणितलें : जा : मग कामाइसीं आइत करुनि गोपाळपंडितातें म्हणितलें : पंडितो तुम्हीं भटोबासांसि माझीये निरउणकेचें एक लिखितु द्या : मग गोपाळपंडितीं भावपूर्वक पत्र दिधलें : मग तियें निंबेयासि आलीं : लीखीत भटोबासांचां हातीं दिधलें : भटोबासीं पाहीलें : मग कामाइसां श्रवण केलें : दिवस दोनि-च्यारि होतीं : मग निगालीं : निगतां म्हणितलें : भटो मी मागौती येइन : भटोबासीं म्हणितलें : न पुसत नको या : रावो पाठवील तरि या : येन्हवीं आम्हां-तुम्हां लीखीतें भेटि : इतुलेनि तियें निगालीं : ॥ १४५ ॥

१. क्षीरीचे ख. २. कवीश्वरबासांचीया ग. ३. दीसवडि घ. ४. मुदगलापासीला ख, घ. ५. जावों ख, ग, घ.

तथा आगमनीं विरौदी प्रकासणें : ॥ रामदेव तो एके मार्गीचा उपदेशीय जाला : त्याउपरि कामाइसीं रायातें म्हणितलें : तरि आम्हीं वेधवंती नागदेवभट गुरु करूं : रायें म्हणितलें : करा : तेव्हेळीं मागौती निवेयासि आलीं : तवं भटोवास मढीं नव्हते : विजना गेले होते : तैसीचि तेथ आलीं : भटोवासांसि भेटि जाली : बैसली : तवं पाइं सोनेयांचि वीरोधी होती ते वाटे पडली : पुढां बैसलीं : तवं आंगोळीये वीरोधी न देखतीचि : आणि तेचि आंगोळी हातीं धरीली : ते भटोवासीं देखीलें : आणि म्हणितलें : काइ वीरोधी ^१पाडिली : तेहीं म्हणितलें : होय जावों द्या : भटोवासीं म्हणितलें : जावी कां : जा गणेशपासि गाडेयाचीये चाकारीयेआंतु पडिली असे : आपुला विस्वासि पाठवा : घेउनि येइल : तेंहीं आपला विस्वासि पाठवीला : तवं ते सांघीतलीं ते ठाई तैसीचि होती : कामाइसीं म्हणितलें : भटो : तुम्हीं केवि जाणा : भटोवासीं म्हणितलें : मी श्रीचक्रधराचेनि प्रसादे जाणें : कामाइसां थोर आश्चर्य जालें : मग तयांसहीत भटोवास त्रिदारासि आले : ॥ १४६ ॥

तथा स्मरणप्रश्नें प्रतिष्ठान-नाम-स्मरणिये निरूपण : ॥ हे आदि ^२कवीवास : याचि स्मृति न येचि : ॥ १४७ ॥

तथा भिक्षा-निराकरण : ॥ एकु दिसु कामाइसीं भटोवासांतें पुसिलें : भटो मीं भिक्षा करूं : भटोवासीं म्हणितलें : तुम्हां भिक्षा करूं नये : तें कां ना : गोसावीं आम्हां जेतुका देसु वीहीला तेतुका रायाचा : आणि अविहीता देशा तरि आम्हां जावों नये : म्हणौनि तुम्हांकरवि भीक्षा करउं नये : कामाइसें ^३उर्गीचि राहीली : ॥ १४८ ॥

तथा अग्निप्रवेशिं आदिभावो-निराकरण : ॥ याउपरि मागौतें कामाइसीं म्हणितलें : भटो रावो मरैल : आणि मातें आगीआंतु घालीतील : भटोवासीं म्हणितलें : तरि तुम्ही आपुला आदिभावो ^४चुकवा : मग ते बळाधिकारें घालीतील : तरि तुम्हां आत्महत्येचें नरक नाही : इतुलेनि ते ^३उर्गीचि राहिलीं : मग काहीं पदार्थ आणिला होता : तो भटोवासांसि संपादिला : मग आज्ञा घेउनि गावांगेलीं : ॥ मग कितीका दिसां रावो निवर्तला :

१. पडिली ख, ग. घ. २. कवीवासाची ख; कवीश्वरवास ग, घ. ३. उर्गलीचि घ.

४. चुकवावा ख, घ.

मग तेहीं तैसेंचि केलें : बहुतापरी (आपुले खेळ) आदिभावो चुकनीला : परी येरीं बळाधिकारुचि केला : ॥१४९॥

तथा अज्ञो[ग्नी]प्रवेसु-श्रवणें ईश्वरदान-निर्वचुः ॥ मग तें अवघें भटोबासीं आइकलें : ॥ शोधु : । पांचांच्या गुरुकुळासि थोर दुख जालें : ॥ तयांतु एकीं भटोबासांतें पुसिलें : हां भटो : कामाइसें यैसीं तळमळीतें सरलीं : तरि तयांसिं काइ ^१जालें : यावरि भटोबासीं धर्मवार्ता केली : भटोबासीं म्हणितलें : वेधु आणि बोधु : अनुसरणाची तळमळ : ऐसें असैल तरि देहविद्या होइल : ॥ शोधु : । अडनि अनुसरण प्रतीबंधलें तरि ईश्वर होइल : ॥ ना वेद[ध] : बोधु आहे : आणि अनुसरणाची तळमळ नाहीं : तरि त्या सृष्टी सून्य जाइल : ॥ शोधु : । परि बोधाचें साध्य होइल : आणि बोधु राखीला तयाचा तोखु उरैल : ॥ बोध नाहीं आणि अनुसरणाची तळमळ असे : तरि पुत्र होउनि जन्मति : मग ईश्वर ज्ञान देइल : ॥ शोधु : । तरि थोरें साह्यें उद्धरीति : ॥ यैसें भटोबासीं कामाइसावरुनि निर्वचीलें : ॥१५०॥

पाठकसुतागमनीं पाठक ज्ञान करणें : ॥ एकु वेळ सेइगावींचां पाठकीं भटांपासिं भिक्षा केली : मग विदेशा अटनां गेले : यैसे मेघंकर प्रांता ^२येउतें : तव सेगावींचा अधिकारी आइकीलें : जें पाठकीं भिक्षा केली : तयावरि तयांचेया पुत्रासि तयांची वृत्ति न पाळीतीचि : तेहीं त्यातें म्हणितलें : जाये त्यातें घेउनि ये : मग पाळूनि : ते हो कां म्हणौनि निंबेयासि आले : अवघी व्यवस्था भटोबासांपासीं सांघितली : तरि भटो तयांतें पाठवावें : भटोबासीं म्हणितलें : जा ते लोणारीं अनुष्ठान करीत असति : तैसेंचि ते लोणारा आले : भेटि जाली : अवघें सांघितलें : तरि पाठको तो ठाववेन्हीं चला : तव पाठकीं म्हणितलें : ते तुम्हां पाळितु अथवा न पाळितु : परि आम्हा संबंदा येउं नये : जा : मग तो गावां गेला : अवघें अधिकार्यापुढें सांघितलें : ते न येतिचि : मग अधिकारीं म्हणितलें : होति निर्घाराचे : ते येते तरि तुम्हां वृत्ति न पाळितों : आतां वीशेषें पाळूनि : मग त्यांची वृत्ति तेहीं पाळीलीं : ॥१५१॥

अनुचित द्रव्य-स्वीकारें दींडोरी गोंदोबा-सिक्षापण : ॥ मग केतुलेनि एके काळें दींडोरी गोंदोबायें भटोबापासि भिक्षा केलीं : यैसां एकु दीसु

तयांचि मातापीता सरलीं : जैसे तेहीं आइकीलें : आणि बाहीर-वाहीरेचि गोंदोवा स्वग्रामा गेले : तेथ भावापासौनि आपुला वांटां द्रव्य घेतलें : आणि भटोबासांचीये भेटि आले : ॥ शोधु : । भटोबास क्षेम नेदीतीचि : भटोबासीं म्हणितलें : हां गा वो [व] मना कैसा हात वोडवीला : ॥ शोधु : ॥ मळवत् सांडीलें : आणि मागौतें तेंचि हातीं घेतलें : (म्हणौनि भटोबासीं शिक्षापण केलें :) गुरुभांवडींहीं अवघां शिक्षापण केलें : ॥ शोधु : ॥ मग तीं तें मागुतें जाउनि सांडिलें : मग स्वीकरिलें : ॥ १५२ ॥

ब्राह्मणा प्रश्ने सितौदकानुवादुः ॥ एकुदिसु सियाळिये रि [ऋ] तु भटोबासांसि सकाळींचि भोजन जालें : ब्रैसले असति : भटोबासांपुढां सगडी असे : जैसे हात सेकीत असेति : भटोबासांचीये हातीं ^१संबंधाचि मुदी होती : तिये मुदीयेसि एक सीत लागलें होतें : तंव ब्राह्मण एकु दर्शनासि आला : भटोबासां नमस्कारु करुनि ब्रैसला : तंव तेणें तें सीत देखीलें : आणि म्हणितलें : भटो हें काइ सीत : भटोबासीं म्हणितलें : होये : सीत लागे तेव्हेळीं सीत : उदक लागे तेव्हेळीं उदक : मग हातावरि उदक घेतलें : तो उगाचि राहीला : ॥ १५३ ॥

सृष्टि-निर्वर्चीं शास्त्र-अभ्यासु कथनः ॥ कव्हणि एकीं नेणतां भटोबासांसि प्रश्नु केला : भटो हे सृष्टि नित्य कीं अनित्य : भटोबासीं म्हणितलें : अनित्य : येतुलेनि ते उगेचि राहीले : यावरि भटोबासीं म्हणितलें : आत्महीताकारणें हे शास्त्र अभ्यासीति ना : तरि हे सृष्टि कैसी रचली आहे : जैसे जाणावेयाकारणें तन्ही अभ्यासित कां : ॥ शोधु : ॥ परि तेहीं नाहीं : ॥ १५४ ॥

कटककारा भानुभटां अनुसरणः ॥ भानुभट ते कटकदेवगीरीचे : तयांसि भटोबासांपासौनि श्रवण : धाकुटीयेचि दशेचे होते : ते एकु दीं भटोबासांपासि आले : भिक्षा केली : भटोबासांपासि असति : सेवा-दास्य करीति : भटोबास थोर स्नेहो करीति : तयांते ' भानु ' जैसें म्हणति : ॥ १५५ ॥

तथा प्रसाद-ग्रंथिका-कराणि व्यक्तिभंगा-भावौ-कथनः ॥ एकु दिसु भानुभटीं जुनेया माच्यांचीया दोनि गांठिया केलीया : ॥ शोधु : । एकि पिंपळीयांचीये आकृतीची : एकि वाटोळेयां मणियांचि : येसीया दोनि : ॥ आणि

दोनि बरवे वेढे केले : त्यासि सोनयांचीया कडीया घातलीया : मग आणूनि भटोबासांचां हातीं दीधलीया : भटोबासीं नमस्करीलीया : आणि म्हणितलें : भानु गांठीया बरवीया जालीया : परि व्यक्तिभंगाचें काइ होइल तें मी नेणें : यावरि भटोबासीं प्रसादमहीमा निरूपिला : भटोबासीं म्हणितलें : प्रसादु जेणें जो दीधला : तो तैसाचि नमस्कारीजे : तो प्रसाद उकलीजे तरि प्रसन्नता जाये : प्रसादत्व जाये : मग संबंधु उरे : यैसें व्यक्तिभंगाचें दूषण दाउनि भटोबासीं निरूपण केलें : भानुभटीं नमस्करुनि घेतलें : मग भानुभटीं पीपळीयाची गांठी भटोबासांचां गळा घातली : वेढे भटोबासांचां कानीं घातले : दुसरी गांठी ते साधाचां गळां घातली : आणि दंडवत घातलें : ॥१५६॥

तथा पौफळ फौड (व) णें : ॥ एक वेळ भटोबास निंबाहूनि कवणा गावां गेले होते : ते नेणिजे : मार्गी जातां एक ठाइ जेवीले : सरीसे भानुभट असति : भटोबासीं म्हणितलें : भानु हें पौफळ फौडि : तिहीं घेतलें : पाहाताति तंव दगड नाही : भानुभटीं म्हणितलें : भटो दगड नाही : काइसेन फोडूं : भटोबासीं म्हणितलें : दांतें फोडि : भटो दांते कैसें फोडू : उसीटें होइल : भटोबासीं म्हणितलें : ॥ शोधु : ॥ सेवेसि उसीटा भावो नाही : ॥ मग तिं फोडीलें : भटोबासीं मुखसुधि घेतली : ॥१५७॥

तथा बुझावणिये ' पौफळ-फौडणा ' म्हणणें : ॥ एक वेळ भटोबास भानुभटावरि कोपले : त्यातें म्हणितलें : भानु तूं जाये : तंव तिहीं म्हणितलें : माझे सोनेयाचे वेढे द्या : मां जाइन : तंव भटोबासीं म्हणितलें : घे : म्हणौनि कानु वोढविला : तिहीं काढीले : घेतले : मग गावां कटकदेवगीरीसि गेले : तेथ होते : एकु दीसु भटोबास तेथ गेले : भटोबासीं भानुभटातें कवळीये : धरीलें : आणि म्हणितलें : भानु तूं माझा ' पौफळ-फौडणा ' कीं गा : यैसें बुझाउनि घेउनि आले : परि ते न न्हांतिचि : मागौते गेले : ॥१५८॥

झोळीये भोजन-दर्शनीं केशोबासि माहात्मा सिक्षापणें : ॥ गंगे एक माहात्मे झोळीये भोजन करीत होते : तिकडे केशोबास आले होते : तेहीं देखीलें : आणि केशोबास बीढारा आले : तंव मागीलाकडूनि तेही आले : मग भटोबासां देखताचि केशोबासीं म्हणितलें : हां हो तुम्ही झोळीयेसि कैसें जिविलेति : तंव तीं म्हणितलें : मज काइ कोण्ही देखीलें : तंव केशोबासीं म्हणितलें : म्यां कैसें देखीलें : यैसेंचि आणिक देखतील : तेव्हेळि मार्गा दूषण

ठेवीतील : आजिलागौनि झोळिये कोण्ही जेवी तयासि भटोबासांची आन :
 जैसे केशोबास कोपले : यावरि भटोबासीं म्हणितलें : अवघे अन्न पात्रीं घालूनि
 भोजन करावें गा : परि झोळिये ना : मग कोण्ही न जेवीति : ॥१५९॥

तथा कंदर्प-शाक-निषेधीं भटोबासांची आन घालणें : ॥ एकु
 दिसु गौराइसीं बरवे कांदे रांधीले : मग भटोबासांचीये पांतिं अवघेयां वाढिले :
 केशव : पंडित-मुख्य अवघे बैसले : तंव केशोबासीं जैसे पाहूनि म्हणितलें : हे
 काइ रांधीले : गौराइसीं म्हणितलें : हे कांदे : केशोबासीं म्हणितलें : हें न
 रांधावें : आजिलागौनि रांधा तरि भटोबासांची आन : जैसे केशोबासीं भटो-
 बासांदेखत वारीलें : मग तैलागौनि न रांधीति : ॥१६०॥

अन्य वार्ताश्रवणें रंभायौ दवडणें : ॥ एकु दिसु भटोबास बैसले
 असति : तव रंभाइसें काइ नेणों : कवणेसीं कटकट करीत होतीं : (तें
 भटोबासीं आइकीलें : आणि म्हणितलें : हां वो रंभाइ : तूं अखंड कटकट
 करीतेसि :) तूं जाये : म्हणौनि दवडीलीं : सिवीया दीधलीया : जैसे कोपले :
 मग तियें विजना गेलीं : विजन केलें : माघौति वेळेसि आली : भटोबासां
 दंडवत केलें : ॥ १६१ ॥

तथा उचिष्टाज्ञा-करणि मी तियेचा धर्मु म्हणणें : ॥ मग भटो-
 बास जेउं बैसले : पांति जाली : जेवीले : आचवले : जेवीतां उचिष्ट उरलें तें
 गौराइसांतें म्हणितलें : गौराये धरि : हे इतुकें उचिष्ट रंभायेकारणें ठेवि :
 गौराइसीं म्हणितलें : भटो : ते तुम्ही दवडीली कीं : भटोबासीं म्हणितलें :
 तन्हीं वोहटळिचि गोटि वोहटळां येइल कीं वो : जरि मी तीचा धर्मु : तरि
 माझें मजपासिं येइल कीं : तंव तियें विजनिहूनि आलीं : भटोबासांसि दंडवत
 केलें : भटोबासीं म्हणितलें : रंभे जाये : म्यां उसिटें ठेविलें आहे तें घे :
 हो कां : मग गेलीं : घेतले : जेवीलीं : ॥ १६२ ॥

नाइकबाइ-आग्रहीं माहादाइसीं श्रवण करणें : ॥ एकु दिसु
 माहादाइसें नौगावा गेलि : तंव तेथचि अधिकार्ये नाइकबाइ : एकु दिसु
 तयांसि माहादाइसांचे दर्शन जालें : तिं माहादाइसांतें म्हणितलें : आइ पांपळ-
 गावीं श्रीदेवोराउळ राज्य करीत होते : तें म्या गोसावियातें झळकतां देखीलें :

अस्मृतिस्थल २५३६० दि नि ५५५

तरि ते कैसे ईश्वरु : ते मज सांघावे : यैसा आग्रहो घेतला : मग माहादाइसीं
तयांसि श्रवण केलें : तयां बोधु जाला : ॥ १६३ ॥

तथा भिक्षा देणें : ॥ मग केतुकेयां एकां दिसां तेहीं भिक्षा केली :
माहादाइसांपासि अनुसरली : ॥ १६४ ॥

तथा वियोगपूर्वक पदें महादाइसीं आइकणें : ॥ एकु दिसीं नाइकबाइयें :
अप्राप्तिपरें पदें केलीं : आणि महादाइसांपुढां म्हणितलीं : माहादाइसें
तोखली ॥ तियें पदें यैसी : एकी सांघे एकीप्रति : आइक वो कृष्णाची
वेधशक्ती : ॥ तया रूपाची झळकली अभीव्यक्ती : त्या मनोवृत्ति भ्रमत
असे : ॥ पै चमत्कारु मज अंतःकरणा : जेहीं अनुभवील कृष्णराणा : त्याते
कैसे वाचे प्राण : त्या तत्क्षेणा न निगतीचि : ॥१॥ ध्रुवपद : ॥ विपरीत
वेधले माझें मन : सखी ये स्वप्नीचें दर्शन : तें लागौनि दिस-^१गणना : जन्म
मी यैसें गमीत असे : ॥ म्हणसी असे ^२दृष्टीची प्रीति : अभिळासीं असे
अधिक रती : तरि हा अर्थु न धरी चित्तीं : येणें तो जीवपति न पविजे : ॥
म्हणसि पद पढीये निर्वाण : तरि ^३हेंही ना सं [शं]सी तुझीचि ^३आन :
परि तुज वेधलें अंतःकरण : हें तुजवीण कवण जाणे : ॥२॥ नाना तपें-व्रत-
दानें : येम-नेम पुण्यसाधनें : वेदा-आगमों श्रुती-पुराणें : तो कृष्ण काइसेनि
न पविजे : ॥ तयालागीं कवणा रीगों सरण : विनतीये धरु कवणाचे
चरण : कवण राखैल संतप्त हे प्राण : तो कृष्णराणा मेळउनी : ॥३॥
विपरीत हें प्रेमाचे पीसें : वेधलीं नेणौनि कैसीं मानसें : दुःप्राप्त जोसीद्धा
सायासें : तया मी कैसें देखों इच्छी [च्छी] : ॥ सेवा ना श्रधा भावो ना भक्ति :
खांविणि नाहीं चितवृत्ती : आता तो जीवपति : केवि पावे : ॥४॥ यैसें पुण्य
न देखों आन : जेणें देखिजति तयाचे चरण : जरि तोचि कृपा करी आपण :
तरि दर्शन लाहिजैल : ॥ हे ^४कें पुरती मनोरथ : जन्ही जालें जीवा थोर
आरत : जें रूप अव्यक्त अनंत : (तें) प्रेमहीना मज प्राप्त केवि होये : ॥५॥
प्रकृतीं लागलें हे पापीये मन : एकांतीं करुं म्हणे तयाचें ध्यान : तव हे
दाखवी आनंआन : तेणें माझें मन भ्रमताये : ॥ परि दृष्टी दिसताये
एकी खूण : जें तोचि हा होये यादवराणा : अति सुजाणा जाणविलें : ॥६॥

१. गमेना घ. २. दृष्टाची ख, ग; अदृष्टाची घ. ३. हेंही नाहीं
मनें-मानसें घ. ४. केवि ख, घ.

आतां असो तयें सकळें बोलणि : माझी सखी तेचि निर्वाणी : जिघा जाण-
वीला श्रीचक्रपाणी : तियेवीण आन कव्हणि न देखों वो :॥ आतां नमो त्या
यादवतीलका : मी दैवेंहीन माजिसकळीकां : परि तुज आठवण जाली ज्या
आणिका : त्यांतु घालौनि राखें मज :॥७॥ यैसीं पदें गाइलीं : एकी
वासना : श्रवणाउपरि केलीं : मग अनुसरलीं : ॥१६५॥

माहादाइसीं भिक्षुकाचारु सौधूनि बाइयां शिक्षापणें:॥ भिक्षुकें
विजना जाति : विजनि बैसति : आणि महादाइसें जाउनि अवघेयांची वीजनें
सोधीति : जो दादा जे बाइ जेथ बैसलीं असति : तेथ तेथ तयां चुकि
सांघति : सावधां करीति : येकमेकांचे सांघातु सोधिति : यैसैं निच करीतां
एकु दिं एकि बाइया वीजन करुनि बिढारा आलीया : मागीलाकडूनि
महादाइसें तेथ गेलीं : तंव तेथ कुहीरीयांचीया बीयां आणि चिंधीया ऐसैं
पडीलें असे : तें देखौनि महादाइसांसि न मनेचि : बिढारा आलीं : आणि
भटोत्रांसांदेखत तयां शिक्षापिलें : बाइं दंडवत करुनि मानिलें :॥१६६॥

तथा ' रुक्मिणिसैवर '—गायेणीं बाइयां अव्हेरणें :॥: महादाइसें
अटणा गेली होती : तयांपुढां एकी बाइया अटणि होतीया : तेही रात्रीं वोसरीये-
वरि ' रुक्मिणिसैवर ' गाइलें : सकाळि निगालीया : तंव एरी दीं तया
निद्रास्थाना महादाइसें आलें : घरींचां म्हणितलें : आइ काहीं गीत गा कां :
तंव महादाइसीं म्हणितलें : आइ आम्हीं गीत नेणो : तंव तिं म्हणितलें : कालि
एकें आइसें आलीं : तेहीं कैसे बरवे गीत गाइले : तें महादाइसीं आइकीलें :
आणि न मनेचि : मग पुढां त्या महादाइसांसि भेटलीया : तंव महादाइसें
संभाषण न करीतिचि : विभागु केला :॥१६७॥

म्हातारी धर्मरक्षणानुवादें भटीं बाइया शिक्षापणें :॥:
महादाइसें तयां बाइयां न भेटतीचि यैसे भटोत्रासीं आइकीलें : आणि तोखौनि
म्हणितलें : म्हातारी माझेया धर्मासि रक्षण गा : मग केतुलेनि काळें त्या बाइया
आलीया : तिया भटोत्रासीं शिक्षापिलीया :॥शोधु:॥ मग तैलागौनि कव्हणि
कोठें काहीं गाति ना :॥१६८॥

अटनि वीजनप्रसंगें म्हाइंभटा महादाइसीं शिक्षापणें :॥:
महादाइसें गेलीं होती : आणि म्हाइंभटही गेले होते : गावां एकि म्हाइंभटातें
आइकौनि महादाइसें भेटावेया आलीं : उचितें वीजनें पाहीलीं : तंव तेथ

म्हाइंभट नव्हते : ते एकी मळां होते : तेथ भेटी जाली : अवधी कीया जाली : धर्मवार्ताप्रसंगें महादाइसीं म्हणितलें : ईश्वरविरह्या पुरुषाचीं ये तंव वीजनें नव्हति : ये सलागां पुरुषांचीं वीजनें : यैसें धर्मद्वारे महादाइसीं दाखवीलें : ते म्हाइंभटीं मानिलें : थोर सुख जालें :॥ १६९॥

गळितफळानुवादु :॥: एक वेळ कोण्हा एका प्रस्तावेयावरि भटोबासीं म्हणितलें : ब्रह्मविद्येचा उपदेशिया साधन चरितार्थ करी तरि ईश्वरप्राप्ति होये : ना गळीत होये तरि मुख्य देवतेचें फळ होये : यैसें भटोबासीं अनुवादीलें :॥ १७०॥

बाइयां शब्दार्थ घोकवणें :॥ एकु दिसु भटोबासीं म्हणितलें : बाइयां व्याख्यान न धरे : शब्द शब्दार्थ सर्वेचि घोकवा :॥ १७१॥

म्हाइंभटीं ब्राम्हणा प्रत्योतर देणें :॥: म्हाइंभट एकी ठाड पोथी वाचीत होते : तंव तेथ एक विद्वांस आला : तेणें उभया ठाकौनि एकु दोनि शब्द आइकीले : आणि म्हणितलें : अबद्ध अबद्ध अबद्ध : यैसी त्रीसुधी :॥: म्हाइंभटीं यैसें पाहूनि म्हणितलें : तोंड अबद्ध तरि वाचिजाये : पोथी अबद्ध तरि फाडिजाये : आणि तो क्षोभला :॥ १७२॥

तथा शूद्रा 'शुभं नास्ति' श्रवणें : ब्राम्हणाप्रति वाक्य देणें :॥: गावीं एकी म्हाइंभट भिक्षा करुनि नदी उदका गेले : वालुवंटिं विहीरां उदक भरीत होते : तेथ विद्वांस एकु होता : तेणें म्हणितलें : शूद्रस्य शुभं नास्ति : म्हाइंभटीं यैसें पाहूनि म्हणितलें : ब्राम्हणस्य विशेषतः । येतुलेनि तो क्षोभला :॥ १७३॥

म्हाइंभटीं 'रुक्मिणिसैवर' करणें : ॥ : एकु दीसु म्हाइंभटीं : लक्ष्मीधरभटीं महादाइसांतें म्हणितलें : समोरें 'रुक्मिणिसैवर' कां न करा : महादाइसीं म्हणितलें : मज काइ करवैल : तें गोसावीं वरु दीधला म्हणौनि स्फुरलें : म्हाइंभटीं : लक्ष्मीधरभटीं म्हणितलें : तरि आम्हीं शब्द घडउनि : (आणि) तुम्हीं गा : महादाइसीं मानिलें : (मग तेहीं शब्द घडउं घडउं पदें बांधिलीं : आणि महादाइसीं गाइलीं :) यापरी दुसरी माळ केली :॥ १७४॥

महादाइसा-प्रश्ने जैचि गति बाइसां तेचि असन्निधानिचेयां म्हणणें :॥: एकु दीसु महादाइसीं वैराग्यनिष्ठता देखौनि भटोबासांतें म्हणितलें :

नागदेया आमतें गोसावीं लाळीलें : ताळीलें : म्हणौनि अनुसरलों : आणि
यें न देखतया देवाकारणें अनुसरलीं असति : हळवैलीं : पळवैलीं : तरि
यांसि काइ होइल : भटोबासीं म्हणितलें : रूपै जेचि गति (सन्निधा-
निचेया) वाइसांसि होइल : तेचि यांसि होइल : यैसी भटोबासीं थोरी
प्रसंसीली : ॥१७५॥

तथा प्रश्नै पर्वागमनिं द्विगुणानुष्ठान-कथन : ॥ : एक वेळ
पर्वाचां दिसीं महादाइसीं भटोबासांतें पुसिलें : हां गा नागदेया : पर्व आलेया
काइ करावें : भटोबासीं म्हणितलें : (पर्वाचा दीसीं) दुना जाप्य करावा :
दुनि प्रसादसेवा करावी : ईश्वरपरायेणा परमेश्वरस्मरणिं सदा पर्व असे :
हा महात्मेयांचा वीधि :॥: आर्तिया अवस्वरू : अभ्यागत : वस्त्रपूजा :
हा वासनिकाचा वीधि :॥: शोधु :॥: असतेनि पदार्थें असीकेयाचा वीधि
यैसैं भटोबासी सांघितलें : तें महादाइसीं नमस्करुनि मानिलें : ॥१७६॥

नौगावीं महादाइसां भेटि : दिवस-संख्यावीधानिं कोथळें-
नसीं वीधान सांघणें :॥: महादाइसैं नौगावीं होति : एकु दिसु भटोबास
निंबाहूनि महादाइसांसि भेटावेया आले : भेटि जाली : (बारा दिवस भेटीचें
वीधान जाले : तव कोथळोबास अभ्यागत आले : भेटि जाली :) श्रमनिवृत्ति
जाली : मग भोजनाचां अवसरीं भटोबासीं म्हणितलें : रूपै माझीये भेटीचे
दीवस जाले : आतां तुम्हा कोथळेनिसीं वीधान : तव कोथळोबासीं
म्हणितलें : भटो भेटीचे दीवस कीती : भटोबासीं म्हणितलें : बारा दीवस
हा पाठ : अठरा दीवस हा अर्थ :॥ शोधु :॥ दोष न निफजत : अपूर्वचि
साधे तव असावें हा सिधांत :॥०॥ मग महादाइसीं कोथळोबासासीं एकत्र
खानपान केलें : वस्त्रें पालटीलीं : मन भटोबास निंबेयासि आले :॥१७७॥

भिक्षु वराडागमनीं श्रीप्रभुकन्या आउ बळवतरें सांघणें :॥
भिक्षुकें वराडासि जाति : तयांतें भटोबास म्हणति : आधीं गोसावियांचिये
कन्येसि भेटावें : मग ऋद्धिपुरा जावें : ऋद्धिपुरीं आधीं आउवेसि भेटावें :
मग महुं नमस्करावा : मग प्रदेसीं अटन करावें : यैसैं जे जाये तयांतें
निरूपीति : मग भिक्षुक तैसेचि करीति ॥१७८॥

उपानौह सांघणें :॥ भटोबासांचिया उपानौह सिष्य झाडूनि यत्न
करीति : कदाचित कोण्ही वीसरति : तरि पंडितबास झाडूनि ठेवीति :

एकु दि कवण्हि ठेवीलीया नाही : ते एकीं उपानौ स्वानें नेली : अवस्वरीं पाहीलीया तवं एकि नाही : तें देखौनि भटोबासीं म्हणितलें : माझिया वाहाना पंडित ठेवी म्हणौनि जतन होति : आतां जा : पैले गारीआंतु सुनेन नेली आहे : ते घेउनि या : एक गेले : तवं गारीआंतु होति : आणिली : अवघे-यांसि आश्चर्य जालें :॥१७९॥

गौराई-भिक्षासीधि-कथन :॥ एकु दिसु इंद्रभटांचां गौराई भिक्षा केली : भटोबासीं म्हणितलें : गौराई तुझी भिक्षा सीधि जाइल : तुझा मनोधर्म गोसावीं सांघीतला आहे : गौराईसां सुख झालें :॥१८०॥

लखुदेवोबा झोळीये लग्नानुवादु :॥ एकु दिसु भटोबासीं लखुदेवो-बासांतें म्हणितलें : लखुदेवा तुज आणि झोळीये लग्न लावीलें आहे :॥१८१॥

उपाध्यां रावंसगावीं वासु सांघणें :॥ उपाधीं भटोबासांपासि भिक्षा केली : बहुत अक्षम जाले : मग भटोबासीं म्हणितलें : उपाध्यहो तुम्ही रावंसगावीं राहा :! शोधु :! दादो तुम्हीं ॥ तुमची निंदा कोणही न करी : तुम्हा गोसावीं वरु दीधला असे : मग ते रावंसगावीं असति :॥१८२॥

तथा कमळाईसां अनुसरण :॥ कमळाईसें तिर्ये उपाध्यबासांची धाडी : तयांचे हातरीते आइकौनि उपाध्यबास तयांतें घेउनि आले : मार्गी श्रवण केलें : मग भटोबासांपासि : आणिलीं : निरोवीलीं : मागौते भटोबासांकरवि श्रवण करवीलें : झोळी देववीली : श्रवण करीतां भटोबासीं म्हणितलें : दादो तुम्ही काइ आणि (क) देवो सांघीतला : आणि मी काइ आणिक देवो सांघैन : ना भटो तुम्हांसि गोसावीं अधीकरण केलें असें : तुम्हा देवें देवो सांघितला तो सांघाल : मग भटोबासीं मागौतें श्रवण देउनि भीक्षा दीधलि : केतुले एक दिं भटोबासांचिये सन्निधीसि होति : परि गुरुकुळ तयांतें उपाध्यबासांचीचि सिष्ये म्हणति : मग रावंसगावां गेलीं : तेथ तेहीं उपाध्यबासांची सुश्रुषा 'केली :॥१८३॥

१. यापुढें ख, ग, घ मध्ये पुढील जास्त मजकूर आहे : “ तेथ उपाध्यां देहावसान जालें : मग तीये वऱ्हेयां गेलीं : वऱ्हां होतीं : मग तयां देहावसान खळदीं जालें. ” पण हाच मजकूर-किंचित् फरकानें-पुढें क्रमांक २२२ मध्ये आलेला असल्यामुळे तो सहितेंत () अशा कंसांत नमूद केला नाही.

अभ्यागतागमनि धर्मवार्ता-भविष्य कथनः॥ एकु दिसु सकाळिंचि भटोबासीं समस्तांतें म्हणितलें : आजि कव्हणि विजना जावों नको गा : आजि अभ्यागत एतील : थोर धर्मवार्ता होइल : यैसें भविष्य सांगितलें : मग कव्हणी विजना न वचेचि : तवं केशोबास आणि गोपाळपंडित यैसें एकत्र मिळौनि आले : भेटी जालीया : संभ्रमु जाला : मग बरवी अपूर्व धर्मवार्ता जालि : अवघेयां मंगळ काळु जाला : आश्चर्यें जालें :॥ १८४॥

रिक्दोदकपानभाषणि आनोबाणित जळु-स्वीकारुः॥ रात्रीं भटोबासांतें तृषा लागली : उदकपात्रीं उदक पाहीलें : तवं उदक नाही : मग रांजना भरुं गेले : तवं तेथही नाही : मग म्हणितलें : रांजणि पाणि नाही मां : तें आनोबासीं आइकीलें : आणि घागरि घेउनि उदकां गेले : गंगे भरुनि घेउनि आले : भटोबासांचे उदकपात्र भरीलें : ॥ शोधु : । दंडवत करुनि भटोबासांतें म्हणितलें : भटो हें उदक घेयावें : भटोबासीं घेतलें :॥ मग उरलें तें रांजणि घातलें : आणिकी घागरि भरुनि आणिलें तेंही रांजणि घातलें : आणि भटोबासांची वास पाहीली : तवं भटोबास पुरे न म्हणतिचि : मग आणिकि भरुनि आणिली : तेही रांजणि रीचवीली : माघौति भटोबासांची वास पाहिली : तन्ही भटोबास उगेचि : मग गोपाळपंडितीं अवघाचि रांजणु भरीला : ॥ शोधु : । वासनिक धर्माचि आंतु ॥ १८५॥

तथा पुनरागमनि जाया - दुख-निवृत्ति : गोपाळपंडित गावां गेले : तवं तयांचि ब्राह्मणी सरली : तयांसि थोर दुख जाले : मग भटोबासांचिये भेटीसि आले : आणि तें दुख निरपौनि काढलें :॥ शोधु : । भटोबासां-पुढें सांगितलें :॥ १८६॥

अनंताकोचा पैकु-अनुसरणानुवादुः॥ एकु दिं भटोबासीं म्हणितलें : हा अनंतकोचा पैकु मज अवघा कानाखुरांसकट अनुसरला गा : यैसें भटोबासीं अनुवादीलें : अनंतकोचे ते आनोबासांचे आजें : आणि सारंगपाणि ते पिते : यां अवघेयां गोसावियांचे दर्शन जालें होतें :॥ १८७॥

ब्राह्मणा प्रत्युतर-प्रदायेनी भीक्षा देणें :॥ एकु दिं भटोबास बैसले असति : तवं ब्राह्मणु एकु भटोबासांचेया दर्शना आला : तो नमस्कार न करीतु उगाचि बैसला : तवं एकीं म्हणितलें : भटो नमस्कारुं न करा :

तेणें म्हणितलें : यांहांसि सीखासूत्र नाहीं : यांहांसि दंडवत न करूं : तंव भटोबासीं म्हणितलें : तुम्ही आपुलेयां मायाबाहिणीते दंडवतें करीता : त्यासि काइ सीखासूत्रें असेति : आणि तेणें येउनि दंडवत केलें : भिक्षा केली : अनुसरला :॥१८८॥

महात्मैया गौराइ-सदृषाचारु-कथन :॥ एकु दिसु भटोबासीं एकावरुनि म्हणितलें : ये उंबरी गौराइसें उठीतील-बैसतील तैसेयां उठावें-बैसावें :॥ शोधु :॥यांतु यैसें सांघितलें : आपणयां स्वता आचारु न ये : नुमटे : तरि वृधासारीखे वर्तावे :॥१८९॥

ऋद्धिपुरा प्रयाण :॥ एकवेळ भटोबास ऋद्धिपुरा निगाले :॥ शोधु:॥ समस्तांसमवेत क्रमोपक्रमें सावळापुरा आले : तें तेथ गोसावीयांची लेकिं होतिं किं नव्हति : हें नेणिजे : होति तिया वासना : तियेसि भेटौनि ऋद्धिपुरासि आले :॥१९०॥

आउ भेटि : महु नमस्करणें :॥ तंव तेथ आउसें होति : आधीं त्यांसि भेटले : मग महु जगति नमस्करीलि : मग कीती एक दीस राहीले :॥१९१॥

ईश्वरसदृश पुरुषागमनिं म्हाइंभटांकरविं पूर्वप्रश्न करवणें :॥ एक वेळ भटोबास यैसें तीर्थवीशेषें अटना गेले होते : समीपाचि तळेगावांकडे होते : म्हाइंभट-मुख्य अवघेचि मढीं होते : तंव गोसावियांसारखे पुरुषु एक आले : येउनि 'आवाइसांचिया ओटेयावरि निवांत बैसले : म्हाइंभट-मुख्य अवघींचि हरीखैली : आपलवले : यैसें प्रत्यया आलें : जें गोसावी होति : मग म्हाइंभटीं भटोबासांतें बोलावूं पाठवीलें : भटोबास तेथचि तळेगावांपासि होते : भटोबासांपुढां सांघितलें : भटोबासीं आइकौनि म्हणितलें : जा तेथ म्हाइंभट असति तयांतें यैसें म्हणावे : तुम्हांसि गोसावीं प्रथम भेटिं जो प्रश्नु केला तो तयां करावा : त्यासि जरि तेहीं प्रत्योतर दीधलें : तरि मागुतें मातें बोलावूं पाठवावें : मग ते गेले : तैसेंचि म्हाइंभटांपुढें सांघितलें : तिं म्हणितलें : हो कां : मग म्हाइंभटीं त्यासि प्रश्नु केला : म्हाइंभटीं म्हणितलें : संसृती-छेदु होये : यैसी काहीं प्रतीति आति : तंव तेहीं पुरुषीं म्हणितलें : तें नाथ जाणे : म्हणौनि कानावरि हातु ठेविला : मग ते म्हाइंभटीं बुधिचि बाहीरी नेले : मग भटोबासांतें सांघौनि पाठवीलें :

भटोबास आले : अवघे सांगितलें : तें आइकौनि भटोबासीं म्हणितलें : हा महु नागवला होता :॥१९२॥

कोथळोबा-जळावग्रहणीं उमाइ-कोपनिं म्हाइंभटीं शिक्षा-पण :॥ कोथळोबा तान्हैले एकु दिं उमाइसांचीये करवतीयेचें पाणि न पुसत प्याले : तवं उमाइसें कोपलीं : तूं शूद्र माझीये करवतीयेचें पाणि कां प्यालासि : तवं तें म्हाइंभटीं आइकीलें : मग म्हणितलें : हें यैसें काइ उमाइसें : तुम्हा दोहीं देवांचा संबधु : आणि आबाइसांसारिखी माता : भटोबासांसारिखे बंधु : आणि तुमचे आझूनि अज्ञान फिटलें नाहीं : आहा यैसें तुम्हां काइ जालें : कोथळेयासारिखें पात्र जर तुमचीये करवतीयेचें पाणि पी तरि तुझे दैव-भाग्य नव्हे : यैसी शिक्षापीलीं : मग तियें अनुतापलीं : म्हाइंभटीं म्हणितलें : घाला कोथळेयांसि दंडवत : हो कां : मग उमाइसीं कोथळोबासांसी दंडवत घातलें : नेणेंचि बा : चुकलीये पापीणि :॥शोधु :॥ मग कोथळोबान तयांतें उठवीलें :॥१९३॥

तथा म्हाइंभट-विज्ञापणिं 'महावाक्य' सांघणें :॥ म्हाइंभटीं तियोचि काळीं भटोबासांसि दंडवत घातलें : आणि म्हणितलें : भटो : तुम्ही उमाइसांसि 'महावाक्य' सांघावें : भटोबासीं म्हणितलें : तुम्ही कां न सांगा : तिं म्हणितलें : तुमते गोसावीं अधिकरण केलें असें : तवं भटोबासीं म्हणितलें : म्हाइंभटो : गोसावियांपासौनि नव्हेचि तें मजपासौनि कैसें होइल : पूर्वि गोसावीं मातें म्हणितलें : येथचें गोमटे तें काइ तुझेनि भाउपणें होइल : तवं म्हाइंभटीं म्हणितलें : गोसावीं बेलोपुरीं यैसें म्हणितलें असें कीं : तुम्हांपासौनि सातां-पाचां होइल :॥ शोधु :॥ मग भटोबासीं उमाइसां धर्मु घोक्विला : मग तेंपासौनि उमाइसां मार्गावरि थोर बुधि आली : ॥१९४॥

निरालंबनता-श्रवणें कोथळोबा-निर्गमनिं एकांतस्थान-प्रसंसा :॥ एकु दिसु भटोबास धर्मवार्ता करीत होते : प्रधानत्वे 'असतीपरि' : भटोबासीं म्हणितलें : कोण्हांसि प्रसादु आलंबन : कोण्हांसि शास्त्र आलंबन : कोण्हांसि येल्लो आलंबन : कोण्हांसि मी आलंबन : परि यैसा कोण्ही मायेचां पोटी जन्मला नाहीं : जो देसावरि खांडें काढ्नि जाये : यैसें निरूपण करीताति : तवं कोथळोबायें म्हणितलें : नाहीं कैसा : हा नव्हे मी कोथळा : म्हणौनि

बाहे आफळीली : आणि भटोबासांसि दंडवत घालूनि नीगाले : भटोबासीं म्हणितलें : कोथळा तेथ जाइल : जेथ पायें हाणीतलेयां सीस नेणिजे :॥ शोधु :। ऐसें एकांती-स्थान प्रसंसिलें :॥ १९५॥

आउ-अभ्यागत-निराकरणी म्हाइंभटां सीक्षापणें :॥: एकवेळ आउसिं म्हाइंभटांतें प्रार्थिलें : माझें काहीं घेयावें : तें म्हाइंभटीं निराकरीलें:॥: शोधु :।: भटोबास अटना गेले होते : तेथ तेहीं आइकिलें : जें म्हाइंभट आउवेचें न घेतीचि :॥ मग म्हाइंभट अटनिं भटोबासांतें भेटले : मग भटोबास कोपले : भटोबासीं म्हणितलें : हां गा जे आउ पुढां पळे : आणि गोसावी बुझावेया पाठीं लागति : आउवेचें अन्न स्वीकरीलेयावीन आरोगण न करीति : यैसी लाळीली : ताळीली : ते आउवेचें नेधीजे : तरि देवाचेंचि नेधीजे म्हणा : यैसी म्हाइंभटाप्रति आउसांची प्रसंसा बोलिले :॥ १९६॥

तथा अनुतप्त म्हाइंभटीं आउसां भोजन मागणें :॥ शोधु :।: येतुलेनि म्हाइंभट अनुतापले : मग भटोबासांतें पुसौनि म्हाइंभट मागौतें गेले : आउसांसि साष्टांग दंडवत घातलें : आणि म्हणीतलें : आउवे तुम्हीं मज जेउं घाला : तुम्हीं म्हणत होतीति तैं मीं जें नेघेचि : तें माझें अनुचीत हो : आतां घाला : आउसीं म्हणितलें : हो कां रे उठि उठि : म्हणौनि उठवीलें : तुम्हीं माझेया चक्रस्वामीचीया धुरा : म्हणौनि आउसीं अन्न केलें : मग म्हाइंभटां प्रसादाचां पात्रीं वाढीलें : मग म्हाइंभट तृप्तिपर्यंत जेविले :॥ शोधु :।: तें भटोबासीं आइकिलें : मग सुख जालें :॥ १९७॥

म्हाइंभटा दैहावसान :॥: एक वेळ म्हाइंभट अटना गेले होते : तव अटनिं तयांसि असक्ति उपनली :॥: शोधु :।: तेणेंचि प्रांतें उमाइसें आलीं होती : तव म्हाइंभटांसि भेटि जाली : तयांतें म्हाइंभटीं म्हणितलें : उमाइ तुम्हीं मज ऋद्धिपुरासि नेयावें : तिहीं म्हणितलें : हो कां म्हाइंभटो : नेइन : मग उमाइसांपासि वांकि सांखळेयाची मुदी होती : ते तिहीं गाहाण घातली : मग मोलें दांडि करुनि रुद्धिपुरासि आणिलें : (माहाद्वारीं दांडी^१ उतरली : म्हाइंभट आले आइकौनि भटोबास साउमे आले :) माहाद्वारापासि भेटि जाली : भटोबासांतें म्हाइंभटीं म्हणितलें : भटो निडळावरि पावो ठेवा : म्हणौनि भटोबासांचा पावो हातीं धरीला : भटोबासीं

म्हणितलें : निडळावरि श्रीचरणु तो गोसावियांचा किं : मियां निडळावरि हातु ठेवावा कीं : म्हणौनि हातु ठेविला :॥ शोधु :॥ मग जगतीआंतु आणिले : बरविये ठाड ठावो केला :॥ मग एकु दीसु म्हाइंभटीं भटोबासांतें म्हणितलें : भटो मज देवो होइल : तंव यैसैं येहीं कां म्हणितलें : म्हणौनि भटोबास नावेक उगेचि राहीले : तंव तेणें तयां अधिकचि दुःख वाटलें : म्हाइंभटीं म्हणितलें : मीं पापीया : मज देवो काड होइल : म्हणौनि दुःख केलें : मग भटोबासीं म्हणितलें : म्हाइंभटो तुम्हासि दोहिं देवांचे सन्निधान-दास्य : आणि तुम्ही ऐसैं कां बोलीलेति : म्हाइंभटी म्हणितलें : भटो तुमचेनि मुखें अन्यथा न निगे कीं : भटोबासीं म्हणितलें : जें गोसावी निवासां राज्य करित होते : 'तैं तेथ तुम्ही महाजनांसरिसे आले 'होतेति : आणि गोसावियांचे दर्शन नेघत गेलेति : तेव्हेळी मीयां कटाक्षूनि गोसावियांतें म्हणितलें : जी जी गोसावियांचा म्हांयां आला होता : परि दर्शना न येचि : यावरि गोसावीं म्हणितलें : न यो कां गा : येइल तैं तोचि येउं जाणैल किं : यैसा गोसावीं तुमचा निर्वचु केला : तुम्हां जरि देवो नव्हे : तरि कोण्हाहीं देव नव्हे : म्हणौनि तुम्हां देवो होइल : यैसैं भटोबासीं निर्वचीलें : मग म्हाइंभटीं म्हणितलें : माझें काहीं वोखटें नेघावें : म्हणौनि हात जोडूनि निडळावरि ठेविले : आणि माझा निक्षपु ^१चणाख्यपासि करावा : येतुलेनि म्हाइंभटांचे देहावसान जालें : मग भटोबासीं तेथ निक्षेपु केला :॥ शोधु :॥ भटोबास-मुख्य अवघेया थोर दुख जालें : मग तैसोचि भटोबास गंगातीरा निगाले :॥ १९८॥

गंगातीराप्रयाणिं आउ चाल म्हणणें :॥ भटोबास गंगातीरा निगाले : निगतां आउसातें म्हणितलें : आउवे गंगातीरा चाल जाउं : तंव आउसीं म्हणितलें : न ये रे बा नागना : चक्रस्वामीविण ते गंगातिर तांबा-जाळि जळताये रे : यैसैं म्हणितलें : परि न येतिचि : मग भटोबास महु नमस्करुनि निगाले : ॥ १९९॥

मार्गी परंडकर गौराडदत[त्त] डौचें उदक-स्वीकारु : ॥ परंडकर

१. तै तेथ तुम्हीं महाजनांतु तुमचा निर्वचु केला : सरिसे आले होतेति : घ.
२. मुळांतव खत 'चरणाख्यपासि' असा अपगठ आहे. ग, घ त शुद्ध पाठ आहे.

गौराइसें :॥: 'कवीबासांचिया वासना पोमाइसें :॥ तिये भटोबासांचीं सिष्ये :
तेहीं नारियेळीं पाणि घाल्नि मेनें[नें] तोंड लिंपौनि परवंटीं सा मास
वाहीलें : प्रतीदीनिं एक फेडीति : एक भरीति : परि कव्हाणिचि नेणति :॥
यैसा एकु दीसीं भटोबास मार्गी जात असति : तंव तहान लागली :
अवघेयांतें पुसीलें : कोण्हाजवळि पाणि आहे गा : आपुलालां उदकपात्रीं
पाहीलें : तंव पाणि नाहीं : मग गौराइसांतें पुसीलें : गौराइ तुजपासि
पाणि आहे : होय भटो आहे : म्हणौनि परवंटीचा डो काढीला :
भटोबासांतें उदक संपादिलें : भटोबासीं उदक घेतलें : आणि तो डो
हार्तीं धरुनि म्हणितलें : हा पाणिये भरला डो : हे सा मास वाहाते गा :
तें साही मासांचे स्वीकारांतु पडीलें गा : तें अवघेयां आश्चर्य जालें :
मग वसतीचेया गावां आले : ॥२००॥

प्रतिष्ठाना येणें :॥ मग तैसेचि भटोबास क्रमंक्रमेंचि प्रतिष्ठानासि
आले : ॥शोधु॥ प्रतिष्ठान नमस्करीलें : आणि सर्वेचि निगों आदरीलें : ॥
तंव केशोबासीं म्हणितलें : भटो येथ राहों : भटोबासीं म्हणितलें : पैठण
रुधिपुरीचे भात मज वेळवति ना गा : येथ मज नमस्कार घेववेति ना :
म्हणौनि येथ मज बहुत दी वास्तव्य होववेना :॥ शोधु । मग एकु दोनी
दीस होते : ॥२०१॥

प्रतिष्ठानीं भटाज्ञा भास्करभटीं संन्यासीयां पराजयौ करणें :॥
२कवीबास :॥ एकु दीसु कवीस्वरीं म्हणितलें : भटो संन्यासियांसि गोष्टि
कहूं : भटोबासीं म्हणितलें : (भानभटो-ख, घ) : तूं म्हणौनि नको कहूं :
तेचि पदन पाडीति तरि करी : परि तंव एकु दीसु कोठें नेणों योग पुरला :
कवीस्वरीं निरोतर केलें : संन्यासीयां दैन्य जालें : ॥२०२॥

तथा पींपळेस्वरां न वच म्हणणें :॥ मग तियेचि काळीं कीं
आणिक काळीं जालें तें नेणिजे : एकु दिसु भटोबासीं कवीस्वरबासांतें
म्हणितलें : भ (भा-घ) टो : तूं पींपळेस्वरां न वच : परी कवीस्वरांसि
अंतःकरणें जावें ऐसेचि होतें : ॥ २०३ ॥

पींपळेस्वरीं कवीस्वर-चर्चा :॥ एकु विद्वांस प्रतिष्ठानासि आला :
तो सकळ विद्वांसांसि तन वोरिलें : ऐसें ब्रीद पढवी : परि त्यासि कोण्ही

पुरे नव्हे : तो पीपळेस्वरीं पुराण सांघों लागला : भटोबासीं कवीस्वरांसि वारीलें होतें : परि कवीस्वरबास कव्हणा न कळत तेथ गेले : तव तो पीपळेस्वरीं पांडित्य करीत असे : सभा घन दाटली असे : कवीस्वरबास द्वारसंकेसिं टेकूनि आइको लागले : तव एकिं ठाइ (एकि) चुकि देखीली : आणि कवीस्वरीं म्हणितलें : अबध : अबध : अबध : तेणें म्हणितलें : यैसैं सामोरे येइजो : कैसैं अबध : मग त्यांपासिं गेले : बैसले : मग जो श्लोकु वाखाणित होता तोचि त्याकरविं म्हणविला : मग म्हणितलें : हा पाठूचि यैसा नव्हे : मग आपण म्हणितला : तो त्याचां कळांसि बैसला :॥ शोधु : । मग म्हणितलें : आतां वाखाणा : मग तेणें वाखाणिला : तो कवीस्वरबासीं वीतंडीला : ॥ तेणें कवीस्वरबासांतें म्हणितलें : आतां तुम्ही वाखाणा : मग कवीस्वरबासीं श्लोक वाखाणिला : त्यांतें म्हणितलें : कां हा अर्थु आतां जाला : तेणें म्हणितलें : होये जाला : कवीस्वरबासीं म्हणितलें : अर्थु नाहीं जाला : मग तोही अर्थ दूषीला : मग म्हणितलें : अर्थ तो ऐसा किं : म्हणौनि आणिकीपरी वाखाणिला : कां आता अर्थ जाला : ना होये जाला : मागौतें म्हणितलें : नाहीं जाला : यैसा दार्हीपरी वाखाणूनि दाखवीला : ॥ शोधु : ॥ यैसैं त्याचें अंतःकरण चंद्रमय जालें : सभेसि थोर आश्चर्ये जालें : ॥ मग तेणें विद्वांसें म्हणितलें : तुम्ही कवण : कवीस्वरबासीं सिघ्र वाक्येचि उत्तर दीधलें : हा श्लोकु म्हणितला : केचित्खंडनगंडदंडितजगद्वीराधिपस्संस्फुरत् । तर्काखर्वकुगर्व-पर्वतसमारूढा विमूढा भृशम् ॥ काव्यालापकलापकेलीकुशला : श्रृंगारवीरावृता : । केचित्कृष्णकथासु सुंदरमतिस्तद्भास्करोऽहं काचि : ॥ १ ॥ तो मीं कवि भास्करु : ऐसैं सांघितलें : मग तेणें विद्वांसें म्हणितलें : तुम्ही मनुष्य नव्हां : तुम्ही येथची अधिष्ठाती देवता मूर्तिधारी जालीं : माझा गर्व झाडावेया : तव कवीस्वरबासीं म्हणितलें : आम्हीं देवता नव्हों : आम्ही वेधवंती नागदेवभटांचे : यैसा त्यांचा गर्व हरीला : मग बीढारा आले : ॥ शोधु : । मग भटोबासांपासि आपण सांघितले कीं नाहीं : हें नेणिजे : परि नगरजना थोर आश्चर्ये जालें : ॥ २०४ ॥

निंबेयागमनिं पुडती वास करणें : ॥ शोधु : । मग भटोबास निंबेयासि आले : मागुते निंबां राहीले : हें तिसरेनि येणें : आणि अटनिहूनि जाणें :

येणें : तें बहुत वेळां असे : ॥ २०५ ॥

विहीटेकारां गौराइसां संबंधूनि बोलावणें :॥ शोधु :॥ विहीटे-
कारीं गौराइसीं भटोबासांपासि भीक्षा केली : एकु दीसु तियें भटोबासांतें
पुसौनि अटनासि गेली : अटन करीत करीतां विहीटेयासि गेलीं : तेथ संबंधि-
यांचां गाविं राहीलीं : केतुलेयां एकां दीसां तयां सांघातें होता : तियें भटोबासांसि
भेटावेया आलीं : तयांतें भटोबासीं म्हणितलें : गौराइ कें वो : तियें
म्हणितलें : तियें 'संबंधियांचां गाविं असति : भटोबासीं म्हणितलें :
धर्माकारणें माहारवाडा तरिं संबंधु तो माहारवाडा : आणि तिचा धर्मु तो मी
येथ असे : ते तेथ कां गेली : जा बोलावा : मग तियें गेलीं : बोलावूनि
आणिलीं : मग भटोबासीं निरूपण केलें : प्रधानत्वे संबंधाचे :॥ मग तिहीं
म्हणितलें : भटो 'सेवट' केतुकियांतें म्हणितलें : भटोबासीं म्हणितलें :
आपुलां गावींहूनि सात मंडळें सांडूनि जाइजे : यातें सेवटु म्हणजे : ॥
शोधु :॥ मंडळ प्रदेशु :॥ यैसें भटोबासीं निरूपण केलें :॥ २०६ ॥

काळाक्षरीं वेधु (-बोधु-) निराकरण :॥ एक वेळ धर्मवार्ता-
प्रसंगीं भटोबासीं म्हणितलें : हें शास्त्र आपुलीया युक्ति न घोकावें : काळा-
क्षरापासौनि वेधुःबोधु नाहीं : गुरुमुखें शास्त्रश्रवणा सवीजता होये : तें कां ना :
स्वयं परमेश्वरु ब्रह्मविद्या देति : कां अधिकरणांतें अधिकरुनि देति :
म्हणौनि काळाक्षरीं वेधुःबोधु नाहीं :॥ शोधु :॥ एवं आपुलीया युक्तीं शास्त्र
न अभ्यासीजे : जेथ शास्त्रार्चे मुख तेथ अभ्यासीजे : चार्चिजे : यैसें
सांघितलें :॥ २०७ ॥

रजतमाश्रयें धर्महानी-कथन :॥ एकु दीसु धर्मवार्ताप्रसंगें भटो-
बासीं म्हणितलें : राजसें : तामसें : जें मनुष्यें : तयांचा संसर्गु न करावा :
विषयरूप मनुष्यें : विषयरूप पदार्थ : यांचा आश्रो धरीलेया तात्काळिकाचि
धर्महानि होइल :॥ पाठांतर :॥ राजसां-तामसांचे रजतम : येमनेम शास्त्रें
झाडावें : मग तयांचा संसर्गु करावा :॥ २०८ ॥

नागाइ-शास्त्रसंवाद-शोधनि उभयां लाभानुवादु :॥ नागाइसें
तियें भटोबासांची नाति : महेश्वरपंडिताची कन्या : तयांसि भटोबासांपासौनि
श्रवण : अनुसरण : भटोबास सपरिवारीं वीजना जाति : आणि नागाइसांतें

बीढार राखावेयां ठेविती : भटोबास कांटियेचेनि भावें एकि रुइ प्रधान करुनि विजन करीति : कदाचित एकाधीया खडकावरि बैसति : मग तेथ धर्मवार्ता होये : पहरा दीढा विढारा येति : आणि नागाइसें पंडितां : केशोबासां : कवीस्वरबासांतें पुसति : आजि काइ काइ धर्मवार्ता जाली : मग ते जाली असं ते सांगति : तें नागाइसें भटोबासांसीं जाउनि संवादति : एकु दीसीं संवादिता नागाइसीं म्हणितलें : आजि हें पंडितीं ऐसें म्हणितलें : केशवें ऐसें म्हणितलें : कवीस्वरीं ऐसें म्हणितलें : याउपरि भटोबासीं म्हणितलें : तयांसि म्यां ऐसें ज्ञान केलें : आतां हें अपूर्व जालें : येणें उभया लाभु जाला : ॥ २०९ ॥

तिर्येंच-भवतार-कथन : ॥ एकु दीसु भटोबासीं केशोबासां-पंडित-बासांप्रति म्हणितलें : देवगीरीसि सामान्य स्त्रीयेचां घरीं रावा असे : तो ईश्वर-अवतारु गा : तवं केशोबासीं पंडितबासीं म्हणितलें : भटो पाहों जावों : भटोबासीं म्हणितलें : नको जावों : श्रीप्रभूची सेवा आमुचां गोसावीं विहीली : म्हणौनि आम्ही केली : तो ईश्वर-अवतारु होये : परि विहीत नव्हे : ऐसें भटोबासीं निरूपण करुनि निराकरीलें : ॥ २१० ॥

अनृत्य[त]-भाषण-निषेधु : ॥ एक वेळ धर्मवार्ता-प्रसंगीं भटोबासीं म्हणितलें : सुहृदेसीं : गोत्रिजेंसि : मार्गीचां परीवारीयांआदिकरुनि लटिकें न बोलावें : परि पुढीलाचां मरणप्रवेसीं : अभिळासीया : तामस हे वांचौनि : ऐसें निरूपिलें : ॥ २११ ॥

बाइ-अटन-प्रश्नीं ग्रामेग्रामा-दर्शन-कथन : ॥ एक वेळ एकि बाइया अटना निगालीया : तेव्हेळीं तिहीं भटोबासांतें पुसिलें : भटो अटन कैसें कीजे : ॥ शोधु : । भटोबासीं म्हणितलें : गाउनि गावां जाइजे : ॥ गावं गावांते सांगेल : भिक्षा करीता घर घरांते सांगेल : मग ते अटना निगाली : ॥ २१२ ॥

बाइ-प्रत्यजित-शाकावग्रहणि अर्ध सुपीं अर्ध कुपीं म्हणणें : ॥ बाइया मार्जीं निसीति : त्या पानें सांडीति : कोवळे देंठ सांडीति : तवं ते भटोबास देखति : आणि तेथचि बैसौनि वेचीति : आणूनि बाइयांचां हातीं देति : आणि म्हणति : अर्ध कुपीं : अर्ध सुपीं : यैसें कां करीता वो : हेंचि माझे महात्मे खातिल : तरि स्मरणिं दक्ष होतील : ॥ शोधु : । मग तेंलागूनि

कव्हाणि न संडी : सावधेया करीति : ॥ २१३ ॥

माहात्मेया नित्याटनिं अवस्थान-संख्या-कथन : ॥ एकु दिसु एकीं भटोबासांतें पुसिलें : ॥ शोधु : । भटो अटनिं कोणा गावीं केतुका काळ असावें : ॥ भटोबासीं म्हणितलें : ग्रामेक रात्रं : नगरे पंचरात्रं : आणि गोसावीं म्हणितलें : आपुलें : श्रेष्ठत्व : नष्टत्व : न प्रकासें तवंपर्यंत असावें : तेंहीं नमस्करुनि घेतलें : ॥ २१४ ॥

ब्राम्हणा गीतु-निर्भर्षणि भिक्षा देणें : ॥ एकु दिसु भटोबास वेदिकें वीजनिं विसले असति : तवें ब्राम्हणु एकु आला : तेणें आपुलेया कवीत्वाचा गीतु भटोबासांपुढां म्हणितला : मग पुसीलें : भटो गीतु कैसा जाला : भटोबासीं म्हणितलें : जेणें केला त्यासि नरक होति : ऐसा जाला : मग त्यासि निरूपण केलें : आणि तेणें तैसीचि भिक्षा केली : ॥ २१५ ॥

सारंगपंडित-देहावसानां उमाइसां भेटि : अनुसरण : ॥ प्रतिष्ठानिं सारंगपंडिताचें देहावसान जालें : मग उमाइसीं अवधि वेवस्था केली : ॥ शोधु : । : सारंगपंडित असक्त होते : उमाइसें बाहीर गेलीं व्होतीं : बाहीरुनि आलीं : तवें त्यांचें देह गेलें : आणि तैसेंचि चौकिचें कवाड घातलें : ॥ मग प्रसादाचा चौरंगु : आणि धानाइसें घेउनि भटोबासांपासि आलीं : ॥ निगालीं तो काळु सांघितला : ॥ मग भटोबासांपासि दोघीं भीक्षा केली : 'कविबास : । धानाइसां भीक्षा करीतां भटोबासीं म्हणितलें : धानाये तुवां कांस साच केली : यैसें भटोबास तोखले : ॥ २१६ ॥

शास्त्राचार निरूपणें : ॥ एकु दीसु धर्मवार्ताप्रसंगें भटोबासीं म्हणितलें : अधिकरणें वरीष-संख्या निरूपिलें : मग पुरुषें विदेसीं आपणयां आपण राहावा करावा : नुमटे तें अधिकरणा येउनि पुसावें : कां आपणयाहूनि वडील असतील त्यांतें पुसावें : सांगोपांग क्रिये काळु वाटूनि घालीजे : तें आचारीं विचारीं 'निलळता नुपजे : यैसें निरूपिलें : ॥ २१७ ॥

अन्यदूषणश्रवणें केशवदैव-उपानहौ-त्यागी 'तूंचि माझा महात्मा' म्हणणें : ॥ : एकवेळ केशोबास : पंडितबास : कवीस्वरबास : हे मुख्य दोघचौघ मार्गीं जात असति : त्यांतु केशोबासांचां पाइं वाहाना होतीया : येर अवघे अन्हवानी होते : तवें एकें वाटाउवें देखौनि म्हणितलें : हे अवघे

भटमार्गीचे महात्मे होति : हा एकु नव्हे : याचां पाइ वाहाना आहाति : तें केशोवार्सी आइकीलें : यैसा येहीं वाहानिं मी भटमार्गीचा महात्मा नव्हे : म्हणौनि तेथचि तोडूनि सांडीलीया : मग येउनि भटोवासांपुढें सांघितलें : त्यावरि भटोवार्सी म्हणितलें : केशवद्या माझीये मार्गीचा महात्मा यैसा तूंचि की : यैसे तोषले : ॥ २१८ ॥

भटां भिक्षायाचनिं जनां वेधु : ॥: भटोवास भिक्षे जाति : भटोवासांचा भिक्षा शब्द गुजरध्वनि 'घोळिला उमटे : शब्द आइकिलेयां 'रडतें लेंकरुं हावरु सांडि : तोंडिचें स्तन सांडूनि भटोवासांकडे पाहों ठाके : कळाणि दुःख भोगीतां आपुलें दुख वीसरे : एकां दर्शनें प्रसस्ती होति : भांडेतें असति त्यांचे रोख जाति : मग उभये गंगातीरें भटोवासांतें 'वेधवन्ती नागदेवोभट' म्हणति : यैसी प्रसीधि : ॥ २१९ ॥

साधां निरयेज्ञानें पुरुषु-ज्ञान करणें : ॥: साधी कळंकी नारायेणिचे निरये गोसावीं पाहाविले होते : तेणें त्यांसि थोर दुख भरलें : मग गंगातिरां आलीं : तें भटोवासांपुढां सांघितलें : यावरुनि भटोवार्सी म्हणितलें : कळंक नारायेणि चौन्यासि नरकांचे भेद जयाचिपरी ईश्वरें पाहाविले : त्याचिपरी परमनिष्ठा पुरुषातें पाहावें : आइकावें : तेणें विरामु उपजे : अनुरागासि ये : यैसैं साधांसि निरूपण केलें : ॥ २२० ॥

दादोसां देहावसानि उपाध्यौ नाथोवायें सांभाळणें : ॥ दादोस पिंपळगावीं होते : एकु दिसीं त्यांसि थोर असक्ति आली : ^३आइकौनि उपाध्यवास : आणि नाथोवास सांभाळू ^३आले : उपाध्यें म्हणितलें : दादो मी कवण : दादोसीं म्हणितलें : तूं जानो : उपाध्यवासिं म्हणितलें : दादो गोसावियांचें नाम आठवतें : तव रामदेवीं म्हणितलें : नाम नामीयें ते तूं आणि तुझा नागदेवो की रे : तव उपाध्यवार्सीं म्हणितलें : हुं तथास्तु : आणि तैसेचि उठीले : निगाले : मग त्यांचें देह गेले : ॥ शोधु : ॥ सोमनाथापूर्वें वोत तेथ त्यांचां निक्षेपु : यैसी मार्गरूढि : ॥ २२१ ॥

^४उपाध्यां देहावसान : ॥: एक वेळ उपाध्यांसि अशक्ति आली : तेणें त्यांचें देहावसान जालें : कमळाइसीं बरवा निक्षेपु केला : मग तियें तेथौनि

१. आळिला घ. २. अतृप्त घ. ३. ख, घ-मध्ये हा मजकूर नाही. ४ ख, ग, घ-मध्ये हा स्मृति नाही. मार्गे क्रमांक १८३ वरील टीप पहा. .

निगाली : ते वालसयासि गेली : वालासां राहीली : तेथचि तयां देहावसान जालें :॥ शोधु :॥ हें भटांमागां :॥२२२॥

नाथोबा लोहेदर्शनं अवकास करणें :॥: नाथोबा कवणिये गावि तें नेणिजे : एकवेळ ऐसे अवकासाकडे गेले होते : तव तेथें लोहे उघडी पडलि होती : नाथोबायें देखीली : आणि म्हणितलें : आतां काये दीसतीसि ; तैं सांपडतीसि तरि गोसावियांचेया विनयोगां नेतां : तैं सातरा पसरीला : तो मी नव्हें नाथो : म्हणौनि तिचिवरि अवकास केला :॥ आणि निगालें :॥ शोधु :॥ तैं भटोबासीं आइकिले : तोखले :॥२२३॥

नाथोबा-देहत्यागु : भुवनीं निद्रा-स्वीकारुः॥: भटोबास राक्षस-भुवनासि आले : तव तेथ नाथोबाचें देह गेलें आइकिलें : मंग भटोबासीं म्हणितलें : जेथ नाथोचें देह गेलें : तेथचि माझें 'आंथरुतें घाला गा : ते भूमिका सत्वस्थ : तेथ गोसावीं बीजें केलें असें : माझेया हृदयासि देवो येइल : घातलें : ॥२२४॥

केशवदेवोद्यमें मार्गी उपयोगानुवादुः॥: (येथौनि पुढील आवघा क्रमु : 'कविवास : ॥) एकु दीसु भटोबासीं म्हणितलें : केशव्या : माझेनि मुखें जें निरूपण तेथ संशयो नाहीं : परि मजमागां शास्त्र जाये ना ऐसें तुवा केलें : येणे शास्त्रें पुढां मार्गाचे झगडे तुटतील : ऐसी केशोबासांची (शास्त्र-) उहापोहा देखौनि भटोबासीं प्रसंसा केली : ॥२२५॥

अधिष्ठानसंबंधें वडिलु म्हणणें : ॥एकु दीसु भटोबासीं म्हणितलें : मानापमाना पाप चुकवावेयालागिं तन्हीं आपणयांहूनि एकि चातुर्मासि वडिलु तो वडिलु कीजें : आपण तयां अधिन होईजे : येन्हांविं अधिष्ठान-प्रयुक्तीं वडीलु तो वडीलु : आणि ज्ञानवृद्धवचनें सकळांपासौनि वडीलु : यैसें अनुवादीलें : ॥२२६॥

वीजनीं भिक्षु दर्शनं दंडवत घालणें : ॥ एकु दीसु भटोबास मार्गी जात होते : तव एकु भिक्षु वीजनीं बैसला देखीला : आणि म्हणितलें : आम्ही (देवो ग) देखीला : ॥ शोधु :॥: म्हणौनि प्रवर्तलों : हा न देखतेया देवाकारणें :॥: शोधु :॥: कैसा बैसला असे :। यैसा तूं :॥: यैसें म्हणौनि दुरौनि दंडवत घातलें : तोखलें :॥ शोधु :॥: मग भेटि जाली : ॥२२७॥

धर्मवार्ताश्रवणें ब्राम्हणा वैध-संचारु : भिक्षाप्रदान : ॥ एकु दीसु भटोबास मढांतु बैसोनि आपलेया सिष्यांसिं धर्मवार्ता करीत होते : थोरी घे-दे होत होती : तवं वीद्वांसु एकु मढाबाहीरि आइकौनि उभा ठाकला : तो आइके आणि तेविचि म्हणे : भटीं यैसैं निरूपीलें : तरि आतां भटांचे सिष्य कैसैं म्हणतील : तवं तयांसि उत्तर देउं सरलें : आणि तो आपणेयां आपण यैसी यैसी मान हालवी : यैसैं येरयेरांचां बोलना प्रहरु एकुपर्यंत वेधौनि मान हालवीली : तवं धर्मवार्ता पुरे जालीं : मग भितरि आला : भटोबासां साष्टांग दंडवत घातलें : सिष्यत्व अंगीकरुनि म्हणितलें : भटो तुमची तरि जिज्ञासा : परि आम्हां उपदेशु जाला : मग तेहीं तैसीचि भिक्षा केली : ॥ २२८ ॥

आश्चर्यार्थ तन्हीं अनुसरा म्हणणें : ॥ एकु दीसु धर्मवार्ताप्रसंगें अपूर्व सीधांत-प्रतीष्टा बोलीलि : आणि अंतिं म्हणितलें : जीवोद्धरण-वेवस्थेची देवाचां आर्ती ननुसरवे : तन्हीं आत्मदर्शनार्थ तन्हीं सकळ लोक आश्चर्या-कारणें अनुसरीजो कां : यैसैं म्हणितलें : ॥ २२९ ॥

कैली क्रीया वायां न वचै म्हणणें : ॥ एकु दिसीं भटोबासीं म्हणितलें : ये मार्गी कैली क्रीया इउलीही वायां न वचै : एकां अनधिकार निवृत्तीकारण : एकां अधिकारा कारण : एकां आर्ति कारण : एकां सन्निधि कारण होए : ॥ २३० ॥

धडवस्त्र-निषेधें भिक्षेचें अन्न-वस्त्र-प्रसंसा : ॥ एकु दीसु भटोबासीं म्हणितलें : धड तस्त्र न पांगुरावें : थिगळांचें प्रावर्ण : भिक्षेचें अन्न : ये दोन्हीं अवीटे गा : येणें बहुत चुके : ॥ २३१ ॥

उजानिये अवस्थान-श्रवणें : आज्ञा वीशेषु पाळणें : ॥ एकु वेळ एक उजानियेहूनि आले : तेथ गोसावी राज्य करीताति यैसैं तेहीं सांगितलें : तवं एकीं म्हणितलें : भटो तरि तेथ जावों : भटोबासीं म्हणितलें : हां गा पिस्या पिंपळगावों काइ दुरि : परि गोसावी आज्ञा केली असे : ते आज्ञाचि पाळिलेयां तोख आति : मग ते उगोचि राहीले : ॥ २३२ ॥

लक्ष्मीधरबा-अनुवादें अनिष्टत्यागि स्वल्पाचारें ईश्वरगति मानणें : ॥ एकु दिसु भटोबास बैसले असति : लक्ष्मीधर-मुख्य अवघोचि माहानु-भाव घनदाट आस्थानि बैसली असे : तवं धर्मवार्ता-प्रसंगीं लक्ष्मीधरबासिं बोलिलें :

हे तीन्ही निषेध चुकवूनि :॥: एकी वासना : हे च्यान्ही निषेध ज्या न घडेति :॥: त्या स्वल्पधर्मानुष्ठानेही ईश्वर होये : यैसैं लक्ष्मीधरबासीं बोलिले : तें भटोबासीं मानिलें :॥ शोधु :॥: चौथा निषेध तो देवतेचा ^१क्षेदु :॥२३३॥

परस्परें सांघातु-निष्ठानुवादु :॥: एक वेळ धर्मवार्ताप्रसंगें भटो-बासीं म्हणितलें : वडिलें धाकुटेया सांघातु द्यावा : धाकुटेनि वडिलांचा सांघातु करावा : येर येरां रक्षण : म्हणौनि सांघातु द्यावा-करावा :॥ हे स्मृति आनोबासिं आइकौनि जिर्वीं धरीलीचि होति : मग इयेचा विनयोग आनोबासीं दाखवीला : जें आइकीली तें वासनिक होते : मग भटोबासांमागां भिक्षा केलेयां यैसा एक दीं : एके गावीं निद्रासमै आपुलेया सिष्यांतें म्हणितलें : मजभवतें तुम्हीं निद्रा करा : मज तुम्हीं रक्षण : मी तुम्हां रक्षण : एकमेकांचेनि सांघातें धर्म सीधी नैवों : म्हणौनि निद्रा केलीया :॥२३४॥

उजळनै-मैळनै-अनुवादु :॥: एकु दीसु धर्मवार्ताप्रसंगें भटोबासीं म्हणितलें : एकांकी पुरुषु आचारु करितां त्रसैं मैळे :॥: अधिकरणाजवळि उजळे : तैसैंचि बहुतांमाजि जीशासीतां उजळे : आणि निलळतेतवं मैळे : तो एकांकीं आचारें उजळे : हें जें क्रिया काळपरत्वे वांटली होये : तें दाहें प्रकारीं उजळे :॥२३५॥

शास्त्रस्थळनियेमें अर्थनिष्पत्यनुवादु :॥: तरि प्रकरणावरुनि भटोबासीं म्हणितलें : श्रुतीचा अर्थ श्रुतीं निर्वचावा : लीळेचा अर्थ लीळें निर्वचावा : दृष्टांतांचा अर्थ तो दृष्टांतें निर्वचावा : गीतेचा अर्थ गीतें निर्वचावा : भागवताचा अर्थ भागवतें निर्वचावा : एकु अर्थ तो अवघांचि निर्वचावा :॥: शोधु :॥: एवं जे स्थळिचें ते स्थळिं त्या प्रकरणानुरूप निर्वचु : ऐसैं सांघितलें :॥२३६॥

धर्मवार्ताप्रसंगीं केशवदेवीं कवीस्वरां कौपणें :॥: एक वेळ भटोबास धर्मवार्ता करीत असति : तिये धर्मवार्तेंसि प्रधानत्वे भटोबास : कवी-स्वरबास बोलत असति : आक्षेप-परिहारीं थोरी चर्चा केली : त्यावरुनि केशो-बासीं कवीस्वरबासांतें म्हणितलें : भटो अधीकरणेंसि इतुकें वाढवीतां दूषण असे :

अधीष्टानिची प्रसन्नता जाये : यैसीयापरी काइ अर्थसीधि होइल : भटोबा-
सांचें बोलणें ईश्वरवाणि कीं : तें आइकीलें तैसें सिरसा नमस्कळनि घेयावें :
न परीसवे तरि आपणचि विमर्शावें : मग अनधिकार निवर्तलेयां काळें-
कळनि उमटैल : यैसें कवीस्वरां केशोबास कोपले : ॥२३७॥

गतिगोंदोवा श्रवण : ॥ गति गोंदोबा ते कवीस्वरबासांची नागाइसें
तयांचे आज्ञे : ते रामपुरीयेसि असति : एकु दीसु तयांसि भटोबासांपासौनि
श्रवण जालें : एक म्हणति : भिक्षा केली : ॥२३८॥

वेधाचार्ये-श्रवणें वीद्वांसाउद्ग्रहणिके भिक्षा देणें : ॥ वीद्वांसु
एकु तेणें म्हणितलें : हे कैसे पां वेधवंती नागदेवोभट : म्हणौनि दर्शना
आले : भटोबासीं थोरि चर्चा केली : भटोबासीं निरुतर केलें : तेणें म्हणितलें :
होति वेधवंती नागदेवोभट : तेव्हेळींसीचि सर्वसंगपरित्यागु कळनि भिक्षा
केली : ॥२३९॥

मात्रा-शब्दु-समर्थन : । वैयाकरण-निषेधेन युक्तित्रये निराकरणौ
चतुर्युक्ति पर्याये ईश्वरोक्ति 'असतीपरी'मध्ये मात्रा शब्द केशवदेवो :
पंडितांप्रति समर्थन : ॥ हैं यथाप्रती : ॥२४०॥

हीराइ विरक्तां कसवटी म्हणणें : ॥ हीराइसें तियें पंडित-
बासांचीं : तियें भलतेथ भलतया चुकी सांघति : आचारु सांघति : भलतीये
क्रीये थोरि 'कसकस करीति : तें आइकौनि भटोबासीं म्हणितलें : हीराइये
विरक्ताची कसवटी गा : इचां कसीं उतरला तो वीरक्त : ॥२४१॥

भ (भा-घ) टो श्रृंगारीया कवी-कथन : ॥ एकु दिसु काइसे-
यावळनि तें नेणिजे : भटोबासीं कवीस्वरबासांतें म्हणितलें : भ (भा-घ) टो :
तुं श्रृंगारीया कवी : यैसें प्रसंसीलें : ॥२४२॥

वरवडाची क्रीया भितरा येइल म्हणणें : ॥ एकु महात्मा तेणें
आसिका भिक्षु-धर्म सांडिला : वेषु उतरीला होता : तव एकिं म्हणितलें :
हा धर्मापासौनि गेला : भटोबासीं म्हणितलें : निषेधु न सेवितां वेषु असे :
तव नाही गेला : वरवडाची क्रीया भितरा येइल : ॥२४३॥

वीष्णुदास नामदेया पंडितमुखें वेधु-संक्रमण : ॥ एकु दिसु
नामदेव 'सींपा पंडितबासांसि भेटला : चर्चा केली : पंडितबासीं खंडिला : मग

उपदेसु मागो लागला : परि नेदीतीचि : मग कृष्ण-अवतारावरि बुधि आणिली : मग तेणें ' दिस गेले वायांचीण ' यें पदें केलीं : ॥ एकी वासना : कवीस्वरवासी खंडीला : तैसाचि केमद्या : ॥२४४॥

मान्यता : संग्रहीया पुरुषा शास्त्र-संवादा बैसों नेदा म्हणणें : ॥ एकु दिसु कवणा प्रकरणावरुनि तें नेणिजे : भटोबासीं केशो-पंडिता-दिकांतें म्हणितलें : मान्यता आणि जाणिवेया संग्रहो : हें जया असे : तो शास्त्र-संवादा बैसों नेदा गा : तें अवघेयां मानलें : ॥२४५॥

गंगातिर आचारनिष्ठे कन्यासून-दृष्टांतु-कथनीं सासुरें अनुवादु : ॥ शोधु : । हे एकीं । : केशोबासांचीया 'वासनावरुनि भटोबासीं म्हणितलें : वराड माहेर : गंगातिर सासुरें गा : ॥ शोधु : । येणेंकरुनि येथ जैसा धर्म सीधि जाये : तैसा तेथ न वचे : ऐसें सांगितलें : ॥२४६॥

म्हांभट-दास्या 'होड घाली' म्हणणें : ॥ एकु दिसु भटोबासीं म्हणितलें : म्हांभटातें श्रीप्रभुदास्यावेगळें जो दाखवी : तयांसि मी 'महावाक्य' वाखाणिन : ॥ हें यथाप्रति : ॥ हे स्मृति श्रीप्रभुगोसावी असतां ऋद्धिपुरी जाणावी : चरीत्रीं मांडितां न ये : म्हणौनि निंबां वातली : ॥२४७॥

आचरतेया पुरुषा शाब्दींचि अपरोक्ष म्हणणें : ॥ एकु दिसु कवणा प्रकरणावरुनि तें नेणिजे : भटोबासीं म्हणितलें : आचरतया पुरुषा शाब्दींचि अपरोक्ष गा : ॥२४८॥

वीशेषचरीतार्थी जीवु अवताराचा म्हणणें : ॥ एकु दिसु भटोबासीं म्हणितलें : वीशेषचरीतार्थ जालेयां मग जीवु अवताराचा : आणि अवतार जीवाचा गा : ॥२४९॥

वचनार्थ-अन्यथात्वीं वचन-प्रतीत [ति] म्हणणें : ॥ एकु दिसु भटोबासीं एका प्रकरणावरुनी म्हणितलें : वचनरूप परमेश्वर : तें जें वचन अन्यथा वाखाणिजे : तरि तो त्या वचनरूपा परमेश्वराचा प्रतीत बोलिजे : तो ईश्वर तेणें दुरावीला गा : ॥२५०॥

घटीकेचीया जिज्ञासा अटनचरीत म्हणणें : ॥ (एकु दिसु) एकु

१. मुळांत 'वाहाना' शब्द आहे, तो संदर्भ व ख, ग, घ मधील पाठ यांवरून चुकीचा दिसतो.

महात्मे अटना निगाले : तयांतें भटोबासीं म्हणितलें : राहा : आजि अटना नको जावों : आजि धर्मवार्ता होइल : मग ते राहीले : तव अपूर्व धर्मवार्ता जाली : मग तयांतें भटोबासीं म्हणितलें : घटिकेचीया जिज्ञासा तुझें अटन अवघेंचि ^१चरीत होइल :॥२५१॥

अनुसरण-निर्धारि ईश्वरगति-निर्वचु ॥ एकु दिसु धर्मवार्तासमैं भटोबासीं म्हणितलें : तोंडि तांबुळ माथां फुलें : यैसा उपभोगी अनुसरणा निगे आणि तेधवांचि सरे : तथा नाचरतांचि ईश्वरगति गा : ॥ शोधु : यावरि सामान्य स्त्रीचा दृष्टांतु वाखाणे :॥२५२॥

केशवादिकां अनुधर्मो होड-अनुवादु : ॥ एकु दिसु केशोबास : पंडितबास : राघोभट : शास्त्र संवादत होते : तें देखौनि भटोबासीं म्हणितलें : केशवपंडित : रामातें शास्त्र-संवादेवीण जो उठितां : बैसतां रिकामेया दाखवील : तयासि होड^२करीन गा : यैसैं प्रसंसिलें : आणि एकत्र तीघांतें सारिखेनि वर्तणें : उठितां : बैसतां देखति : तेधवांही ऐसैं म्हणति : एकि मूर्ति त्रय भागा : राम : पंडित : केशवद्या : (हें इतुकें ^३कविबास) :॥२५३॥

नौगावीं महादाइसा देहावसान :॥ महादाइसैं नौगावीं होतीं : एकु दिसु तयांसि खांडूकनिमित्तें अशक्ति उपनली : तें आइकौनि भटोबास निंबाहूनि सांभाळावेयां आले : भटोबासांसीं भेटि जाली : भटोबास काहीं उपाव करीत होते : तव महादाइसीं म्हणितलें : नको नागदेया : मी वांचे ना : मग भटोबास न करीतीचि : मग एकु दिसु बहुत राहीलीं : भटोबासीं पुसिलें : रूपै : देवो आठवतो : हो नागदेया : आठवतो : भटोबासीं म्हणितलें : कैसा आठवतो आइ : महादाइसीं म्हणितलें : श्रीमुकुटावरि फुटा : वारीतुरंग वज्री घडित असति : म्हणौनि बेलोपुरींचि क्रिडा सांगितली : यावरि भटोबासीं म्हणितलें : रूपै : देहपर्यंत उचीत स्मरण न चुकसीचि : पहिलेया दीसापासौनि सेवटील दीसपर्यंत देवो तो तुवांचि आठवीला : आणि भटोबासांसि दुख उपनलें : येतुलेनि महादाइसां देहावसान जालें : नौगावीं निक्षेपु केला : भटोबासीं म्हणितलें : म्हातारी धर्मरक्षक : प्रीतिरक्षक : सुहृदत्वे दुख-निर्वेदु : यैसैं अनुमोदूनि

दुख केलें : मग निवेयासि आले : ॥२५४॥ १२ ११ मां दि. २३/३/५०

हीराइसां-सिक्षापणि गौराइसां मार्गाभिमानु-कथन : ॥ ये कवणे हीराइसें तें नेणिजे : परि वासनिकें : एकु दिसु उंबरी गौराइसें अटन-वीशेषें तयासि भेटावेया गेलीं : तव आंगाणि चण्यांचे गनंग वाळों घातले देखिले : मग गौराइसीं (म्हणितलें :) हें यैसें काइ हीराइये : म्हणौनि सिक्षापीली : तें भटोबासीं आइकिलें : आणि म्हणितलें : महादाइसांमागां : गौराइयेसि मार्गाचा अभिमानु असे : ॥२५५॥

भटोबासां ज्वरागमनि पंडित-सया [शय्या-घ]-स्वीकारु : ॥ एक वेळ भटोबासांसी ज्वर आला : पंडितबास एक पाट-बाज विकत घेउनि आले : बरवे आंथुरीलें : भटोबासां म्हणितलें : भटो यावरि निद्रा करावी : भटोबास उगेचि निजैले : ॥२५६॥

मार्ग-सिंहावलोकनें ज्वर-निवृत्ति : ॥ मग तिसरा दीसीं भटोबासीं म्हणितलें : आजि माझेया ज्वरासि कीती दी : पंडितबासीं म्हणितलें : आजि तीसरा दिसु : भटोबासीं म्हणितलें : मज गोसावीं अधिकरण केलें : तरि जें म्यां पंडित : केशवद्यासि सांगितलें : तेंचि सेवटीये म्हातारीसि सांगितलें : मज ज्वर कां आला : तें मी नेणें : म्हणौनि सिंहावलोकन केलें : केशोबासीं म्हणितलें : भटो काहीं भये नाहीं किं : भटोबासीं म्हणितलें : ना गा पंडिता नाहीं : येतुलेनि अवघेयांसि सुख जालें : मग भटोबासीं म्हणितलें : कव्हणि बोलों नको गा : उगेचि असा : मी गोसावियांची लीळा आठवीन : मग पंडितबासिं अवघेयांतें वारीलें : १ मग कैसें आठवीलें तें नेणिजे : निवांत उगेचि राहीले : आणि म्हणितलें हा मी श्रीचक्रधराचा वानरा : म्हणौनि आंग मोडूनि ' श्रीचक्रधर ' म्हणौनि थोरें शब्दें उठौनि बैसले : इतुलेनि २ निशेष ज्वरनिवृत्ति जाली : ॥ शोधु : केशव : पंडितांदिकां थोर सुख जालें : ॥२५७॥

पंडितीं स्वप्नश्रवण : ॥ एकु दिसु पंडितबासीं स्वप्न देखीलें : मढाबाहीर कोणि खळीवं (चोळी) साउला : मोकळे केश : यैसी स्त्री एक मढाबाहीरि : पौळीचां कोणि : आतां काइ करीन वो : यैसें पुनः पुनः शब्दीं रडों लागलीं : ते शब्द पंडितबासांचां कार्नि पडति : कैसे काइ पां

देखीलें : म्हणौनि गजबजौनि उठीले : बैसले : तवं ते शद्ध कानि पडताचि होते : मग तेथ जाउनि पाहीलें : तवं प्रकासु देखीला : येर कोण्हीं नाहीं : मग येउनि बैसले : उदयांसीचि भटोबासांपुढें सांघितलें : तरी भटो म्यां कैसें कांइ देखीलें : यावरि भटोबासीं म्हणितलें : आतां मज गोसावियांचा हाकारा येइल : ते ये स्थळींची देवता : तुम्हां सुचीक दाखवीलें : ॥ शोधु : तवं अवघेयांसि दुख वाटलें : ॥२५८॥

ज्वरागमनिं भटिं गुरुकुळीं क्षेमानुवादुः ॥ एकु दिसु भटोबासीं म्हणितलें : आजि मज गोसावियांचा हाकारा येइल गा : तवं पंडितमुख्य : अवघे गजबजौले : कोण्ही काहीं निरुवणुकेचें पुसे : भटोबासीं म्हणितलें : हें जैसें मज पुसों नको : काहीं मज 'निर्वचन'--'महावाक्य'--'उधरणी'चें पुसा : मग पंडित पुसति : भटोबास निरुपिति : मग केतुलेनि काळे म्हणितलें : पंडिता : आतां पुसों नको : आतां अति सम्येक वर्तत असे : आतां तुम्हां पांचांस्या गुरुकुळातें हात जोडूनि म्हणत असें : गोसावियांचा व्यापारु चालवितां कोण्हा माझे वेकास गेलें असैल : तरि तुम्हीं समस्तीं क्षेमा करावी : जैसें म्हणौनि जये केलें : ॥२५९॥

भटोबासां ईश्वरदर्शनः ॥ मग भटोबासीं म्हणितलें : आतां कोण्ही बोलों नको : रडों नको : अवसान जालेयां पाहार दी हात लावूं नको : आतां मी श्रीचक्रधरा बाइसांचेया देवातें आठवीतों : ऐसें म्हणौनि निजैले : आणि निगाले : ॥ मग वासनिकीं वीमान केलें : विमानिं ताट-तांबीये लाविले : वोवाळनियां घातलीया : वाघें लावीलीं : जैसें गंगेचिये थडिये आनिले : योगु--संस्कार केला : ॥^१ शके ॥१२२४॥ सुभकृत नाम संवत्सरे : ॥ भाद्र-पद वाधि द्वादसि : भटोबासांसि ईश्वरदर्शन जालें : ब्रतीसां वर्षी अनुसरण : च्यारि वर्षे गोसावियांचे सन्निधान : त्यांतु सा मांस श्रीप्रभूचां सन्निधानि । मग गोसावियांमागा श्रीप्रभूचां सन्निधानि वर्षे १४ : मागां वर्षे १६ : जैसें सा (स) टि वर्षे राज्य केलें : लीळादानिचें आयुष्य ३४ वर्षे : ॥२६०॥

भटां वियोगीं पंडितीं धुवा करणें ॥ मग तेथचि गंगेचिये थडीये किं

१. घमध्ये येथून तो 'लीळादानिचें आयुष्य ३४ वर्षे' येथपर्यंत स्वतंत्रच स्मृति धरली आहे.

मढीं येउनि हें नेणिजे : पंडितवासीं वियोगीं धुवा केला : ॥ श्रीप्रभूचे चरण
सेविले : तेणें तनुमन चोखाळलें . त्रिभुवन जेणें केलें : पावन : ॥ आइका
तयाची संगती : बोध पातले नेणों कीती : सहजानंदें संचरे ^१अस्तीति : तो
खेळे ^२खीती अवधूत : ॥१॥ धृः॥ सांडूनिया मोहजाळ : निजरूप धरुनि
निर्मळ : देवरायाचा मर्गळा . तो जाला प्रपंचावेगळा : ॥ सारासार जाणितलें :
म्हणौनि हेळतें सांडीलें : तारक एकु दृढ धरीलें : मन लया गेलें . तिये
स्थानि : इंद्रिया मोहर जाली तेउति . वेगळा होउनि निज प्रकृति : ब्रम्ह-
विद्येचिया संगती : कैवल्यपती टाकीयेला : ॥२॥ कर्म सांडीयेलीं अशेषे :
कृपा केली परम पुरुषे : म्हणौनि न बाधी(जे) भवदुःखे : परम संतोषे
भरीतु जाला : ॥ रिधि वोळगति जयातें : तो परमयोगी सिध[द्ध] गुप्ते :
अधीकरीला आदिनार्थे : तो जीवातें निववीत : ॥३॥ ध्याइलें रूप जें पर :
निर्गुण ब्रम्ह जें अपार : निराकार जालें साकार : जीवोद्धरण-हेतुः॥
आइका तयाचीया सहज दीप्ति . प्रकासली आत्मस्तीती : मग निश्चळ
राहनीयां येती : परम गती टाकीयेली ॥४॥ निरोपीतु (परपथु) : कथा-
वेया गुरुसंकेतु . परमार्गु प्रकटितु : तो जीवनमुक्तु होउनीया : ॥ श्रीचक्र-
धरुरावो वोळगीला : तेणें पुढारु साचु केला . नागार्जुनु आफावीला :
जवळां केला : ^३चरणकमळा : ॥५॥२६१॥

भटौबासांचे गुरुभाउ आणि पक्षें एकें सिष्य : ते वीरहे लक्ष्मींघर-
भट १ : कोथळोबा २ : पोमाइसे ३ : वैराग्यदेव ४ : मग कैवळ गुरुभावंडें :
बाइसे १ : सांतिबाइसे २ : महादाइसे ३ : म्हाइंभट ४ : साधे ५ : आउसे
६ : नाथोबा ७ : माता आबाइसे ८ : खेइ ९ : गोइ १० : ये सन्निधानीं
अनुसरौनि गुरुभावंडें : आतां ननुसरौनि गुरुभावंडें : दाइंबा १ : देमाइसे
२ : उपाध्ये ३ : तयांतु दोघीं बोधु हारवीला : उपाध्ये गोसावीयां मागां
भटोबासांजवळी अनुसरलें : दादोस तरि इतर दर्शनि : येरें अवघीं दर्शनिये :
तयांतुही केतुलीं एकें भटोबासांजवळी श्रवण होउनि अनुसरली : तिये अवघी
आणि आणिकेही अपूर्वे सांघिजति असिजति : ॥

१. 'अ' निरर्थक, स्तीति ख, ग, घ. २. क्षीती घ. ३. ग्रंथाच्या अगदीं अखेरीस
पुरवणीवजा आलेलें ' पवीत्रा देशाचां अंतरीं ' हें पद्य गमध्यें यानंतर ' शोधु ' असें
म्हणून नमूद केलें आहे.

वृद्धाचार

गोसावीयांची श्रुति : अधीकरणाची ते स्मृति : आहते वृद्धाचार :
तेही आतां सांघीजति : ॥ आतां वृद्धाचार : ॥

भटोबासांचा वीयोगीं महेस्वरपंडिता व्यवहारीं माइदेव-
पंडिती जयेपत्र घेणें : ॥ भटोबासांचा विभाग आइकौनि भटोसांचे वडिल
पुत्र महेस्वरपंडित आले : तेही पंडितबासां-केशोबासांतें म्हणितलें : भटांचें
धन असे ते द्यावें : तंव पंडितबासीं केशोबासीं म्हणितलें : ते महात्मे निवृत :
त्यांतें कैचें धन : तंव महेस्वरपंडितीं म्हणितलें : नाहीं कैसें : आहे तें मी
जाणतु ^१असें : मग केशोबासीं पंडितबासीं म्हणितलें : असीलें तरि
निवृताचेया धना तुम्ही प्रवृत न पवा : तंव महेस्वरपंडितीं म्हणितलें :
न पवे कैसा : न्याया चला : मां न्यायें होइ(ल) तरि द्या : तंव तेही
म्हणितलें : न्याया तरि रायेरा-नांदेडा चला : ना यैसें तरि नासिका-
व्यंक्का चाला : मग केशोबासीं म्हणितलें : माइभटो तुम्ही यांसि न्यावो
सांघो जा : महाजन देतील तें पत्र घेउनि या : हो कां : मग माइभट
महेस्वरपंडित न्याव सांघावेया निगाले : मग वाटे जातां जेथ राहाति
तेथ माइभट महेस्वरपंडिताची श्रमनिवृति करीति : पाये धूति : भिक्षा
करुनि बरवें जेउ घालीति : महेस्वरपंडित म्हणति : तुम्ही ऐसें काइं
करीता : मज बळवंडें पाप घडवीतां : तंव माइदेवभट म्हणति : तुम्ही
गोसावीयांचेया संबंधाचे : आम्ही आपुली प्रसादसेवा करीतो : तुम्हां पाप
काइसे : यैसीयापरी पेणिं दोनि : च्यारि गेले : मग महेस्वरपंडितीं म्हणितलें :
मी पापीया : तुम्हां वीष होउनि प्रवर्तलों : आणि तुम्हीं अमृत होउनि
प्रवर्तलेति : आतां म्यां हारवीलें : तुम्हों जीतीलें : आतां तुम्हीं गावां जा :
तंव माइभटीं म्हणितलें : मज पत्रेंवीण जावों नए : मग एकी गावीं संन्यासी
महाजन बैसोनि महेस्वरपंडितीं जैतपत्र दीधलें : मग महेस्वरपंडित माइदेव-

१. यापुढील कांहीं वाक्यें क पोथींत मागें-पुढें शालीं आहेत. ख, ग, घ वरून
त्यांचा योग्य क्रम कायम केला आहे.

भट उभेवर्ग पंडितबासां-केशोबासांपासि आले : मग महेस्वरपंडितां
म्हणितलें : मी चुकलां : तरि तुम्हीं माझेया अपराधां क्षमा करावी !
म्हणौनि समस्तांसि साष्टांग दंडवत घातलें : आणि माझेवभट मज अमृत
होउनि प्रवर्तले : तरि तुम्हीं समस्तीं आजिलागौनि यातें ' अमृते माइभट '
यैसें म्हणावें : तेंलागौनि ' अमृते मायांबा ' यैसें म्हणति : ॥१॥

तथा महेस्वरसुतां अनुसरण : ॥ महेस्वरपंडितांचे पुत्र : धनेस्वरभट :
चक्रपाणिभट : लखुदेवभट : जाइदेवभट : यैसे चौधे : तयांतु लखुदेवभट
जाइदेवभट हे जावळाचे : पंडितबासीं यांसि ' नारद-तुंबरु ' यैसें नावं
ठेवीलें : मग येहीं चौधीं भिक्षा केली : भटोबासांचेनि नावें : तें उंबर-
वटाची पातुलि चक्रपाणिबासांसि दीधली : कवीस्वरीं भिक्षासमै : ॥२॥

भटोबासां जन्मप्रदायेनीं पंडितीं देमाइसां स्वप्नप्रतिभिज्ञा
करणें : ॥ कटक देमाइसीं स्वप्न देखीलें : जें गुजरातें खांबाइतीं भटोबासांसि
जन्म जालें : सोनया-मोतीयांचा पाउस पाडिला : गगनीं दुंदुभी वाजिनलीया :
देवीं पुस्पवर्षावो केला : यैसें स्वप्न देखीलें : मग उदेक देमाइसीं पंडितबासां-
केशोबासांपुढां सांघितलें : मग पंडितबास केशोबास विजना निगाले : तव
वोरंगळीचे व्यवहारे खांबाइता जात होते : त्यातें केशोबासीं पुसीलें : तुम्हीं
कवणा ठाया जाता : तव तेहीं म्हणितलें : आम्हीं खांबाइतां जातो : तेथ
आमचेया सोइरेयांसि पुत्र जाला : त्याचेया बारसयाकारणें जातो : काइ
सांघों तया बालकाचें आश्चर्य : नव मास तिये मातेसि निरोध नाही :
प्रसूतसमै उपद्रो नाही : जन्मला तेव्हेळि मोतीया-सुवर्णांचा पाउस वरीखला :
देवीं पुस्पवर्षावो केला : गगनीं दुंदुभी त्राहाटीलीया : यैसी गोष्टि आइकौनि
पंडितबास केशीबास विढारा आले : आणि म्हणितलें : देमाइये देमाइये :
तुजें स्वप्न साच जालें : मग केशोबाहीं म्हणितलें : यास्मिन् देशे वसेत्
ज्ञानी योगी स्वाध्यात्मचेतस : । तन्मंडळं पवित्रं च ' प्रयाति निमि-
षाद् ' धृवम् ॥१॥ तव देमाइसें म्हणों लागली : तरि मी तेथ जाइन : पंडित-
बासीं म्हणितलें : तुम्हां तेथ जावों नये : तेथ रिगावा कोठें : भेटि कोठें : ऐसें

१. सर्वापद्रववर्जितम् ॥ घ. हाच श्लोक मार्गे स्मृति ८७ मध्ये आला
असतां घ पोथींत हा पाठभेद येत नाही. ख, ग मध्ये याठिकाणीं हा श्लोक पाहिल्या
दोन-तीन अक्षरांपुरताच दिला आहे.

बहुत दूषण दावूनि वारिलें : ॥३॥

पंडितीं 'वत्साहरण' करणें : ॥ पंडितबासीं 'वत्साहरण' केलें :
तेथ अभंगीं सौजन्यें केशोबासांतें घातलें : तयापुढें म्हणितलें : तेहीं थोर
प्रसंसिलें : ॥४॥

भटोवास-निक्षेपस्थानीं गोपाळपंडितीं प्रसादकरणीं कवि-
स्वरीं निराकरण : ॥ एकु दीसु गोपाळपंडितीं म्हणितलें : कवीस्वरहो :
भटोबासांचिया निक्षेपावरि देउळ करूं : कविस्वरबासीं म्हणितलें : नको
पंडितो करूं नये : म्हणौनि बहुत दूषणें दाविलीं : तें गोपाळपंडितीं मानिलें :
मग न करीतीचि : ॥५॥

मार्गीं आनोबासीं उदक आणणें : ॥ एक वेळ कवीस्वरबास :
(गोपाळपंडित : रामेस्वरबा :) परसरामबास : जैसे चौघे वाटा जात होते :
तवं एकी ठाई साउलीये बैसले : आणि आनोबासीं लक्षीलें : जवळि उदक
नाहीं : आतां बैसलेयां उदक तवं लागेल : म्हणौनि आपण न बैसतीचि :
अवघेयांचीं उदकपात्रें घेउनि उदका गेले : तवं हे अवघेचि तान्हैले : तवं तेहीं
उदक आणिलें : अवघां उदक घेतलें : ऐसें उचित स्फुरलें : ॥६॥

बाइदैवोबायें 'सुसु (शिशु) पाळ' निषेधीं कविस्वरीं
'एकादश' करणें : ॥ एक वेळ कवीस्वरबासीं 'सुसुपाळवधु' केला : मग
बाइदैवोबासांपासि म्हणितला : परिसौनि बाइदैवबासिं म्हणितलें : कवीस्वरहो
ग्रंथु निका जाला : परि निवृतांजोगा नव्हेचि : मग कविस्वरबासीं 'येकादस-
कंदु' केला : मग तोही येउनि बाइदैवोबासांपासि म्हणितला : तो परिसौनि
बाइदैवोबासिं म्हणितलें : आतां होये कवीस्वरहो : हा निवृतांजोगा जाला :
म्हणौनि थोर तोखले : ॥७॥

रुजायुक्त कवीस्वरां दंतिगोपाळबायें साडेगावीं तीर्थवीधि
करणें : ॥ एक वेळ कवीस्वरबास दंतिगोपाळबास अटना गेले होते : तवं अटनिं
कवीस्वरबासां अशक्ति आली : दंतिगोपाळबासीं तयांसी दांडी केली : मग
कवणा गावां नेत होते हें नेणिजे : परि साडेगावीं देउळा पूर्वे पाइरियांपासि
दांडी उतरीली : अवघां देउळ नमस्करीलें : कवीस्वरबासीं दांडीयेवरुनि
निडळ खालि करुनि दोहीं हातीं तेथौनीचि अवघें देउळ नमस्करीलें :
गोपाळबासीं म्हणितलें : कवीस्वरहो : जैसे खालि उतरौनि एकि पाइरी

नमस्करांतां येइल : कवीस्वरबासीं म्हणितलें : हो (ये)इल : आणि हळूंचि (दांडीये) खालि उतरले : पहीली पाइरी नमस्करीली : आणि अवधीयाचि नमस्करीलीया : मग चौकही नमस्करीला : बैसले : मग म्हणितलें : भलें केलें गोपाळदेया : तुवां माझें अव्हेरण चुकवीलें : म्हणौनि दोहीं हातीं तयांहीं दंडवत केलें : तोखले : ॥८॥

कवीस्वरां उपचारी दंतिगोपाळबाये ईश्वरहेतु प्रकाशणें : ॥
एक वेळ कवीस्वरबास आणि दंतिगोपाळबास अटणा गेले : कवीस्वर-
बासांचें देह थोर तुटलें : मग गोपाळबातें म्हणितलें : गोपाळा आतां
फांकणि करूं गा : तीं मानिलें : मग फांकले : तवं केतुलेनि काळें
कवीस्वरबासांची गति कुंठली : एकीं कांटीतळीं राहीले : तवं हींडत
हींडत गोपाळबास तया गावांसि आले : भिक्षा करुनि विजना तेचि कांटीये-
पासि गेले : तवं तेथ कवीस्वरबासांतें देखीलें : चिन्ह पालटीलें होतें :
जवाळि जाउनि पाहीलें : तवं वीस्मृति प्रवर्तली देखिली : ऐसा उदकाचा
बोळा मुखीं पीळीला : तो स्वीकरीला : आणि नावेक सावध जाले : पुडती
सावध केले : मग यैसी वास पाहीली : तवं गोपाळबासांतें वोळखीलें :
डोळे आस्वपातीं भरीले : आहा गोपाळा : ऐसें कां केलें : तिहीं म्हणितलें :
गोसावीयां प्रवृत्ति नाहीं ऐसे तुम्हीं जाणा : ऐसाचि काळीं मजसी भेटि
केली : तुम्हीं बहुतांसि धर्मरक्षेण : म्हणौनि उपंगळीये धरुनि उठवीलें : मग
गावांत घेउनि गेले : एकी ठाड ठावो पाहोनि आंथरण घालौनि निजवीलें :
एकातें पुसीलें : येथ कोणही वैद्य असे : एकीं म्हणितलें : पैल घोडेया
बैसोनि जातु असे : तैसेचि गोपाळबास लाहें तयापासि आले : पुढां उभेया
ठाकौनि म्हणितलें : आहो दुष्टें गांजीलें ते रायापुढें सांघीजे : आणि रोगें
अडी (लें) : तरि वैद्यांपुढें सांघीजे : म्हणौनि मागील सांगितले : तेणें म्हणि-
तलें : ते कोणे ठाड असति : मग तो आला : कवीस्वरबासांचा हातु पाहीला :
आणि म्हणितलें : यांसि रोग नाहीं : धातुसाम्य असे : येहीं सोखन केलें
असे : कवणा कारणें तें हेचि जाणति : आतां यांसि अन्न द्या : म्हणौनि
तांदुळाचा भातु (आणि) दूध पथ्य सांघितलें : गोपाळबासीं म्हणितलें :
तेंही तुम्हींचि जाणा : मग वैद्यें दूध : भात : साकर ऐसें तिन दीं पथ्य
सूदलें : कवीस्वरबास सावध जाले : मग गोपाळबासीं म्हणितलें : म्यां

तुमची जाणिव यांपुढें सांघितली असे : तरि यांहांसी काहीं बोलावें : मग कवीस्वरबासीं काहीं गीतावाक्य वाखाणीलें : येतुलेनि तेणें आपुलीयें मार्गींचा उपदेशु द्यावा : म्हणौनि साष्टांग दंडवत घातले : तव कवीस्वरबासीं म्हणितलें : उठा : आम्हीं आतांचि काइ जात असों : म्हणौनि उठवीलें : मग येरी दिं सकाळि न पुसतचि निगाले :॥९॥

कवीस्वरां वासुदैवभटीं प्रश्न करणें :॥ एक वेळ कवीस्वरबास ऐसें सांगातियेंसि अटना गेले होते : अटन करीतां आनोबासांचिये भेटि गेले : भेटि जाली : श्रमनिवृत्ति जाली : अनोबास कवीस्वरबासांचे पाये धों रीगाले : त्यांतें कवीस्वरबासीं म्हणितलें : तुम्हीं कैसे पाये धुवाल : आनोबासीं म्हणितलें : तें कां : ना तुम्ही येथ उपाधिमंत : तव आनोबासीं म्हणितलें : मां तुम्हीं काइ उपाधिमंत न व्हा : तव कवीस्वरबासीं म्हणितलें : आम्हां आणिकीं ठाइ उपाधि : तुम्हा येथ उपाधि : यैसें कवतुक केलें : मग आनोबासीं म्हणितलें : भलें केलें : मग पाये धुतले : नावेक भरले : आणि वासुदेवबासीं कवीस्वरबासां प्रश्नु केला : कवीस्वरहो : आचरतया पुरुषा सत्वभंग नव्हतां : देवतेस विघ्न संपादणें आति किं नास्ति : तव कवीस्वरबासीं म्हणितलें : भटो : हे काइ आणिकीं ठाइ असे : हे आनोबास बोलति : तें जाणिजे कीं : कवीस्वरबासीं मागीला गाउनि भिक्षा मागूनि आणिली होती : ते संपादीली : मग सपांती जेवणें जालीं ॥१०॥

आनोबासीं वासुदैवभटां झाडातळि पाटा फुटला म्हणणें :॥ एक वेळ आनोबास वासुदेवभटांसि घोकवीत होते : तव त्यांसि तें न बैसेचि : मग आनोबासीं म्हणितलें : वासुदेया तूं झाडाखालि जाये : मग तुज झाडचि चोलैल : मग वासुदेवबास अटणा निगाले : तेथ झाडातळि त्यांसि स्फूर्ति जाली : मग साटि प्रश्न करुनि आनोबासांसि भेटावेया आले : आनोबासि प्रश्नु केला : मग आनोबासीं म्हणितलें : वासुदेया झाडातळि पाटा फुटला गा : ॥११॥

ब्राम्हणा स्वप्नश्रवणीं कवीस्वरीं सहश्र भोजन चुकवणें :॥ कवीस्वरबास : रामोपाध्ये : कान्होपाध्ये : परसरामबास हे चौधे पेहेरासंगमा आले : तव तेथ व्यवहारा एकु सहश्र भोजन करावेया आला होता : तेणें रात्रीं स्वप्न देखीलें : जें भटमार्गींचेया एका महात्मेयां जेवूं घातलेया सहश्र भोजन

होये : म्हणौनि म्हांळसां स्वप्न दाखवीलें : तव उदयांचि तेणें कवीस्वरवातें देखीलें : साउमा येउनि दंडवत करुनि स्वप्न सांघीतलें : तरि महात्मेहो : तुम्हीं माझे काहीं घेया : कवीस्वरबासीं म्हणितलें : घेतों : परि आमुचे गुरु पुढें गेले असति : म्हणौनि निराकरीलें : निगालें : ॥ १२ ॥

कुमरें रेमाइसें दंडवत वांछिति संन्यासी खंडणे :॥ एक वेळ कुमरें रेमाइसांतें एकीं संन्यासी म्हणितलें : तुम्हीं आम्हांसि दंडवत न करा तें काइ : रेमाइसीं म्हणितलें : प्रसादहो : तुम्ही साध्यस्त आहां कीं साधनवंत आहां : तेंहीं म्हणितलें : तें कां पुसतां : रेमाइसीं म्हणितलें : साधनवंत जरि होआल तरि दंडवत केलेयां तुमचें साधन काइ चरितार्थ होइल : ना साध्यस्त जरि असाल : तरि तो आक्रोध : त्यासि दंडवताची चाड नाही : मां दंडवत कवणासि करावें : पतितासि लोकमान्यता देखैल : तरि घांसु एकु अन्ना घालील : येरें म्हणितलें : भटोबासांची म्हातारी आळउं नये : ॥ १३ ॥

तस्करोपद्रव-निराकरणी हिराइसुता अनुसरण :॥ हिराइसांचे पुत्र कवणि ठाड गेले होते तें नेणिजे : येतां वाटे ('तयां) चोर उठिले : मग तेहीं म्हणितलें : येवेळचा जरि मीं वांचलां : तरि भिक्षा करीन : तेव्हेळि वांचले : भिक्षा केली : कवणाजवीळ तें नेणिजे : ॥ १४ ॥

राघवभटीं ' द्वादशश्लोक पूजावसर ' करणें :॥ एक वेळ राघवभट आंवाकेनि तिहीं पूजावसरांचें स्मरण होआवें म्हणौनि समुच्च [च्च] या-कारण द्वादशश्लोकीं तीन्ही ' पूजावसर ' बांधले : आणि प्रसादसेवेपुढां म्हणति : ॥ १५ ॥

कवीस्वरां ^१ हरगर्वभटां उद्ग्रहणिकें कवीस्वरां आनोबास प्रकाशणें :॥ हरगर्व ते विद्वांस : एक म्हणति राक्षसभुवनिचे : एकु दिस ते कविस्वरांसि भेटले : थोरि उघानि केली : परि बोधुभेद अवभेदा नयेचि : ते वाराणसि जात होते : हरगर्वीं म्हणितलें : आतांचि येवेळे चर्चा असों देवों : वाराणसीहूनि येउनि : मग मागुतें तुमचें दर्शन घेउनि : कवीस्वरबासीं म्हणितलें : हो कां जाल तरि पारिसनाथाचेया ^३ श्रीपुरावरुनि जा : तेथ आमुचे गुरुभाउ आनोबा असति : तयांसि भेटावें : मग सामोरें जावें : तेव्हेळि ते श्रीपुरासि

आले : आनोबासीं भेटि जाली : भेटिसरीसिचि उघानि प्रवर्तली : जीयें वाक्यें
 कवीस्वरबासीं उधा[द्ध]रीलिं : तेचि हेतु : तियेचि वाक्यें : तेचि मांडाणि :
 सारीखीचि वीत्पत्ति [व्युत्पत्ति] : परि तेथ प्रत्या नयेचि : आणि येथ
 आनोबासांचेनि प्रत्या आलें : जीवेस्वरु-विभेदु मानिला : मग वाराणसीं
 जातां राहीले : येतुलेनि आनोबातें म्हणितलें : आतां तुम्हीं आपुला धर्म
 सांघावा : आनोबासीं म्हणितलें : तुम्हांसि जे प्रथम भेटले : ते आमचे
 वडिल गुरुबंधु : तयांपासि चला : मां तयांकरवि सांघउनि : म्हणौनि
 आनोबास हरगर्व-पंडितातें आसटी[ष्टी]ये घेउनि आले : भेटि जाली :
 कवीस्वरबासांतें म्हणितलें : यांसि धर्म सांघावा : म्हणौनि मागील
 सांघीतलें : कवीस्वरबासीं म्हणितलें : यांसि तुमचेनि मुखें होआवें :
 हे तुमचेचि अधीकार्ये : जेहींचि युक्ति तुम्हीं बोलिलेति : तियाचि युक्तीं
 आम [म्हां]सीं उघानि जाली : परि आमचेंनि यांचेया प्रत्या नयेचि : आणि
 तुमचेनि आलें : म्हणौनि हे तुमचेच अधीकारी : यैसें तयांचेया प्रत्या
 आगिलें : मग आनोबासीं तयांसि धर्मश्रवण केलें : तैचि भिक्षा केली : मग
 तया नावं 'हरबा' यैसें म्हणति : हे वासुदेवभटाहूनि धाकुटे : मग येहीं प्रति-
 ष्ठानिं राहूनि भोगनारायेणिं 'गद्यें' केलीं : ॥ तेथचि प्रतिष्ठानिं देहावसान
 जालें : आठ वरीखें प्रतिष्ठानिं होते : यैसि मार्गरूढि : ॥१६॥

पत्रा [रश] मबासां आनोबासां भेटि-विधानीं बाइदेचोबायें
 वीधानज्ञान करणें : ॥ एक वेळ बाइदेवबास : परसरामबास : आनोबासांसि
 अभ्यागत आले : आनोबासीं वीधान केलें : विधान करीतां आनोबासीं बाइदे-
 वोबासांचे पाए धुतले : परसरामबास काहीं केलेंयाही धू नेदीति : परसरामबासीं
 म्हणितलें : तुम्हीं आम्हां गुरुस्थान : तुम्हां धों न एति : आनोबासीं म्हणितलें :
 सुवर्णाचीया पाइरीया जालीया तरि काइ डोइये चालों ए(येइ)ल :
 तरि पायेंचि चालावें की : यावरि बाइदेवोबा म्हणति तें करूं : तवं
 बाइदेवबायें म्हणितलें : भेटिकालीं येकमेकांचें करवीलें असे की : येर
 आधी बोधा अधिष्ठान : प्रयुक्तीचा बुझु तो तुमचा तुम्हांसीचि : हें
 परसरामबासांतें म्हणितलें : आणि याचां अंतीं : भिक्षा जायासि ये प्रयु-
 वतीचा बुझु तो यांचा यांसि : हें आनोबासांतें म्हणितलें : ॥ परि भेटिकाळीं
 दोहीतें व्यापीलें : ॥ मग तेहीं पाये धुतले : ॥ परसरामबासांची भिक्षा ते

आनोवासांआधीं : आन आनोवासांचें धर्मश्रवण तें तयांहीं आधीं : म्हणौनि परसरामवासी आनोवासांतें गुरुस्थान म्हणितलें :॥१७॥

परसरामवासा धर्मवार्ताकरणे आनोवासीं गगना गवसणी अनुवादु : ॥ एक वेळ परसरामवासीं धर्मवार्ता केली : ते अवघी परिसौनी आनोवासीं म्हणितलें : परसरामाचें बोलणें गगना गवसणि : म्हणौनि थोर तोखले :॥१८॥

आनोवासीं 'अंताक्षरी' करणें : एक वेळ आनोवासीं 'अंताक्षरी' केली : अती जें अक्षर तें पुढीला वाक्याचा आदी : यैसीं बतीस वाक्यें केलीं : ॥१९॥

सर्पदष्ट महादेवोवा प्रसाद-ग्रंथिका कंठा अवग्रहणि वीषो-
तारः॥ दाइवाचें पुत्र महादेवोवा : तेहीं कवणापासि भिक्षा केली तें नेणिजे : एक वेळ ते अटणा निगाले : सर्वे प्रसादाचिया गांठीया होतिया : एकु दीसीं भिक्षेसि गेले : भिक्षा कहनि गंगे जेवावेया गेले : तव सपें खादलें : आणि तेहीं जवळि प्रसादाचिया गांठीया होतिया : तियां गळां घातलिया : आणि वीष उतरलें : मग भोजन कहनि निद्रास्थाना गेले : ॥२०॥

दंतीगोपाळवासां देहावसान :॥ एक वेळ दुकळु पडिला : कवीस्वरवास अवघेयां भिक्षुकासहीत यैसे पुरंधराकडे आले : दंतीगोपाळ-
वासांचें देह थोर तुटलें होतें : मग गोपाळवायें म्हणितलें : कवीस्वरहो : आतां मज फांकावेया अनोशा द्यावी : कवीस्वरवासीं म्हणितलें : साह्य नाही : तिही म्हणितलें : ना द्यावीचि : मग दीधली : ते अटण करीत करीत चंदनवंदना गेले : तेथ रायें छत्र घातलें होतें : तेथ भिक्षे जाति : ते म्हणति : येथचि बैसोनि जेवाल : तरि घालूनि : गोपाळवासीं म्हणितलें : आम्ही गंगे जेउनि : तिं म्हणितलें : आम्हीं तुम्हां उदकही देउनि : गोपाळवासिं म्हणितलें : तन्ही येथ न जेउं : यैसें क्षेणाचें मान होये : आणि जाति : ऐसें देहशेष राहीलें : मग एकु दिसु नगरावरुतें यैलीकडीलां डोंगरीं अधोपरीं यैसें दोहीं घोंडेयांचीये संदीं देह ठेवीलें : छीन्नस्थालि घोंडेयाखालि घातली : आणि घोंडयासि खडेनि लीहीले : येथ छीन्नस्थालि असे : तव तिये नगराचा अधीकार्या दुर्गातु उपरियेवरि रात्रीं उभा होता : तव तेणें तेथ डोंगरातळीं देह जातांसमैं प्रकासु देखीला : आणि आपणाचि दीवी लाउनि पाहावेया आला : जव जव

साउमा ये : तवं तवं प्रकाशु उणा होए : ऐसा जवळि आला : तवं तयांचे देह गेलें देखीलें : तेणें म्हणितलें : हे तवं अन्नेवीण गेले : तरि मीयां (येथ) अन्नछत्र घातलें असे कीं : मग रायें छत्रीचे लोकु पाचारीले : तयां पुसीलें : हे छत्रा आले होते : तेहीं पाहीलें : वोळखीलें : ना होए : आले होते : तरि यांहांसि तुम्हीं अन्न घालां : तिं म्हणितलें : हे म्हणति : आमचां पालवीं घाला : मां आम्ही गंगे जेउनि : आम्हीं म्हणों येथचि जेवाल : तरि घालूनि : आणि हे निगौनि जाति : यैसीयापरी येथ बहुत दीस देखत होतों : मग रायें म्हणितलें : आहा पापियेहो : वोखटे केलें : जया पात्राकारणें मीयां छत्र घातलें : तें पात्र चुकलें : आतां येणें छत्रें काड काज : म्हणौनि तें छत्राचि मोडीलें : मग केतुलेनि काळें कवीस्वरबास सोधीत आले : तवं ते आडकीलें : मग तो ठावो पाहीला : तवं छिन्नस्थळि लीहीली होती : ते घेतली : आणि निगाले : ॥ २१ ॥

^१सत्रसीगीं नागाइ-देहावसान : शौधानिं कवीस्वरीं वाक्य करणें : ॥ नाति नागाइसैं ते महेस्वरपंडितांची कन्या : तेहीं भटोबासामागां सत्रसीगीं थोर वैराग्य केलें : तें तेथ देवता : यात्रा नाहीं : भिक्षा करितां लोकांसि पुरुषु किं स्त्री यैसैं कळां आलेंचि नाहीं : यैसैं केतुलेया एका काळा तयांची गति कुंठली : एका धोंडा छिन्नस्थळि खालि घालूनि लीहीलें : एथ छिन्नस्थळि असे : मग देह ठेवीलें : मग केतुलेया एका दीसां कवीस्वरबास आडकोनि तेथ गेले : एका गुरुवातें पुसीलें : तेणें म्हणितलें : एथ एकु होता : येतां--जातां देखों : परि दादुला कीं बाइल हें नेणों : कवीस्वरबासीं सोधीलें : तवं तें लीहीलें देखीलें : मग छिन्नस्थळी काढीली : आणि कवीस्वरबासां थोर दुख भरलें : मग तेथ तयावरि एक वाक्य केलें : क्रांते श्रीमत्सुदेशे सतशिखरगिरावृत्तरोत्तुंगश्रृंगे । निष्ठावत्यानुगत्या निजजनसखिनां यान्त पंथानमेकम् ॥ आग्नेयं नागदेवं निजजनपरमानंदमार्गं जगाम । स्मृत्वा श्रीचक्रपाणिं निजहृदि दधती ब्रम्ह नागांबिका या ॥ १ ॥ हें वाक्य म्हणितलें : आणि निगाले : ॥ २२ ॥

परसरामबास-देहावसानीं विनाएकबासीं धांवा करणें : ॥ रामेश्वरबास : परसरामबास : हे कवीस्वरबासांचे शिष्य जवळि[के] चे : ॥

कविस्वरबासांमागां परसरामबासांचें आचारी [र्य] त्व : परसरामबासीं
 'निर्वचन' : 'निर्वचना'ची 'असतिपरी' केली : दोहीं स्थळिंचेयां
 पुढील 'प्रमाणा' अन्वयो लावीला : आदी वेगळीया टांचीलीया 'चैतन्य-
 मृतिका' : 'उद्धरण' बोलिजेले : 'दृष्टांतप्रमेयें' बोलीलीं : यैसा सास्त्रा
 अन्वयो लाविला : मग केतुलेनि एकें काळें देहावसान जालें : तेव्हळि वीनायेक-
 बासीं धुवा केला :॥ तुवां प्रकटीला परपंथु जीव उद्धरावेया हेतु : आचारें
 वीवेकें सहीतु : आला कविसुतचि वेन्हीं :॥ तो धर्माचा पाळकु तथा काइ
 वाखाणि मसकु तेणें वीण भवदोष : झळंबतु असे स्वामिया^१ ॥१॥ धूपद ॥
 बाळारथी जो धर्माचा रक्षकु वैराग्याचा उदधि प्रमेयांचा : तो आमचा
 कां नेला ॥ ज्ञानप्रकाश बहळ : भानुरस्मि बंबाळ : मालवलेया जगबोळ
 जाला सकळ पंथांसि ॥ नाना वासना तनकट तेणें लोपली धर्मवाट :
 सगर^२ फांकलें अफाट : शो(स्वो)क्तीचें स्वामिया :॥२॥ क्रिया मनोधर्मा
 जाणूं : तुझां वे[व्य]सनि निपुणु : जीव दोषीं सकळीं हीनु : गुण वाखाणूं
 नेणिजे स्वामिया :॥ भवनि म्हाळीं गहनु : विस्तारला छायाघनु :
 परमार्गीयां संतानु : तो विश्रामु मोडला :॥३॥ सौजन्याचा गुणरासि : प्रीति
 नियत मानसीं चित्त संतत परेसीं : श्रीचरणीं स्वामिया :॥ मुखचंद्र कैसा
 भाडं : ज्ञानसुधेसि उगड : परमार्गी(यां) सांताड : तेणेंवीण गति
 ठेली :॥४॥ कविभास्करा सुतु : उदार्याविरिहातु : आचार्यामाजि विख्यातु :
 परसराममुनि देखा :॥ करुनि प्रपंचावेगळा : नित्य स्वरूप केवळ :
 परसुखाचें वेलाउळ : तेथ जीतुवां वासीया केला :॥५॥ (ऐसीं पांच पदें
 म्हणितलीं :) ॥२३॥

आतां भटोबासांचे शिष्य : बाइदेबास १ : उपाधिबास २ : अमृते
 मायाबास ३ : केशोबास ४ : पंडितबास ५ : राजुरकर लक्ष्मीधरबास ६ :
 कविस्वरबास ७ : आनोबास ८ : राघवभट ९ : अनंत १० : आकाइचे
 रामदेव ११ : परसरामदेव १२ : डोंडोरी गोंदोबा १३ : देवतासंबंधी
 महादेवबा १४ : विरक्त रूपदेवोबा १५ : विरुपाख्य महादेवोबा १६ :
 जनकीवासदेवभट १७ : वांकी वीष्णुभट १८ : सेइगाव खेइभट १९ :

१. खमध्यें या चरणानंतर 'ऐसीं पांच पदें म्हणितलीं : ' असा उल्लेख करून हें
 पद्य येथेंच संपविलें आहे. २. फाटलें घ.

सेइगाव ^१कृष्णभट २० : वालुके रामदेव २१ : नरेंद्रवास २२ : विनायेक-
 बास २३ : सोमणवास २४ : काळे कृष्णभट २५ : गोरे कृष्णभट २६ :
 सुचंच चांगदेवभट २७ : वासुदेवभट २८ : वांकुडे हरिभट २९ : वांकुडे
 डाइंभट ३० : कटककार केशवनायेक कटक देमा (इ) चे सबधीये : ३१
 पोकळे वाल्हनाइक ३२ : चक्रपाणिवास ३३ : धनेस्वरभट ३४ : लुखभट
 ३५ : जायभट ३६ : कान्होपाध्ये ३७ : येवंते रामदेवपंडित ३८ : गोरे
 राजोपाध्ये ३९ : भाउ लखदेवोत्रा ४० : गुर्जर हरिभट ४१ : पिंपळे
 रामदेव ४२ : मधुर गोर्वींदभट ४३ : दंडमाणिकभट ४४ : काळीचे
 जनकभट ४५ : पुरीचे चांगदेवभट ४६ : धर्महळीसाइदेव ४७ : अवीद्या-
 त्मक सूष्ठपाणिभट ४८ : सु(स)ळें साइंदेव ४९ : धुपे साइंदमुनि ५० :
 कट (क) कार वंकी ५१ : आपलो ५२ : ॥

हीराइसें १ : आकाइसें २ : भाउजइ हीराइसें ३ : बहीण उमाइसें
 ४ : कुमरें रेमाइसें ५ : बाबुळगांव लुखाइसें ६ : साकाइसें ७ : उंवरी
 गौराइसें ८ : कटककारें देमाइसें ९ : उंवरी महादाइसें १० : नाति
 नागाइसें ११ : सून नागाइसें १२ : पाळेकरें गौराइसें १३ : रंभाइसें १४ :
 पैठण उमाइसें १५ : लेंकि धानाइसें १६ : खेडले नागाइसें १७ : पैठण
 नागाइसें १८ : पैठण कमळाइसें १९ : एवतेकारें जसमाइसें २० : सिताइसें
 २१ : इंद्रभटांची गौराइसें २२ : परंडकरें गौराइसें : एकी वासना पोमाइसें
 २३ : केशोवासांची बहीण कामाइसें २४ : पोकळी भागाइसें २५ : भद्रकारें
 कामाइसें २६ : एवंआदीकें यैसीं पांच सतें सिष्ये : भटोवासांची : ॥

मग यांपासौनि तेरा अम्नाय जाले : एकु कवीस्वरअम्नाय १ :
 एकु उपाध्य अम्नाय २ : एकु पारमांडल्य अम्नाय ३ : एकु कुमरअम्नाय
 ४ : एकु साळकर महादेव अम्नाय ५ : एकु मदळसा अम्नाय ६ : एकु
 चक्रपाणिवासांचा अम्नाय ७ : एकु जायावाअम्नाय ८ : एकु जाखोवा
 अम्नाय ९ : (^२एकु हरीभटांचा अम्नाय १० : एकु दार्येवा अम्नाये ११ :
 एकु देइभटांचा अम्नाय १२ : एकाचें नांव नेणिजे : तो अम्नाय १३ :
 ग) : यैसे हे मार्गाचार्ये : भटोवासां यैसे प्रमाण जाणावे : ॥ २४ ॥

१. विष्णुभट घ. २. क प्रमाणें घ तहि नऊच अम्नायांचीं नांवें आहेत. ख मध्ये
 बारा अम्नायांचीं नांवें आहेत.

आतां कवीस्वर अन्माय : । । परसरामवास १ : रामस्वरवास २ :
धाडी नागाइसे ३ : ॥

आतां पारमांडल्या आन्मायाची वृत्ति सांगतां असीजै :।:आनो-
वासांचे वासुदेवभट १ : वामनवास २ : तीकोवास ३ : देमनवास ४ : सोमणवास
५ : हरगर्ववास ६ : हरिपाळ हरिभट ७ : सिवन नागदेवोभट ८ : मुनि
कृष्णवा ९ : तथा कृष्णभट १० : नागनाथवास ११ : कमळभट १२ : मुनि
मेइदेवोवा १३ : कांकैरे महादेवोवा १४ : वांकी येल्होवा १५ : मथन
येल्होवा १६ : रामनाथभट १७ : वाल्हंभट १८ : रोपे रामदेवो १९ :
गणेशभट २० : गोपीनाथभट २१ : साळिवेमुरारीभट २२ : नेइभट २३ :
जोइसीभट २४ : चांगदेवभट २५ : आपदेवोभट २६ : कांइदेवोपंडित २७ :
हरीदासभट २८ : दुरुडोभट २९ : कळंके केइभट ३० : ॥ आतां आइया :
बेलौरे रेमाइसे ३१ : साळिवें गौराइसे ३२ : माल्हाइसे ३३ : गोणाइसे ३४ :
खांदार जानाइसे ३५ : सेगाइसे ३६ : पद्माइसे ३७ कास्ते जेमाइसे : ३८ :
गोंदो आकाइसे ३९ : गोरी गौराइसे ४० : काळी गौराइसे ४१ : ये इतुकीं
गुरुभावंडे : आनोवासां 'सिष्ये : ॥२५॥

आतां उपाध्यआम्नार्यां उपाध्याचीं सिष्ये : कमळाइसे तियें
उपाधिवासांची धाडी : तेंहीं भटोवासांपासि भिक्षा केली : परि गुरुकुळ त्यांचिचि
सिष्ये म्हणति : सेवटीं वाला राहिलीं म्हणौनि वालेंकरें म्हणति : ॥ त्यांचे
सिष्ये संतोवास १ : नरहरिवास २ : वि(र)क्त वैजोवास ३ : सडे
हरिभट ४ : भिंगारं हीराइसांचे गुरु भायावास ५ : साइंभट सातभाउ ६ :
पुरुखोवास ७ : गांगोवास ८ : जोगोवास ९ : जनकोवास १० : येल्होवास
११ : दाइ भागवत १२ : धानोवास १३ : हरिदेवोवास १४ : कमळदेव-
मुनि १५ : मुनि तिकोवा १६ : मुनि लुइवा १७ : आराधीये केशोवास
१८ : नरसोवा १९ : हरिभागवत आइसांचे आजै २० : विंचर धानाइसे
२१ : येसाइसे २२ : पिलाइसे २३ : भागाइसे २४ : चांगाइसे २५ :
चौडाइसे २६ : बालाइसे २७ : पोमाइसे २८ : भाउजै पोमाइसे २९ :
हीराइसे ३० : धानोवाची माता मेगाइसे ३१ : बहीणि मागाइसे ३२ :
विज्ञाइसे ३३ : २ धाडी रामाइसे ३४ : गंगाइसे ३५ : रेमाइसे ३६ :

गौराइसें ३७ : ^१बरदुधी खेमाइसें ३८ : वांकी धानाइसें ३९ : तिकोणि देमाइसें ४० : कामाइसें ४१ : वील्हाइसें ४२ : कोमाइसें ४३ : ॥२६॥

^२एवं ' स्मृतिस्थळ ' समाप्तमगमत :॥

पवीत्रा देशाचां अंतरीं : पूर्ण अधिकारें पुरी : जन्म लाधला उत्तमा-
परी : श्रीमंत प्रज्ञा अति सुंदरी श्रीनागदेवो :॥ जो उपक्रमात आवडे
चक्रधरा : मूर्तिवेधु देउनि परा : लीळा आणूनि (प्र) वृत्त्यांतरा : पुढीला
दाना पात्र केला :॥ १ ॥ ध्रुवपद :॥ तो आजि न देखों नयेनिः टाकूनि
गेला चक्रपाणि . जिवां अधिकरणां सिरोमणि श्रीनागदेवो :॥ देउनि
संयोगसंबंधु : दुजा चतुर्विध बोधु . चरित करुनि सन्निधानि शुधु : मग
आचार्यें पद (दीं) स्थापियेलें :॥ दाउनि वीयोगधर्माची गति : त्या
निरोविले नेणों किती . मग नवेयां जीवां धरुनि चित्तीं : त्या ये क्षिती
निर्मियेलें :॥२॥ वर्तन आइकतां श्रवणि : जयाचेनि होये पापा धुनि :
पवीत्र केले मंगळा वाणि बाइसां स्वामि वरेकरुनि . शुध मान संयोगी-
यांचे :॥ सदा साहच्यें परीवारला . दैवें कृपा वाढवीला . बहुतां जीवां
जीवाळा जाला . तेणें आजी अबोला धरीयेला :॥३॥ सन्निधी पाखवा
देउनि . जेवि आपत्यां वाढवी जननी : तैसें केले आम्हांलागोनि सर्वस्वें
वेठौनि वाढवीलें :॥ किं एक(स) रें निराधारः काहीं न बोलतां उत(त्तर)
आम्हां सांडूनि पैलपार : उतरौनि सर्वेश्वर पधरीलें : ॥४॥ काइ सांधो
त्याची वेधशक्ती : दुराचारीं सांडिल्या कृ [कू]रा मती . सामग्रिया सकळ
^३संपती . तेजौनि सर्वेशभक्तीं लावियेलें :॥ तो आजी कवीजनादि सकळां :
सांडूनि प्रपंचा समूळा : जिणौनि संसारा दुरळा : नागदेवो जवळा ^४दैवें

१. बुरदंती घ २. घ. मध्ये येथें ' स्मृतिस्थळा ' ऐवजीं ' वृद्धाचारा 'चा निर्देश असून त्याची समाप्ति नमूद केली आहे, ' आणि त्यानंतर पवीत्रा देशाचां अंतरीं ' हें पद्य दिलें आहे. या पद्यानंतर लगेच पुनः कांहीं ग्रंथीयांचीं नांवां येतात. ' त्यांच्या शेवटीं ' एवं 'सुमूर्ती [स्मृति]स्थळ ' सायंकाळीं संपूर्ण :॥ शोधकाराच्या :॥ अशी अंतिम ग्रंथसमाप्ति दिलेली आहे. ३. संतती ग. ४. देवें ख, घ.

‘आफाविला : ॥५॥

१ घ. मध्य यानंतर पुढील मजकर जास्त आहे . उपाध्यांची कमळाइसें १ : त्यांचीं हीराइसें २ : धानाइसें ३ : पोमाइसें ४ : हर्दमुनिबास ५ . भायाबास ६ : हे पांचै आचार्ये : ॥ हीराइसांचे मालोबास १ : चाह्याबास २ : कामाइसें ३ : खळोबास ४ . ॥ मालोबासांचीं माल्हाइसें १ कमळाइसें २ . नागाइसें ३ : जानाइसें ४ : हीराइसें ५ : बाल्हाइसें ६ : तुकाइसें ७ : पद्माइसें ८ : म्हाळाइसें ९ : एकाइसें १० : महानुभाव परसोबास ११ । येल्होबास १२ : चाह्याबास १३ : त्रिपुरारिबास १४ : चक्रे येल्होबास १५ : लवडे हरिबास १६ : ॥ माल्हाइसांचे चाह्याबास १ : म्येंगोबा वैद्य २ : ॥ तुकाइसांचे नागोबास १ : विनोबास २ : जानाइसें ३ : मालोबास ४ : देमाइसें ५ : ॥ परसोबासांचे शिष्ये दाउबास १ : मुधोबास २ : संतोबास ३ : आबाइ गालफाडी ४ : ॥ चह्याबासांचे शिष्य राधोबास १ : मुधोबास २ : गोंदोबास कपाळे ३ : कृष्णा बाहुलवळे ४ : येल्होबा ५ : जानीबा ६ : गोळगुंडाबा ७ : खाडे गोंदोबा ८ : रत्नाइ ९ : कमळाइ १० : हीराइ ११ : ॥ मुधोबासांचे परसोबास १ : हीराइसांचे त्रिपुरारिबास २ : माणकाइ ३ : त्रिपुरारिबासांचें लखापती मुधोबास ४ : गोपाळ ठाकुर ५ : भटांचे जायाबास ६ : त्यांचीं माणकाई ७ : त्यांची कोंबाइ ८ : सेंदुले गांगाइ ९ : ॥ हर्दमुनिबासांचे ओंकारबास १ : त्यांचे सीधां[द्धां] ते हरिबास २ : महादेवोबा ३ : मालोबा ४ : सोंगोबा ५ : पेल्हाइ ६ : येल्हाइ ७ : सोनाइ ८ : हरिबा ९ : गुंडोबा १० : ॥ गोंदोबासांचे मालोबास १ : सोनाइसांचे संतोबास २ ॥ मायाबासांचे दायांबा १ : दायांबाची येल्हाइ २ : त्यांचे रेयाबा ३ . ॥ पोमाइसांचे नायाबा १ : त्यांचे म्येंगोबा २ : त्यांचे सोंगोबा : ३ त्यांचे सालोबा ४ : ॥ एवं सुमूर्तीस्थळ सायंकाळीं संपूर्ण : ॥ शोधकाराच्या : ॥

परिशिष्ट १ ले

‘ अज्ञात स्मृतीं ’ तील अधिक स्मृति

[‘ स्मृतिस्थळां ’ त न आलेल्या अशा ‘ अज्ञात स्मृतीं ’ तील जास्तीच्या स्मृति येथे दिल्या आहेत. पोथी फारच शैथिल्याने लिहिलेली आहे. तींतील अखेरच्या स्मृतीचा २४६ हा क्रमांक आहे. पण एकच आंकडा दोनदां येणें, क्वचित् आंकडे सुटणें, एकाच स्मृतींत अन्य स्मृतींतील वृत्तांत येणें इ ० प्रकार तींत आढळतात. याच पाठाची दुसरी पोथी मिळाल्या- खेरीज क्रमांक निश्चित करणें दुष्कर आहे. म्हणून येथे मुळांतीलच आंकडे कायम ठेविले आहेत.

टीपांत ‘ स्मृतिसमुच्चयां ’ तील सदृश स्मृतींचे क्रमांक दिले आहेत. क्वचित् त्यावरून () या कंसांत न्यूनपूर्तीहि केली आहे.

२४६ व्या स्मृतीनंतर राहिलेल्या स्मृतींचे एकूण ४६ मथळे आणि चक्रधर, नागदेव व गोपाळपंडित यांच्या शिष्यांचीं नांवां येतात. हा मजकूर येथे वगळला आहे.]

१ श्रीकृष्णनमोस्तु : ॥ श्रीपरेशायन्मा : ॥ श्रीचक्रपाणियन्म : ॥ बाइसें तीये प्रतेस्थानांचीं : तयांसी नावं नागाइसें : तीये धाकुटेपणीचि हातरीती जाली : तीये कर्मरते : मग कीती एक वेळ वाराणसीसि गेली : आवंसे पुनीवे एक उपवास : संक्रांती वतें [व्रतें] करीति : पंचपूर्व्या करीति : कृषा चंद्राएणें वतें करीति : वीधि वीतपात करीति : ऐसीं बाइसें कर्मरते होती : मग बाइसें पयोवर्तीए सुमुर्ताबाइसें गुरू केली : तयापासि पयोवर्त मार्ग-उपदेसु घेतला : मग बाइसें सुमुर्ताबाइसांसि त्रीकाळ धूपार्तिया करीति : मग कीती एकां दीसां सुमुताबाइसें काळधर्मा गेली : मग तेचि त्रीकाळ धूपार्ती हंसराज-बाइसांसि करीति : मग गोसावीं बोणेबाइयासहीत प्रतेस्थानासि बीजें केलें : बाइसांसि दर्शन जालें : मग बाइसें गोसावीयांसि आनुरलीं : मग तिऐ देउनि बाइसें गोसावीयांची त्रीकाळ धूपार्तिया करीति : पूजाआवस्वर करीति ॥ १ ॥

^१लक्ष्मीधरभट देउळवांडां पुराणश्रवणीं भट-नीमीत्यें द्वारें परमेश्वरज्ञान ॥ एकु दीसु भटोबास गोसावीयांचीया दास्याकारणें देउळवांडे-यासि गेले होते : तंव तेथ नरेसींहाचां मंडपीं चौकीं आवघे माहाजन सभा घनदाट बैसली असे : मध्ये लक्ष्मीधरभट पुराण म्हणत होते : पुराण म्हणत म्हणतां लक्ष्मीधरभटांसि रसु अभिनवला : आणि लक्ष्मीधरभटीं आवेसूनि म्हणि० देवो असे : परि जीउ नाही : लक्ष्मीधरभटीं म्हणि० हा नव्हे जीउ : म्हणौनिया आपुलेया वक्षेस्थळावरि हातु ठेविला : भटोबासीं म्हणि० हा नव्हे देवो रीधपुरीं राज्य करितु असति : म्हणौनि रीधपुराकडे हातु उभिला : आणि तैसेंचि लक्ष्मीधरभट उठिले : मग भटोबासांसरिसे रीधपुरा आले : तेथ श्रीप्रभुगोसावीयांचे सन्निधानीं आनुसरले : ॥१६॥

^२श्रीप्रभुगोसावीं मातापुरासि भटातें श्रीदत्तात्रयप्रभूचीया दर्सनासि पाठवणें : ॥ माहादाइआइसीं भटोबासांतें श्रीप्रभूचीया दर्सना आणिलें : तथा दीसालागौनि श्रीप्रभुगोसावीयांचें सन्नेधान वरुषें १४ : मग श्रीप्रभुगोसावीयांसि बीजें करावयाची प्रवृत्ति जाली : तेव्हळि भटोबासीं वीनवीलें : जी : श्रीचक्रधरें रायें राउळासि नीरोवीलें : आणि आतां राउळीं कोणासि नीरोवीलें जी : म्हणौनि भटोबास दुख करूं लागले : तेव्हळि श्रीप्रभुगोसावीं म्हणि० आवो मेला जाए : मातापुरासि जाए म्हणे : ऐसें भटोबासांतें म्हणि० मग गोसावीं वए संवत्सरी माघ वदीं चौथीचां दीसीं बीजें केलें : आकाइसें-मुक्ष (ख्य) करुनि समस्तांची दुखनीवृत्ति करितां तीनि आहोरात्रें लागलीं : मग मातापुरासि नीगाले : ॥१८॥

^३लेणां वास्तव्य करणें : पर्वत नमस्करुनि प्रदक्षणाकरणें : ॥ भटोबास मातापुरासि गेले : तेथ लेणां वास्तव्य केलें : हालिया भीक्षा करीति : मग आणीक पक्ष वीचारुनि पर्वतावरि न वचतीचि : मग पर्वत सव्ये घालूनि प्रदक्षणा करुनि गंगातीरासि गेले : ॥१९॥

^४ईश्वरनाएक पांच सतें संन्यासी न्यायेंभारथी भाग मागौनि म्हाइंभटीं नीरोत्र करणें : ॥ मग भटोबास मातापुरासि नीगालेयानंतरें ईश्वर-नाएक म्हाइंभटांसि भाग मागौ लागले : तंव म्हाइंभटीं म्हणि० चाला चौघा

माहाजनांपासि : तथा संन्यासियांपासि : न्यावो सांघों : मग न्यायें देववीती : तरि देउनि : आणि काइ : म्हणौनि म्हाइंभट ईस्वरनाएक ऐसे उभेवर्ग देउळवाडेयासि नीगाले : तेथ माहाजन संन्यासी पांच सत्ते सभा जाली : उभेवर्गी वेव्हारस्थळ सांघितलें : संन्यासीं माहाजनीं न्यावो नीर्धारिला : काइ ईस्वरनाएक लाभेति : कीं न लभति : ऐसे नीर्वचीलें : मग संन्यासीं आणि माहाजनी ईस्वरनायकांतें म्हणि० आहो : नीवृताचेया धना प्रवृत्त वांटा न लभेति : जे सर्वसंगप्रत्यागु करुनि राउळांसि आनुसरति : तेचि लाभेति : एर न लभति : ऐसे नीबंधपत्र म्हाइंभटांसि दीधलें : ॥ २० ॥

^१संबंधगमनी वडपींपळ न लभौनि उरला असे म्हणणें : ॥ कव्हणी एक माहानुभावो : त्याचा संबंध एळापुरा होता : ते तेथ गेले : संबंधी राहीले : तेथौनि आणीक एक आले : तेयांतें भटोबासीं पुसिलें : तेहीं सांघितलें : तो सेवाळया [= शिवाळया स्मृ. स.] जातु असे हो : वडापींपळा भोंवता भोंवत असे हो : ना न भवे : भटोबासीं म्हणि० न भवें तरि उरला असे गा : मग ते गेले : ॥ २१ ॥

^२पापदंड-रामपुरीए पौफळमठीं वास्तव्यः ब्राम्हणा प्रस्तुकरणि गंगा प्रदक्षणें एणें : आश्चर्ये : ॥ एकु दीसु पापदंडरामपुरीएसि रानमळा भटोबास वीजनीं बैसले असति : तव तेथ एक ब्राम्हण आले : तेहीं म्हणि० भटो एथ बैसलेति : ते गंगे उदकाजवाळि कां न बैसा : तव भटोबासीं म्हणि० गंगा यैसी आसैल तरि तेचि आमचेया दर्सना एइल : तुम्ही परते सरा गा : गंगा आमचेया दर्सना एति असे : ब्राम्हण यैसे परते सरले : तव पैलीकडौनि गंगेचा वोधु भरला आला : भटांसि सव्ये घालूनि प्रदक्षणा करुनि मागौती नीगाला : आणि ब्राम्हणासि आश्चर्ये जालें : ॥ २२ ॥

^३देमाइसैं-स्वप्न-व्याख्यानें त्रयें परंपरा-मार्ग-कथन ॥ एकु दीसु देमाइसीं स्वप्न देखीलें : मग तेहीं भटोबासांसि सांघितलें : भटो आजि मीयां रात्रीं स्वप्न देखीलें : कीं चौघजणु रांजणु नेताति : तव मीयां त्यातें

१. स्मृ. स. २३९. २. स्मृ. स. २४४. ३. स्मृ. स. ३५१. 'अज्ञात स्मृतींत ही स्मृति पुन्हां क्र. २९६ या स्थळीं आली आहे.

म्हणि० काइसेया नेतां गा बा : म्हणौनि तो रांजणु पोटेसि धरीं : तवं तयांतु
एकें म्हणि० आगा इएचीए आंजुळीए तीन रत्नें घाला : ऐसें देमाइसीं
भटोबासांप्रति स्वप्न सांधितलें : मग भटोबासीं म्हणि० आतां मज
गोसावीयांचा हाकारा एइल गा : रांजणु तो मी : रत्नें तीये गोसावीयांचें
शास्त्र : तीनि आंजुळि तीये तीन्हि आधिष्ठानें : मग मजमार्गे हा
मार्ग वतैल : हा पणु : सा आधीष्ठानें वतैल : हा अर्थु : एकसे तेवीसि :
१२३ : अधीष्ठानें (वतैल हा) पूर्वपक्ष : तीनशें अधीष्ठान मार्ग वतैल हा
सीधांत ॥२४॥

^१म्हाइंभट : माहादंबा : भटा आभया [अभ्या] आर्थनीं वैराग्य
देवश्रवणीं अधिकरणकथन :॥ वैराग्यदेव ते भटांचे पुत्र : 'वैराग्यदेव' हें
नावं गोसावीं प्रसादाचें ठेविलें : मग तेंलागौनि तयातें आवधी संबोधिये
आणि आवधे गुरुकुळ 'वैराग्यदेव' येंस म्हणति : मग बहुतर काळें
वैराग्यदेव भीक्षा करावेया आले : तेव्हेळि वैराग्यदेवां श्रवण करावया
म्हाइंभटीं आणि माहादाइ आइसीं भटोबासांतें प्रार्थिलें : भटो वैराग्यदेवां
श्रवण करा : तवं भटीं म्हणि० म्यांचि श्रवण करावें तें तुम्हीं कां न करा :
म्हाइंभटीं म्हणि० तुम्हांतें गोसावी अधिकरण केलें असे : मग भटोबासीं
वैराग्यदेवांसि श्रवण केलें : तैसेचि वैराग्यदेवीं भीक्षा केली : आति उत्तर्गें
[उत्कर्षें] वैराग्य केलें : वैराग्ये देह गेलें : ॥२६॥

^२वांती-प्रस्तु-करणीं काइ[यि]क : मानसीके ईश्वरु-युक्ति
आनुवादुः॥ एकु दीसु कव्हणी एकासि वांति जाली : तें देखौनि पंडितबासीं
केसोबासीं भटोबासांतें पुसिलें : हां भटो वांति कां होए : भटोबासीं म्हणि०
हें मीं नेणें गा : पंडीता : केस्वदेया : गोसावीयांतें पुसिलें नाहीं : मग उगेचि
राहीले ॥ ३३॥

^३पुरुषार्थ गमनी म्हाइंभटीं (भटोबास-)उसंगा द्रव्य घालणें॥
एक वेळ भट : म्हाइंभट गोसावीयाचीया भांडारीचीया साटि अ[आ]सु घेउनि
कटकदेवगीरीसि गेले : तवं तेथ रायाचीया पुरु[रो]हीता आणि वीद्वांसां शास्त्र-
जीज्ञासीं संदेहो नीर्वचिता नीवर्चेचि ना : मग तेहीं पुरहीतीं आउठास्यां

असूची पोटळी बांधली ॥ आणि म्हणि० आपुलेनि जाणिवेचेनि पुरुषार्थें आमचा संदेहो (जो नीर्वचील तो हे पोटळी पावे : ऐसें म्हणौनि पोटळी बांधली : परि तो संदेहो) कोणहाइ नीवर्चेचि ना : ऐसा आवस्वरीं भट : म्हाइंभट तेथ आले : म्हाइंभटीं म्हणि० भटो हे पोटळी तोडूं कां : नां सीध्या साटि असु कां वेचूं : भटोबासीं मानिलें : तोडा म्हणि० मग माहाद्वारीं पोटळी बांधली होती तेथ गेले : आणि म्हाइंभटीं पोटळी तोडूनि भटोबासांचां वोटां घातली : तवं तेथ राखणाइत होते ते धांवत पुरहीतापासि गेले : आणि सांघीतलें : एकु आले असति : तेहीं पोटळी तोडूनि घेतली : पुरहीतें पुसिलें : ते कैसे असति : ना ते बोडिके असति : तव पुरहीत तेथ आला : मग एके म्हणि० हे तवं बोडिके : यांसि केंस नाहींत : यांसी बोलों नये : ॥ तवं म्हाइंभटीं म्हणि० हां हो पुरुषार्थु तो काइ केंसा नावें : कीं वीद्ये नावें : केसकरियासीं बोलाल : तरि केंस सामान्य स्त्रियांसि असति : तेयांसि बोला : ना सेंडिकरियासीं बोलाल : तरि राणिचेया गोवळासि (बोला :) ना सीखासूत्रासीं बोलाल : तरि गुरुवासीं बोला : आणि तयांसि द्या : ना वीद्येसि देयाल आणि बोलाल : तरि वीद्वांसा नावें सूर्यो मीं म्हांयां : पुसा मातें कोणे वीद्येची परीक्षा : मागाल तें देइन : तवं पुरहीतीं म्हणि० हे काइ सरालेकर म्हाइंभट नव्हति : मग म्हाइंभटी सास्त्रसंदेहो होता : तो चर्चा करुनि नीरोतर केला : तयांची संदेहनीवृत्ति केली : मग म्हाइंभटासि जैत—दुटी वाइली : जइत—पत्र दीधलें : मग म्हाइंभटांसि आलेया आइकौनि म्हाइंभटांची स्त्री देमाइसें भावाचेनि सांघातें कटकदेवगीरीसि आलीं : ते दारवठां म्हाइंभटांतें राखतें होतीं : तवं म्हाइंभट आले : तयांतें देमाइसांचेनि भावें म्हणि० भटो उभे राहा : आर्ध पुरुषार्थु ब्राम्हणीसि लाभे तो देया : मग जा : म्हणौनि उभे केले : पालवीं धरुनि : तवं म्हाइंभटीं म्हणि० हें काइ भ्यां केलें : हें केलें भटीं : आणि ते नीगौनि गेले : मजपासि काहीं नाहीं : झाडा घेया : म्हणौनि झाडा दीधला : तवं जवाळि काहींचि नदेखतीचि : मग जावों दीधले : पुढां नीगाले : तवं गावींचे ब्राम्हण मीळौनि आले : तेहीं म्हणि० भटो हा तीवटनाचा खीचू आवघां वाटूनि खाइजे : तवं म्हाइंभटीं म्हणि० ते तेधवांचि आमचे गुरू घेउनि गेले : म्हणौनि तयांसीही झाडा दीधला : मग ते उगेचि राहीले : ॥ ३६ ॥

१ कापूर-ग्राहीकत्वे भिक्षा भट-नीरोपे नैग्रहणं ॥ एक.....

वेळ भटोबास : म्हाइंभट साटि असु घेउनि : गोसावीयांचीया भांडारीचीया : कटकदेवगीरीसि आले : तवं तेथ पुरुषार्थु नीर्वचु मांडला असे : आउठास्या असूची पोटळी उभीली असे : काहीं शास्त्र-संदेहो पडिला होता : तो भटांचेनि संवादें भटोबासांचा नीरोपु घेउनि म्हाइंभटीं नीर्वचु करुनि मग आउठास्यां असूची पोटळी म्हाइंभटीं तोडिली : मग भटोबास-म्हाइंभट-संवादें एकी साटि असूची मेघवर्णी दुटी घेतली : (मग व्यवसायापासि गेले : त्यातें) नाथपर कापूरु पुसत होते : तो त्यातें नसेचि : मग तेहीं सुधि [= शोध] सांगितली : तो रायाचीया भांडारियातें असे : तेथ जा : मग भट म्हाइंभट तेथ गेले : भांडारियातें म्हणि० आम्हांसि तोळाभरि नाथपर कापूरु देया : होइल तें मोल घेया : तवं तेणें जवळिलांतें म्हणि० हे कापूरु काइ करीती : यांचे दांत तरि पांढरे : तवं आणिकें एकें म्हणि० ना वराडीं रीधौरीं [रिद्धपुरीं] श्रीगुंडमराउळ ईश्वर-पुरुषु एक वीख्यात राज्य करित असति : त्याकारणें हे नेत असति : मग तेणें भांडारियें म्हाइंभटांतें म्हणि० माझी तुम्हीं एकि भीक्षा घेयाल : तरि मीं देइन : तवं म्हाइंभटीं भटांची वास पाहीली : मग भटीं म्हणि० ईश्वरुदास्यार्थ काइ एक न कीजे : आपुलीया आडणी आपजवीजे : कां पुढीलाचीये प्रीतीं घेइजे : कां पुढीलाचा आविधि चुकवावेया घेइजे : ऐसें म्हाइंभटांप्रति भटोबासीं नीरोपिलें : मग तेयांतें म्हणि० घेउनि : मग त्या भांडारीयाची एकि भीक्षा घेतली : लवंगा मुखधीसि [मुखशुद्धीसि] दीधलीया : मग तेणें कापुराची पेटी आणिली : ताजवां तुकूनि एकु तोळा दीधला : एकु तैसाचि दीधला आपुला होता : मग भट म्हाइंभट नीगाले : ते रीधपुरासि आले : मग ते मेघवर्णी दुटी आणि नाथपर कापूरु गोसावियांसि वोळगवीला ॥ ३७ ॥

२ माकोडेयाचेंनि दृष्टांतें उधरण-कथनीं वृक्षादि कथन ॥

एकु दीसु भटोबास नीरोपण करित होते : भटोबासीं म्हणि० बुढीचा (माकोडा) आंढें वेउनि सेंडेया जाये : हें उधरण : आणि सेंडेया बुढासि ए : हें पतन ॥ ३९ ॥

^१मग महादाइसीं प्रतेस्थानासि गेलीं : तेहीं सारंगपंडितांतें पुसिलें : गोसावी तुम्हां भेटले होते : ना हो आइ : मग तेहीं गोष्टी सांघितलीया : गोसावी आले : मीयां गोसावीयांतें पुसिलें : जी जी : इंद्रा आनुसरैल : गोसावीं म्हणि० इंद्रेयासि एक दहसन होतें : तरि इंद्रा अनुसरता : आणीक म्हणि० सारंगपंडित काइ जी : सारंगपंडीतीं म्हणि० हो आइ : गोसावी दुर्गापासि भेटले : मीं आड पालड वोडउनि गेलां : गोसावीं म्हणि० हें काइ पांडेया : यातें डावलौनि कैसे गेलेति : नीगालेति : तेव्हेळि मीं गेलां : जए करुनि नीगालां : ४० ॥

^२केसोबा : कामाइसें संबंधनातेनि आज्ञानें लोकनींदा चुकवणें ॥ केसोबासांची बहीणि कामाइसें तीये संबंधनातेनि जेथे केसोबा बैसले आसति : तेथ कामाइसे एति : जवाळि बैसति : काहीं धर्मवार्ता पुसति : काहीं शास्त्रसंवाद पुसति : येसीं तीये केशोबासांपासि संबंध-सलगीं एति जाति : उठीति-वैसति : एकु दीसु केशोबास झाडातळि बैसले असति : तंव तेथ कामाइसें आलीं : जवाळि बैसलीं : आणि केशोबासीं म्हणि० कामाइ आजिलागौनि तुवां येसेया न यावे हो : लोकु आपवादु बोलैल : यास्तव लोकां पाप घडेल : आजिलागौनि तुवां ऐसेया न यावें हो : तंव कामाइसीं म्हणि० हां भावांडावरि कैसा आपवाद बोलैल : केसोबासीं म्हणि० भावांडें ऐसें गुरुकुळ जाणे : परि लोकु नेगे की : येसें केसोबासीं सीकवीलें : मग तेंलागौनी एति ना ॥४३॥

^३आमृते मायांवा पुराण-श्रवणीं लखाइ गांठी हारवणें ॥ एक वेळ आमृते मायांवानि म्हणि० मी पुराणी बैसोनि पुराण परिसें आणि वोदन-स्वभाव सारीं : तरि काइ : तंव बाबुळगावों लुखाइसीं म्हणि० पुराणी जेवा तारे मीं आपुली प्रसादाची गांठी हारवीं : हो कां : मग आमृते मायांवा झोळी घेउनि पुराणी बैसले : तेथ चातुर्य-कुसळता करुनि नीगोनि आले : सांगीतलें : लुखाइसांची प्रसादाची गांठी जीतली : मग याउपरि भटोबासीं म्हणि० देखीलें कीं गा हा ठावो वेन्हीं चातुर्य कुसळता होआवी : ॥४५॥

१. स्मृ. स. ५७. याच स्मृतींत 'स्मृतिस्थळ' क्र. ९ यांतिल हकीकत आली आहे, ती येथें वगळली आहे. २. स्मृ. स. ११८. ३. स्मृ. स. १८७.

१ म्हाइंभट कोथळोवा पूजा आनुचीत परमार्जन ॥ गोसावी
म्हाइंभटा बेलोपुरीं द्रव्य नएणीं आनुजा दीधलीं होवी : तेव्हालि गोसावी
म्हाइंभटाप्रति दोनि श्लोकु वाखाणिलें : २ चतुर्विधा ०॥१॥ ३ पूर्वजन्म-
कृतां ०॥२॥ हे दोनि श्लोकु गोसावी म्हाइंभटांप्रति वाखाणीले होते : ते युक्तिंत
म्हाइंभटोवासीं कोथळोवाप्रति गीता वाखाणीली : आणि कोथळोवासिं पूजा केली :
यापरी म्हाइंभटीं आपूलें अनुचीत प्रमार्जिलें : जें श्रीप्रभुगोसावीयांचा सन्नेधानीं
तांदूळ कांडीता कोथळोवावरि म्हाइंभटीं आन्यथा ज्ञान भाविलें होतें : तें
श्रीप्रभुगोसावीं फेडिलें : मग म्हाइंभट आपुलें उणें आठवीतोचि होते : मग
एक दीसु गीता-व्याख्यान करुनि पूजा केली : यापरी अनुचीत प्रमा-
र्जिलें ॥५६॥

४ सीस्यां प्रस्तुकरणीं स्मरण : महदंवा-स्मरण-करणीं मार्ग
गडवडीला : म्हांतारिया रक्षणकथन ॥ एक वेळ पंडीतबासीं : केसोबासीं-
मुख्य सीक्षीं प्रस्तु केला : हां भटो तुम्ही काइ स्मरा : भटोबासीं म्हणि ० मीं
गोसावीयांचा त्रीकाळ पूजा-आवस्वर आठवीं : तवं सीक्षीं म्हणि ० हां भटो
तुम्हीं पूजाआवस्वर देखिलें तैसे आठवाल : मां आम्हीं काइ आठवावें :
आणि भटोबास संदेहीं पडिले : उगेचि राहीले : तवं माहादाइ आइसीं
म्हणि ० नागदेया तें म्यां गोसावीयांसि पुसिलें असे कीं : भटोबासीं म्हणि ०
तें कैसें रूपै : मग माहादाइ आइसीं स्मरणार्चें वचन म्हणि ० नाम : लीळा :
मूर्ति : चेष्टा : स्मरण : आनुस्मरण : सकृतस्मरण : ऐसें माहादाइ आइसीं
स्मरणार्चें वचन सांगितलें : तें भटोबासीं दोन्ही हात जोडुनि नमस्करिलें :
मग भटोबासीं म्हणि ० स्मरणावीण मार्गु गडवडिला होता : तो म्हातारिया
राखिला होता गा ॥५७॥

५ माहादाइसीं पानें आसुडणें : तथा संपादणें : योगा-आरूढ-
त्वाकथन ॥ एकवेळ भटोबास वीडा घेत होते : तवं माहादाइ आइसीं भटो-
बासांचीये हातीचीं पानें आसुडुनि घेतली : टाकिलीं : आणि म्हणि ० नागदेया
देवेवीण जीजत असीजे : हेंचि तवं काइ : मां पानें कैसीं खाणें : ऐसीं कोपलीं :

आणि भटोबास उगेचि राहिले : मग माहादाइ आइसीं बरवेया चोखा पानांचा वीडा भटोबासांसि दीधला : तो भटोबासीं उगेयाचि घेतला : आणि म्हणि० रूपै : तें हार्तींचीं पानें आसुड्ढनि घेतलीं : आणि आतां काइ म्हणौनि देत असा : मग माहादाइ आइसीं म्हणि० नागदेया : गोसावीं म्हणितलें : पोरेंहो तुमचेयाकडौनि तुम्हांसि काहीं न व्हावें : तुम्हां एथौनि सकळै होआवें कीं : आणि म्हणि० प्रीति वीखो होइजे : मग आतां माझिया प्रीतीं घेया : आणि भटोबासीं उगेयाचि वीडा घेतला ॥६१॥

^१माहादंबा भागवत-नृत्य-दृश्यत्वे चौकन्हाणी-आनुवादु ॥
एकु दीसु दसमीचां दीसीं नवगावीं डींडी काढीली होती : तव तें गात-वात नाचत ऐसे गंगेकडे जाताति : तें माहादाइसीं देखिलें : आणि म्हणि० जन्हीं उडाल-कुदाल : तन्हीं चौकीं न्हाणीजाल : गाउनि गावां : तथा चौकडीया जाल कीं : गाउनि गावां ॥६२॥

^२म्हाइंभटां असुगमनी माहा [माहादाइ]-उल्लेख-स्फुरणी
तथा जाया-वाखोरेयाआंतूनि काहाडणें ॥ एक वेळ देमाइसीं म्हाइंभटांचीयेः पीसवीएआंतूनि न पुसत दोनि असु काढूनि घेतलीया : तथा सोडूनि घेतलीया : म्हाइंभट पाहाति तव पीसवीयेसि दोनि असु नाहीं : मग म्हाइंभटीं म्हणि० माझीए पीसवीचीया दोनि असु नाहींति : कोण्हीं काहाडीलीया : जयासि उंबरेयावरि रीगावा नाहीं : तेहीं काढीलीया असतील : कोण्हीं वडीलींचि काढीलीया असति : ऐसें म्हाइंभटोबासीं म्हणि० मग माहादाइ आइसीं हेतु घेतला : काइ पां कोण्हे काढीलीया देमाइसांवांचौनि : आणिक कोण्हीचि नाहीं काहाडीलीया : म्हणौनि माहादाइ आइसीं आवचीतें देमाइसाचीया डोइए तेल घातलें : माखीलें : मग त्याकरवि आंगीची चोळी फेडीली : आंग उटीलें : उमाइसांकरवि : पाणी सारवीलें : तव आपण चोळीचेया वाखोरें पाहिलें : पाहाति तव चोळीचेया वाखोरां तिया दोन्हीं असु आहाति : नीगालीया : आणि चोळी घेउनि म्हाइंभटांपासि आलीं : आणि म्हणि० घेया तुमचीया दोन्हीं असु : तुमचीये ब्राम्हणीचीया वाखोरां आहाति : तव वाखोरां दोन्ही असु आहाति : मग म्हाइंभटीं आनुतापु केला : मी पापीया हो आइ : म्हणौनि माहादाइसांसि आड पडिले : मग माहादाइसासीं म्हणि० आतां या असु

तेयासीचि देयावीया : आगि काहीं तयातें म्हणो नको : ऐसें माहादाइ आइसीं म्हाइंभट्यांतें वारिलें : तें म्हाइंभट्टीं मानिलें : केलें : मग माहादाइ आइसीं म्हणि० आतां घाला समस्तां गुरुकुळासि दंडवत : तुम्हीं गुरुकुळावरि आन्यथा ज्ञान भाविलें : हो कां आइ : म्हणौनि म्हाइंभट्टीं सेगेंमातिया आंग मावूनि म्हणि० मीं पाविया : म्यां गुरुकुळावरि आन्यथा ज्ञान भाविलें : तेया माझेया अपराधासि क्षेमा करावी : म्हणौनि समस्तां गुरुकुळांसि दंडवत घातलें : मग भटोबासीं म्हणि० उठा उठा : म्हणौनि उठविलें : मग म्हाइंभट्टीं आवघा परिग्रहो होता तो आणूनि भटोबासांचां हातीं दीधला : दंडवत घातलें : आणि भटोबासांप्रति म्हणि० आजि म्यां सर्वसंगुप्रत्याजु [गु] केला : तैलागौनि म्हाइंभट्ट आपणयापासि द्रव्यसंग्रहो न करीति ॥६६॥

‘भट्टीं दोडका नीराकरणें : पंडीतवा पचतकरणी हाट्यांतूने आणिला म्हणणें ॥ भटोबासांसि भाजला दोडका माने : आत्यंतीक रुचे : एकु दीसु भटोबासां सांग्रातें पंडीतवा भीक्षाआवस्वरासि गेले : तवें एका ब्राम्हणाचां मांडवीं दोडका होता : तयाकडे पंडीतवा पाहातचि राहीले : तवें ते ब्राम्हणि भीक्षा घेउनि आली : तवें पंडीतवा वास पाहातचि होते : मग तीया पुसिलें : काइ पाहात असा : पंडीतबासीं म्हणि० पारिसा : तीया भीक्षा घातली : आणि भटोबास नावेक पुढारे नांगाले : आणि तीया ब्राम्हणि तो दोडका तोडूनि पंडीतबासांचां हातीं दीधला : पंडीतबास घेउनि आले : मग भाजिला : हींगु मीठ मीरीये लाउनि भटोबासांसि वोळगवीला : मग भटोबासीं म्हणि० पंडीता हा दोडका नव्हे ना तो : मीं नेघें : नां भटो नव्हे : हा म्यां हाट्यांतूनि आणिला : मग भटोबासीं आंगीकरिला : एक महानुभाव ऐसें म्हणति : जेव्हळीं दोडका त्या बाइया दीधला : तेव्हळींचि भट्टीं देखौनि पंडीतबासांतें म्हणि० आतां तुझा कोण राखेल : पंडीतबासीं म्हणि० आतां माझा श्रीचक्रधर राखेल ॥७४॥

२ भट्ट-मार्ग-महात्मै माघ मासे अनेम-आटण-नीक्ष [वे] दें गंगातीर-आटण-प्रसंसा ॥ एक वेळ भटोबासीं म्हणि० माघा मासा उभए गंगातीरीं स्थानवीसेख : गंगातीरींचि आटण करावें : ऐसें म्हणि० तैलागौनि माहे मासा गंगातीरीं आटण करीति ॥८४॥

^१ राघवचैतन्य : दंती जोइसी : गोपाळपंडीत : वीठलरावो-
 प्रस्ने दीली सुलतान मार्गव्यावृत्ति करणें : वैधवंती नागदैवौमार्गु
 नामकरणें तें जैसें असे तैसें आसो म्हणणें ॥ राघवचैतन्य ते संन्यासी
 गोपाळपंडीत ते वीद्वांस : दंती जोइसी तो जोतिया : वीठलरावो तो रावो : हे
 चौघे दीली सुलतानाचे (?) समेसि प्रसीधि : भलतीए जाणिवेची प्रक्षा
 [परीक्षा] : माहामद [महंमद] सुलतानाचे समेसि भलताही संवादु :
 ऐसे हे चौघे राज्यमानीए : मग एकु दीसी राघवचैतन्य : दंतीजोइसी : वीठल-
 रावो : गोपाळपंडीत : ऐसे हे चौघेही सुलतान महमदापासी मार्गव्यावृत्ती-
 चीया गोष्टी करित होते : आमुचा मार्ग ऐसा : आमचा तो ऐसा : ऐसीया
 नाना मार्गीचीया गोष्टी होत होतिया : तवं राघवचैतन्ये म्हणि० ' नागदेवो-
 भट ' नामु मार्ग एकु उदैला असे : ऐसे जवं बोलौनि उठिला तवं महमद
 सुलतानें म्हणि० तें जैसें असें तैसें आसो : तुम्हीं आणीक गोष्टी करा : ऐसें
 महमद सुलतानें म्हणि० तयांतें वारिलें : मग तेहीं हे गोष्टी करूं सांडिली :
 ऐसें कवीस्वरबासीं आइकीलें : मग कोण्हीं एकीं कवीस्वरबासांतें पुसिलें : ऐसें
 तो काइसेनि जाणे : मग कवीस्वरबासीं म्हणि० वीग्रहो होइल : कां वीद्यावंत
 होइल : परि जीव नव्हे : ऐसें कवीस्वरबासीं नीर्वचिलें ॥ ९५ ॥

^२ कामाइसें राज्यपदग्रहीं द्रव्यसंपादणीं टींचरूं अनुवादु ॥
 कामाइसीं भटोबासां काहीं द्रव्य संपादीलें : तयाउपरि भटोबासीं म्हणि०
 उचीता आनुचीता पइका धेतां माझां हातीं टींचरूं पडिलें गा : ॥ ११८ ॥

^३ डोंडोरी गोंदोबा वाराणसी-गमनी आऱ धर्म-क्रीया-करणी
 परधर्मक्रीया करवणें ॥ डोंडोरी गोंदोबायें भटोबासांतें पुसीलें : भटो माझीं
 सासुरींचीं वाराणसीस जावों पाहार्ते आहाति : तीयें मारें म्हणतें आहाति :
 तुम्हीं चाला : मार्ग-संबळ देउनि : घोडे देउनि : जैसें म्हणत आहाति : मी
 बहुत टाळितों : परि तीयें न टळति : तरि काइ करूं : ऐसें डोंडोरी
 गोंदोबायें भटोबासांतें पुसिलें : भटोबासीं म्हणि० : नेताति तरि जा :
 वाराणसी गेलेयावरि सवळेसींचि उठावें : आणि आधी चणा कां तीळु
 मुखीं घालावा : आणि म्हणती तेतुकें करावें : मग डोंडोरी गोंदोबायें
 सासुरेयासवें वाराणसी गेले : मग तेथ सवळेसींचि उठीति : आणि भटोबासीं

म्हणि० तें आनुष्ठीति मग एर कर्म आचरति : ॥१४४॥

^१ एकवेळ दायंत्रातें भटोबासीं म्हणि० तुम्हीं भीक्षा कां न करा : तवं दायंत्रायें म्हणि० गोसावीं मातें म्हणि० भोजेया आतां आनुसरा गा : ननुसरा तरि हाता संख-तुळसी एइल : परि मी ननुसरेंचि : तें मीं आपुलें पाप भोगीत आसें : ऐसें गोसावीं म्हणि० परि मीं न करींचि ॥१७१॥

^२ वैजोबा चाडैया मुठि धरुनि गुरुकुळभाग्यें पीको म्हणणें ॥ दुकोळ पडिला : मग वैजोबायें चाडैयावरि मुठि धरिली : आणि म्हणि० मज तरि भाग्य नाही : तरि आतां गुरुकुळाचेनि भाग्यें पीको : ऐसें म्हणौनि सेत पेरिलें : तें थोर पीकलें : मग वैजोबायें महेस्वरपंडितातें भटोबासांपासि पाठविलें : महेस्वरभट भटोबासांपासि आले : ^३आणि (भटोबासातें) म्हणि० आमचें सेत पीकलें असे : वैजोबायें म्हणि० कोण्ही गुरुकुळ राखे आणि वीनोगी जैसे पाठवावे : भटोबासीं म्हणि० वीचारा : मग कसकसाल : मग महेस्वरपंडिती म्हणि० वैजोबायें वीचारुनीचि पाठवीलें : मग भटोबासीं महात्मेयांचीयें संबंधियें : वासणीकें : आणि कोण्हीं सलागें माहात्मीं यैसीं पाठवीलीं : आणि त्यातें म्हणि० जा रात्रि-दीस राखौनि खा : ॥१७९॥

^४ काको आंगुष्टा क्षे[खे]द क्षीनी[खिनी] ईश्वरमोहरदुष्टत्वा(?) : काको आंगुठा दुखवणें ॥ माहात्मां म्हणि० काकोचा आंगोठा दुखवला : तवं एकीं म्हणि० आंगोठा काइ काकोचा : आंगुठा देवाचा कीं : देवो काकोचा ॥ १८३ ॥

^५ एक वेळ माहादाइ आइसें वेदीके गेलीं होतीं : तवं तेथ एकू ब्राम्हणू ' रूक्मीणी-सँवर ' गात होता : तेहीं वीठलावरि अभंगु दीधला : आणि माहादाइ आइसीं त्यासि सीक्षापण केलें ॥ १९६ ॥

^६ भोगानें आनूवादे आधीकार्या आनूवादु : आनुसरण ॥ एकवेळ भटोबासीं म्हणि० कोण्हीं एका प्रस्तावेयाआनूरूप कोण्ह। एकांतें म्हणि०

१. स्मृ. स. १४३. २. स्मृ. स. २५५. ३. या स्मृतींतील येथून अखेर-पर्यंतचा मजकूर फारच मागेपुढें झाला आहे तो स्मृ. स. वरून दुरुस्त केला आहे. मात्र मुळांतील एकहि शब्द बदलला नाही. ४ स्मृ. स. ६०. ५ स्मृ. स. १३२. ६. स्मृ. स. २७५.

जैसा भींगानेया आंतुल दीवा दीसे : तैसा अधिकार्या माझेया हृदयाआंतु :
जे वस्तु क्रीडताए : तें देखे आणि आनूसरे ॥१९९॥

^१ एक वेळ भटोवासीं म्हणि०. त्रीकाळ स्नान जीए गावीं आसे :
तेया गावांतें ' तीर्थ ' ऐसें म्हणिजे : तातलां धोंडां वैसेति : तेया गावांतें
' क्षेत्र ' यैसें म्हणिजे : नीराहारी आसति मास उपवासीनी : मासु उपावासी
वैसेति : तेयातें ' वर्त ' ऐसें बोलिजे : तुळा पूरुखीं वैसेति : यातें ' दान '
बोलिजे : म्हणौनि राजसे तामसे स्थानीं न बैसावें ॥२१९॥

^२ एक वेळ कव्हणीं एकीं भटोवासांतें पुसिलें : भटो गोदोहन-मंत्र
केतुलेया वाचक : भटोवासीं म्हणि० आठां पानवळ्यापर्यंत : दारीं उभया
ठाकीजे : यातें गोदोहन-मंत्र म्हणिजे ॥२२२॥

^३ सारंगपंडीती श्रीप्रभु-वोवाळणी म्हणणें ॥ सारंगपंडीत
रीधपुरासि आले : तेहीं म्हणि० तुम्हीं मज कोण्हीं श्रीप्रभूतें नको दाखउं : मींचि
वोळखैन : मज एळापुरीं गोसावीं श्रीप्रभु दाखवीले आसति : मींचि
वोळखैन : सामोरे आले तवं श्रीप्रभु क्रीडा करित होते : ऐसें देखीले :
आणि म्हणि० सारंगपंडीती : हे घेया श्रीप्रभु गोसावी म्हणौनि साष्टांग
दंडवत घातलें : दर्सन जालें : मग वीळचां पूजाआवस्वरुसमें आर्ती करिता
श्लोकू केला : तो वोगळवीला : हृदय भज परेशं स्वामिनं गुंडमाख्यम्॥
ऐसा श्लोकू सारंगपंडीती वोगळवीला ॥२२३॥

वृद्धाचार

आतां भटोवासां खालौतरें तो वृद्धाचार : ॥ छ ॥ गोसावीयांचीया
श्रुती : भटोवासांचीया सुमृती [स्मृति] : भटोवासां खालौतरें तो वृद्धाचार :
वृद्धाचाराखालौतरें तें वर्तमान : ॥ ४ ॥ छ ॥

^४ एक वेळ कवीस्वरवासीं पंडितासीं म्हणि० पंडीतो चाला जावों
आटणा : तवं पंडीतवासीं म्हणि० तेयांतें [पत्नी हिराइसाला] पुसा : मग
कवीस्वरवासीं हीराइसांतें पुसिलें : मग हीराइसीं म्हणि० जा ना कां : मग
नीगाले : मग दीसां दोका पंडितवासीं म्हणि० भटो माझी कीं प्रसस्ति

भंगली : कवीस्वरबासीं म्हणि० कां भंगली : ना त्यांतें भटीं नीरोवीलें :
आणि मीं त्यांतें सांडौनि आलों : म्हणौनि भंगली : मग कवीस्वरबासीं
म्हणि० जा तरि : मग पंडीतबास मागौतें आले ॥ २३३ ॥

केसोबासीं 'ज्ञानकळानीधी' स्तोत्र केलें : कवीस्वरबासीं 'नरवीलायू
केला : ॥ २३४ ॥

^१ एकवेळ पंडीतबास बैसले होते : तव हिराइसें आलों : आणि
पंडीतबास बैसले होते तव तेहीं चौघडी उकलीली : आणि एकीकडे बैसा
म्हणि० तव पंडीतबासांतें हिराइसीं म्हणि० तुम्हीचि बैसा : कां मज बैसों देया :
परि तीर्थे न बैसतीचि : ऐसें कवीस्वरबासीं आइकीलें आणि म्हणि० परश्री
[स्त्री] संतापाचा ज [ज्व] रू : न भोगी ऐसा नाहीं नरू नीर्मळरू :
एकु पंडीतदामोदरू- : वांचौनिया : ॥ २३५ ॥

^२ एकवेळ आनोबास आणि दंतीगोपाळबास आटण करितां- नंदुर-
बारिएसि गेले : तेथ कामाइसांसि भेटले : आणि म्हणि० कामाइ क्षीरि :
तूप : साकर ऐसें घाला वो : मग तेहीं क्षीरि : तूप : साकर ऐसें आभ्यागत
केलें : ते जेवीले : आणि आटणासि नीगाले : तव पुढां आणीक आभ्यागत
भेटले : तेयांते घेउनि मागौतें नंदुरबारिएसि आले : आणि मागौतें म्हणि०
कामाइ : क्षीरि : तूप : साकर जेउं घाली : हो कां : म्हणौनि मागौतें
जेवीले : मग नीत्यां आटणासि नीगाले ॥ २४० ॥

^३ एक वेळ आनोबा एका (कि) आटणासि नीगाले : तव पुढां
पंडीतबास : हिराइसें भेटलीं : भेटीने दीस जाले : मग पंडीतबासीं
आनोबासांतें म्हणि० भटीं एकाकीं आटण वारीलें असे : मग आनोबा
सनीर्देस आटणासि नीगाले : हळ गावीं भीक्षा केली : पर्वत नमस्करिला :
आणि म्हणि० मीं कैसा एकला : म्हणौनि पांचास्यांचा कागद केला ॥ २४२ ॥

परिशिष्ट २ रें

‘स्मृतिसमुच्चयां’तील अधिक स्मृति

[‘ स्मृतिस्थळ ’ व ‘ अज्ञात स्मृति ’ या दोहोंतहि न येणाऱ्या स्मृति ‘ स्मृतिसमुच्चया ’ वरून पुढें दिल्या आहेत. मात्र त्यांत फक्त मथळे असलेल्या पण वृत्तांत मुळींच न येणाऱ्या ज्या अनेक स्मृति येतात, त्या येथें वगळल्या आहेत. ज्यांत केवळ सर्वसामान्य नीत्युपदेश येतो, अशाहि चार-सहा स्मृति गाळल्या आहेत.

‘ स्मृतिसमुच्चया ’ च्या तीन पोथ्या उपलब्ध झाल्या. ज्या पोथीचा या ग्रंथांत उपयोग केला आहे, तींत ३५७ स्मृति व ४५ वृद्धाचार येतात. शेवटीं न सांपडणाऱ्या स्मृतींचे ७० मथळे आणि चक्रधरप्रभृतींच्या शिष्यांचीं नांवे नेहमींप्रमाणें येतात, हाहि मजकूर येथें वगळला आहे.

‘ स्मृतिसमुच्चया ’ च्या अन्य पोथ्यांत स्मृतींची संख्या चारदोन आंकड्यांनीं कमी असली, तथापि वृद्धाचारादि अवांतर मजकूर प्रायः एकसारखाच असतो.]

म्हाइंभट श्रीप्रभुसन्निधानागमन ॥ म्हाइंभट अवकासा बैसले : मग सौच्य करावया ढेंकूळ घेतलें : तंव थेंबु लागला : तें ढेंकूळ विरालें : मग म्हणि० ढेंकूळ विरालें तेंसेंच देह विरैल : ऐसा संसार नासिवंतु : आणि गोसावी म्हणि० अनुसरावें तें कैसें : वरीसा ऐ [ए] का तरि अनुसरावें : अवघेयाची व्यवस्था करूं : मग अनुसरो : आणि काइ : तंव देह गेलें पां : तरि काइ : तरि अवघेयाची व्यवस्था करूं : मग सा मासा : एका अनुसरो : तरि काइ : तरि तरि अवघेयाची व्यवस्था करूं : मग सा मासा : एका अनुसरो : तरि काइ : तंव देह गेलें पां तरि काइ : पाखा-खांडा अनुसरो : आणि काइ : त्या आरुतेचि देह गेलें पां : तरि काइ : तरि आठां दीसां अनुसरो : आणि काइ : तंव होउनि देह गेलें पां : तरि काइ : आतां घरासि जाउं : तात्काळीक त्यांचां हातीं देवों : मग नीगों : तंववेन्हीं देह गेलें पां : तरि काइ : तरि गंगेसि जाउं सौच्य करूं : मग नीगों : आणि

काइ : तंव वाटे सर्पु लागला पां : कां बळसु बैसला : कां अडखळोनि पडीला :
तेणें देह गेलें पां : तरि सृष्टि कपाळीं पडीली कीं : तरि आतांचि अनुसरो :
मग हातींची माती सांडीली : घरा न वचतां अनुसरले : गोसावीयांचेया
सन्निधानी असावें : तरि सासुरेया हातीं असो न ल्हाइजे : आणि गोसावीं
रुद्धिपुरीं श्रीप्रभूचा अवतार सांघीतला असे : तरि श्रीप्रभूचेया सन्निधाना
जाओं : म्हणौनि रुद्धिपुरासि नीगाले : ते ऐका गांवासि गेले : ब्राम्ह-
णाचीए वोसरीए नीजैले : उदीयांचि उठीले : ऐका गांवासि गेले : धोत्र
फाडीलें झोळी केली : भावैचां चतुर्दसीं भीक्षा केली : तें अवघेंचि अन्न
आलें : मग नदीस गेले : जेउं बैसले : तंव धोत्राची घाणी अन्नासि लागली :
तेणें दोकारी आली : एकुही घांसु पोटीं न पडेचि : मग अवघें अन्न
पाणीयांतु घातलें : मग ब्राम्हणा एकाचीए वोसरीए नीजैले : उदयांचि
उठीले : मार्गि उभया ठाकले : मग वीचारुं लागले : काइ पां गोसावीचेया
दर्सना जाओं : कीं गांवां जाओं : ना आतां गांवासींचि जाओं : अन्नमय
प्राण : प्राणमय प्रांक्रमु : काइ देहेंवीण धर्मु असे : काइ गोसावीया अनुसर-
वताए : ऐसीं नासलीं—वीटलीं अन्न काइ सेववीतें असति आजिपासौनि :
म्हणौनि सकळ पदार्थ आले परि तेही सेववति ना : आतां ये सृष्टी
अनुसरवेचि ना : मग पुढीले काइ अनुसरण होइल : हे काइसेया तंव :
आतां परमेश्वरपुरासींचि जाओं : मग देह जाओं भावें राहों : म्हणौनि
एका गांवासि गेले : भीक्षा केलीया नदीसि गेले : जेउं बैसले : तंव
घांसभरि पोटीं पडीला : आणि बाहे आफळली : एकी वासना : थापटीली :
आतां म्या जींतीलें : ऐरें दीसीं घास दोनि पोटीं पडीले : मग हळुहळु
पादांसासि आणिलें : ऐसे परमेश्वरपुर पावेति : तंव आहारासि आणीलें :
आपण उत्तम दुटी पांगुरले होते ते एका ब्राम्हणा दीधली : त्याची
घोंगडी आपण घेतली : ते उसवीली : एक आडफळें वीकीलें : त्याचा गुळ
घेतला : दुरडिये घालूनि डोइए ठेउनि रुद्धिपुरासि आले : तंव पुढां मातांगु
भेटला : त्यानें पुसिलें : हां गा एथें राउळ राज्य करीताति ते कोठें
आहाति : तेणें म्हणि० हे नव्हेति : राउळीं आतांचि बीजें केलें : तेणें
गोसावीयांचीया अनुभवीचीया दोनि—ऐकि लीळा सांघीतलीयां : आणि
म्हाइंभटां थोर समाधान जालें : मग तो मातांग पाठिमोरा जाला

आणि म्हाइंभटीं पांढि खालि ठेवीली : आणि म्हणि० न मै प्रियः ० ॥१॥
 मज देव दाखविला : म्हणौनि तयासि साष्टांगि दंडवत घातलें : मागुती
 पांढि घेउनि मग श्रीप्रभूचेया दर्सनासि आले : गुळाची दुरडी
 गोसावीयांपुढां ठेवीली : साष्टांग दंडवतें घातलीं : चरणावरि माथा ठेवीला :
 मग गोसावीयांतें अवलोकीत पुढां बैसले : ए दीउनि सन्निधानीं राहीले :
 मग आवाइसांसि राख सांडावेयाचें उलींग मागीतलें : मग कीती ऐक
 दीवस श्रीप्रभूचां सन्निधानीं होते : तव आमचां गोसावी आंबाहूनि हंसराजें
 बोलाउं पाठवीली : ते रुद्धिपुरासि आली : श्रीप्रभुगोसावीयांचें दर्सन जालें :
 दंडवतें घातलीं : आणि आठवलें : मग म्हणि० म्हाइंभटो तुमतें गोसावी
 बोलावीलें असे : गोसावीयें म्हणि० आधीं नीरोप सांघावा : मग श्रीप्रभूसि
 दंडवतें घालावीं : वस्तीचेया नीगावें : ऐसे म्हणि० असे : तैसेंचि म्हाइंभटीं
 श्रीप्रभुगोसावीयांतें पुसिलें : मग आवाइसांतें पुसिलें : आवाइसीं प्रसादाचा
 कुसकटा दीधला : तैसेंचि म्हाइंभट नीगाले : ते क्रमोंचि आले : तें येळीये
 मार्गि गोसावीयांतें जात देखीलें : मग गोसावीयांतें सव्य जाउनि पुढां
 आले : गोसावीयांतें दंडवतें घातलीं : चरणा लागले : गोसावीया वडातळीं
 आसन जालें : म्हाइंभट पुढां बैसले : मग कुसकटाचें पोतें गोसावीया
 दर्सना केलें : मग गोसावीयासांगातें क्रमोंचि बेलापुरासि आले : तेथें
 गोसावीयांचा सन्निधानीं कोण्ही ऐक दीवस होते : ऐकें दीसीं म्हाइंभटातें
 गोसावी म्हणि० भटो तुमतें श्रीप्रभुगोसावीयांचां ठाड नीत्य वेचु कंती वेचेः
 म्हाइंभटीं म्हणि० जी जी कहीं दामु वेचे : कहीं सरदामु : कहीं पाउणदामु
 वेचे : तत्प्रमाण द्रव्य एथ घेउनि या : मग तुमचें सन्निधान-चरीतार्थ कीजेल :
 जी जी म्हणौनि चरणा लागले : मग गावांसि गेले : मग सर्वेचि गोसावी
 भटोवासांतें म्हाइंभटातें बोलाउं पाठवीलें : ते सरालेयासि गेले : म्हाइंभटा
 भेटि जाली : मग भटोवासीं म्हणि० म्हाइंभटीं चाला : तुमतें गोसावी
 बोलाउं पाठवीले असे : तव म्हाइंभटीं म्हणि० भटो त्यातें द्रव्य मागत
 होतां : तरि तीयें द्रव्य नेदितीचि : वाखारी काढा : कण वीका :
 मग घेया ऐसें म्हणि० मग वाखारी काढीली कण वीकीले : तयाचा वीसारु
 घेतला असे : वाखारी मउ जातु असे : तुम्ही म्हणाल तरि ऐसाचि एइन :
 मग भटोवासीं म्हणि० तें मी नेणें : तुमतें तव गोसावो बोलाउं पाठवीलें

असे : भटोबासांतें जेवावेया राहावीत होते : परि भटोबास न व्हातीचि : सर्वेचि भटोबास बेलोपुरां गोसावीयांपासि आले : म्हाइंभट न एतीचि : मग गोसावी उत्तरापंथेंसि बीजें केलें : मग भटोबासांतें महादाइसीं श्रीप्रभूचेया सन्निधानीं आणीलें : मग म्हाइंभट आले : अवघीं भक्तजनें आलीं : श्रीप्रभूचां सन्निधानीं राहीलीं : दास्य करूं लागलीं :॥१०॥

दीधी मेइंदेवो पंडीत सीधनाथभक्तिकरणीं भटोबासानुवादें साचोकारें देवदास्यकरणीं अणु ऐक लाहीजें म्हणणें :॥ दीधीचे मेइंदेवोपंडीत ते कास्थ : त्या सीधनाथाची भक्ति : ते प्रतदीनीं घोडेया बैसूनि सीधनाथासि ऐति : तेथ आंघोळी करीति : ऐक वेळ भटोबास गोसावीयांचेयां दास्याकारणें वांकीसि गेले होते : ते उदैक पैलाडि सीधनाथाचां देउळीं बैसले : तव मेइंदेव आले : सीधनाथाची पूजा केली : तें अवघें भटोबासीं देखीलें : आणि म्हणि० ऐसें साचोकारें या देवाचें दास्य कीजे : तरि आणु ऐक लाहीजे : तव तेहीं म्हणि० साचोकार देवो तो कवणीए ठाइ असे : भटोबासीं म्हणि० हा नव्हे देवो : रुद्धिपुरी सर्वज्ञ राओ राज्य करीत असे : म्हणौनि रीधपुराकडे हात उभीला : आणि भटोबासांचेया सद्दासरीसा कोथोळोबासांसि वेध उपनला : मग तैसेचि नीगाले : भटोबासांसांघातें रुद्धिपुरासि आले : माहाद्वारीं श्रीप्रभुगोसावीयां भेटि जाली : श्रीप्रभुगोसावीं ' कोथळो ' ऐसें नाव ठेवीलें :॥१२॥

पोमाइसें भीक्षाकरण आगमनीं भटोबासानुवादें ' तूं भीक्षुकांची भीक्षुकी होए ' म्हणणें : ॥ पोमाइसें तीयें वांकीची : तीयें भटोबासांपासि भीक्षा करावेया आली : मग भटोबासीं म्हणि० पोमाइ तूं भीक्षुकांची भीक्षुकी होए : तूं गावांतु भीक्षा करीसील तरि तुझीये वृत्तिचें नैये : तेव्हेळीं भीक्षुकें भीक्षा करुनि येति : आणि पोमाइसें महाद्वारीं उभी ठाकेति : भीक्षा सद्र करीति : भीक्षुकें भीक्षा घालीति : ते जेवीति : त्याचीया वृत्तीचीया साटि आंसु एति : तीया गोसावीयांचीए सेवे वीनयोगा जाति : ॥१३॥

जगळदरणेनी राहाटी गोद्वय पाठवणी माहादेवोपाठक व्यावृत्तिकरणीं बुधि काढली म्हणणें : ॥ जगळदरणा तो राजौररोहीण-खेडीचा स्वतंत्रु बैसणाइतु : गोसावीयांचीं अन्नेकें सामर्थ्ये आइकोनि बुधि धरीली :

गोसावीयांचीए सेवेलागूनि जगदळरणेनी राज्यस्थीतीची दांडी : माचा-
 मुख्य कहनि राहाटि : काहीं दृव्य दोनि दुमतीया गाइ ऐसे पुरोहीताहार्ती
 पाठवीलें : मग गाइ मठी बांधलीया असति : गोसावीयांचीए पूजेचीं फुलें
 नीगति : ते गाइसि घालीति : खरवडि कोंडा घालीति : म्हाइंभट वीकत
 गवत घेउनि घालीति : तीया आटति तरि मागुतीया घालीति : आणि
 आणीकी तानीयां आणीति : ऐसें कोण्हीएक दीवसवेन्हीं चालीलें :
 माहादेवो पाठक आले : तेहीं म्हणितलें : राजेहो : तुम्ही पाठवीतां तें
 गोसावीयांचेया उपयोगा जात नाही : तें नागदेवोभटांचेया उपयोगा जातें :
 ऐसी व्यावृत्ति केली : मग जगळदरणेनी बुधि काढीली : ॥१४॥

पंचसतें संन्यासी न्यायभारते-मुख्य : श्रीप्रभुदर्सनागमनीं :
 राजमढीं भटोबासनीरोपे म्हाइंभटीं जीवन्मुक्तदशां-प्रस्तु प्रतीष्टाः॥
 न्यायभारती संन्यासी : तयांसरीसे पांचसतें संन्यासी असति : ते वाराणसी-
 हूनि गंगातीरा एत होते : तयांतें आइकूनि गावोगावींचे ब्राम्हण लोक साउमे
 जाति : आदरमानेंसी गावां घेउनि ऐति : श्रेष्ठ आराधन करीति : ऐसें पेणें-
 प्रति होए : ते खेडासि आले : तेथौनि अळजपुरां जात होते : तयांतें
 आइकौनि केसवनाएक-मुख्य समस्त माहाजन तयासि भेटावेया गेले : भेटि
 जाली : मग तयांतें प्रार्थूनि रुद्धिपुरासि आणीलें : ते देवळां राहीले : आपण
 घरासि आले : झडकरि पाकनिष्पति करवीली : तयांतें बोलाउनि घेउनि
 आले : बैसों घातले : ते बैसले : तव गोसावीं बीजें केलें : गोसावीयांतें देखत-
 क्षेवींचि न्यायभारती-मुख्य समस्त संन्यासी उभे राहीले : सीरां गोसावीया
 आसन जाले : आधीं गोसावीयांचें चरण प्रक्षाळण केलें : मग गंधाक्षत केलें :
 मग संन्यासीयांसि केलें : क्रमेंचि भोजन जालीं : मग न्यायभारतीयें म्हणि०
 नाइको चाला : राउळांचेया मढा : तीहीं म्हणि० चाला : अवघे मढासि
 आले : रायांगणीं भेटि जाली : मग म्हाइंभटीं रायांगणीं जाडी बैसों
 घातलीया : तेथ बैसले : गोसावीयां पाट-गादी बैसों घातली : तेथ आसन
 जालें : गोसावीं काकुपूर्वक म्हाइंभटांतें अवलोकुनि मग संन्यासीयांतें अव-
 लोकीति : परि तें म्हाइंभटां नकळे : मग भटोबासीं म्हाइंभटांतें म्हणि०
 गोसावीयां ऐसी प्रवृत्ति असे जें तुम्ही यासि चर्चा करावी : मग म्हाइंभटीं
 म्हणि० तुम्ही कां बोला ना : भटोबासीं म्हणि० तें मजकरवीं गोसावी

बोलवीलें : म्हणौनि तें बोलिलें : मग म्हाइंभटीं न्याएभारतीसि प्रस्तु
केला : जीवन्मुक्त तो कैचा : मग तेहीं म्हणि० तो ऐसा : म्हणौनि
नीरूपीला : तयांसि म्हाइंभटी आक्षेपीलें : तो तयासि परीहारु नेदवेचि :
तेहीं म्हाइंभटांतें म्हणि० जीवन्मुक्त तो कैसा : म्हाइंभटीं जीवन्मुक्ताचीं
लक्षणें बोलिलीं : मग जीवन्मुक्त तो ऐसा कीं म्हणौनि गोसावीयांकडे
हात करुनि दाखवीलें : मग सन्यासीं म्हणि० होए भटो भलें केलें :
जीवनमुक्त ते गोसावीचि होति : मग म्हाइंभटीं संन्यासियांसि गंधाक्षता
केलीया : ताटभरि एळा-लवंगा-युक्त मुखसुधि आणीली ते दीधली : मग ते
सन्यासी स्तुति करीत गेले ॥१५॥

म्हाइंभट पुरुषार्थ-चरितार्थ पूजे चुकि ॥ मग ते दुटी प्रावर्ण
करुनि गोसावी रायांगणा वीजें केलें : गोसावीयां दुटी मीरवत देखोनि
म्हाइंभटीं आपुलां मनीं म्हणि० ऐसीं वस्त्रें तीयें मीयां म्हाइंयेचि वोळगावीं
कीं : ऐसें माझें ईश्वरीं प्रवेसन होत असे : अहंता पोटीं भावीली :
आणि गोसावीयां खंति आली : आणि गोसावीं कोप स्वीकरीला :
आणि ते दुटी श्रीकरीं धरुनि रायांगणीं टाकीली : भुइसीं कुसकरीली :
तें देखोनि समस्तें भक्तिजनें तटस्तें खंतावलीं : ऐसीं पाहार्ते राहीलीं :
परी गोसावीयां कोणहां वीनववेना : मग भटोबासीं म्हाइंभटांतें
म्हणि० तुम्हीं आपुलां मनीं कांहीं कल्पना केली : तवें म्हाइंभटीं
म्हणि० होय भटो मीयां मनोर्थु भावीला : परितोखु वाटला : मग भटोबासीं
म्हणि० कटकट म्हाइंभटो : ईश्वरु पाहूनियां जीवा काइ असे : मग काइ
प्रवसेन करील : तुम्हीं काइ प्रवेसन केलें : मा काइ तोखलेति : आतां जा :
गोसावीयां दंडवत घाला : मग म्हाइंभटीं गोसावीयां दंडवत घातलें : आणि
अनुताप करुं लागले : जी जी : मी अपराधी : मीयां आपुलां मनीं भावीलें :
तेया माझेया अपराधा क्षेमा कीजो जी : गोसावीयांहूनि ये वस्त्रें काइसीं
जी : परि मी नेणेंचि जी : ऐसें अनुतापौनि दुख करुं लागलें : मग गोसावीं
प्रसन्न होउनि म्हणि० आवो मेला आतां होए म्हणे : आरे उठि उठि म्हणे :
मग म्हाइंभट उठीले ॥१६॥

तथा कौथळोवावरि अन्यथा बुधि चुकि ॥ एक दीं म्हाइंभटाची
ब्राम्हणी देमाइसें आणि कौथळोवा भानवसामध्ये पायांवरि पाए घालुनि

तांदुळ सडीत होते : तवं भानवसाकडे म्हाइंभट आले : तेहीं तें देखीलें : आणि उभय राहूनि पाहीलें : आणि मनीं म्हणि० : एकी वासना : सब्दीं बोलिले : देहा जरि ऐसें तरि रात्रीही तैसें होत असैल : तेणें कोथळोबा दैनावले : पोळले : नीच-नीच तीळ-तीळ झोंजत असेति : तें नीमीत्त म्हाइंभट कोथळोबासावरि प्रसन्न नसति : तें देखौनि गोसावीयां न मनेचि : मग एक दीं गोसावीयां राजमढांतु माचेयावरि आसन असे : मग गोसावीं म्हाइंभटातें अवलोकूनि म्हणि० आवो मेला जाए : कोथळा तैसा नव्हे म्हणे : पुनरपी म्हणि० ऐसें बहुत वेळ म्हणि० तें म्हाइंभटां नकळेचि : मग भटोबासीं म्हाइंभटांतें म्हणि० म्हाइंभटो तुम्हांप्रति गोसावी कोथळे-याचा परीहार देताति : तुम्हीं काहीं कोथळेयावरि अन्यथा भावीलें : कीं काहीं बोलिलेति : म्हाइंभटीं म्हणि० हो भटो : मग म्हाइंभट उठीले : अनुताप करुनि गोसावीयां साष्टांग दंडवत घातलें : आणि म्हणि० जी जी : म्यां पापीयें कोथळेयावरि अन्यथा ज्ञान भावीलें : तथा अपराधा क्षेमा कीजो जी : तवं गोसावीयें म्हणि० आवो मेला जाए : कोथळेयासि दंडवत घालि जाए : कोथळा तैसा नव्हे : मग म्हाइंभटीं कोथळोबासांसि साष्टांग दंडवत घातलें : आणि म्हणि० कोथळोबा मीयां पापीयें तरि तुम्हांवरि अन्यथा ज्ञान भावीलें होतें : तो तुमचा परीहार गोसावीं दीधला : तरि तथा माझेया अपराधा तुम्हीं क्षेमा कीजे : तवं कोथळोबासीं म्हणि० उठाउठा म्हाइंभटो : तुम्हां अन्यथा जनलें हें माझेंचि पाप किं : म्हणौनि कोथळोबासीं साष्टांग दंडवत घातलें : मग उभयां आत्मत्वप्रीति जाली ॥२०॥

आवाइसां वस्त्रप्रसंगीं जें मीठ नाहीं तें चींचेंसि खाइजे म्हणणें ॥ ऐक वेळ माहादाइसीं श्रीप्रभुगोसावीयां वस्त्र ओळगवीलें होतें : कीती एक दीवस गोसावी प्रावर्ण केलें होतें : मग तें उत्तारयाचें जालें : तें धूनि ठेवीलें होतें : मग एक दीं तें वस्त्र वीळीचांचां पूजावसरीं आवाइसें स्नान करुनि नेसली : तें देखौनि महादाइसां न मनेचि : मग महादाइसीं म्हणि० आवै हें वस्त्र कां नेसलीति : मग आवाइसीं म्हणि० रूपै हें जुनें जालें : गोसावीयांचेया उपयोगा न वचे : मग महादाइसी म्हणि० गोसावीयांचेया श्रीचरणाखालि घालवेया होइल : नाहींतरि मुसळां जातेया

पाटेयां सीळां गवसणी करावेया होइल : मग आवाइसीं म्हणि० रूपै माझें उवळें वस्त्र होतें तें पूजावसराचां समयीं हें धुतलें नेसलीयें : मग तें वस्त्र फेडीलें : आपुलें नेसलीं : मग गोसावीं म्हाइंभटांकराविं दोनि वस्त्रें घेववीलीं : मग भटोबासीं म्हाइंभटां-महादाइसैं-मुख्य समस्तांसि म्हणि० तें मीठ नाही जें चींचेसि खाइजे : परि तुम्हीं गुरुकुळ ऐसें म्हणाल जें भटोबासीं आपुलीए माएसि वस्त्र घेतलें : म्हणौनि नेघीजे : एन्हवीं आवाइसां वस्त्र हें श्रीप्रभूची सेवा कीं : एकी वासना : म्हाइंभटीं महादाइसांतें म्हणि० आवाइसां वस्त्र हें श्रीप्रभूची सेवा कीं : आणि महादाइसीं म्हणि० नागदेया तें मज पासोनि टकलें : म्हणौनि गोसावीं आवाइसांची थोरी उमटवीली : मग महादाइसीं उणें पतकरीलें ॥२१॥

गोपाळपंडितां बोधु ॥ गोपाळपंडित साता मासां जन्मले : चक्रपाणी पीतया नाम : आणि आज्ञेया नावं अनंतभट : तेहीं आणूनि गोसावीयांचीए उसंगीए घातलें : मग म्हणि० जी जी याचे डोळे उघडति ना : मग गोसावी म्हणि० याचे चर्मचक्षु आहाति ते ज्ञानचक्षु होति : इतुलेनि डोळे उघडीले : म्हणौनि ' पारमांडल्य ' ऐसें म्हणि० : मग थोर जाले : माहापंडित जाले : गोसावीयें बीजें केलेया उपरि मग भटोबासांपासौनि बोधु जाला : भटोबासांचीए अवीद्यमानीं अनुसरले : हे वरखेडाचे ॥४०॥

महादाइसीं मातापूरां जाणें ॥ महादाइसैं मातापुरासि गेली : पर्वत देखूनि म्हणि० अमोघा सीधी जयाचां घरीं : तौ मातापुरीं राज्य करी : तया नमन श्रीदत्तात्रया ॥ म्हणौनि साष्टांग दंडवत घातलें : परि पर्वतावरि न वचतीचि : एकीवासना : पर्वतावरि गेली : पर्वत नमस्करीला : परि मातापुरा न वचतीचि : (गोसावी) वारीलें म्हणौनि ॥५६॥

ततौ जायावीचारें सासु-भ्रातार-भीक्षाकर्णीं अस्मदीए भीक्षा-दानीं उभयां सासुसुनां सांघातु ॥ तीहीं उभयेवगीं [देवतासंबंधी माहादेवचा व त्याची आई आकाइसैं यांनीं] भीक्षा केलेयांउपरि मग माहादोबासांची ब्राम्हणि मागीलाकडूनि भटोबासांपासि आली : भटोबासांतें भीक्षा मागितली : मग भटोबासैं तीऐसि भीक्षा दीधली : आणि आकाइसा आणि माहादोबासांची ब्राम्हणि या दोघीं सांसुसुनां सांघातु लावीला ॥६२॥

केसोबा वीजनीं मातु-पीतु-शुश्रूषा-प्रस्तुकरणीं वीद्वांस-
उद्गृहणीके नीरुत्तर करणें ॥ एक दीं केसोबा वीजनीं बैसले होते : तंव
तेथ आणीकु वीद्वांस आला : तेणें म्हणि० तुम्हीं ऐसें काड केलें : ग्रहस्थाश्रमी
असतां मातयापीतयांची शुश्रूषा केलेयां काड मोक्षु नव्हे : तंव केसोबासीं म्हणि०
भटो एकु देहपति तो माता-पीता सांडीलेया वांचूनि नव्हे : तैसा जीवपति
तो संबंधीये : वर्णाश्रम : स्वदेसु : ज्ञाति : गोत्राचा त्यागु केलेयावांचूनि
नव्हे : कां ना देशमात्रादि० ॥१॥ ऐसा केसोबासीं चर्चा करुनि नीरुत्तर
केला ॥११९॥

गौराड घृतौन-मौल्य-ग्रहणी भटीं पूर्ण-मौल्य-दान-
स्वीकारें नीरूपण ॥ एक वेळ दामा सेरु तूप वीकत होते : तें गौराडसीं
तीं रुकां वीकत घेतलें : मग भटोबासीं म्हणि० गौराए तीचा रुका तीसि
देसी तरि मीं जेवीन : गग गौराडसीं तीचा रुका दीधला : मग भटोबासीं
भोजन स्वीकरीलें : आणि म्हणि० गौराए हे कर्मराहाटी न सरे : मग दैव-
राहाटी प्राणीयांतें नाडणें कैसें सरे : ऐसें नीरूपण केलें ॥११८॥

मार्गवेध-लोकागमनीं पंडित केसवदैव कंठाश्लेषापासौनि
आपणपै रक्षण कथन : ॥ एक वेळ भटोबासीं म्हणि० पंडिता केसवदेया
भटमार्गा वेधले जीव तुमचेया गळ्या झोंवतील गा : परि तुम्हीं आपणेयांतें
राखावें गा : ॥११३॥

तथा सास्त्रार्थयाचनीं पंडित-केसवदैव-संस्कृत-प्रसंसा : ॥
एक वेळ प्रस्नानुरूप भटोबासीं म्हणितलें : ये परसास्त्रीचें जें जयासि नुमटे
तें पंडिताचेया गीतांतु कीं केसवदेयाचेया लीळास्तोत्रांतु पाहावें : ऐसी प्रसंसा
केली : ॥११६॥

पंडित त्रीकाळावसर-प्रबंधत्वे प्रीयत्व : ॥ एक वेळ पंडित-
बासीं तीन्ही पूजावस्वरु वोवीरूप बांधले : ते ऐसे : गौसावी अरु (णो)-
दयावसरी । उपहुडौनि आले बाहीरि : ते भटोबासांपुढां म्हणि० ते
आडकूनि भटोबास तोखले ॥११९॥

क्षणप्रस्तुतकथन : ॥ एकवळ कव्हणीं ऐकीं भटोबासांतें पुसिलें :
भटो क्षेण कीतुकेयातें म्हणिजे : भटोबासीं म्हणि० सा पाणीवळी दारीं उभयां
ठाकीजे : यातें ' क्षेण ' म्हणिजे : ३१२॥

स्वयें अभये (भयं) ग-नरिकरण : ॥ ऐकवेळ भटोबासीं म्हणि०
माहात्मां आपण होउनि दीवाळीचां सर्गीं आदिकरुनि न्हावें नां : तें कां
ना : गोसावीयें म्हणि० लीसिपुसि हे धर्म सामान्य स्त्रीयांचे कीं : ॥ ३१७ ॥

परमेश्वरनाम-श्रवण-पूर्वक सास्त्रगुणौपगुणानुवादु : ॥ ऐक
वेळ भटोबासीं म्हणि० गोसावीयांचें नाम श्रवण जालेयां जाणीव : सीहाणीव :
चातुर्ये : कुसळता : सां (शां)ति : क्षेमा होआवी : ॥ ३१९ ॥

माहात्मयां स्थान-नमस्कारणीं बहुसालें दंडवतें करीतां
भातवेळन-कथन ॥ एक वेळ भटोबास स्थानें नमस्कारीत होते : तव कवणें
स्थानें तें नेणीजे : कव्हणीक माहात्मे बहुतें दंडवतें लवलवां घालीत होते : तें
देखूनि भटोबासीं म्हणि० हां गा हे भातवेळणी काइ गा : याउपारिं म्हणि०
हींसान्य वीक्षेपु चुकउनि आर्ति नीर्वेदपरु स्मरे : ऐक दोनि दंडवतें न पुरती :
ऐसें म्हणि० ॥ ३३५ ॥

अंगुळीत्रण नीक्षेपणीं प्रकरणत्रण-स्मरण-कथन : ॥ भटोबास
नीरूपण-प्रसंगें कव्हणाप्रति अंगुळीयाचा नीक्षेपु करीति : तेववां म्हणति :
'अन्य व्यावृत्ति' : 'माहावाक्य' : 'असतीपरि' : ये तीन्हीं प्रकरणे आठवावीं :
॥ ३३६ ॥

कौतुकनषेघु : ॥ एक वेळ भटोबासीं म्हणि० कौतुक न कीजे कीं
नीर्वेसु होइल म्हणौनि : ॥ ३३७ ॥

भटोबासां त्रीकाळीं त्रीकाळावसरु स्मरणभंगा-अपराधी
म्हणौनि अनुतापु करणें : भटोबास तीहीं काळीं गोसावीयांचे सवीशेष
तीन्हीं पूजावसर आठवीति : पदार्थागमनीं पदार्थ : लीळास्मरणीं नीर्वेदु :
नीरूपणसमइं नीरूपणस्मरण : वीजनसमइं वीहिरण-स्मरण : भोजनसमइं
आरोगणस्मरण : महाजेवणावळसमइं महोपाहार-आरोगण-स्मरण : महाजन-
वीद्वांस-दर्शनसमइं वोळगस्मरण : नीद्रास्थानसमइं श्रीचरणालिंगनस्मरण :
कदाचीतु कींचीत स्मरण राहे : तरि अपराधु म्हणौनि अनुतापु करीति : ॥ ३४७ ॥

वीयोगाज्ञी (ग्नी)-तापु देहपर्यंत असणें : ॥ (भटोबासां)
परमेश्वरवीयोगाज्ञीजनीत जो तापु तो देहपर्यंत होता : तो शैत्योपचारीही
उपस [श] मेचि नां : ॥ ३५० ॥

भटोबासीं ज्वरागमनीं हीराइसें पंडिता नीरोवणें : ॥ पंडितबासीं

स्वप्न देखीलें : आणि तैसाचि पाहाणपटी भटोबासां तापु आला : तंव केसोबा-
पंडीतबा-मुख्य समस्तें गजबजीलीं : दीवस दोनि च्यारि जाले : मग
हीराइसीं म्हणि० भटो मज कवणासि नीरोवीलें : भटोबासीं म्हणि०
पंडितो मीं मागैन तें द्यावें गा : पंडितबासीं म्हणि० हो देइन : भटोबासीं
म्हणि० हो कां : तरि तुज देइपर्यंत हीराइसीं नीरोवण आहे हो :॥ ३५३ ॥

वृद्धाचार

गोसावीं बोलीली ते श्रुति : भटोबासीं बोलीली ते स्मृति : भटोबासा-
खालौतर श्रुतिसुमृतियुक्त तो वृधाचारु : वृधाचाराखालौतर श्रुतिस्मृति-
वृधाचारयुक्त तें वर्तमान : वर्तमानखालौतर वर्तमानयुक्त रुढ जे
मार्गप्रवर्तक त्याची जे स्थीति ते मार्गरुढि : इहीं पांचां प्रकारीं आचारु :
आणि वीचारु : यावेगळें तें नव्हे ॥

कवीस्वरीं ' पूजावसर ' सप्तवींशति श्लोक करणें ॥ एक वेळ
कवीश्वरबासीं ' वेदाद्योपि न विदुः परभारथीश :॥ ' ऐसे पूजावसरीचे
सातावीस श्लोक केले ॥ १२ ॥

तथा वौवी करणें ॥ एकवेळ कवीश्वरबासीं जयाचीया नाम संगती
एथोनि ऐसीया वोविया पढतां : जीवां होए चोखाळतां : परब्रम्हेंसी
होए सायुज्यता : म्हणे कवी भास्करु ॥ ऐसीया पूजावसरीचिया वोविया
साटि बांधलीया संक्षेपुमात्रें स्मराविया ॥ १३ ॥

तथा दृष्टांतादि लक्षण-कथन ॥ आनोबासीं केसोबासीं दृष्टांतां संबं-
धीले : तयांचीं लक्षणें आणि आणीकही सास्त्रलक्षणें ऐसीं संस्कृते केलीं ॥ १६ ॥

माहोरीं कवीस्वरोद्गृहणिके राघवभटीं मध्यस्थळग्रहणें
वीद्वांसपराजयोः कवीस्वरीं जैतपत्र देणें ॥ एक वेळ माहोरीं कवीस्वर-
बासांसि आणि वीद्वांसांसि वादु पडिला : तंव तेणेंचि काळें आनोबास आणि
राघवभट अटणवीशेषें तेणेंचि प्रातें आले : ऐसे बोलत बोलतां कवीस्वरबास
नावेक आनोजलें ऐसे आनोबासीं आइकीलें : मग बीजनीं राघवभटांतें
म्हणि० कवीस्वर नावेक आनोजले ऐसे लोक बोलत असे : राघवभटीं
म्हणि० हो नावेक दीसत असे : हें दर्शन कवीस्वरीं वाचीलें नाहीं :
ऐसे आम्ही जाणतो : मग आनोबासीं म्हणि० कां तुम्हीं हातवसां
कां मातें बोलावीतील तरि मी हातुवसीन : ऐसे म्हणौनि राघवभटांतें

पाठवीलें : आले : कवीस्वरांसि भेटि जाली : राघवभटी मागील व्यवस्था सांघीतली : तवं तें अवघें लटीकें : वीद्वांस-पराजयोपूर्वक कवीस्वर महोत्कट वादु करीत असती : मग एरे दीवसीं कवीस्वरबासीं राघवदेवभटांतें म्हणि० राघवभटो आजि तुम्हीं बोला : तीहीं मानीलें : तेव्हेळीं उदैक बोलाउं आले : कवीस्वरबास तेथ कपाळ गुंड्रनि गेले : बैसले : आणि म्हणि० माझां आंगीं आजि सुख नाही : मज बोलवेना : हे आमचे बुडुवे बोलतील : तवं माहाजनीं म्हणि० तें तुम्हीं ठाडचेंचि वीचारा : यांचीया हारीं तुम्हां हारि : कवीस्वरबासीं म्हणि० यांचेनि जैतें आम्हां जैत : मग राघवभटां आणि वीद्वांसा वादु प्रवर्तला : वीद्वांसीं बोलतां म्हणि० हा आहे मेघलु : राघवभटीं म्हणि० मेघलु म्हणिजे काइ : ना मीथ्यावादु : मीथ्यावादु म्हणिजे लटीकें : ऐसा वादु करुनि राघवभटीं वीद्वांस नीस्तर केले : तेव्हेळीं माहाजनीं कवीस्वरबासांसि जएपत्र दीधलें ॥२६॥

कवीस्वरीं परसरामबासां स्तोत्र पठणार्थ देणें ॥ एक वेळ कवीस्वरबासीं परसरामबासां वीजसा जातां स्तोत्र घोकावेया दीधलें : तें तेंहि तीसरेयाची पाहारीं आणुनि मागुतें दीधलें : कवीस्वरबासीं म्हणितलें : कां गा घोकीसीचिना : परसरामबासीं म्हणि० ना घोकीलें : ॥३३॥

तथा 'रत्नमाळा' पठनार्थदानीं पठण करुनि पृच्छे कवी-स्वरीं केसवदेवप्रसंसा ॥ मग कवीस्वरबासीं 'रत्नमाळा' स्तोत्र घोकावेया दीधलें : तें तेंही सीघ्र घोकिलें : मग म्हणि० कवीस्वरहो हा चरण कळेना : तो ऐसा लाउं : तव कवीस्वरबासीं म्हणि० नको गा परसरामा केसवाचार्ये होते (ते) महेस्वरव्याकरणी होते : हें अवघेचि कळें : ना हें ऐसेंचि नाम सारावें : ऐसी प्रसंसा केली : ॥३४॥

दामोदरपंडित देहावसानश्रवणें हीराइसांमरणप्रसंसा ॥ एक वेळ भीक्षावसरीं कोण्हीं (ए)कीं कान्होपाध्यां भीक्षा दीधली : ते तेहीं पाणियांतु घातली : पंडितबासां नको नको म्हणतां घातली : याउपरि पंडितबासीं म्हणि० ऐसें तुम्हीं काइं केलें : कान्होपाध्यां म्हणि० हें आम्हां भटोबासीं सांघीतलें असें : पंडितबासीं म्हणि० गोसावीये कालउनि जेउं सांघीतलें आहे कीं : कान्होपाध्यां म्हणि० आम्हीं बुझलों आहों तें जेउं कीं तुम्हीं म्हणतां तें जेवों : मग पंडितबासीं म्हणि० आतां आम्हांसि गंगातीरीं वास्तव्य बोलीलें नाही : मग लांजीवैरागराकडे गेले : मग तेथ केतुलेनि कालें तयांचें

देहावसान जालें : तेव्हेळीं हीराइसीं आइकीलें : मग म्हणि० भलें केलें पंडितीं : मरों जाणीतलें : देहांतीं मजवेगळें जालें : ॥ ३५ ॥

देहांतीं सार्धीं परसरामवा दाढ देणें ॥ सार्धें बहुत अक्षमे जाली : अंतसमयो मांडला : मग देहांतीं सार्धीं परसरामवासांसि प्रसादाची गांठी आणि दाढ प्रसन्न होउनि दीधली : ॥ ३८ ॥

नागाइनीरोपीत सब्दोपपत्ति : कवीस्वरों परसरामकथन : परसरामवायें तदुपपत्ति स्वशीष्यकथीत श्रवणें : बाइदेवोबा अपरीतोखु करणें ॥ नीरूपणाप्रसंगें नाति नागाइसीं साटि उपपत्ति धरीलिया होतीया : एक वेळ नागाइसीं तीया साटि उपपत्ति कवीस्वरवासांसि सांघीतलीया : मग तीया साटि उपपत्ति बाइदेवोबासांचेया सीष्यासि परसरामवासीं सांघीतलीया : तें बाइदेवोबासीं आइकीलें : आणि म्हणि० मज आणि भटोसि केसनें सौजन्य : मज न सं[सां] गोचि : मां परसरामासीं सांघीतलीया : ऐसां अपरीतोषु केला : ॥ ३९ ॥

परसरामवासीं ' धाकुटें आचारस्थळ ' : वीचारस्थळ करणें : केसोबासीं ' रत्नमाळा ' स्तोत्र करीतां वचनें नीवडीलीं होतीं : तयांतु आणीकें काहीं परसरामबासें नीवडूनि घातलीं : मग परसरामवासीं गोपाळवासांचेंनि संवादे अन्वयो लाउनि धाकुटें ' आचारस्थळ ' आणि ' वीचारस्थळ ' केलें : ॥ ४१ ॥

तथा परसरामवाकथनीं रामेस्वरबादेहावसान ॥ तें आचारस्थळ आन ' वीचारस्थळ ' परसराबासीं रामेस्वरबासांपासि वाचीलें : तें परीसूनि तीहीं म्हणि० हे आचार्ये होति : परि वचनें बहुते राहीलीं : मग रामेस्वरबासीं लीळांवरीलें पांचसें वचनें नीवडीलीं : मग ' धाकुटें आचारस्थळ ' : ' वीचारस्थळ ' करावें तव देहावसान जालें : ॥ ४२ ॥

रामेस्वरबा-देहावसानसमई आगत मुरारिबाप्राति हरीबा-अवंचकत्व-कथन ॥ रामेस्वरबासांची असाकित आइकूनि मागीलापुढाराकारणें मुरारिबा आले : भेटि जाली : मग रामेस्वरबासीं म्हणि० मुरारि : अस्तमानीं आलासि : मग पेटेया हरिबातें म्हणि० हरी यातें काहीं वंचू नको हो : पेटेहरीबा हे परसरामबासांचे : मुरारीबा ते पेटेहरीबांचे : आधीं वामनबासांचे : ॥ ४३ ॥

[' स्मृतिस्थळां ' त आलेल्या स्मृतींतील कांहीं महत्त्वाचे फरक व अधिक मजकूर येथें ' अज्ञातस्मृती ' वरून दिला आहे. ' स्मृतिसमुच्चयां ' - तील वृत्तांत-कांहीं शाब्दिक फेरफार किंवा विस्ताराचा कमीअधिकपणा वगळल्यास-सामान्यतः ' अज्ञातस्मृती ' तील सदृश वृत्तांताशीं मुकाबला ठेवतो. स्मृ. स. तील सदृश स्मृतींचे क्रमांक सर्वत्र नमूद केले आहेत.

आरंभीचे कंसांतील आंकडे ' स्मृतिस्थळां ' चे आहेत.]

(क्र. १८) अ. स्मृ. १७- ' ज्ञानभास्कर ' ऐवजीं ' ज्ञानकला-निधि ' हें ग्रंथनाम. शेवटीं " भटोबासीं पोथी आपुलां हातीं घेतली : ते उदैक तापत होते : मग ते सगडींमध्ये घातली : " असा विचित्र मजकूर ! स्मृ. स. त स्मृ. स्थ. प्रमाणेंच हकीकत, क्र. ६७. सिद्धांते हरिबास व धाकटे सोंगोबास यांच्या ' अन्वयस्थळां ' तील पुढील अवतरण पहा : " वाडेगांवकर लक्ष्मीधरीं ' ज्ञानकळानीधी ' केलें होतें : तें भटोबासीं विरहीयांचीं अंतःकरणें जातील म्हणौनि तापत होते त्याचि सगडींमध्ये घातलें : मग पाथरीपासि बाबुळगाविं ' ज्ञानभास्कर ' स्तोत्र केलें : "

(क्र. २५) अ. स्मृ. ७८-आधीं पुढील भाग जास्त : " श्रीप्रभु-गोसावी वेढे करिति : तेव्हळि तीपूरारिभटांचा हातु धरिति : एक वेळ आक्रोसांचा पुत्रू माहादोबा त्यांचा हातु धरुनि वेढे केले : म्हणौनि तेयांतें ' देवतासंबंधी माहादोबा ' ऐसें म्हणति : " स्मृ. स. ६१

(क्र. ३०) अ. स्मृ. ७९-शेवटल्या दोन संक्षिप्त वाक्यांऐवजीं पुढील विस्तृत भाग येतो : " याउपरि, भटोबासीं म्हणि० पंडिता केस्वदेया आता तीरपतीया सीवावीया : धौ घालावी : काठीये कौपीन : बांधावा : कंथा सीवावीया : आंचळे नेसावे : झोळीए पात्र घालावे : भीक्षा करावी : यैसा वेखु धरावा : मग तेंलागौनी तीरपतीया : कंथा सीवलीया : वस्त्रा गेरु

घातली : काठीए कौपीन : अचळे नेसले : मग झोळीए पात्र घालूनि भीक्षा करिति : एन्हवीं आधीं वस्त्रा गेरु नव्हती : तीरपतीया आंचळे नव्हते : कंथा नव्हतीया : वोली आखंड पांगुरति : सैगतळप नेसति : नसुधीए भीक्षा करिति : ऐसें आधीं चीन्ह होतें : तें भटोबासीं कृष्णभटांचिया प्रकणा-उपरि पालटीलें : ” स्मृ. स्थ. १५१.

(क्र. ४०) अ. स्मृ. ७३-भटोबासाचे “ ‘ असतीपरि ’ काइ तुझेया बासि वीहीली : ते गोसावी मजाचि वीहीली कीं : ” असे निराळेच उद्गार ! स्मृ. स. त स्मृ. स्थ. प्रमाणेंच, क्र. २५८.

(क्र. ६८) अ. स्मृ. २५-“ माझें ज्ञान म्हाइंभटां लक्ष्मीधरभटां जीजासा करीतां उजळलें ” असा भटोबासाचा निराळा अभिप्राय ! स्मृ. स.-त स्मृ. स्थ. प्रमाणें, क्र. ७७.

(क्र. ७९) हिराइसेच्या दृढत्वाची गोष्ट दामोदरपंडिताच्या आत्म-हृत्येच्या प्रयत्नामुळें भटोबासानें सांगितली, असें अ. स्मृ. ७२ वरून दिसतें. तो प्रयत्न असा : “ मग हाकेसरीसीं भटोबासांसि ज्वरनीवृत्ति जाली : तैसेच भटोबास उठौनि बैसले : पाहाति तवं पंडितबास तेथ नाहींति : आणि भटोबासीं म्हणि० धावां : गा धावां : पंडीत आपणयातें गंगे घालूं गेला असे : धावां धावां : म्हणौनि धाविनले : तवं पंडीतबास पोटीं दगडु बांधताति : उडी घालावी तवं भटीं पाठवीले ते धांवत आले : आणि म्हणि० पंडीतो चाला : तुमतें भटीं बोलाउं पाठवीले असे : आणि दगडु सांडूनि टाकीले : भटोबासांयासि आले : भटोबासीं म्हणि० हें काइ पंडीता : एसनी आत्महत्या कैसी आंगवीली : मग भटोबासीं धर्मवार्ता प्राणीये वीख वाघवळ सुरी पाटी करीति : तरि तयासि आत्महननारूप मळ लागे : परि वाया न वचे : तैसेंचि आवीद्येकारणें जरि करी तरि नरक होती : ऐसें नीरूपण केलें : ” स्मृ. स. त याची स्वतंत्र स्मृति आहे, क्र. २९०

(अ. १२७) अ. स्मृ. १२१-भटोबासहि स्वतःचें तीर्थ घेतो ! पहा : “ आणि भटोबासींहीं आपुलां चूळभरि उदक घेतलें : तवं तेणें वासणीकें म्हणि० भटो तुम्हीं कां घेतां : भटोबासीं म्हणि० तूं कां घेतासि : ना मज कमें नासावेया : भटोबासीं म्हणि० तरि माझींही कमें नासतील :

तेणें म्हणि० यैसैं कैसैं भटो : भटों म्हणि० तें [=तीर्थ] देवाचें घेइजे कीं : ” स्मृ. स. त अ. स्मृ. प्रमाणेंच, क्र. २५६.

(क्र. १४६) अ. स्मृ. १४०—राजा रामदैवराव यादव “ कांबळीए मार्गीचा ” असा उल्लेख, स्मृ. स. १६९

(क्र. १४९) अ. स्मृ. १४१—रामदैवरावाची राणी कामाई हिला तिचा सावत्र पुत्र सिंगण यानें बलात्कारानें सती जाण्यास लाविलें, अशी जास्तीची हकीकत येते. तेवढी देतो : “ मग कामाईसैं गावां गेलीयानंतरें बहुतेकां दीसां रावो नीवर्तला : मग रायाचेनि पुत्रें सींगणें कामाईसातें म्हणि० वेगु करा : आगिं रीगावेयाचीं आइती करा : तवं कामाईसीं म्हणि० मज सत्व नाही : मी तुझीए भानवसीएचा ठोंबरा खाउनि आसैन : तवं सींगणें म्हणि० जयासि सत्व नाही : त्यातें बांधौनि घालावें लागेल : तवं कामाईसांचा पीता मांदळीया माहादरणा तो आला : तेणें हातीं धरिली : आणि म्हणि० हें काइ कामाई : गोड तवं खाइजे : आणि कडू तवं सांडीजे : उठि : माहाद्रणैयाची लेंकि बांधौनि घातली यैसे कां करीत असेसि : तेव्हळि न न्हातेनि नीगालीं : सीळेवरि उभी ठेली : आणि म्हणि० नको गा सींगाणा : मज भटमार्गीचा उपदेसु असे : राख : मां मी भीक्षा करीन : तेणें तुज आयुष्य भवीष्य होइल : नां घालीसी तरि तुझें नीसंतान होइल : तवं तेणें म्हणि० लोटा रे लोटा : म्हणौनि लोटलीं : ” स्मृ. स. १७३.

(क्र. १८४) अ. स्मृ. १९०—“ आजि वरखेडायेचा चक्रपाणीचे पूत्र गोपाळ आणि केसवदेव एतील : ”—असा गोपाळपंडित उर्फ आनोबास व केशोबास यांच्या बंधुत्वाचा जास्तीचा उल्लेख, स्मृ. स. ४१.

(क्र. २०९) अ. स्मृ. २०५—मध्यंतरी पुढील मजकूर जास्त : “ (पंडितबास केशोबास) म्हणति आजि ऐसी धर्मवार्ता जाली : जें आवीचेचा प्रसू नीगाला : जो ब्राम्हणू वीटाळला असे : तो पांतीसि योग्य नव्हे यैसी धर्मवार्ता जाली : प्राश्चीत दीधलेयावांचौनि योग्य नव्हे : तैसैं सूद्रासि प्राश्चीत दीधलेयापांतीसि योग्य नव्हे : यैसी धर्मवार्ता जालीं : ” स्मृ. स. २१०

(क्र. २२०) अ. स्मृ. ४४—आधीं पुढील भाग जास्त : “ साधातें

(गोसावी) म्हणि० होतें : साधेहो तुम्ही अळजपुरा जा : तेथ कळंके-
 स्वराचां देउळीं चौरांसी नीरयें लीहीले आहाति : ते पाहावे : ऐसें साधांतें
 गोसावी म्हणि० होतें : मग गोसावी उत्तरपंथें बीजें केलेयाउपरि मग
 आसन्नेधानीं साधीं हे गोष्टि आमृते मायांवापुढें सांघितली : आणि म्हणि०
 तरि मी तेथ जाइन : यैसें म्हणि० होतें : मग एकु दीसु आमृते माइंदेवीभटीं
 सांघांतें म्हणि० आइ तुम्हीं आळजपुरा जाल : तरि तेलियांचा सांघातु
 आळजपुरा जातु आहे : हो जाइन : म्हणौनि नीगाली : ”—इ० स्मृ.स.९९.

टीपा

(पान१) सामकोसें-मदळसा आमनाय हिच्यापासून गणतात.

(पा.२) डांगरेसु-प्रथम आउसेचा व पुढें चक्रधराजवळ राहिलेला कुत्रा.

स्मृति

(स्मृ.१) भटोबास-नागदेव, क्वचित् ' भट ' शब्द. ' चौघे भावंडे ' नागदेवासुद्धां. दादोस-रामदेव वडणेकर. चक्रधराचा त्याच्याशींच स्पर्धा करणारा शिष्य [स्मृ. २२१] गोसावी-चक्रधर. क्वचित् गोविंदप्रभु श्रीप्रभु-गोविंदप्रभु. (४) फांच पिंपळ-ऋद्धिपुरचें गोविंदप्रभूचें एक क्रीडास्थान. (५) साधें-एल्हाई, येल्हो. चक्रधरशिष्या. इतरांस ' आलंबन ' वाटण्याइतकी प्रतिष्ठित [स्मृ. १९५]. छोन्नपाप-स्थळी-डोंबेग्राम. [हल्लींचें कमालपुर, जि. नगर] येथील नदीकांठचें पूर्वीचें स्मशान. तेथील खडकावर चक्रधर बसत असल्यानें पंथीय त्यास पवित्र मानतात व त्याचे. पाषाण पूजेंत ठेवतात. (७) या व पुढील स्मृतींतली हकीकत डोंबेग्रामची. बादाठान [हल्लीचें बाजाठान, जि. औरंगाबाद], देगाव हीं डोंबेग्रामचीं बाजूचीं गांवे. राजमठ-कुठलेंहि नृसिंह-मंदिर. येथें डोंबेग्रामचें. (८) तो-मठु-डोंबेग्रामचा राजमठ. चक्रधर तेथें असतां प्रायः या मठांत रहावयाचा. जयावरि श्रीचरणु ठेवीति-कर्ता चक्रधर. पातूलिया-डोंबेग्रामच्या राजमठाच्या चक्रधरस्पर्शपूजित उंबरठ्याची केलेलीं कटोन्यासारखीं काष्ठपात्रें. चक्रपाणिबास-नागदेवाचा नातु, महेश्वराचा मुलगा व चक्रपाणि आमनायाचा प्रवर्तक. (९) संदर्भ-बेलापुर [जि. नगर] येथून चक्रधरानें ' उत्तर पंथे ' वा त्यापूर्वीं देवगिरीस कायमचें प्रयाण केलें, म्हणून बेलापूरदर्शनानें बाईदेवाचे प्राण जाण्याची भीति. (११) संदर्भ-ऋद्धिपुरच्या ईश्वरनायक महाजनाच्या कन्येशीं गोविंदप्रभु लग्न करणार होता, म्हणून म्हाइंभटानें आपल्या खर्चानें सर्व तयारी केली. पण ऐनवेळीं गोविंदप्रभूची इच्छा बदलून लग्न फिसकटलें ! याच प्रसंगीं महादाइसेनें ' धवळ्यां 'चा पूर्वार्ध गाइला. पुढें ईश्वरनायकाची कन्या स्वतःस गोविंदप्रभूची पत्नी समजून आजन्म तशीच

राहिली ! गोविंदप्रभुनिधनानंतर ईश्वरनायकानें नागदेव-म्हाइंभटांवर मुलीसाठीं वाटणीचा दावा केला. पण तो हरला ! गोसावियांची... जात असे- गोविंदप्रभूला त्या मुलीशीं लग्न करण्याची इच्छा आरंभीं कां व्हावी, या जाणिवेनें म्हाइंभटानें पुढें मुलीला वाटा दिला. आउसे-प्रथम जोगीण, पुढें चक्रधरशिष्या. (१५-१७) ' उद्धरण '- ' सूत्र-पाठा ' तील एक भाग. ' शास्त्रप्रकरणान्वयो, ' ' प्रकरणान्वयो ' सू. पा. तील "अन्यव्यावृत्ति ' ते ' उद्धरण ' पर्यंतचीं नऊ प्रकरणें. दृष्टांत.-चक्रधराचे त्याच्या सूत्रांवरील दृष्टांत. ' दहावें प्रकरण '-वरील नऊ प्रकरणें व दृष्टांत हें दहावें. ' दृष्टां (दाष्टां) तिक '- ' दृष्टांता ' वरील केशोबासाचें व्याख्यान. ' आचार ', विचार '- ' सू. पा ' तील भाग. (२२) रूपै-महादाइसा. (२३) तयार्सि पूर्वी...साच जालें-आपलोस आपली भक्ति शेवटीं वाटेल, असें चक्रधर महादाइसेला म्हणाला होता, तें खरें झालें. उत्तरार्धीचि- ' लीळाचरित्र ' उत्तरार्ध ५ यांतील. (२४) देहांतीं...बोलिजे-आयुष्याच्या अखेरीस संन्यास घेणें हें संसारावर ' अर्धें उदक ' सोडणें होय. (२५) माहादेवोबा- ' स्मृ. स. प्रमाणें हा साळकर आम्नायाचा प्रवर्तक. दीडु वेढा-परिशिष्ट ३ [२५] पहा. (२६) भावार्थ-चांगदेव एकाच दिवशीं सात वासनिकांकडे जेवला, पण त्यानें शेवटीं भिक्षान्न मागून तें नदीतीरीं भक्षण केल्यानें त्याच्याकडून धर्मबाह्य कांहीं घडलें नाहीं. (३२) पांचें नामि-श्रीकृष्णादि ' पंचकृष्णां ' च्या नामस्मरणांत. (३६) संदर्भ- ' मीठ वीखो '- ' सू. पा. ' आ. मा. २५३. (३७) म्हणितलें म्हणौनि-अर्थात् चक्रधरानें. ' असतीपरी '- ' सू. पा. ' तील भाग. (४५) प्रीतीचें प्रमाण- ' तुम्हां परस्परें परम प्रीति होआवी ' - ' सू. पा. ' आ. १३६. (४६) जास लवटस्थानीं व्हावें-स्वयंपाकांत ज्याप्रमाणें पळी तिखट व गोड अशा दोन्ही प्रकारच्या पदार्थांत घातली जाते, त्याप्रमाणें ' नित्य ' व ' नैमित्य ' हे दोन्ही विधि आचरावे. ' स्मृ. स. ' ३२१ त यापूर्वीं ' ऐथ उपपती नोवरी-ऐची ' हें वाक्य जास्त. ' सेनपुंजी...करावें-' शेण गोळा करणाऱ्या पोरी शेणाचा अमुक लगदा माझा, तमुका माझा असें हातांनीं वगैरे दर्शवून त्यावर आपली मालकी अहमहमिकेनें प्रस्थापित करतात, तसें अहमहमिकेनें दास्य करावें. (४७) निमित्त विधि-प्रसंगोपात्त केलेलीं सत्कृत्यें. जसें, पंथीयांची

सोबत, गुरु-सुहृदांची भेट व शुश्रूषा. नित्य विधि-दररोज करावयाचीं कृत्यें. जसें, अटन-विजन, भिक्षान्नसेवन, ईशचितन-प्रसादसेवा व निद्रा. निमित्त विधि करावा-नित्य विधीपेक्षां निमित्त विधि श्रेष्ठतर, म्हणून तो आचरावा. मज...संगतीचि-नागदेव म्हणतो, मला ३॥ वर्षांत चक्रधरसेव, करून त्याची जितकी कृपा संपादतां आली, तितकी भांडारेकार यास निमित्त विधि नीट न साधल्यानें १६ वर्षांतहि संपादतां आली नाहीं. भांडारेकार-चक्रधराचा त्याच्या हयातींत वारलेला शिष्य. (५२) छर्दोबास-हा प्रथम चक्रधरशिष्य होता, पण पुढें इतका 'बिघडला' कीं, शूद्र परस्त्रीशीं रत होणें, छर्दितान्न-वमन-भक्षण करणें व आपला गुरु चक्रधर कीं नागदेव हेंहि न आठवणें-येथपर्यंत त्याची मजल गेली ! दुसऱ्या प्रकारावरूनच त्याला 'छर्दोबा' नांव पडलें. भावार्थ-आजचा सदाचारी उद्यां दुराचारी होऊं शकेल. (५७) माट झाडि-ब्रह्मविद्यारूप दाट अरण्यांत. (६१) अमृते माइदेव (मायांबा)-अमृत आमनायाचा प्रवर्तक. (६९) संदर्भ-गोविंदप्रभूकडून परतून आलेलें उंची वस्त्र चक्रधरानें इंद्रभटास प्रसाद म्हणून दिलें होतें. (७५) ते पुरुष...दर्शन होइल-प्रस्तावना परिच्छेद ११, ४ [अ] पहा. (७६) ' आचारस्थळ ' - ' सू. पा. ' तील ' आचार '. (८३) संबंधु वारीला-' संबंधियांचा संबंधु तो विशेषता त्याज्य ' - ' सू. पा. ' आ. १. दोहीं देवांचा-गोविंदप्रभु व चक्रधर यांचा. गुढयासरीसें-तटस्थपणा वा शरणागति यांच्या द्योतक अशा विशिष्ट ध्वजा त्याकाळीं असाव्या. (९०) देमती-देमाइसा नामक चक्रधरशिष्या. ती निर्विकार असल्यानें चक्रधरानें ' ए भींतीचां ठाई वीकारू होआवा : तरि देमतीचां ठाई होआवा : ' असे उद्गार काढले होते, त्यांचा नागदेवानें पुनरुच्चार केला. (९२) नाथोबा-चक्रधरशिष्य. ' मंडळीक ' हें टोपणनांव. (९३) नाथोसि...हांसो नको-नाथोबाचें वागणें ' लीळाचरित्रा ' वरून पुष्कळदां हास्यास्पद वाटतें. तशांत एवंगुणविशिष्ट नाथोबानें कटकदेमाई व वंकी यांना स्वतःचे शिष्य बनविल्यामुळें [स्मृ. ९२, १३१] तर त्याचें हंसें होणें जास्तच स्वाभाविक होतें ! पण अखेर त्यानें नागदेव हा मुख्य आचार्य म्हणून आपल्या या शिष्यांना त्याचें शिष्यत्व पत्करावयास लावलें. म्हणून नागदेव म्हणतो, आतां कुणी नाथोची थट्टा करूं

नका ! (९७) तो-लुखाईचा नवरा. (९८) लोहोबंध...काहीं
 असे-लोखंडी शृंखलांनीं बद्ध केलेला गाडा-संसारबंधन-तुटेल, असा
 कांहीं उपाय आहे काय ? (९९) चोळीका—क पोथींत ' पोळीका '
 पाठ नसून ' चोळीका ' हाच पाठ आहे. ख-ग-त्र त ' पोळीका ' पाठ
 असून ' सकळ ' लिपींत प-च हे परस्परांचे संकेत होतात. म्हणून प्रथम
 ' चोळीका ' हा अपपाठ वाटला. पण पुढें पाहण्यांत आलेल्या ' स्मृ स्थ. '
 च्या इतर कांहीं पोथ्यांत व सिद्धांते हरिबास-सोंगोबास ' आन्वयस्थळां 'त
 ' चोळीका ' पाठ आढळल्यानें अखेर तोच कायम केला आहे. (१००)
 साटी . . नाहीं— 'जरठां धर्मीं अधिकार नाहीं'— 'सू. पा.' वि.२५७. जैसे...
 पडे—घूणाक्षरन्यायानें कीटकाकडून लांकडावर क्वचित् एखाद्या अक्षराचा
 आकार उमटावा, तद्वत् वृद्धत्वामुळें खेडभट हा ज्ञानग्रहणास अपात्र
 असतां हि त्यास ज्ञान झालें ! (१०१) एके साधनें—सी = भाजी, बी =
 मिरची, चळ = ताक, चिमूट = मीठ हीं चार साधनें— ' सू. पा. ' आ.
 १०५. या चार साधनांपैकीं कोणत्याहि एका साधनाचा उपयोग करून
 रूक्षान्न सेवणारा ' भला ' होय (१०४) चौदा बैरी—१० ज्ञानकर्मेन्द्रियें
 व ४ मन, बुद्धि, अहंकार, चेतना. अशेष देवताचक्र—पिंडीं व ब्रह्मांडीं
 प्रत्येकीं ८१ कोटि ११ लक्ष १० इतक्या देवता आहेत. (१०६) पिंडें ...
 खेळों—विषयसेवन करूं. (१०८) दीससंख्या—सुतकाचे दहा दिवस. (१०९)
 खळीयेचें प्रमाण—' विजनां जातां जैसा काहीं खळिये बैसावया नेइजताये—'
 ' सू. पा. ' आ. मा. १८८. (१११) वानरेस [श]— एकदां नागदेव
 वानराप्रमाणें झाडावर निर्भयपणें उडत वगैरे होता, म्हणून चक्रधरानें
 त्यास हें टोपणनांव दिलें. (११३) यैसा द्वारकेचा ... होतें—रामापेक्षां
 द्वारकेच्या वाजारपेठेचें—म्हणजेच श्रीकृष्णाचें—वर्गन केलें असतें, तर तुमची
 पापनिवृत्ति झाली असती. रामापेक्षां श्रीकृष्ण श्रेष्ठ हा भाव. अभंगु—
 प्राचीन ग्रंथांत ओंवीला अभंग व अभंगाला ओंवी म्हटल्याचीं उदाहरणें
 आढळतात. तेव्हां येथें हा शब्द मुळांत वृत्त [Metre] पर आहे, हें उघड
 आहे. ' A part for the whole ' या न्यायानें अभंग वा ओंवी म्हणजेच
 ग्रंथ (११४) दसांके—दहा कडव्यांचें. येथें दहा कडवीं ध्रुवपदासुद्धां.
 चौपदी—वगैरेसारखा एक पद्यप्रकार. (११५) बाइदेया...करावें—चक्रधराच्या

लीळास्थानांच्या आसपास राहून-किंवा त्यांच्या अनुरोधाने-अटन करावे, म्हणजे अटनावरच ही तीर्थस्थानेहि नमस्कारितां येतील. (१२३) नाथाची-नाथपंथ व महानुभाव पंथ यांच्यांत नेहमीं स्पर्धा असल्याने येथ महादाइ-सेची कोणत्या तरी नाथपंथीय कवीवर कडी दर्शविली आहे ! (१२५) दाइंबा-चक्रधर शिष्य. ' भोजेया ' टोपणनाव (१३२) बंदोजन- चक्रधराने उज्जनीचे बंदी सोडविल्याचा मोवम उल्लेख ग्रंथांतरीं येतो, पण त्याचा नीट खुलासा होत नाही. तो बहुधा प्रक्षिप्त भाग असावा. आतां तुम्हां... भेटि दीजेल-प्रस्ता. ११, ४ [अ] पहा. मग तेहीं क्षेपावे-त्या ज्ञानाप्रमाणें आचरण करावे. (१३७) रेमाइसें-कुमर आम्नायाची प्रवर्तिका. ये राजकुमरे- ' सू. पा. ' वि. २४३ पहा. (१३८) बांकुडे दाइभट- ' दायेंबा ' आम्नायाचा प्रवर्तक. (१३९) गदोनायक-देवगिरीच्या यादवांचा कोशाध्यक्ष. राजानें त्याला एकदां अटक केली असतां तो चक्रधरकृपेनें सुटला. (१४०) खेइभट-स्मृ. ९८-१०१ मधील खेइभट सेगांवचा व नागदेव-शिष्य. हा चक्रधरशिष्य. प्रसादाचि रोटी-चक्रधराच्या पानांतील प्रसाद म्हणून ठेवलेली. (१४१) उपाध्ये-जानो उपाध्ये. चक्रधरशिष्य. पण यानें नागदेवापासून संन्यास घेतला [स्मृ. १८२]. (१४२) सारंगपंडित-चक्रधराला न अनुमरलेला त्याचा ' दर्शनीए ' शिष्य. उमाई त्याची पत्नी. सारंगपंडितापाशीं चक्रधरप्रसादाचा लाडू होता. (१४६) ' विजना गेले होते ' या ऐवजीं ' चक्रतीर्थकिडे गेले होते ' - ' अ. स्मृ. ' १४०, ' स्मृ. स. ' १६९. ' चक्रतीर्थ ' निवाजवळचें एक स्थान. गणेश (श) -हेंहि तलेंच एक स्थान. (१४८) गोसावीं... रायाचा- ' महाराष्ट्रीं असावे ' - ' सू. पा. ' आ. २४. (१४९) आदिभावो चुकवा- पापपुण्याचें आदिकारण जी स्वतःची वासना, इच्छा, ती चुकवा, नाहींशी करा, म्हणजे स्वच्छेनें सती जाऊं नका. बलात्कारानें जावें लागल्यास आत्महत्यादोष लागणार नाहीं. येरीं-सिंगणानें; परिशिष्ट ३ [१४९] पहा. (१५०) वेध- ईशगप्तीची तळमळ. बोध- ईश्वर, जीव, देवता व प्रपंच [सृष्टि वगैरे] या चार मूलतत्त्वांचें ज्ञान. देहविद्या-अनुसरल्यानंतर जे पुरुष [अ] ईशमार्गावरीज अन्य मार्गाकिडे वळतात, [आ] विषयसेवन करतात व [इ] हिंसा करतात, ते अनुक्रमें ' विकल्पप्रमादी ', ' विकारप्रमादी ' व ' हिंसाप्रमादी ' बनतात .

यांतील अखेरच्या दोन वर्गांमधील प्रमादियांनीं पुन्हां धर्माचरण केल्यास ईश्वर त्यांच्यांत दृष्टिद्वारां एका शक्तीचा वा विद्येचा संचार करतो. तीच 'देहविद्या' होय. तिच्यामुळे त्या पुरुषांचा देह प्रकाशून सुवर्णासारखा होतो व तो सृष्टिसंहारापर्यंत राहतो. ही देहविद्या या जन्मीं न मिळाल्यास पूर्वकर्मानुसार पुढील जन्मीं देखील बाराव्या वर्षानंतर मिळू शकते. 'देहविद्ये देहोचि फळ'— 'सू. पा.' वि. मा. ७२ पहा. वेधु आणि बोधु... देहविद्या होइल—वेध—बोध व संन्यासेच्छाहि आहे, तर मृत्यूनंतर देहविद्या मिळेल. अडनि... होइल—वेध—बोध आहे, पण कांहीं अडचणींमुळे संन्यास घेतां आला नाही, तर अशा स्थितींत मनोमन संन्यास घेतलेलाच आहे, या जाणिवेनें ईश्वर मोक्ष देईल. ना वेद (ध) ... सून्य जाइल—वेध—बोध आहे, पण संन्यासेच्छा नाही, तर 'सृष्टि सू(शू)न्य जाइल'— ईशप्राप्ति होणार नाही.— 'सू. पा.' उद्धरण २३ पहा. परि बोधाचें ... तोखु उरैल— पण ईशप्राप्ति न झाली, तरी 'बोधाचें साध्य' म्हणजे चैतन्यमायाप्राप्ति होईल. चैतन्यमायेचें पद विनाशी असल्यानें हा जीव तेथून लौकरच पतन पावेल. तथापि पतनानंतरहि त्यानें आपला 'बोध' कायम ठेवल्यास त्यावर ईश्वर कधीं काळीं कृपा करील. बोध नाही ... ज्ञान देइल—प्रस्तावना ११, ४ [अ] पहा. (१५३) संबंधाचि मुदी— चक्रधरस्पर्शपूणित धातूची आंगठी. (१५६) माचा—चक्रधरस्पर्शपूणित लांकडी आसन, पलग. द्यवितभंग—चक्रधरसंबंधाच्या वस्तूंची मोडतोड करणें हा 'व्यक्तिभंग' होय. त्या वस्तु मोडतोड न करतांच पूज्य मानल्या पाहिजेत. मोडतोडीनें त्यांतील 'प्रसन्नता' जाते. पण खुद्द नागदेवानेंच हा नियम मोडला [स्मृ. ८ पहा]! (१६२) दोहटळिचि... कीं बो—उतारावरचा दगड उतारावर कितीहि उंच जागीं ठेवला, तरी तो गडगडत खालीं येणारच ! (१६३) श्रीदेवोराउळ—चक्रधर. (१६७) 'रुदिमणिसैवर'—पुढील स्मृ. १७४ च्या अनुरोधानें हें 'रुदिमणिसैवर' म्हणजे धवळ्यांचा पूर्वार्ध समजल्यास स्पष्टीकरण असें : आधल्या रात्रीच्या 'बाइया' नागदेवशिष्यिणींपैकीं असाव्या, त्यांनीं धवळ्यांचा पूर्वार्ध म्हटला असावा व अमानित्वामुळे महादाइसेला तें रुचलें नसावें. किंवा 'गीत विखो'— 'सू. पा.' आ. मा. १७१—या सूत्राप्रमाणें तिला त्या 'बाइयां' चें गायन आवडलें नसावें. (१७०) ब्रह्मविद्येचा...

फळ होये—ब्रह्मविद्या शिकणारा जर 'साधनचरितार्थ' — म्हणजे त्या विद्येप्रमाणें यशस्वी आचरण—करील, तर मोक्ष मिळवील. पण तो 'गळीत'—भ्रष्ट— झाल्यास त्याला 'मुख्य देवता' जी चैतन्यमाया, तिचें विनाशी पद प्राप्त होईल. (१७४) तें—स्मृ. ११ वरील टीप पहा. गोसावीं—गोविंदप्रभूनें. (१७५) बाइसा—नागांबिका नामक वृद्ध व प्रमुख चक्रधरशिष्या. हिच्यावरूनच स्मृ. २६० त चक्रधराला 'बाइसांचा देव' म्हटलें आहे. एकदां ती होडींत बसून नदींतून चालली असतां तिला चक्रधरास ठार मारल्याचें खोटेंच सांगण्यात आलें ! त्याबरोबर तिनें प्रवाहांत उडी घेतली व ती नाहीशी झाली ! (१७८) गोसावियांचिये कन्येसि—गोविंदप्रभूची मानलेली कन्या हिला ही मुलगी सांवळापुरास दिली होती. तिचा व सांवळापुराचा उल्लेख स्मृ. १९० त आहे. (१८२) तुमची...करी—जानो उपाध्ये यानें वृद्धपणीं संन्यास घेतला, आजारामुळें अटनाऐवजीं त्यास रावसगांवीं राहावें लागलें व त्याची तरुण विधवा पुतणी कमळाइसा ही त्याजपाशीं शुश्रूषेसाठीं राहिली, यामुळें त्याला आपली निंदा होण्याचें भय वाटलें. पण नागदेव म्हणतो, तशी निंदा कुणी — अर्थात् सूज्ञ—करणार नाहीं. (१८३) कमळाइसा—जानोपाध्याचा वडील भाऊ पुरुखदेव याची ही मुलगी ['स्मृ. स.' २०९]. ही उपाध्या आमनायाची प्रवर्तिका. (१८५) मग रांजना भरूं गेले—कर्म उदकपात्र. वासनिक...आंतु—गोपाळपंडितानें अद्यापि संन्यास घेतला नव्हता, तो फक्त अनुगृहीत होता. (१९२) 'तळेगांवाकडे' या ऐवजीं 'कौंडण्यपुराकडे' 'अ. स्मृ.' ५४. जो प्रस्नु केला—हा प्रश्न 'संसृती—छेदु होये' इ० असून तो पुढें आलाच आहे. (१९४) 'महावाक्य' 'सू. पा.' तील भाग. पूर्वीं गोसावीं...होइल—चक्रधर एकदां नागदेवास म्हणाला होता, एखाद्याचें कल्याण व्हावयाचें असल्यास तें तुझ्या आप्तत्वामुळें—व तन्मूलक शिफारशीमुळें—होईल कीं काय ?—जीवाचें भलेबुरें करणारा ईश्वरावतार चक्रधर हा असून त्याबाबत कुणाचें नातेंगोतें व शिफारस यांचा कांहींहि उपयोग व्हावयाचा नाही, हा भाव. (१९५) देसावरि—कल्याण, सिन्नर हा प्रांत. यालाच 'ढोरे डोंगर' म्हणतात. येथें 'एकांतवास' हा अर्थ. खांडें काढूनि—ज्ञानरूप तरवार उपसून पहा. 'ऐसा कवणे मायेचां पोटीं उपजैल जो

देशावरि खांडें काढौनि जाए :—' सू. पा. ' आ. मा. २१५. जेथ पायें ...
 नेणिजे—पायाची वार्ता डोक्यास नाहीं, इतका नितांत एकांतवास.
 (१९८) तेणेंचि प्रांतें—तळेगांवदशासर, वऱ्हाड (' स्मृ. स. ' २३२).
 चणाख्य—ऋद्धिपुरचें गोविंदप्रभूचें निक्षेपस्थान. (१९९) संदर्भ—चक्रधराचें
 वास्तव्य पैठणास बरेंच झालें, म्हणून त्याच्या पश्चात् पैठणादि ' गंगातीर',
 त्याच्या विरहाग्नींत जळत आहे. (२०१) पैठण...वेळवति ना—नागदेव
 म्हणतो, पैठणचा चक्रधर वं ऋद्धिपुरचा गोविंदप्रभु यांच्या अभावीं या
 दोन गांवीं माझे तांदुळ शिजत नाहींत, मला राहवत नाहीं (२०६)
 धर्माकारणें...माहारवाडा—धर्मासाठीं ज्या गोष्टी अपवित्र, त्याज्य माना-
 वयाच्या, त्यांत आप्तेष्ट येतात, म्हणून त्यांना त्याज्य मानावें, हा भाव.
 (२०९) पहा : ' तिर्येचामव्ये अवतरति '—' सू. पा. ' वि. १०६. हा
 अवतार चक्रधर नसून दुसराच होय. (२१६) प्रसादाचा चौरंगु—चक्रधर-
 स्पर्शपूजित चौरंग. धानाई—सारंगपंडित याची मुलगी. (२१७) वरीष-
 संख्या—शास्त्रज्ञान व तदनुसार आचरण यांची परीक्षा पाहण्यासाठीं गरूनें
 शिष्यास नेमून दिलेला काल. (२२०) कळंकी नारायेण—हें देऊळ
 अळजपुर [एलिचपुर, वऱ्हाड] येथचें. परिशिष्ट ३ [२२०] पहा.
 (२२१) नाम नामीये...कीं रे—दादोस म्हणतो, चक्रधराचें नाम व स्वतः
 चक्रधर यांचें महत्त्व तुला [जानो उपाध्याला] व नागदेवाला, मला नाहीं.
 (२२३) तें सांपडतीसि...नव्हे नाथो—[संदर्भ—एकदां चक्रधराच्या सांगण्या-
 वरून मौज म्हणून नाथोबानें भिकाऱ्यांप्रमाणें बाजारांत कापड अंथरून त्यावर
 लोकांकडून पै-पैसा गोळा केला व तें द्रव्य चक्रधराच्या सूचनेप्रमाणें विनियोगास
 आणलें.] नाथोबा म्हणतो, चक्रधर विद्यमान असतांना ही द्रव्याची कढई
 सांपडली असती, तर तिचा विनियोग मीं चक्रधरासाठीं केला असता. त्या
 वेळीं ' सातरा पसरून ' मिळविलेलें द्रव्य असें उपयोगास आणणारा मीच
 तो नाथोबा नव्हे काय ? (२२४) तेथ गोसावीं...केलें असे—राक्षसभुवनास
 चक्रधर पूर्वीं गेला होता, म्हणून ती ' भूमिका सत्त्वस्थ ' झाली, हा एक
 अर्थ. किंवा, नाथोबाच्या मृत्युकालीं त्यास चक्रधरानें दर्शन दिलें, ही श्रद्धा
 येथे अभिप्रेत आहे, हा दुसरा अर्थ. ' स्मृ. स. ' २५० त ' गोसावीं ' शब्दा-
 पुढें ' देहांती ' हा जास्तीचा शब्द येतो, तो दुसऱ्या अर्थास पोषक आहे.

कारण, हा 'देहांत' चक्रधराचा नसून नाथोबाचा होय. (२३२) एक उज्जनियेहूनि आले—'स्मृ. स.' ३३३ प्रमाणें 'चाटे' [वस्त्राचे व्यापारी] आले. पिस्चा दुरि—नागदेव म्हणतो, एखाद्या वेड्याच्या मनांत दूर अशा पिंपळगांवला जाण्याचें आलें, तर तो तेथें बिलकूल त्रास न मानतां जाईल. तसें, मला चक्रधराचें वेड असल्यानें उज्जनीस जाणें कठीण थोडेंच आहे ? पण तें अविहित आहे [स्मृ. १३२]. 'स्मृ. स.' ३३३ मध्ये या वाक्या-नंतर 'मज काइ न वचवे' असें जास्तीचें वाक्य आहे. (२३३) तीन्ही निषेध—'वीखो [विषय] : अन्य धर्म . हींसा : '—' स्मृ. स.' ३०१—हे तीन निषेध व चौथा निषेध 'देवतेचा क्षेदु'—स्मृ. २३३. 'असतीपरी' १ मध्ये पहिल्या दोन निषेधांचीं 'विकार' व 'विकल्प' हीं नांवें येतात. 'निषेध' म्हणजे ईश्वरानें वारलेल्या व न करावयाच्या गोष्टी. (२३५) दाहें प्रकारीं—हे दहा प्रकार असे १ अटन. २ विजन. ३ भिक्षा. ४ भोजन. ५ निद्रा. ६ स्मरण. ७ प्रसादसेवा. ८ उचित अन्न. ९ उचित वस्त्र. १० अलिंग वृत्ति. कुठें कुठें यांहून निराळीं नांवें आढळतात. (२३६) एकु अर्थु—ब्रह्मविद्येचा अर्थ. 'अवघांचि' तृतीया विभक्ति. (२४२) काइसेयावरुनि तें नेणिजे—'मग भटोबासां पुढां [भास्करभट्टानें] चक्रे श्रीमति गोकुळे नवनवक्रीडा—समाडंबर : ॥ हे पांच श्लोक म्हणितले'—'स्मृ. स.' २२१. (२४३) वरवडाची... येइल—वरपांगीं सत्कृत्य करतां करतां तें अखेर अंतःकरणपूर्वकहि घडूं लागेल. (२४४) केमद्या—केमदेव नामक नामदेवासारखा दुसरा एक कवि. (२५०) वचनरूपा परमेश्वराचा पतीत—परमेश्वर वचनरूप असल्यानें वचनाचा योग्य अर्थ करावा. न केल्यास तो मनुष्य परमेश्वराचा 'पतीत'—अपराधी—होईल. (२५१) घटकेचीया... होइल—दिवसभर अटन केल्यानें जितकें पुण्य मिळेल, तितकें घडीभर शास्त्र-श्रवण केल्यानेंहि होईल. (२५२) सामान्य स्त्रीचा दृष्टांतु—'अनुसरले-यांचिया दोनिचि घडिया पुरेति' ['सू. पा.' आ. २८२]—या सूत्रावरील 'दृष्टांता' मधलें 'ते [वेश्या] जरि सेवटी एकाची होए . तरि पतिव्रतेचे लोक होति' [पतिव्रतेच्या लोकाप्रत जाते], हें वाक्य पहा. (२५४) वरितुरंग ... असति—एकदां चक्रधरानें बेलापुरास 'वजरी' [हा शब्द वऱ्हाडांत रूढ आहे] घडविली होती. स्नान करतांना अंगास पाणी लावून

वजरीनें तें घांसावयाचें असतें. उदकावर चालणाऱ्या एका ऐकीव घोड्यावरून चक्रधरानें तिला लक्षगेनें ' पाणघोडा ' म्हटलें. ही लीळा महादाइसेला मृत्युकालीं आठवली. (२५५) संदर्भ—' चना विखो '—' सू. पा. ' आ. मा. १४३. (२५९) 'निर्वचन'—' सू. पा. ' तील भाग.

वृद्धाचार

(वृ. २) जाइदेवभट—जायांबा आन्मायाचा प्रवर्तक. (५) बहुत दूषणें-कव्हणी लींग मांडील 'कालें वरून मेंढे-बोकड पडतील—' 'स्मृ. स. वृ.' ७. (९) प्रवृत्ति—भास्करभट्ट सध्याच मरावा ही इच्छा. (१०) आचरतया ... नास्ति—सामान्यतः आचारनिष्ठ पुरुषाचा सत्त्वभंग झाला, म्हणजेच त्याच्या मोक्षप्राप्ति-साधनांत विघ्न उत्पन्न होतें. पण त्याच्या पूर्वसुकृतानुसार त्याचा सत्त्वभंग झालेला नसला, तरी सुद्धां देवताक्षोभामुळे त्याला विघ्न उत्पन्न होऊं शकतें. (१६) बोधुभेद ... नयेचि—वादांत भास्करानें हरगर्वाला पंथाचें तत्त्वज्ञान सांगूनहि त्याला त्याचें पृथक्त्व-वैशिष्ट्य-प्रतीत झालें नाहीं. येथें ' अवबोध ' [निर्णय, ज्ञान] हा पाठ घेतां येण्याजोगा आहे. (१७) येकमेकांचें करवीलें—अर्थात् चक्रधरानें—' सू. पा. ' आ. १३० पहा. परि भेटिकाळीं दोहींतें व्यापीलें—भेट झाली असतां ' ठायिक ' [यजमान, पण गृहस्थाश्रमी वा एकाच स्थलीं कायम राहणारा नव्हे] व ' अम्यागत ' यांनीं आदरातिथ्य करणें-करूं देणें हें विहित आहे, हा भाव. (२०) गांठीया—माच्याच्या गांठी [स्मृ १५६].

(पान ९०) एकाचें नावं नेणिजे : तो अम्नाय १३—अमृत आम्नाय. स्म. ६१ वरील टीप पहा.

शब्दकोश

अ

अक्ष-क्षे-म-अशक्त, आजारी.
 अटन-फिरणें, प्रवास.
 अडणि-नि-संकट; अडचण;
 अडणें-खंडन करणें; गांजणें.
 अतीत-आतिथ्य.
 अदृष्टार्थीये-मुमुक्षु.
 अधिकरण-आचार्य, आचार्यत्व.
 अधिकार-री-र्या-र्ये-आचार्य, आचा-
 र्यत्व; स्वामी, मालक.
 अधिष्ठान-आश्रयस्थान.
 अधोपरी-खालीं.
 अनधिकार-अपात्रता.
 अनस्फूर्ति-विस्मृति, मांघ.
 अनुकूळ--पंथाशीं अनुकूळ असलेला.
 अनुद्यम--निरुद्योग.
 अनुमोदणें-मान्यता देणें; मान्यता-
 मूलक उल्लेख करणें.
 अनुसरण-णें--उपदेश, संन्यास;
 उपदेश, संन्यास घेणें.
 अन्याकार--विषादजनक चेहरेपालट.
 अन्वयो लावणें--संबंध जोडून क्रम-
 वार रचणें.
 अपरीतोषु--खेद.

अपरोक्ष--साक्षात्कार.
 अप्रास्य--उपासतापास, कष्ट.
 अबद्ध--अर्थशून्य.
 अभंगीं--अढळ; वृत्तविशेषांत किंवा
 ग्रंथाच्या शेवटीं.
 अभंगु देणें--वृत्तविशेष किंवा ग्रंथाचा
 शेवट-कर्तृत्व-देणें.
 अभिमानि-ये--अभिमान धरणारा.
 अभिळास-णें--वांछा, मोह; वांछा,
 मोह धरणें.
 अभ्यागत--पाहुणे, पाहुणचार.
 अभ्यागता म्हणणें--पाहुणचार
 स्वीकारण्याची विनंति करणें.
 अमृतश्राविया--अमृत स्त्रवणाऱ्या.
 अर्ध कुपीं अर्ध सुपीं--अर्धवट काम.
 अर्धोदक--अर्धवट संन्यास.
 अवकास--शौचविधि.
 अवग्रहण--स्वीकार.
 अवचटे--अकस्मात्.
 अवभेद--निराळेपणा, पृथक्त्व.
 अवसर-रि--वेळ वाट, अडथळा.
 अवसान--मृत्यु.
 अवस्था--भावनेचा झटका, समाधि
 वा 'स्थित.'
 अवस्थान--वास्तव्य.

अविहित--निषिद्ध.

असतेनि--अनकूल असलेल्या.

असन्निधान--अविद्यमानता, पश्चात्.

असिका-सेखा--सर्व.

अस्तीति--स्थिति, स्थित्यानंद.

आ

आइत-ति--तयारी.

आइ-सें--प्रौढ, सन्मान्य स्त्री.

आउठ--साडेतीन.

आखरा--गांवाजवळ, गोठाणावर.

आगळें--पुष्कळ, मोठे

आंगसीक--प्रसादवस्त्र.

आंगोळी--बोट.

आति--आहे.

आदि--कारण, मथळा.

आदिभाव--स्वतःची वासना, इच्छा.

आन--शपथ.

आनेआन--भिन्नभिन्न

आपणपें--स्वतःला.

आंपलवणें--आपुलकी, कैवार,

पक्षपात वाटणें.

आपोसन धरणें--जेवण्याचें खोळंबणें.

आफळणें--थोपटणें

आफाविणें--बोलाविणें.

आरत--व्यथा.

आरुतें--अलीकडचें, नंतरचें.

आरोगण--जेवण.

आतदिानी--पीडितांस जवळ कर-

णारा

आलंबन--आश्रय, आधार.

आंवाका--शक्ति, धीर.

आंवाकेनि--ईर्ष्येनें.

आव्हान--बोलाविणें.

आस्थानि--सभा.

आहाति--आहेत.

आळविं--टप्यांत.

आळविणें--वर्णन करणें, समजूत घालणें.

आळुमाळ--थोडा-डी-डें.

इ

इउला--थोडा

इलोटा--तीन दगडांची चूल.

इष्टि--याग.

उ

उखरांडि--वस्त्रहीनतेमुळें हातपाय पोटाशीं घेऊन.

उघाणि--वाद.

उजडे--तुटेल.

उठि-बैसि--वागणूक.

उणा--कमी.

उदार्य--पंथांत शिरलेले लोक, सर्व-साधारण पंथीय; उदारपणा.

उद्ग्रहणिका--प्रत्युत्तर, उत्तरपक्ष.

उपंगळिये--छातीशीं धरून, पाठीवर.

उपन्नणें--उत्पन्न होणें.

उपरियेवरि--वर.

उपलक्षू देणें--कळूं देणें.

उपसाहणें--क्षमा करणें.

उपाधिमंत-अधिकारी, सन्मान्य
उपानौ-ह-वाहाणा
उपालंब-निंदा.
उबारा-उष्णता, तेज.
उमटु-ज्ञान.
उवायां-लघुशंकेला.
उसीटें-उष्टें.

ए

एकांकी-एकटा-टी-टें.
एकीवासना-दुसरें मत, अभिप्राय.

ओ

उंप्पडे-कीटकाकडून लांकडावर
अचानक उमटणारें अक्षर.
ओळंबे-भुइछप्री, क्षुद्र वनस्पति.

क

कटकटा-हायहाय.
कडिये-कडेवर.
कणव-दया.
कंथडीकार-कंथाधारी अनुयायी.
करवती-वस्त्राचें केलेलें उदकपात्र.
कवडा-मोठी कवडी.
कवळीये धरणें-आलिगन देणें.
कवाड घालणें-दार बंद करणें.
कस-वटी-परीक्षा.
कसकस-घांसाधीस, वाद.
कहीं-कधीं, केव्हां.
कळासि बैसणें-मनांत बेमालूम,
कायम ठसणें.

कळेवर-कळाहीन देह.
कां अपजौनि-याचना, मागणी
करून.

काइसेन-नि-कशानें.
काइसेया-कां, कशाला.
कानाखुरांसकट-सर्वस्वासुद्धां.
कांबि-काठी, छडी.
काम्य-फलाशेनें केलेलें कर्म.
कांस-कूस.

काहाळेकांड पडणें-मरणें.

[काहाळ-भेरी-वाजली असतां
शब्दवेधानें कांड-बाण-मारून
लक्ष्यभेद करण्यांत येत असे,
त्यावरून हा वाक्प्रचार
निघाला.]

काह्या-कशास.
काळाक्षरापासौनि-केवळ पोथींतील
मुळाक्षरांवरून.

कुरंधन-तृणविशेष.
कुहिरी-एकप्रकारच्या खाण्याच्या
शेंगा.

कें-कुठें.
कैं-कधीं, केव्हां.
कोचा-कोशाध्यक्ष.
कोर्णि-नटां-कोंपन्यांत.
कोकर-तुकडा.

ख

खळी-खड्डा, स्मशान.
खळीव-खडी, नक्षी असलेली.

खांड-भग्न.

खांडूक-फोड, व्रण.

खांडें-तरवार.

खांवणि-मनोगत.

खिरारी-गोप.

खीतीं-पृथ्वीवर.

ग

गजबजणें-गडबडून जाणें.

गडदे-खड्यांत.

गनंग-टहाळ, दाणे,

गर्व झाडणें-घमेंड जिरविणें.

गळीत-भ्रष्ट.

गाउनि-गांवाहून.

गाडा-मोठी गाडी.

गारीआंतु-खड्यांत.

गुजरध्वनि-आकृष्ट करणारा
आवाज.

गुढी-ध्वजा.

गोटि-दगड.

गोमटें-कल्याण, पुण्य.

गोरूं-गुरें.

घ

घडउनि-रचूं.

घलणें-घालणें.

घालूनि-घालूं.

घे-दे म्हणौनि-हिरीरीनें.

घेया घेया-ध्या ध्या.

घोळिला-घुमणारा.

घोळीति-चाळवितात, भुलवितात;
पुनः पुन्हां करतात.

च

चणा-हरभरा.

चंद्रमय होणें-रसमय होणें, द्रवणें.

चरित-आचरण; सिद्धि; यशस्वी.

चरितार्थ-सिद्धि; सार्थकता;

आचरण.

चर्या-कृति.

चांग-चांगलें.

चाटे-अध्ययन करणारें ब्राह्मणपुत्र.

चाड-इच्छा, आवड.

चिन्ह पालटणें-ओळख, ओळखीची
खूण न राहणें.

चीमुटलेयां-चिमटा घेतला असतां,
दुःख दिलें असतां;
पीडितांस, दीनदुबळ्यांस.

चोखाळणें-साफ करणें, होणें.

चोजविणें-संतोषणे.

चोळीका-वाममार्गी पंथ.

चौं-चार.

चौक-मंगल कार्यांत प्रथम रांगोळी
भरून तीवर उंची वस्त्र
टाकून केलेलें आसन;
देवळासमोरच्या सभा-
मंडपांतील खांबांमधली
चौकोनी जागा.

चौकि-देवडी, घरांतील मधोमध
असलेलें अंगण.

चौथरीया-चौकोनी.

चौपदी-पद्यविशेष.

छ

छत्र-अन्नछत्र.
छिन्नपाप-डोंबेग्रामचें स्थलविशेष.
छिन्नस्थळी-डोंबेग्रामचें
स्थलविशेष; तेथील पाषाण.

ज

जगती-आवार, अंगण.
जगबोळ-नाश.
जन्मबीजाल-जन्माला घातले जाल.
जवळि (के)चे-निकट संबंधाचे.
जाकलीति-व्यापतात.
जाडी-कांबळी, सतरंजी.
जावळाचे-जुळे.
जावूनि-जाऊं.
जासलवट-मोठी पळी.
जिणें-जगणें.
जिणणें-जिकणें.
जेउनि-जेऊं.
जें म्हणौनि-ज्या हेतूनें.
जेहीं-ज्या, ज्यानें.
जैत-जय.
ज्या (जिया) ला-जगला.

झ

झळबणें-चिकटून राहणें; झपाटणें.
झाडि-जंगलांत.
झोळी देणें-संन्यास देणें.

ट

टिक-खडा, हिरा.

ठ

ठकठक करणें-त्रासदायक भुणभुण
लावणें.
ठसु-मनांत ठसण्याजोगा-गी-गें.
ठाइ-य-ठिकाणीं; ठिकाण.
ठावो करणें-ताट मांटणें; जागा
करणें.
ठावोवेन्हीं-वेळपर्यंत.

ड

डांढाळे-व्यसनें.
डिभ-मुलगा, लेंकरूं.
डिवुं-शिगानें डिवचूं.
डो-नारळाच्या करवंटीचें पात्र.

त

तनकट-क्षुद्र गवत.
तव वोरणें-तृणप्राय लेखणें.
तवं-तो, तर, तेव्हां, साठीं, पर्यंत
तळी-ळीं-ताट; खालीं.
ताट करणें-वाढणें.
तातलीं-तापलीं.
तांबाजाळि-लाल ज्वालेंत.
तावी-जाळतो-ते-तें.
ति-तीं-त्यांनीं.
तियंच-पशुपक्षी.
तुटि-ताटातूट.
तुरुक-मुसलमान.
तूं म्हणौनि-आपण होऊन.
तेउनि-तशी.

तेव्हेळीं-त्यावेळीं.
 तोकडि-अल्प.
 तोखणें-आनंदित होणें.
 तोडगळसुरी-सौभाग्यसूचक
 पोत.
 तोष्यु-ज्यास संतोष द्यावयाचा तो.
 त्यजौनि-सोडूं.
 त्यें-तो-ती-तें, तीं, त्या.
 त्राहाटीलीया-वाजल्या.
 त्रीसुधी-तीनदां.

थ

थडी-कांठ.
 थीगळ-फाटके वस्त्र.
 थीलर-डबकें.

द

दर्सनीए-दर्शनेच्छु.
 दवडणें-घालवून देणें.
 दशा-सा-वय; स्थिति.
 दसांके-पद्यविशेषाचें.
 दसी-वस्त्राची दशी.
 दांडि-पालखी.
 दातार-दाता.
 दादुला-पुरुष.
 दादुलेपनाचा-पराक्रमाचा.
 दारवठा-उंबरठा, दरवाजा
 दिसवडी-रोज रोज.
 दी-दिवस.
 दीवी-दिवा
 दुकळु-दुष्काळ.

— दुता-नि-दुप्पट.

दुरळा-खडतर.

दुरांतरें-लांबच्या ठिकाणीं.

काळी दुर्भी-दृभ-क्ष-दुष्काळ.

दृष्टिपूत करणें-नजरेनें पवित्र
करणें.

देउनि-देऊं.

देखणें-दृष्टि.

देवो होणें-ईशप्राप्ति होणें, मोक्ष
मिळणें.

देसु उचलणें--मुलुख उध्वस्त होणें.

देसावरि-देशाच्या शेवटीं.

देह तुटणें-अशक्त, आजारी होणें.

देहयुक्त-सशक्त.

देहविद्या-जिच्यामुळे दिव्य देह
मिळतो, ती विद्या, शक्ति.

देहां-दिवसा.

देहांत, देहावसान मांडणें--मरणासन्न
होणें.

द्वारसंका-दरवाजाची बाजू, कड.

ध

धाकुनलीया-लहान, तरुण.

धाडि-स्वारी, पुतणी.

धांवणें-वोलावणें, धरणें.

धीष्करीति-धिःकारतात.

धु-धों-धुऊं.

धु-धू-नि-नाश, निवारण ; धुऊन.

धुरा-धुरीण, प्रमुख.

धुवा-धांवा.

न

नख फेडणें-नखें काढणें.

न धरणें-ज्ञान न होणें.

ननुष्ठे-अनुष्ठान होत नाहीं.

न पळणें-निर्वाह, विधिपालन न होणें.

न बैसणें-पाठ न होणें.

न मनेचि-ऐकत-लें नाहीं; आवडलें नाहीं.

न लोटणें-उत्तरपक्ष न करतां येणें.

नातोंडु-नातवंड.

नाना-अथवा.

नामना, नावं सारणें-नांव, कीर्ति सांगणें.

नामीयें-नामस्मरण करणारे.

नावेक-क्षणभर ; किंचित्.

निका-उत्कृष्ट.

निक्षेप करणें-मूठमाती देणें.

निक्षेप (स्थान)-समाधीची जागा.

निच-नित्य.

निडळ-कपाळ.

निफजविणें-शिजविणें.

निफन्नले-जन्मले.

निमित्त-त्य-प्रसंगोपात्तकेलेला-ली-लें.

नियत-निश्चित, नित्य.

निरउ-व-णुकेचें-सोंपविल्याचें,

ओळखीचें, निरवानिरवीचें.

निरपौनि-धुऊन, पुसून.

निरय-नरक.

निरालंबनता-आश्रयहीनता.

निरोविणें-सोंपविणें.

निर्वचणें-निरूपण, स्पष्टीकरण करणें.

निर्वचु-निरूपण, स्पष्टीकरण, निर्णय.

निर्वडी-निरवानिरव, तयारी.

निर्वेदपूर्वक-पश्चात्तापपूर्वक, विरक्तिपूर्वक.

निलळता-शैथिल्य; मालिन्य.

निवृत-विरक्त.

निष्करीति-निराकरण करतात.

नि-हां-अगदीं, केवळ.

नीरोध-त्रास.

नुधरे-उद्धरत नाहीं.

नुपलखत-कळूं न देतां.

नुमटे-ज्ञान होत नाहीं.

नेघीजे-न घ्यावा-वी-वें.

नेदावा-न द्यावा.

नेमु सारणें-विधि उरकणें.

नैये-येत नाहीं.

न्याव-न्याय.

प

पचन-स्वयंपाक.

पडिताळणें-परीक्षा पाहणें, शोधणें.

पढणें-अध्ययन करणें; सांगणें.

पिढये-ति-आवडते.

पतीत-अपराधी, पातकी.

पदन पाडणें-योग आणणें.

पधरीलें-गमन करते झाले.

पर-रु-श्रेष्ठतम, परमेश्वर.

परद्वारी-व्यभिचारी.

परमार्ग-महानुभाव पंथ.

परवंट-स्त्रिया लुगडें नेसतांना

पोटाशीं वरवंटा करतात
तो.

परायेचे-वयाचे.

परा(प्रा)वर्ण-वस्त्र.

परावाचा-ईश्वरी वाणी.

परिवार-अनुयायी.

परीग्रहो-सामानसुमान.

परीछेद करणें-नियम करणें, खाण्या-
पिण्याबाबत त्रागा करणें.

परीहार-निर्वाळा, निरसन.

परेस-परमेश्वर.

पवणें-मिळविणें.

पसाइता-प्रसादवस्तु देऊन सांत्वन
करतां, करणारा.

पसि-पेक्षां.

पळांति-घेरतात, वेढतात.

पां-अरे, अहो, पहा.

पाखवा-प्रेमाची ऊब.

पाग-पागोटें, पटका.

पाजूनि-पाजू.

पाठकुळीये-पाठीवर.

पाट-बाज-नवारीची खाट.

पाटा फुटणें-अज्ञानपटल दूर होणें,
ज्ञानदृष्टि येणें.

पाटावुं-उंची रेशमी वस्त्र; रेशमी.

पाटिये-टोपलींत.

पांति-पंगत.

पातूलि-काष्ठपात्रविशेष.

पात्र-भांडें; व्यक्ति.

पाथर-फत्तर.

पानकापड-ओल्या वस्त्राची पट्टी.

पाये पसरणें-थोडा प्रवेश होतां पूर्ण
प्रवेश करून घेणें,
अधिकार प्रस्थापित
करणें.

पायेवणि-पादतीर्थ.

पासवडी-जाड पांथरूण, चादर.

पाहार-प्रहर.

पाळूनि-पाळूं.

पाड-देह.

पाकीक-विड्याची थुंकी.

पासपुसों-विचारून विचारून.

पाणि-मजल, मुक्काम.

पांला-हां-पलीकडील.

पा-शेणाचा लगदा.

पातें-गांठोडें.

पाफळ-सुपारी.

पाफळफोडणा-अडकित्ता.

पाळी-आवाराची भित.

प्रतिभिज्ञा-ज्ञान, माहिती

प्रतिवाया-पातकाच्या.

शब्दकोश
अनुक्र. २६३५०
क्रमांक १२

निबंध १४३...
नं. दि. ३३/३/५२
वि. निबंध १४३...
नं. दि. ३३/३/५२

प्रतीबंधलें-झालें नाही.

प्रत्या-अनुभवास.

प्रत्याग-त्याग, सोडणें.

प्रयुक्ति-उद्दिष्ट.

प्रवृत्त-प्रपंची.

प्रवृत्यंतर-मृत्यु; गमन.

प्रसस्ती-कल्याण.

प्रस्तावा-प्रसंग, निरूपण, योग्य
काल.

प्रस्तावीक-प्रसंगोचित.

फ

फांकणि-ताटातूट.

फुटा-उत्तरीय वस्त्र, शेला.

फिटणें-दूर, नष्ट होणें.

फेडणें-काढणें.

फोकवरि-फोकांनीं.

ब

बडुवा-शागीर्द.

बंबाळ-प्रज्वलित.

बहळ-विपुल.

बळवंडे-बळेंच.

बळाधिकारु-बलात्कार.

बाइल-स्त्री.

बांधों-लिहूं (स्मृ. १५).

बारस-द्वादशी.

बाहीरबाहीरीं-रें-बाहेरच्या बाहेर.

बाहे-भुजा.

बाळारथी-संगोपक.

बिढार-विन्हाड.

बुझणें-समजूत पटणें.

बुझु-समजूत, ज्ञान, शहाणपण.

बुधि-द्वि-चि-बुद्धिपुरस्सर.

बुंथि-बुरखा.

बेंबीळ-अशक्त, नित्राण.

बोडी-डबकें.

बोधवंत-उपदेशी.

बोलना-बोलणें, भाषा.

बोळेवरि-बोळ्यांनीं.

ब्राह्मणी-बायको, अर्थात् ब्राह्मणाची.

भ

भलतया-वाटेल त्याला.

भलतेथ-वाटेल तेथें.

भलतेधवा-वाटेल तेव्हां.

भरलेपणें-आंव आणून, ऐटीनें.

भरु धरणें-नाद घेणें.

भाउं-कल्पूं.

भाटो-' बहीणजांवई, ' मेव्हणा.

भांडारी-कोशाध्यक्ष.

भानवस-स्वयंपाकघर.

भावे-कल्पनेनें.

भितभंग-खोलीचे दोन भाग कर-
णारा लांकडी वगैरे पडदा.

भितरा-रि-आंत, हृदयांत.

भिक्षुक-संन्यास घेतलेला पंथीय.

भीक्षा करणें-भिक्षान्न मागणें
संन्यास घेणें.

भूमीवरी घालणें-जमिनीवर अंग
टाकणें.

भेण—भीतीने.

म

मढि—मठ.

मढीले—मुलामा दिला, सजविले.

मर्गळा—संसाराबाबत नित्राण असा.

मंडळ—प्रदेश.

महाजन—प्रतिष्ठित लोक.

महात्मा-त्मी—संन्यास घेतलेले

पंथीय पुरुष व स्त्री.

मळा—बाग.

मा—आणि, मग.

माचा—लांकडी आसन, पलंग.

माट—दाट

माथा—मस्तक.

मान—वेळ, अनुमान.

मानणें-वणें—कबूल करणें, पटणें,
संतुष्ट होणें.

मायधुवा—मायलेंकी.

मालगंठी—उंची पीतांबर.

मासा-दीसा—महिना-पंधरा दिवस.

माहासुरवाडाचे—फार सुखप्रिय,
सुवर्त्तेतील

माहो—माघ.

मियां—मीं.

मीसें—निमित्तानें.

मुदी—अंगठी.

मुरडणें—परत फिरणें.

मुळवणि—उच्चाटन.

मुळीहूनि—मुळापासून, पायाशुद्ध.

मैळणें—मलीन होणें, पाप लागणें.

मोहर—समोरची बाजू.

म्हातारदाम—म्हातारपणासाठीं

ठेवलेला पैसा.

म्हाळी—मळा.

य

यांहांसीं—यांना.

यें—हा-ही-हें, हीं, या.

येउते—पर्यंत.

येकवळा—मीलन.

येकाधां-धियें—एखाद्या.

येर—एक; अन्य, इतर; बाकीचा-
ची-चें; एकमेक.

येसणें-ना—एवढें-ढा.

येहीं—या.

यो—येवो.

र

रंधन—स्वयंपाक.

रवण—मोठें मैदान, रमणा.

रसवृत्ति—रसपरिपोष.

रसीं पडणें—गुंग होणें.

राखण घालणें—पाळत ठेवणें.

राजभरा—वैभवशाली.

राजीक—अशांतता, बंडाळी.

राज्य करणें—नांदणें.

राणा—गरव.

रांधवनकारी—स्वयंपाकीण.

राभस्य—अविचार, दांडगैपणा.

रामहाटु-द्वारकेंतली बाजारपेठ.
राहाटी-राहणी.

राहाण घालणें-अंगांत दैवत आणून
बोलविणें.

राहावा-मुक्काम.

रिगणें-प्रवेश करणें.

रिगावा-प्रवेश.

रीचवीली-ओतली.

रुके-रुपये.

रुजायुक्त-आजारी.

रुंरुं करणें-त्रासदायक भुणभुण
लावणें.

रेघ-मर्यादा.

रोख जाणें-भांडण मिटणें.

रोवे-रडते.

लवलवौनि-घाईघाईनें.

लाहणें-मिळणें

लाहे-घाईघाईनें.

लाळीलें-ताळीलें-लालनपालन केलें.

लिखित-पत्र

लिंग-महादेव.

लिपौनि-बंद करून.

लो-लळा.

लोहे-द्रव्याची कढई.

लोहोबंध-लोहशृंखलांनीं बद्ध.

व

वचणें-जाणें.

स्मृ १०

वजरी-अंग घासण्याची विटकर,
दगड.

वडपिंपळीं लावणें-उत्तरक्रिया पुरी
करणें [दहनस्थानावर
मुख्यतः पिंपळ लावीत
असत, त्यावरून]

वडिल-श्रेष्ठ, गुरु.

वधि-वद्य.

वरवडाची-बाह्यतः केलेली.

वरिष-दीस-वर्ष-सहा महिने.

वरैता-नवरा.

वर्तणें-जगणें, असणें.

वसो-वैल.

वां-वाहता.

वाइ-कांठानें, बाजूनें.

वाण-वाहणें, नेणें; देणें.

वाइली-दिली.

वाउ-वू-नि-वाहून.

वांकि-पांयांतील अलंकारविशेष.

वाखाणणें-निरूपण करणें.

वांचौनि-कारणाशिवाय.

वाटाउवें-वाटसरानें.

वाटे-रस्त्यानें.

वाति-वाहतात.

वायां-यें वायां-यें-कारणावांचून.

वारणें-मनाई करणें.

वारितुरंग-पाणघोडा.

वास-तोंड, मुक्काम.

वासता-इच्छा, मत.

वासनिक-संन्यास घेण्याची इच्छा	वेगवतर-वेगानें.
मनांत बाळगणारा	वेंचणें-खर्च करणें.
उपदेशी.	वेंठ-दान, फुकट.
वास पाहणें-तोंडाकडे पाहणें.	वेठौनि-अर्पण करून.
वासीया-वास्तव्य.	वेढे-फिरणें; कर्णालिंकार.
विउत्तिया-जन्म देऊन.	वेधवंती-धाचार्य-आकृष्ट करणारा.
विजन करणें-ईशचित्तनासाठीं	वेधु-ईशप्राप्तीची तळमळ.
जंगलांत जाणें.	वेलाउळ-बंदर.
विद्वांस-विद्वान्.	वेव्हा-व्यवहा-रा-व्यापारी.
विंचुवें खादणें-विंचवानें चावणें.	वेव्हारु लावणें-फिर्याद करणें.
विभाग-संपत्तीचा वाटा, ताटातूट.	वेळविणें-शिजविणें.
विमर्शणें-विचार करणें, बुद्धि	वो-ग.
चालविणें.	वोखटें-टा-वाईट, पाप.
विमान-डोलारा.	वोत-ओढा.
विरहीत-न कळत; वांचून.	वोपविणें-देणें.
विराम-नाश, अंत; स्थिरता.	वोवाळणि घालणें-दान, बक्षीस देणें.
विरोदी-धी-स्त्रियांचा पायाच्या	वोवाळनियां-आरती; ओंवाळून
वोटांतील अलंकार.	टाकलेलें द्रव्य.
विरोध फेडणें-भांडण मिटविणें.	वोसरोनि-कमी होऊन.
विवर्ण-निस्तेज.	वोहटळ-उंचावरचा उतार.
विसंवादु-विरोध.	वोळगणें-आश्रय, सेवा करणें.
विहिणें-उचित ठरविणें.	व्यतिरेक-वियोग, अर्थात् व्यर्थ
विळचां-रात्रीं.	घालविणें.
वीधान-विधिपालन.	व्यक्तिभंग-पवित्र वस्तूंची मोडतोड.
वोळवेन्हीं-रात्रीपर्यंत.	व्यापारु-व्यवहार, कार्य.
वृति-वतन.	व्यावृति-वगळणें, झांकणें.
वेकास जाणें-उणेंअधिक वोललें	व्येसन-वाईट संवय; आवड.
जाणें.	श
	शाब्द-शास्त्र, शास्त्रपर.

शोधनी-शोध.

श्रवण करणें, होणें-उपदेश घेणें.

श्रुति-चक्रधरवचन.

स

संवत्सर-वर्ष.

संवर्तमान-हयात.

संवादणें-चर्चा करणें, चर्चा करून
संमति मिळविणें.

संसी-वर्णन करी.

सगडी-शेगडी.

सगर-पाऊलवाट.

संक्रमणें-संचार करणें.

संग्रह-सांठा, रीत.

सं-सां-डणें-सोडणें टाकणें.

सद्यस्त-ताजें, यथास्थित.

संतान-नंदनवनांतील पांच प्रमुख
झाडांपैकीं एक; शीतल
छाया देणारें झाड.

संदों-मधोमध.

सन्निधान-सहवास, विद्यमानता.

सपांतीं-एका पंगतींत.

समुचयो-लोकांचा जमाव.

संपादणें-देणें, मिळविणें.

संबंध-धी-आप्त; संबंध आलेली
वस्तु वा माणूस.

संबंधु लावणें-'अन्वयो लावणें'
पहा.

संबोखणें-उद्देशून बोलणें.

संभ्रमीता-उत्कंठाजनित गडबड
उडतां, आदर दर्शवितां.

संभ्रमु करणें, होणें-आतिथ्य,

सन्मान करणें.

सम्येक-योग्य, पूर्णपणें, खरोखर.

सरणें-मरणें.

सरवळीया-खीर करण्याचा पदार्थ-
सरोळे.

सरळि-सहजसाध्य.

सरीर संपादणें-अंग सुजणें.

सरीसो-से-बरोबर.

सपें खादणें-सापानें चावणें..

सलागा-प्रपंची.

सवेंचि-लगेच.

सवीवरु-स्पष्टीकरणासुद्धां.

सव्य-डावा-वी-वें.

सळें-ईर्ष्येनें.

सा-सहा.

साउमा-मे-समोर.

साउला-रेशमी वस्त्र.

सांक-ख-ळें-सांखळी

(अलंकारविशेष.)

सांगा-घा-ति-सोबती.

सांघातु-सोबत.

सातरा पसरणें-रस्त्यावर वा बाजा-
रांत कापड अंथरून त्यावर
पै-पैसा भिक्षा जमविणें.

सांताउ-शांतविणारा.

सांपें-सध्यां.

सामान्य स्त्री-वेश्या.

सावेया-सहजच, अत्रयासें.
 शिक्षापण-शिकवणूक.
 शिक्षापिणें-शिकविणें.
 सिखासूत्र-शेंडी-जानवें, ब्राह्मणी
 गृहस्थाश्रम.
 सियाळीये-हिंवाळ्याच्या.
 सिवंगियांसि-पक्ष्यांना, चिमण्यांना.
 सोंपा-शिंपी.
 सीवणि-अंगात घालण्याचें शिवलेलें
 वस्त्र
 सीस-डोकें.
 सुचीक-सूचना, भविष्य.
 सुनेन-कुत्र्यानें.
 सुरंगु मिरविणें-शृंगारभाव दर्शविणें.
 सुश्रसा-सेवा.
 सुश्रुषितें-शिष्यांनीं.
 सूचक-समयसूचक.
 सूदलें-दिलें.
 सूनि-देऊन, घालून.
 सें-आठवण.
 सेनपुंजी-शेण जमविणारी मुलगी.
 सेंद-कापूर ठेवण्याची नारळाच्या
 आकाराची डबी.
 सेवा-दास्य, कण.
 सेवैया-खीर करण्याचा पदार्थ-
 शेवया.
 सोखन-उपासतापासानें शरीरशोष.
 सोनटके-सोन्याचीं नाणीं.

सोनेसळा-जरतारी पीतांबर.
 सोपस्कार-नीटनेटका-की-कें;
 चोखंदळ.
 सोये-खुपसता.
 सौकर्यत्वे-सुंदरतेनें, सुंदर.
 स्थाननिर्देश-पवित्रस्थळांच्या
 आसपास, त्यांच्या
 अनुरोधानें.
 ह
 हरीखैली-आनंदित झाली.
 हळवैलीं-पळवैलीं-जळलेलीं-पोळ-
 लेलीं, दुःखी-कष्टी झालेलीं.
 हळु-हलकी.
 हाकारा-बोलावणें.
 हाटवटी-बाजारओळ
 हात झाडणें-निराश होणें.
 हातरीती-विधवा.
 हातवणी-हात धुण्याचें पाणी.
 हारी-रीं-ओळ, रांग; रांगेंत.
 हावरु-हुंदका; हट्ट.
 होमट-हिरमुसलेलें.
 हेतु-इच्छा, कल्याण; कल्याणासाठीं.
 हेळा-निंदा, अपमान
 होड-पैज.

क्ष

क्षेण-आमंत्रण; क्षण.
 क्षेदु-खेद, दुःख.
 क्षेपणें-कंठणें; करणें.
 क्षेम-आलिंगन.

व्यक्तिनामांची सूची

[व्यक्तिनामांपुढील आंकडे स्मृति-वृद्धाचारांचे आहेत.]

अनंत कोचा-१८७.

अनंतदेव-७५,

आउसा-११, १७८, १९१, १९६-९७, १९९.

आकाइसा-२५.

आकाई (नागदेवशिष्या)-१३०.

आकाई (रामदेवमाता)-५६.

आपलो-२३.

आबाई-१, ८३, ८५, १९२.

इंद्रभट-२१, ६९, ७०, १८०.

ईश्वरनायक-११.

उमाई (नागदेवभगिनी)-१, १९३-९४, १९८

उमाई (सारंगपंडितपत्नी)-१४२, २१६.

कमळाइसा-१८३, २२२.

कान्होपाध्ये-९३, वृ. १२.

कामाइसा, भद्रकार (राणी)-१४५-४६, १४८-५०.

कृष्णभट, काळे-२१, ३०, ११४.

केमद्या-२४४.

केशवाचार्य-५५, ११६-१८.

केशोवास-१२-१७, ५६, ६०-६१,

६३, ६६, ६८, ७१, ८०,

८८, ९४-९५, १०४-०६,

१११, १२४, १३१, १५९-

६०, १८४, २०१, २०९-

१०, २१८, २२५, २३७,

२४०, २४५-४६, २५३,

२५७; वृ. १, ३-४.

खेडभट (चक्रधरशिष्य)-१४०.

खेडभट, सेगांवकर (नागदेवशिष्य) - ९८-१०१.

गदोनायक-१३९.

गोंदोबा, गति-२३८.

गोपाळदेव-१३.

गोपाळपंडित (आनोबास)-१०३,

११३, १४५, १८४-

८७, २३४; वृ. ५-६,

१०-११, १६-१९.

गोपाळबास, दंती-वृ. ८-९, २१.

गोल्हो-३३.

गोविंदपंडित, डिंडोरी-६४, १५२.

गोविंदप्रभु (श्रीप्रभु, गोसावी)—

१-५, ११, २५, ४७,
१११, १७४, १७८,
१९०, २१०, २४७,
२६०-६१.

गोविंदप्रभूची कन्या— १७८, १९०

गौराई (इंद्रभटाची पत्नी)— १८०

गौराई, उंबेरी—७६-७७, ८२,
११०, १६०, १६२,
१८९, २५५.

गौराई, परंडकर—२००

गौराई, विहितेकार—२०६

चक्रधर (गोसावी)—१-४, ६, ८,
१४, २३, २७, ३१,
३५-३६, ४५, ४७-४८,
५७, ५९, ६१-६२, ६६-
६७, ६९-७०, ७२,
८४-८५, ८९-९०, ९३,
१०५-०७, १११, १२५,
१२८, १३०-३२, १३९-
४२, १४४, १४६, १४८,
१६३, १८०, १८३,
१९२, १९४, १९६-९९,
२१०, २१४, २२०-२१,
२२३-२४, २३२, २५४,
२५७-६१, वृ. १, ९.

चक्रपाणिभट—८; वृ. २

चांगदेव—२४, २६

छर्दोबास—५२.

जाइदेवभट—वृ. २.

जानो उपाध्ये—९३, १४१, १८२—
८३, २२१-२२.

दाइंबा (भोजेया)—१२५.

दाइंभट, वांकुडे—१३८.

दामोदरपंडित (पंडितबास)—५४,
५८, ६०-६१, ६३, ६६-
६८, ८८-९१, ९४-९५,
१२४, १३०, १६०,
१७९, २०९-१०, २१८,
२४०-४१, २४४-४५,
२५३, २५६-५९, २६१;
वृ. १-४.

देमाइसा (देमती)—९०.

देमाई, कटककार—९२-९३, १३१—
३६; वृ. ३.

धनेश्वरभट—वृ. २

धानाई—२१६.

नरेंद्र—६४, ११३.

नाइकबाई—१६३-६५.

नागदेव (भटोबास)—१-६१, ६३—
१०३, १०५-३८, १४०—
४२, १४४-६२, १६६,
१६८, १७०-७१, १७५-
२४३, २४५-६१; वृ.
१-३, ५, १२-१३, २२.

नागाई, नाति—२०९; वृ. २२.

नागाई (भास्कराची पुतणी)—
२३८

नागांबिका (बाइसा)-१७५,
२६०.

नाथोबा-९२-९३, १३१, १४१,
२२३-२४.

नामदेव, विष्णुदास-२४४.

नृसिंहकवि-११३.

परशुराम-वृ. ६, १२, १७, १८,
२३.

पोमाई-५, २००

बाइदेव-५-६, ९, ११५; वृ. ७, १७.

भांडारेकार-४७.

भानुभट, कटककार-१५५-५८.

भास्करभट्ट बोरीकर (भानुभट्ट,
कवीश्वरबास)-८, ५५,
६१, ७४, ११६-१७,
११९-२२, २०२-०४,
२०९, २१८, २३७,
२४२, २४४; वृ. २,
५, ६-१०, १२, १६,
२१-२३.

मलेकोयाबा-१०६.

महादाइसा (रूपै)-१-५, २२-२३,
६२, ९३, १०४, १११,
१२३, १३२, १६३-६९,
१७४-७७, २५४-५५.

महादेवबा (दाईबापुत्र)-वृ. २०.

महादेवबा, देवतासंबंधी-२५.

महादेवबा, विरूपाख्य-८०

महादेवभट-१.

महेश्वरपंडित-८५, २०९; वृ. १-
२, २२.

माइदेव, अमृते-६१; वृ. १.

मालोबास (कविबास)-६३, ७९,
१४४, १४७, २००,
२०२, २१६, २२५,
२५३.

मेइदेव (कोथळोबा)-५, ४७, ७६,
१७७, १९३, १९५.

म्हाइभट-४, ११, १९-२०, ६८-
६९, १३९-४३, १६९,
१७२-७४, १९२, १९४,
१९६-९८, २४७.

येलहो (एल्हाई, साधे)-५, ६५,
८४, ८७, १४१,
१५६, १९५, २२०.

रंभाई-१६१-६२.

समदेव अपर-६४.

रामदेव (आकाईचा मुलगा)-
५६-५७, ५९-६१.

रामदेव (दादोस)-१, २२१.

रामदेव, यादव (राजा)-८६, ११३,
१४५-४६, १४८-४९.

रामदेव, वाळुके-७२-७३, १०१.

राघव-घो-भट-२५३; वृ. १५.

रामेश्वरबास-वृ. ६.

रामोपाध्ये-वृ. १२.

रूपदेवबा-३६, ८०.

रेमाइसा, कुमरें-१३७-३८; वृ.
१३.

लखुदेवबा-१८१.

लखुदेवभट-वृ. २.

लक्ष्मींद्रबास, राजुरकर-१०, १७.

लक्ष्मींद्रबास विरहे-५, १८-२०,

६८, १७४, २३३.

लुखाई, बाबुळगांवकर-९७.

बंकी-९२-९३, १३१.

वासुदेवभट-वृ. १०-११, १६.

विनायकदाए-११२; वृ. २३.

वैजोबा-१, ८३, ८५.

साकार्ई (गोल्होची आजी) - ३३.

साकार्ई (नागदेवशिष्या)-१०८.

सारंगपंडित-१४३, २४६

सारंगधर-३५९. पंचमहालय

सारंगपाणिभट-१.

सालकवि-११३.

सिती-३३.

हरगर्व-११३; वृ. १६.

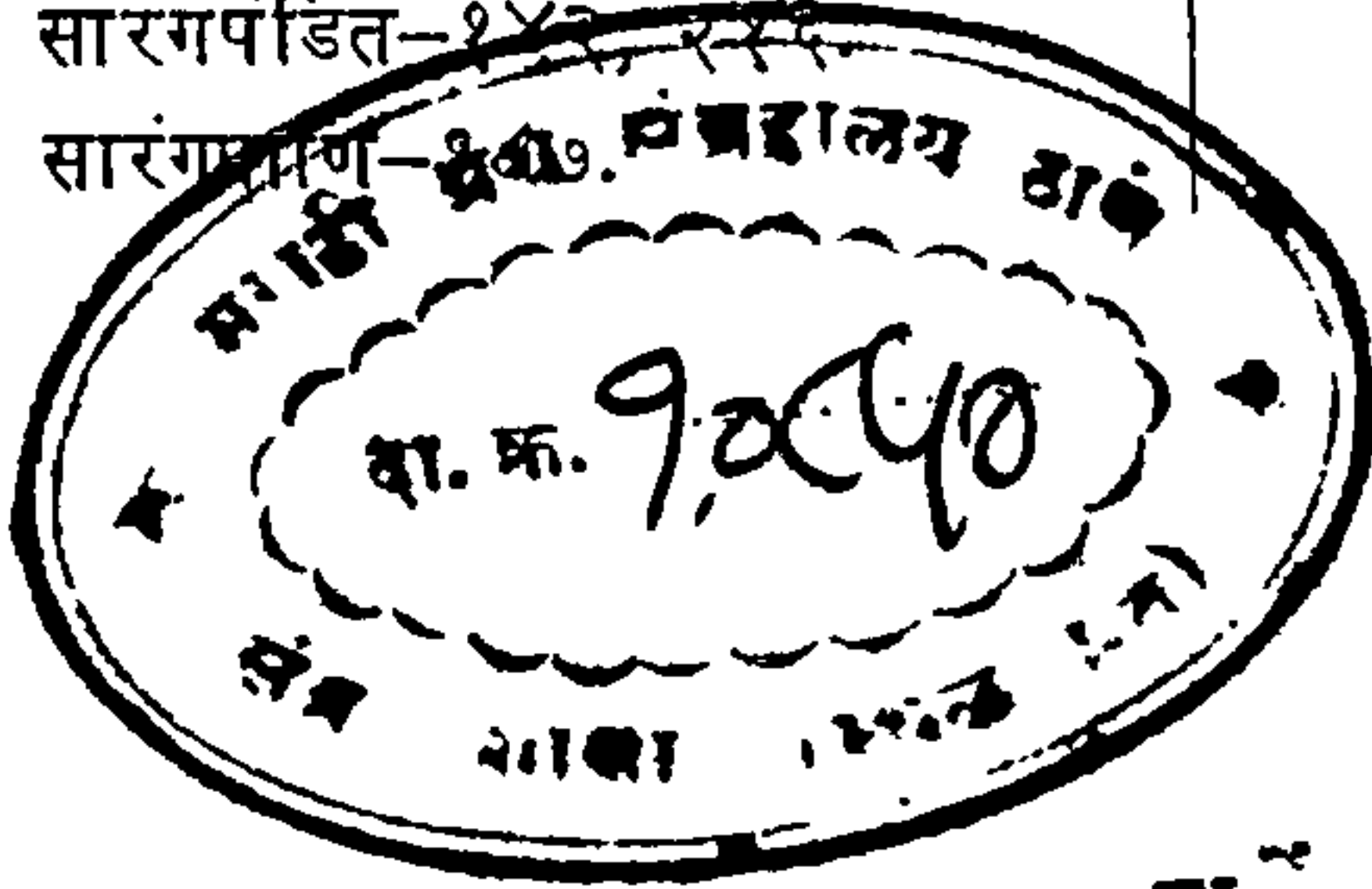
हरिबा, वांकले-१२१.

हिराई-२५५.

हिराई (दामोदर डिताची पत्नी) -

५४, ५८, ७९, २४१;

वृ. १४.

पुण्याची प्रथम संज्ञा ठा. स्थळवत.

अनुक्र. 24340

दि १७९

क्रमांक १२१४

नां: दि: 23/3/20

REFBK-0010850

आधुनिक मराठी वाङ्मयांतील एक चिकित्सक टीकाकार व भावदर्शी कवि म्हणून श्री. वा. ना. देशपांडे यांची कीर्ति मोठी आहे. आराधना, अनामिका, कोरकू इत्यादि काव्य-संग्रहामुळे किंवा 'विचारसमीक्षा' सारख्या टीकालेखांच्या संग्रहांमुळे श्री. देशपांडे यांचे नांव मराठीत विशेष प्रसिद्ध आहे. आद्य मराठी कवयित्री, स्मृतिस्थळ यांसारख्या पुस्तकांमुळे महानुभावीय वाङ्मयाचे एक साक्षेपी संशोधक म्हणूनहि श्री. वा. ना. देशपांडे यांना मराठीचे अभ्यासक ओळखतात.

प्राचीन मराठीत पद्याच्या तुलनेने गद्यग्रंथ आधीच फार अल्प आहेत. महानुभावीय वाङ्मयसंशोधनावरोबर जे काही गद्यग्रंथ उजेडांत आले, त्यांपैकी सर्वांत महत्त्वाचा म्हणजे 'स्मृतिस्थळ' हा होय. प्राचीन गद्याचा नमुना म्हणून व तत्कालीन परिस्थितीचे थोडेबहुत दर्शन घडविणारा म्हणून हा ग्रंथ विशेष महत्त्वाचा मानावा लागेल. महानुभावीय ग्रंथकारांची माहिती देणारा हा एकमेव ग्रंथ असल्याने याची महती अनन्यसाधारण आहे. सन १९३९ साली याची पहिली आवृत्ति प्रसिद्ध झाली होती. आज वीस वर्षांनंतर नव्या संशोधनाचा पूर्ण विचार करून श्री. वा. ना. देशपांडे यांनी तयार केलेली नवी आवृत्ति प्रसिद्ध होत आहे. पाठभेद, परिशिष्टे, स्पष्टीकरणार्थ टीपा, शब्दकोश, सूचि व विवेचक प्रस्तावना यांसहित प्रसिद्ध होत असलेल्या या पुस्तकाचा उपयोग मराठीच्या अभ्यासकांना निश्चित होईल अशी खात्री वाटते.

व्ही न स प्र का श न : ४१० शनिवार पेठ : पुणे २